የፌደራል የፍትህ አካላት ባለሙያዎች ስልጠና ማዕከል

ለቅድመ ስራ ሰልጣኞች የተዘጋጀ
የስልጠና ሞጁል

የኢ.ፌ.ድ.ሪ ሕገመንግስት

ክፍል ፩

በፌደራል የፍትህ አካላት ባለሙያወች ስልጠና ማእከል የተዘጋጀ

Contents

መግቢያ 3
1. የፍትህ አካላት 7
2. የፍትህ ተቋማት ሕገመንግስታዊ ስርዓቱን በመጠበቅና 11
በማስጠበቅ ያላቸው ድርሻ 11
3. የኢትዮጵያ የፍትህ ስርአት መሰረታዊ ባህርዮች 33
3.1. የሲቪል ሎው እና የኮመን ሎው የህግ ስርአት ንጽጽር 33
4. የኢትዮጵያ የፍትህ ስርአት መሰረታዊ ባህርያት 45
4.1. ከኮመን ሎው እና ሲቪል ሎው የህግ ስርአት ጋር በንጽጽር 45
4.2. የፍትህ ብዜር ፍትህ ስርአት 46
4.3. የወንጀል ፍትህ ስርአት 102
5. ስለሰብአዊ መብት ጥበቃ ተቋማት 146

ጠቅላላ አላማዎች ፡

ይህንን ሞጁል ሲያጠናቅቁ ሰልጣኞች፣

1. ፍትህ በህገመንግስቱ ስለተሰጠው ቦታና ስላለው ሚና ይገልጻሉ፡፡
2. ህገ መንግስቱ የፍትህ ስርአቱ መሰረት መሆኑን ያስረዳሉ፡፡
3. የፍትህ አካላት ህገመንግስታዊ ስርአቱን በማስከበር ያላቸውን ሀላፊነትና ሚና ያስረዳሉ፡፡
4. የፍትህ አካላት ሰብአዊ መብቶችን በማክበርና በማስከበር በኩል ያለባቸውን ሀላፊነት እንዲሁም ህገመንግስቱ ሰብአዊ መብትን ለማስከበር የዘረጋቸውን የቁጥጥርና የክትትል ስርአቶች በጥልቀት በመረዳት የበኩላቸውን ለመወጣት ዝግጁ ይሆናሉ፡፡
5. የፍትህ አካላት የህግ የበላይነትን ለማረጋገጥና የህብረተሰቡን ሰላምና ደህንነት ለማስከበር ስለሚጫወቱት ሚና ይዘረዝራሉ፡፡
6. የፍትህ ስርአቱ በአገሪቱ ኢኮኖሚያዊ ሁኔታ ስለሚኖራቸው ግንኙነት ይዘረዝራሉ፡፡
7. በአለም ያሉ የተለያዩ የህግ ስርአቶችን መገለጫ እና የኢትዮጵያ የፍትህ ስርአት መሰረታዊ ባህርያትን ያስረዳሉ፡፡
8. የፍትህ ብሄር የፍትህ ስርአት ምንነትና መገለጫዎቹን አውቀው ያስረዳሉ፡፡
9. የወንጀል የፍትህ ስርአት ምንነትና መገለጫዎቹን አውቀው ያስረዳሉ፡፡
10. የፍትህ አካላት ከሰብአዊ መብት ኮሚሽን፣ ከእንባ ጠባቂ ተቋም ጋር ያላቸውን ግንኙነት በሚገባ ያብራራሉ፡፡
11. የኢትዮጵያን የፍትህ ስርአት የወደፊት የትኩረት አቅጣጫ በአግባቡ በመረዳት የፍትህ ስርአቱን ለማሻሻል በቁርጠኝነት ይንቀሳቀሳሉ፡፡

በኢትዮጵያ የፍትህ ስርአት እና ህገመንግስታዊ ስርአቱን በማክበርና በማስከበር የፍትህ አካላት ሚና

መግቢያ

በሰዎች እና ህዝቦች መካከል ባለው ግንኙነት ፍትህ ቁልፍና መሰረታዊ ጉዳይ ነው፡፡ በሰዎችና ህዝቦች መካከል በአንድ በተወሰነ ጊዜና ቦታ የተመሰረተ የግንኙነት ስርአት ትክክል ይሁን አይሁን በአንድ ወይም በሌላ መልኩ ለፍትህ ጥያቄ መልስ የሚሰጥ ነው፡፡ ይህ ግንኙነት

ሰዎች እርስ በራሳቸው የሚኖራቸውን ሰብአዊ፣ ሞራላዊ፣ ኢኮኖሚያዊ፣ ማህበራዊና ፖለቲካዊ ግንኙነቶችን ሁሉ የሚያካትት ነው።

ፍትህ የሚለው ቃል በጣም ረቂቅ ጽንሰሀሳብ ነው። ጽንሰሀሳቡ ቀጥተኛነትን፣ ትክክለኛነትን የሚያመለክት ነው። እንደጽንሰ ሀሳብ በፍልስፍና፣ በህግና በሀይማኖት ጥናት ሲያከራክር የኖረና አንድ ትርጉም ላይ ያልተደረሰ ነው። ፍትህ ምንድነው? ፍትህ ከእያንዳንዱ ሰው እና ከማህበረሰቡ የሚጠይቀው ምንድነው? ተገቢ የሆነውና ትክክል የሆነው የሀብትና የተፈጥሮ ሀብት ክፍፍል ምንድነው? ለእነዚህ ቁጥራቸው የሚያታክት መልሶች አሉ።

በተለምዶ ፍትህ በክርክር ፍርድ ቤት ቀርቦ ከሚገኝ ውጤት ጋር ተያይዞ ይቀርባል። ይሁንና ፍትህ በዚህ ብቻ የሚወሰን አይደለም። በብዙሀን ጸሀፍት ፍትህ በሁለት ወይም በሶስት መልኩ ያስቀምጡታል።

Distributive justice (ዲስትሪቢዩቲቭ ፍትህ) የሚባለው የሀብትን፣ የስልጣንን ፍትሀዊ ክፍፍል የሚመለከት ነው። ዲስትሪቢዩቲቭ ፍትህ የሚባለው በአንድ አገር የሚኖሩ ዜጎች በኢኮኖሚው፣ በፖለቲካው በማህበራዊ ህይወቱ ሊያገኙት የሚገባውን ድርሻ የሚመለከት ነው።

ይሁንና ይህ የተዘረጋው ስርአት በአንድ ወይም በሌላ መልኩ ሲጣስ፣ ይህንን ለማስተካከል በደል የደረሰበት፣ ወይም ፍትሀዊ መብቱ የተነካበት የፍትህ አካል ዘንድ በመቅረብ መብቱ እንዲከበርለት ይጠይቃል። እንዲህ አይነቱ ጉዳይ ሲመጣ ለዚህ መፍትሄ የሚሰጠው ደግሞ ሪትሪቢዩቲቭ ፍትህ ወይም/እና ሪስቶሬቲቭ ፍትህ ይባላል።

ሪትሪቢዩቲቭ ፍትህ ስርአቱ የሚደነግገውን ህግን የሚጥሱትን ወንጀለኞች ተመጣጣኝ ቅጣት መቅጣትን የሚመለከት ሲሆን፣ ቅጣቱ ከወንጀሉ ጋር የተጣጣመና የተመጣጠነ ትክክል መሆን አለበት የሚል ነው።

ሪስቶሬቲቭ ፍትህ የሚባለው ብቀላን የሚመለከት ሳይሆን፣ ሰለባና ተጎጂ የሆነውን መካስን ቀድሞ ወደነበረበት መመለስን እንዲሁም ወንጀለኛውን ከማህበረሰቡ ጋር ማቀላቀልና ሰላማዊ ሆኖ ከማህበረሰቡ ጋር ተስማምቶ እንዲኖር ማድረግን የሚመለከት ነው።

Restorative justice is concerned not so much with retribution and punishment as with (a) making the victim whole and (b) reintegrating the offender into society. This approach frequently brings an offender and a victim together, so that the offender can better understand the effect his/her offense had on the victim.

ምንም እንኳን ምሁራንና ጸሀፊዎች ለፍትህ የተለያየ ትርጉም ቢሰጡም የመጨረሻ መጨረሻ ተግባራዊ ሆኖ የምናገኘው አገራት በህጋቸው ላይ የሚያስቀምጡት ትርጉም ነው፡፡ አገራትም እንደፖለቲካዊ ፍልስፍናቸው (አንዳንድ ጊዜ አውቀው፣ አንዳንድ ጊዜ በግብታዊነት) ፍትሀዊ ነው የሚሉትን በህጋቸው ደንግገው እናገኛለን፡፡

ፍትሀዊ ምንድነው ለሚለው እያንዳንዱ አገር ፍትሀዊ የሚለውን የህጎች ሁሉ የበላይ በሆነው በተጻፈው ወይም ባልተጻፈው ህገመንግስት ያስቀምጣል፡፡ ህገመንግስቱ መሰረታዊ የፖለቲካ ስርአቱ ውስጥ የዜጎች መብትና ሚና ምን እንደሆነ፣ የኢኮኖሚ ፍልስፍናው ወይም ፖሊሲው፣ በኢኮኖሚው ውስጥ የሰዎች መብት ምን እንደሆነ፣ወዘተ ይደነግጋል፡፡

ከዚህ አንጻር ስንመለከተው የኢፌዲሪ ህገመንግስት የኢትዮጵያን ህዝቦች የፍትህ ጥያቄ ምላሽ ያስቀመጠ ነው ማለት ይቻላል፡፡ ስለሆነም የኢፌዲሪ ህገመንግስት የፍትህ ምንጭና መሰረት ነው ማለት ትክክለኛ መነሻ ነው፡፡ የኢትዮጵያ ህዝብ በተወካዮቹ አማካይነት በህገመንግስቱ በፖለቲካው፣ በኢኮኖሚው፣ በማህበራዊ ህይወቱ ፍትሀዊና ትክክለኛ አቅጣጫ ብሎ የሚያምነውን አስቀምጧል፡፡ ይህም የዲስትሪቢዩቲቭ ፍትህ መገለጫ ነው ማለት ይቻላል፡፡

ህገመንግስቱን በስፋት ስንመለከተው በኢትዮጵያ የፍትህ ጥያቄ ምላሽ ወይም የፍትህ ጥያቄዎች የሚመለሱበትን የመፍትሄ መንገድና አቅጣጫ ያስቀመጠ እንደሆነ እንረዳለን፡፡ ህገመንግስቱ በምእራፍ ሶስት መሰረታዊ የሆኑ መብቶችና ነጻነቶችን ዝርዝር ያስቀመጠ ሲሆን፣ የህገመንግስቱ የመጀመሪያውም የመጨረሻውም ግቡ እነዚህን መብቶች ማስከበርና ማረጋገጥ ነው ማለት ይቻላል፡፡ በህገመንግስቱ የመንግስት አደረጃጀት የሚለው ድንጋጌ ውስጥ የተቀመጡት ድንጋጌዎችም ሆኑ ከዚያ በፊት ያሉት ድንጋጌዎች የመጨረሻ ግባቸው በምእራፍ ሶስት የተከበሩት መብቶችን ማረጋገጥ ነው ማለት ይቻላል፡፡

ይሁንና በህገመንግስቱ የተከበሩ መሰረታዊ መብቶችና ነጻነቶች ህገመንግስቱ ይከበራሉ ስላለ የማይጣሱና የማይሰበሩ ናቸው ማለት አይደለም፡፡ እንዳይጣሱ ተጥሰው ቢገኙ ሊያስተካክል የሚችል ዋስትና ወይም ስርአት መዘርጋት ያስፈልጋል፡፡ ከዚህ በተጨማሪ የመንግስት ስልጣን ይዘው የተቀመጡ ከፍተኛ ባለስልጣኖች ስልጣናቸውን አለአግባብ እንዳይጠቀሙበት የሚጠብቅ ስርአትም መዘርጋት ያስፈልጋል፡፡ በተለምዶ የፍትህ አካል በሚል ስያሜ የምናውቃቸው ፖሊስ፣ አቃቤ ህግ፣ ፍርድ ቤትና ማረሚያ ቤት እነዚህ መሰረታዊ መብቶችና ነጻነቶች እንዳይጣሱ ዋስትና የሚሆኑ ተቋማት ናቸው፡፡

እነዚህ መብቶች በአብዛኛው በፍትህ አካላት ቀርበው እንደሚታዩና አጥፊው ካሳ እንደሚከፍል ወይም ተመጣጣኝ ቅጣት እንደሚቀጣ ሲታወቅ እና ይህም በተግባር እንደሚውል እምነት ሲኖር ብቻ ነው ሊከበሩ የሚችሉት፡፡ ከዚህ አንጻር የፍትህ አካላት ህገመንግስታዊ ስርአቱን በመጠበቅም ሆነ በማፍረስ ወሳኝ ሚና የሚጫወቱ ናቸው፡፡ ህገመንግስቱ በመግቢያው በግልጽ እንዳስቀመጠው ዘላቂ ሰላምና ዲሞክራሲ እንዲሰፍን፣ ኢኮኖሚያዊና ማህበራዊ እድገት እንዲፋጠን፣ የግድ የዜጎች መብትን ጥቅም መከበር አለበት፡፡ ዜጎች መብታቸው ሲጣስ የሚያስከብሩበት የፍትህ መድረክ ከሌለ እነዚህ አላማና ግቦች እውን አይሆኑም፡፡

መሰረታዊ መብቶች መከበራቸው፣ የጾታ እኩልነት መረጋገጡ ወዘተ የሚሉት በህገመንግስቱ የተመለከቱት ቁምነገሮች በራሳቸው ትርጉም የሚኖራቸው እነዚህ መብቶች በሚጣሱበት ጊዜ ሊያካክስ የሚችል ስርአት ሲኖር ብቻ ነው፡፡ ከዚህ አንጻር የፍትህ አካላት ሚና በጣም ከፍተኛ እንደሆነ መረዳት ይቻላል፡፡ አንድ የኢኮኖሚ ማህበረሰብ ለመገንባትም ወጥነት ያለው በሁሉም ክልል ተመሳሳይነት ያለው የፍትህ ስርአት መገንባትና ፍትህ ማስፈንን ይጠይቃል፡፡

ህገመንግስቱ በአንቀጽ 9 ከህገመንግስቱ ጋር ተቃራኒ የሆነ ማንኛውም ህግ፣ ልማዳዊ አሰራር፣ ወዘተ ተፈጻሚነት እንደማይኖረው ይደነግጋል፡፡ እንዲህ አይነት ህጎች ተግባራዊ እንዳይሆኑ ከማድረግ አንጻር የፍትህ አካላት ሚና ከፍተኛ እንደሆነ መረዳት ይቻላል፡፡

በህገመንግስቱ ከተደነገገው ውጭ ስልጣን መያዝ ክልክል ነው፡፡ ይሁንና ይህንን የሚመለከት የክርክር ጉዳዮች መፍትሄ የሚያገኙት በፍትህ አካላት አማካይነት ነው፡፡ ከዚህ አንጻር

ጠንካራ፣ የህግ የበላይነትን ያከበረና ያስከበረ፣ ውጤታማና ቀልጣፋ ፍትህ የሚሰጥ የፍትህ አካል መኖሩ ለህገመንግስታዊ ስርአቱ ዘላቂነት መሰረታዊ ጉዳይ እንደሆነ ልንረዳ ይገባል፡፡

የፍትህ አካላት ሀላፊነታቸውን በአግባቡ ተወጡ ማለት ህገመንግስታዊ ስርአቱ ስር እንዲሰድ አደረጉ ማለት ሲሆን፣ ሚናቸውን በአግባቡ አለመወጣት ደግሞ ህገመንግስታዊ ስርአቱን ለአደጋ የሚያጋልጥ ነው፡፡ በአጠቃላይ በህገመንግስቱ የተዘረዘሩት መብቶች እና ግዴታዎች ለማስከበር በመጨረሻ የሚመጡት ወደፍትህ አካሉ ነውና የፍትህ አካላት ለህገመንግስታዊ ስርአቱ መጠናከርና መጎልበት የሚኖራቸው ሚና ከፍተኛ እንደሆነ ልንረዳ ይገባል፡፡

በዚህ የማስተማሪያ ጽሁፍ በኢትዮጵያ የፍትህ አካላት ህገመንግስታዊ ስርአቱን ለማስጠበቅ ያላቸውን ድርሻና ሚና፣ በአለም ካሉ የታወቁ የህግ ስርአቶች አንጻር የኢትዮጵያ የህግ ስርአት መገለጫዎችን፣ የፍትህብሄር ፍትህ ስርአት፣ የወንጀል ፍትህ ስርአት ምንነትን የምንመለከት ሲሆን፣ በመጨረሻም የሰብአዊ መብት ተቋማት ማለትም የሰብአዊ መብት ኮሚሽንና የእንባ ጠቋሚ ተቋም እንደፍትህ ተቋም ያላቸውን ሚና ለመዳሰስ እንሞክራለን፡፡

1. <u>የፍትህ አካላት</u>

በአገራችን እኤአ በ2002 ዓ.ም በአቅም ግንባታ ሚኒስቴር ስር የተጀመረው የፍትህ ስርዓት ማሻሻያ ፕሮግራም (Justice System Reform Program) በተለያየ ደረጃ ከፍትህ ስራ ጋር የተያያዙ ተቋማትን በዳሰሰ መልኩ የሚከተሉትን ተቋማት በፍትህ አካላትነት መድቦ እናገኛለን፡፡

- በኢፌዲሪ ሕገመንግስት መሰረት በፌደራል መንግስት ደረጃ ህግ የማውጣት ስልጣን የተሰጠውን የሕዝብ ተወካዮች ምክር ቤት፣
- የፌዴሬሽን ምክር ቤት፣
- የክልል ምክር ቤቶች፣
- ሕግ ተርጓሚ የሆኑትን የፌደራልና የክልል ፍርድ ቤቶች፣
- ሕግ በማስከበር ስራ ላይ የተሰማሩ የፌደራልና የክልል የዐቃቤ ሕግ (የፍትህ ሚኒስቴርና የክልል ፍትህ ቢሮዎች)፣ የፖሊስ እና የማረሚያ ተቋማትን፣
- የሕግ ትምህርት ቤቶች፣ የምርምርና የሕግ ስልጠና የሚሰጡ ተቋማትን፣
- የጠበቆች ማህበርን እንዲሁም

- የሲቪክ የህግ ማህበሮችን፡፡

በአንድ አገር ሕግን አድልዎ በሌለበት እና የዜጎችን ሕጋዊ ጥቅሞች በሚያከብር ሁኔታ ሕግን ለመተግበር በፍትህ ስርዓት ውስጥ የተሰማሩን የእነዚህን አካላት ቅንጅታዊ አሰራር የሚጠይቅ ነው፡፡ በዝርዝር ከላይ ከጠቀስናቸው የፍትህ አካላት ውስጥ የተወሰኑት ስራቸውን በተገቢው ሁኔታ አለመስራት በአጠቃላይ የዜጎችን ተገቢ ፍትህ የማግኘት መብት ሊጎዳ እና በመንግስት ላይ ቅሬታ እንዲያድርባቸው ሊያደርግ ይችላል፡፡ ይህንን እውነታ በመረዳት የኢፌዲሪ መንግስት ከላይ የተጠቀሱትን የፍትህ አካላት ያካተተ አጠቃላይ የፍትህ ስርዓት ማሻሻያ መርሀ ግብር ቀርጾ በመተግበር ላይ ይገኛል፡፡

ከዚህ በመነሳት የፍትህ አካላት ሲባል በብዙዎቻችን አእምሮ ቶሎ የሚመጡትን የፍርድ ቤቶች፣ የዐቃቤ ሕግ ተቋማት እና የፖሊስ ተቋማትን ብቻ ሳይሆን ሌሎች በቀጥታም ሆነ በተዘዋዋሪ መንገድ በአንድ አገር የሕግ አተገባበር ጋር የተያያዙ ተቋማትን ሊያጠቃልል እንደሚችል ለመረዳት አያዳግትም፡፡

ይሁንና በዚህ ጽሁፍ ከህግ ማውጣት ጀምሮ የሚሳተፉትን አካላቶች ሁሉ በዝርዝር ከማየት በመቆጠብ፣ በይበልጥ ከህግ ማስፈጸምና መተርጎም ስራ ጋር የተያያዙትን ፍርድ ቤቶች፣ አቃቤ ህግ እና የፖሊሶችን፣ ማረሚያ ቤቶች ላይ አትኩረን እንመለከታለን፡፡

1.1. የዳኝነት ሥርዓት

የኢትዮጵያ ሕገመንግሥት ምዕራፍ ዘጠኝ ፍርድ ቤቶችን የሚመለከት ሲሆን የፌዴራልና የክልል ፍርድ ቤቶች እንደሚቋቋሙ ይገልፃል፡፡ ከመደበኛ ፍርድ ቤቶች በተጓዳኝም ለባሕላዊና ሀይማኖታዊ ፍርድ ቤቶች ሕገመንግሥቱ ዕውቅና ይሰጣል፡፡ በሕገመንግሥቱ ባይገለጽም ማህበራዊ ፍርድ ቤቶችም አሉ፡፡ በማህበራዊ ፍርድ ቤቶች በተሰጡ ውሳኔዎች ላይ ወደ ክልል ከፍተኛ ፍርድ ቤት ይግባኝ የሚፈቀድ ሥነ ሥርዓትም አለ፡፡ ይሁንና ማህበራዊ ፍርድ ቤቶችን በተመለከተ ያለው አሰራር በሁሉም ክልል ወጥ አይደለም፡፡ በፌዴራል ደረጃ የፍርድ ቤት ዳኞች ምርጫ፣ የአገልግሎት ሁኔታ፣ ዲሲፕሊንና የመሳሰሉትን ሁኔታዎች የሚመለከተው የፌዴራል ዳኞች አስተዳደር ጉባዔ ሲሆን፣ በክልል መንግሥታት ያሉ የዳኞች አስተዳደር ጉባኤዎችም ተመሳሳይ ተግባራትን ያከናውናሉ፡፡

ፍርድ ቤት፣ አቃቤ ህግ፣ ፖሊስ እና ማረሚያ ቤቶች ህግን በማስፈጸም በቀን ተቀን ከፍትህ ጠያቂዎች ጋር የሚገናኙና የፍትህ ስርአቱ ዋና አካላት ቢሆኑም፣ በፍትህ ስርአቱ ማእከልና ቁልፍ የሆነው ፍርድ ቤት ነው ማለት ይቻላል፡፡ የፍትህ ስርአቱ ህገመንግስታዊ ስርአቱን ከመጠበቅ አንጻር ያለውን የማይተካ ቁልፍ ሚናም በመረዳት ህገመንግስቱ የፍትህ ስርአት ማእከል ለሆነው ፍ/ቤት የተለየ ጥበቃና ዋስትና ሰጥቶታል፡፡ ይህም የፍርድ ቤት ነጻነትን ማረጋገጥ ነው፡፡

አንቀጽ 79

የዳኝነት ሥልጣን

1. በፌዴራልም ሆነ በክልል የዳኝነት ሥልጣን የፍርድ ቤቶች ብቻ ነው፡፡
2. በየትኛውም ደረጃ የሚገኝ የዳኝነት አካል ከማንኛውም የመንግስት አካል፣ ከማንኛውም ባለሥልጣን ሆነ ከማንኛውም ሌላ ተጽዕኖ ነፃ ነው፡፡
3. ዳኞች የዳኝነት ተግባራቸውን በሙሉ ነፃነት ያከናውናሉ፡፡ ከሕግ በስተቀር በሌላ ሁኔታ አይመሩም፡፡
4. ማንኛውም ዳኛ ከዚህ በታች በተመለከቱት ሁኔታች ካልሆነ በስተቀር በሕግ ከተወሰነው የጡረታ ዕድሜ ከመድረሱ በፊት ከፈቃዱ ውጭ ከዳኝነት ሥራው አይነሳም፤

   ሀ/ የዳኞች አስተዳደር ጉባዔ በዳኞች የዲሲፕሊን ሕግ መሠረት ጥፋት ፈጽሟል ወይም ጉልህ የሆነ የሥራ ችሎታና ቅልጥፍና አንሶታል ብሎ ሲወሰን ፤ ወይም

   ለ/ በህመም ምክንያት ተግባሩን በተገቢው ሁኔታ ማከናወን አይችልም ብሎ ሲወስን፤ እና

   ሐ/ የጉባዔው ውሳኔ በሕዝብ ተወካዮች ምክር ቤት ወይም በክልል ምክር ቤቶች ከግማሽ በላይ ድምጽ ሲጸድቅ፡፡

   መ/ የማንኛውም ዳኛ የጡረታ መውጫ ጊዜ አይራዘምም፡፡
5. የፌዴራል ጠቅላይ ፍርድ ቤት የፌዴራሉን መንግሥት የዳኝነት አካል የሚያስተዳድርበትን በጀት ለሕዝብ ተወካዮች ምክር ቤት አቅርቦ ያስወስናል፤ ሲፈቀድም በጀቱን ያስተዳድራል፡፡

በፌዴራልም ሆነ በክልል የፍርድ ቤቶች የዕለት ተዕለት ሥራ የመምራትና መቆጣጠር ሥራ የፍርድ ቤት ኘሬዚዳንቶች ኃላፊነት ነው፡፡ በመሆኑም የፍርድ ቤት ኘሬዜዳንቶች የዳኘነትም ሆነ የአስተዳደር ሥራን ደርበው የሚሰሩ ናቸው፡፡ ተጠሪነታቸው ለጠቅላይ ፍርድ ቤቱ ኘሬዚዳንት ነው፡፡

1.2. የሕግ አስከባሪ ተቋማት

አቃቤ ህግ

የአቃቤ ሕግ መስሪያ ቤት የሕግ አስፈፃሚው አካል ሆኖ የተደራጀ ነው፡፡ የፌዴራሉ አቃቤ ሕግ ሥልጣን ለፍትህ ሚኒስቴር የተሰጠ ነው፡፡ ይሁን እንጂ የአቃቤ ሕግነት ሥራ የሚሰሩ ሌሎች የመንግሥት መስሪያቤቶችም አሉ፡፡ የሙስና ወንጀሎችን በሚመለከት የፌዴራል ስነምግባርና ጸረ ሙስና ኮሚሽን፣ ከታክስና ጉምሩክ ጋር በተያያዘ የሚፈጸሙ ወንጀሎችን በሚመለከት ደግሞ የገቢዎች ድርጅት የአቃቤ ህግነት ስልጣን አለው፡፡ በክልል መንግሥታት ደረጃም የፍትህ ቢሮዎች የፌዴራል ፍትህ ሚኒስቴር ያለው ተመሳሳይ ሥልጣን አላቸው፡፡ የፌዴራል አቃብያነ ሕግ የሚሾሙት በፍትህ ሚንስትሩ በቀጥታ ወይም ሚኒስትሩ በሚያቋቁመው ጉባኤ ነው፡፡ በፌዴራል አቃቤ ሕግነት ለመሾም የሚቀርብ ዕጩ የሕግ ዲግሪ ወይም ዴኘሎማ ሊኖረው ይገባል፡፡ አቃቤ ሕግ የወንጀል ምርመራን በሚመለከት ፖሊስን የመምራትና የማዘዝ ሥልጣን ያለው ሲሆን ከማረሚያ ቤቶች ጋር ግን ደንበኛ የሆነ ግንኙነት የለውም፡፡ የአቃቤ ሕግ ሥልጣን ሕጋዊ መሠረት በ1996 ተሸሽሎ የወጣው የወንጀል ሕግና በ1961 የወጣው የወንጀል ሕግ ሥነ ሥርዓት ናቸው፡፡

ፖሊስ

የኢትዮጵያ ፖሊስ ተቋማዊ አወቃቀር በፌዴራልና በዘጠኙም የክልል መስተዳድሮች የተደራጀ ሲሆን በልዩ ሁኔታ የተደራጁ የአዲስ አበባና የድሬዳዋ ፖሊስ ተቋማትንም ያካትታል፡፡ የፌዴራሉ ፖሊስ ኮሚሽነር ተጠሪነቱ ለፌዴራል ጉዳዮች ሚኒስቴር ሲሆን የክልል መንግሥታት የራሳቸውን አደረጃጀት ለመከተል ይችላሉ፡፡ ሆኖም የክልል መንግሥታት የፖሊስ ኮሚሽኖች ተጠሪነት ለየከተማው አስተዳደር ነው፡፡ የፖሊስ ሥልጠና የሚካሄደው በፌዴራል ፖሊስ ኮሌጅና በየክልሉ ባሉ የፖሊስ ማሰልጠኛ ማዕከላት ነው፡፡ የፖሊስ ተቋማዊ

ጥንካሬ ከክልሎች ይልቅ በአዲስ አበባ የተሻለ ነው፡፡ ከፖሊስ ጐን ለጐንም በፈቃደኝነት የተደራጀ የአካባቢ ሚሊሽያ አሉ፡፡ የሚመራውም በአስፈፃሚው አካል ነው፡፡

<u>የማረሚያ ቤቶች</u>

የማረሚያ ሥርዓት ሕጋዊ ማዕቀፍ ለመጀመሪያ ጊዜ እ.አ.አ በ1944 የወጣው አዋጅ ቁጥር 45/1944 ሲሆን፣ ይህ አዋጅ በ1995 በወጣው አዋጅ ቁጥር 365/95 ተተክቷል፡፡ የወንጀል ሕጉ የወንጀል ተጠያቂነትን፣ ቅጣትንና አመክሮን የተመለከቱ ድንጋጌዎች አሉት፡፡ የወንጀል ሕግ ሥነ ሥርዓቱም ከፍርድ በፊት ተከሳሾች በእስር የሚቆዩበትን ሁኔታ የሚመለከቱ ጥቂት ድንጋጌች አሉት፡፡ በፖሊስ ጣቢያ የታሰሩ ሰዎችን የእስር ሁኔታ በሚመለከት ኃላፊነቱ የጣቢያው አዛዥ ነው፡፡ የፌዴራል ደረጃ ማረሚያ ቤቶችን በሚመለከት ኃላፊነቱ የፌዴራል ጉዳዮች ሚኒስቴር ሲሆን በክልል ደረጃ ግን የፍትህ ቢሮዎች ነው፡፡

2. <u>የፍትህ ተቋማት ሕገመንግስታዊ ስርዓቱን በመጠበቅና በማስጠበቅ ያላቸው ድርሻ</u>

2.1. <u>ሕገ-መንግስት የማክበርና የማስከበር ኃላፊነት</u>

የኢፌድሪ ሕገ-መንግስት መሰረታዊ ከሆኑት መርሆዎች አንዱ የህገ-መንግስቱ የበላይነት ነው፡፡ ሕገ-መንግስቱ በአንቀፅ 9 ስር ባሉት ንኡሳን አንቀፆቹ ሕገ-መንግስቱ የሃገራቱ የበላይ ሕግ መሆኑ፣ ማንኛውም ሕግ ልማዳዊ አሰራር እንዲሁም የመንግስታዊ አካል ወይም ባለስልጣን ውሳኔ ከሕገ-መንግስቱ ጋር የሚቃረን ከሆነ ተፈጻሚነት እንደማይኖረው፣ ማንኛውም ዜጋ፣ የመንግስት አካላት የፖለቲካ ድርጅቶችና ሌሎች ማህበራት እንዲሁም ባለስልጣኖቻቸው ሕገ-መንግስቱን የማስከበርና ለሕገ-መንግስቱ ተገዢ የመሆን ኃላፊነት እንዳለባቸው እና በሕገ-መንግስቱ ከተደነገገው ውጭ በማናቸውም አኳኋን ስልጣን መያዝ የተከለከለ መሆኑን በግልፅ ደንግጓል፡፡

ከሕገ-መንግስቱ አጠቃላይ ድንጋጌ መረዳት እንደሚቻለው የሕገ-መንግስት የበላይነት ማለት የህገ-መንግስቱ ድንጋጌዎች ለሁሉም የመንግስት አካላት (ህግ አውጪው፣ ሕግ

አስፈፃሚና ሕግ ተርጓሚው) አስገዳጅና ሁሉም አካላት ሊያከብሩትና ሊያስከብሩት፣ በነዚህ አካላት በሚወጡ አዋጆች፣ ደንቦችና መመሪያዎች እንዲሁም የሚወስኑት ውሰኔዎች ላይ የበላይነት ያለው መሆኑን ግልጽ ያደረገ ድንጋጌ ነው። ማንኛውም ሕግ ወይም ውሳኔ ከሕገ-መንግስቱ ጋር የማይጣጣም ከሆነ ተፈፃሚነት የለውም። ስለዚህ ሕገ-መንግስቱ በአንድ በኩል እነዚህ አካላት ኃላፊነታቸውን በአግባቡ እንዲወጡ አካላቱን በማቋቋም በቂ ስልጣን የሚሰጥ ሲሆን በሌላ በኩል ደግሞ የመንግስት አካላቱ ሕገ-መንግስቱ ሌሎች ሕጎችና የዜጎች ሰብዓዊ መብት እንዳይጥሱ ገደብ ይጥላል።

ሁሉም አካላት ህገ-መንግስቱን ማክበርና ማስከበር ያለባቸው ህገ-መንግስቱ የበላይ ህግ ስለሆነም ብቻም አይደለም። ህገ-መንግስቱን የማክበርና የማስከበር ግዴታው የሚመነጨው ህገ-መንግስቱ የብሔር፣ ብሄረሰቦችና ህዝቦች የሉአላዊነት መገለጫ በመሆኑም ጭምር ነው። ህገ-መንግስቱ የአንድ ወይም የተወሰኑ ፖሊቲካ ድርጅቶች የፖለቲካ ፓርቲ ሰነድ ሳይሆን የህዝቡ ሉአላዊነት መገለጫ ነው። ስለዚህ የመንግስቱ አካላት (የፍትህ አካላትን ጨምሮ) ለህገመንግስቱ ታማኝ ሆነው ዘብ መቆም አለባቸው ሲባል ለአንድ የፖለቲካ ድርጅት ታማኝ መሆን አለባቸው ማለት ሳይሆን ለሉዓላዊ ህዝብ ታማኝ መሆን አለባቸው ማለት ነው።

የህገ-መንግስቱ የበላይነት የሚረጋጋጠው የመንግስቱ አካላቱ እነዚህን ገደቦችን ሳይጥሱና በህዝቡ ፍቃድ የተሰጠውን ስልጣን ብቻ መሰረት በማድረግ ሲሰሩ ነው። ለግለሰቦችና ብሔሮች፣ ብሔረሰቦች፣ ህዝቦች በሕገ-መንግስቱ እውቅና የተሰጣቸውን መብቶችና ነፃነቶች ሳይጋፉና ሳይነጥቁ ኃላፊነታቸውን መወጣት ሲችሉ ነው። የመንግስቱ አካላት የስራ ኃላፊዎችና ሰራተኞች ሁል ጊዜ ለህግ ተገዥና ከህጉ በታች ሲሆኑ ነው። የመንግስት አካላት ሲባል ደግሞ የፍትህ አካላትና በውስጣቸው የምሰሩትን ሰራተኞች ያጠቃለለ መሆኑ አያጠያይቅም። ስለዚህ በአንድ ገጽታው ሲታይ ህገ-መንግስት ማለት የተገደበ መንግስት (Limited government) እና ለህግ ተገዢ የሆነ መንግስት ማለት ነው።

የህገ-መንግስቱ የበላይነት የሚረጋገጠው በሕገ-መንግስቱ መሰረት መብታቸውንና ጥቅማቸው የተረጋገጠላቸው ግለሰቦች (የዜጎች)፣ የፖሊቲካ ድርጅቶች ሌሎች ማህበራት እንዲሁም ባለስልጣኖቻቸው፣ ሕገ-መንግስቱ ያቋቋማቸው የመንግስት አካላት በሕገ-መንግስቱ መሰረት የሚያወጡዋቸው ሕጎች፣ ደንቦችና መመርያዎች እንዲሁም ሕገ-መንግስቱን መሰረት

በማድረግ የሚወስኗቸውን ውሳኔዎች ሲያከብሩና ሕገ-መንግስቱ ባበጀላቸው ስርዓት መሰረት ሲንቀሳቀሱ፣ እናም ይህ ሳይሆን ቀርቶ ሕገ-መንግስቱንና ሕገ-መንግስታዊ ስርዓቱን የሚጥስ ማንኛውም ዜጋ፣ ፖለቲካ ድርጅትም ሆነ ማህበር ሕገ-መንግስቱ በደነገገው ስርዓት መሰረት ተጠያቂ መሆን ሲችሉ ነው፡፡ ይህንን ተጠያቂነት በጽናት ማረጋገጥ ከሚችሉት አካላት ዋንኛዎቹ ደግሞ የፍትህ አካላቱ ናቸው፡፡ የፍትህ አካላት ይህንን ተጠያቂነት ማረጋገጥ የሚችሉት ለሕገ-መንግስቱና ሕገ-መንግስታዊ ስርአቱ በታማኝነትና በፅናት ሲቆሙ ነው፡፡ የፍትህ አካላቱ ለህገ-መንግስቱ ታማኝ ሆነው ዘብ መቆም የሚችሉት በሕገ-መንግስቱ መሰረታዊ መርሆዎችና ድንጋጌዎች አንድ አይነት የጋራ አቋም ሲይዙና ህገ-መንግስቱን ለማስከበር ዝግጁነት ሲኖራቸው ነው፡፡

ስለዚህ በፍትህ አካላቱ የሚሰሩ ባለሙያዎች የህገ-መንግስት ዓለማና መንፈስ ጠንቅቀው በመረዳት ከሕገ-መንግስቱ በስተጀርባ ያለውን የህዝቡ ጥቅምና ፍላጎት እንዲሁም የህዝብን እሴቶች ተግባራዊ ለማድረግ ቆርጠው መነሳት አለባቸው፡፡ ሕገ-መንግስቱን፣ በሕገ-መንግስቱ መሰረት የተቋቋሙ የህዝብ ተቋሞችን አክበረው ህገ-መንግስት በተግባራቸውና የዕለት ተዕለት እንቅስቃሴያቸው መመሪያቸውና የማገናዘቢያ (ማጣቀሻ) ሰነዳቸው ሊሆን ይገባል፡፡

2.2. ህገ መንግስታዊ መብቶችን በመጠበቅ ረገድ ያላቸው ሚና

የመብቶችን አመዳደብ እና ምክንያቱን በተመለከተ አገሮች የየራሳቸውን ምርጫ ሊከተሉ ይችላሉ፡፡ ዝርዝሩ በሌላ ክፍል ይሸፈናል፡፡ አንዳንድ አገሮች መብቶቹን በሙሉ በአንድ ምዕራፍ ስር ሲያስቀምጡ ሌሎች ደግሞ በበርካታ የህገ መንግስት ምዕራፎች ስር ያስቀምጣሉ፡፡ አገራችንን በተመለከተ በህገ መንግስቱ መግቢያ ላይ እንደተመለከተው የነበረውን ታሪካዊ ስህተት በማረም ፣በመግባባት እና በመቻቻል ላይ የተመሰረተች አንድ የፖለቲካ እና የኢኮኖሚ ማህበረሰብ ያላትን አገር ለመመስረት ሰብአዊ መብትን አስመልክቶ የወሰደችው አማራጭ ሁሉንም **"መሰረታዊ"** በማድረግ ነው፡፡ መብቶቹ ሁሉ **"መሰረታዊ"** ሆነው ሰብአዊ እና ዲሞክራሲያዊ ተብለው ተመድበዋል፡፡

ይህም መብቶቹ አለም አቀፋዊ፣ የማይከፋፈሉ፣ የተያያዙና የማይነጣጠሉ መሆናቸውን አያስቀረውም፡፡ እነዚህ መብቶች በህገ መንግስቱ ከአንቀፅ 13 እስከ 45(1) ድረስ የተመለከቱት ሲሆን የእነዚህን መብቶችን አፈፃፀም አስመልክቶ የፍትህ አካላት ያላቸውን ሚና ከማንሳታችን በፊት በአጭሩ ስለቡድን መብቶችና የግለሰብ መብቶች የተወሰነ ነገር ማለት ያስፈልጋል፡፡

<u>የቡድን መብቶች (Collective Rights)</u>

የቡድን መብቶች የምንላቸው ሰዎች በማንነታቸው ወይም በተለየ የጋራ ፍላጐታቸው የተነሳ በሌላ አካል ከሚደርስባቸው ጥቃት ለመከላከል የሚያስችሉአቸው የተወሰነ ስብስብ (Group, collection) ማንነት ማስጠበቂያ መብት ነው፡፡ በቡድኑ ውስጥ የሚገኙ ሰዎች ግለሰባዊ መብት ድምር ሳይሆን ቡድኑ እንደ ቡድን ይገቡኛል፣ ይጠበቁልኝ የሚላቸውን መብቶች የሚያካትት ነው፡፡ የሰብአዊ መብቶች በታሪካቸው ለመጀመሪያ ጊዜ እውቅና አገኙ ከሚባሉበት ከክርስቶስ ልደት በፊት በ6ኛው አመተ አለም አንስቶ እስከ ቅርብ ጊዜ ድረስ የቡድን መብቶች እውቅና ሳያገኙ ቆይቶዋል፡፡ የሰብአዊ መብት የቀደሙ ታሪኮች የሚያነሱት የመብቶች ጥያቄ ግለሰብን መሰረት ያደረገ የተፈጥሮ ስነ ህይወት (Biological theory)፣ ኃይማኖትን (Natural Theory) እና ፍላጐትን (Interest theory) መሰረት ያደረገ ስለነበር የቡድን መብት እውቅና አለማግኘቱ የሚደነቅ አይደለም፡፡ ይህ ማለት ግን ሰዎች ከጥንት አንስቶ በቡድን የመኖር ልምድ አልነበራቸውም ማለት አይደለም፡፡ አፍሪካ በተለይም ደግሞ የአገራችን የረዥም ጊዜ ታሪክ የሚያሳየን የህብረተሰብ አኗኗር በመሰረቱ ቡድናዊ መሆኑንና የቡድን ፍላጐት ብቻ ሳይሆን የግለሰብ ግዴታን ጭምር በቡድን ለመፈፀም ፍላጐት የነበረ መሆኑን ነው፡፡ ለዚህም ይመስላል አንዳንድ ተችዎች ሰብአዊ መብት ድንጋጌዎች መሠረት አንድን የአለም ክፍል ያገላል፤ መሠረታቸውም “ሞራል” እና “ሰው” አዊ ምክንያቶች ቢሆንም ተጨባጭ የሞራል መሰረት (Objective, reasoned moral) ያጣሉ የሚሉት፡፡

ከቅርብ ጊዜ ወዲህ በተለይ ባለፉት 30 አመታት ውስጥ የቡድን መብት ይጠበቅልን “ጩኸት” አዘል ጥያቄ በአለም አቀፍ ደረጃ ትልቅ ጥያቄ እየሆነ መጥቷል፡፡ በተለይ ከሶቭየት ህበረት መፍረስ፣ ከቀድሞው የጉዝላቪያ እና ከደቡብ አፍሪካ ማህበራዊ ለውጥ በኃላ ጥያቄው እየጐላ መጥቷል፡፡ ይህ በአብነት በግልፅ የሚታወቀውን ለመግለፅ ያህል እንጂ በአለም ላይ በአሁኑ ሰዓት ከሚገኙት አገሮች ውስጥ በርካቶች የ30 አመት እና በታች እድሜ ያላቸው ተመሳሳይ ጥያቄ የሚያነሱ ናቸው፡፡ በርካቶቹ ከኮሎኒያሊዝም ውጤት በማገገም ላይ ያሉ ወይም ማገገም

ያልቻሉ ነገር ግን የኢኮኖሚ እና ፖለቲካዊ ነፃነታቸውን (Independence and identity) ማረጋገጥ የሚፈልጉ ናቸው፡፡ በዚህም የተነሳ በአለም ላይ ያሉ ቡድኖች በተለይ በባህል፣ በሐይማኖት እና በቋንቋ ረገድ ያላቸውን ልዩነት በይፋ ለመግለፅ የሚያስችላቸውን መብት በመጠየቅ ላይ ናቸው፡፡ የአብዛኛውን ቡድን (ለምሳሌ በዘር) በጭቆና ስር የቆየውን ስርዓት እና ተቋም ለማስወገድ በመፈለግ ብቻ የመጣ አይደለም፡፡ ፍላጐቱ የአንድ ዘር፣ ቡድን ጥቅም ብቻ የተመሰረተም ሳይሆን በተባበሩት መንግስታት ድርጅት ስብሰባዎች ላይም ብሔራዊ (አገራዊ) ፍላጐት ሆኖም የሚቀርብ ነው፡፡ የፍላጐት መነሻ ምክንያቶች በርካታ ናቸው፡፡ የሰው ልጅ አፈጣጠር በልዩነት ላይ የተመሰረተ በመሆኑ ይህ ልዩነት ሳይጨፈለቅ ተከብሮ መኖሩ ለአለም (ብሎም ለአገር) ሰላምና ልማት መሰረት ነው፡፡ በሰለጠነው አለም ልዩነትን መጨፍለቅ ውጤቱ ውድመት ነው የሚሆነው፡፡ የማንነት ጥያቄ አለመመለሱ ለእድገትና ለብልፅግና መሠረት የሚሆኑ ፈጠራዎች (doom to creativity) እንዲከስሙ የሚያደርግ ነው፡፡ አሁን ባለንበት ዘመን የተሻለው የህዝብ አስተዳደር ዲሞክራሲያዊ የህዝብ አስተዳደር መሆኑ ጥያቄ ውስጥ አይገባም፡፡ አገራችንም ይህንን የህዝብ አስተዳደር መርህ እየተገበረች ነው፡፡ መሰረታዊ የዲሞክራሲያዊ የህዝብ አስተዳደር መርህ ምሳሌዎች ከሚባሉት ውስጥ የአነስተኛው (ቡድን፣ ዘር…) መብት መከበር፣ የማህበራዊ፣ ኢኮኖሚያዊ እና ፖለቲካዊ ብዙህነትን (Plularism) መቀበል፣ መተግበር እና መቻቻል (መረዳዳት) ይገኝበታል፡፡ ይህም ቡድንና መሰረት ያደረጉ ልዩነቶችን ማስወገድ እንደማይቻል ብቻ ሳይሆን ቡድኖች ምርጫቸውን ሆነ መጨረሻቸውንም የመምረጥና የመወሰን መብት ሊኖራቸው እንደሚገባ ያሳያል፡፡ የቡድን (ዘር፣ ህዝብ) ራሱን እንዲገልጽ እና ፍላጐቱን እንዲተገብር ማድረግ የነፃነት ጥያቄ ቁልፍ ጉዳይ ነው፡፡ ለዚህም ነው ፀሐፊዎች "…. The ability of people to define themselves and to exercise their will is the very essence of liberty" በማለት የሚገልፁት፡፡ ይህ እስካልሆነ ድረስ ከባርነት ነፃ ቢወጣም እውነተኛ ነፃነት (true Freedom) ተገኝቷል ለማለት ግን አይቻልም፡፡

በአንድ አገር ውስጥ በእርግጥ እውነተኛ ሰላም እና ፍትህ ሰፍኗል ለማለት አንደኛው ብሔር፣ ዘር ወይም ሌላ ቡድን ይነስም ይብዛም የሌላኛውን ማንነት፣ ፍላጐት፣ ምርጫ እና መጨረሻ መጨፍለቅ (መዋጥ) የለበትም፡፡ ይህ ተቀባይነት ያለው ቢሆንም የሁለቱ ቡድኖች ፍላጐት እንዴት ሊጣጣም ይችላል? በቡድን ውስጥ ያለ የግለሰብ መብት ከቡድኑ መብት (ፍላጐት) ጋር እንዴት ሊጣጣም ይችላል? የሚሉ ጥያቄዎች ሊነሱ ይችላሉ፡፡ ይህንን ለመመለስ ደግሞ በሚከተለው መልኩ ሚዛን መስረት ያስፈልጋል፡፡

1. አንድ ብሔር፣ ዘር ወይም ቡድን የቀረውን ሌላ ቡድን እንደ አንድ ራሱን የቻለ ቡድን መመልከትና መቀበል ይኖርበታል። ትልቁም ይሁን ትንሹም ቡድን ያሉትንና የራሱ መለያ የሆኑትን ቋንቋ፣ ኃይማኖት፣ ባህል፣ የፍትህ ስርዓት፣ ወዘተ በሌላ ሳይዋጡበት የማንነቱ እና የህልውናው መገለጫ በመሆን እንዲኖርበት እንደሚፈልገው ሁሉ ሌላውም ቡድን እኩል እና ተመሳሳይ ፍላጐት ያለው መሆኑን መረዳትና መቀበል ይኖርበታል። ፀሐፊዎች "Mutual Recognition" ይሉታል።
2. በሌላ በኩል ቡድኑ በራሱ የግሉ የሆነ በርካታ መለያዎች እንዳሉት ሁሉ ከሌላው ጋር የሚያመሳስለው፣ የሚያቀራኘው እና የማይለየው መብትም ይኖሩታል። አገር Multi-cultural እንደሆነውም ሁሉ Inter —cultural ነው። ስለሆነም የራስን ማንነት ጠብቆ የመኖር ፍላጐት የመኖሩን ያህል የጋራ ማንነትንም ጠብቆ አብሮ ለመኖር ፍላጐት ይኖራል። እነዚህን ሁለት ፍላጐቶች በማጣጣም አብሮ ለመዝለቀ የጋራ ስምምነት ያስፈልጋል። ፀሐፍት " Mutual consent" ይሉታል።
3. አብሮ የመቆየት ስምምነት ቀጣይነት ያለው ሊሆንም ይገባል። እውቅና መስጠት (መቀበል) እና በዚሁ መሰረት አብሮ የመኖር ፍላጐት የስርዓቱ መጀመሪያ ብቻ ሳይሆን ማስቀጠያና የጋራ ግብ ማሳኪያ ሊሆንም ይገባል። ይህንን ፀሐፊዎች "Mutual Continuity" ይሉታል።

እነዚህን 3ቱ ቀመሮች የያዘ የቡድን ስብሰባ (አገር) ዘላቂ ሰላም በሰፈነበት መልኩ በአንድነት የሚኖር ሊስማማና ሊበለፅግ የሚችል እንደሆነ ፀሐፊዎች ይስማሙበታል።

ወደ አገራችን ህገ መንግስት ስንመለስ ከፍ ሲል የተገለፁትን መሠረት ሃሳቦች በህገ መንግስቱ ለተለያዩ ክፍል ውስጥ ተካተው እናገኛቸዋለን። በመሠረቱ ህገ መንግስቱ የፀደቀው የኢትዮጵያ ብሔሮች ብሔረሰቦች እና ህዝቦች መከረውበት ባሳለፉት ውሳኔ መሰረት ነው። "ብሔር ብሔረሰቦች እና ህዝቦች" ሰዎች በአንድነት የፈጠሩት ማህበረሰብ (a group of people) ነው። ይህ ማህበረሰብ የጋራ የሆነ ባህል ፣ ቋንቋ፣ ተመሳሳይ ልምድ፣ ህልውና ያለው ሆኖ አንድ የሆነ ስነ ልቦና ያለው ነው። ህገ መንግስቱን ያፀደቁት በዚህ መልኩ በተለያየ ስነ ልቦና የሚኖሩ የማህበረሰብ ስብስብ ናቸው። ህገ መንግስቱን ሲያፀድቀው የአንድ ባህል ወይም ኃይማኖት ከሌላው ባህልና ኃይማኖት የሚበልጥ መሆኑን በመገንዘብ ሳይሆን ሁሉም የተለያዩ ባህሎችና ኃይማኖቶች "ካለ አንዳች ልዩነት እንዲራመዱ" ለማድረግ በፅኑ በማመን ነው። ከፍ ሲል

በተመለከተው አይነት አንዱ ብሔር ብሐረሰብ እና ህዝብ ለራሱ ባህል፣ ወግ፣ ኃይማኖት የሰጠውን ክብደት ያህል ለሌላውም ሰጥቷል፡፡ ይህም የአንድ ኃይማኖት ጠባቂ ወይም ከአንድ ስርወ መንግስት የመጣ ሰው ብቻ ህገ አውጪ፣ ህግ አስፈፃሚ እና የመጨረሻ ዳኛ ሆኖ በቆየበት አገር ውስጥ ከፍተኛ ለውጥ ነው፡፡ ህገ መንግስት እኔ አበልጣለሁ የሚል ሳይሆን "እኩል ነን፣ እኩል እንራመዳለን" የሚል ስርዓት እና ተቋም ለመፍጠር የተቆረጠበት ነው፡፡ ብሔር ብሔረሰብ እና ህዝቦች ይህንን ሲወስኑ በራሳቸው “ነፃ ፈቃድ” ፣ "ፍላጐት"፣ "እምነት" ላይ ተመስርተው የየራሳቸው አኩሪ ባህል እንዳላቸው፣ ሁሉም የጋራ ጥቅምና አመለካከት ያላቸው መሆኑንም በመገንዘብ ነው፡፡ በዚህ በኩል የመጣው ህገ መንግስት ለዘላቂ ሰላም ዋስትና፣ ኢኮኖሚያዊና ማህበራዊ እድገትን የሚያፋጥን፣ የተዛቡ ታሪካዊ ግንኙነትን የሚያርም፣ የጋራ መብትና ጥቅምን በማስከበር አንድ የጋራ የኢኮኖሚና የፖለቲካ ማህበረሰብ ለመፍጠር የሚያስችል እንደሆነም ያምናሉ፡፡ ይህንን ለማሳካት በዝርዝር ከተመለከትን ድንጋጌዎች ውስጥ አንዱን እንከን መለወጥ (ማሻሻል) ቢያስፈልግ በተመሳሳይ ፈቃድ ላይ ተመስርቶ መሆን እንዳለበትም አስምረውበታል፡፡ ይህም ቡድኑ ለመኖር በአንድ ቅርጫት ውስጥ መጠቅለል ያለበት ሳይሆን (policy of assimilation) (Mutual Recognition, consent እና Mutual continuity) በጥንቃቄ ተመዝኖ መቀመጡን ያስረዳናል፡፡

የህግ አውጪው ፣ የህግ አስፈፃሚው፣ የህግ ተርጓሚው፣ የኃይማኖት እና ባህላዊው ተቋም፣ የህግ ትምህርት ቤቶችም እንዲሁም ሌሎች የፍትህ አካላት በሙሉ ተግባራቸውን በሚያከናውኑበት ጊዜ ሁሉ ይህንን የማህበረሰቦች ቡድኖች ፍላጐት መነሻና መድረሻ ግምት ውስጥ ማስገባት ህገ መንግስታዊ ግዴታ ሆኖ ይጠበቅባቸዋል፡፡ አንዱ ብሔር፣ ብሔረሰብ ወይም ህዝብ ከ3ቱ አንዱ ጐድሎብኛል በማለት ጥያቄ ቢያነሳ ጥያቄውን ተቀብሎ የሚያስተናግደው የፍትህ አካላት ፀሐፊዎች እንደሚሉት ጥያቄው “መልካም” እና “በፍትህ የሚመለስ” መሆኑን ተረድተው በህጉ መሠረት አግባብ ያለው “የውጪ ጥበቃ” “External protection” ሊሰጡት ይገባል፡፡

<u>የግለሰብ መብቶች</u>

የግለሰብ መብቶች የምንላቸው ሰዎች ግለሰብ በመሆናቸው ብቻ የሚኖራቸው መብቶች ናቸው፡፡ የግለሰቦች መብቶች አንድ ሰው በማህበረሰቡ ውስጥ አገልግሎት ክፍፍልን አስመልክቶ ከሌላ ሰው ጋር ያለውን ግንኙነት የሚመራበትን መርህ የያዘ ነው፡፡ የጋራ ጥቅም በመያዛቸው

ወይም የሞራል ጥያቄ መሠረት ስላላቸው ወይም በውል ህግ በመታሰራቸው ወዘተ የተነሳ ይከበራሉ (ይታወቃሉ)፡፡ አንድን ድርጊት ለመፈፀም የሚያስችሉ (Claims to freedom of action) በመሆናቸውና መንግስት ከመመስረቱ በፊት የነበሩ በመሆናቸው ሰብአዊ መብቶች እና ሲቪል መብቶች ከምንላቸው ጋር ሙሉ በሙሉ ላይገጥሙ ይችላሉ፡፡ የእነዚህ መብቶች ክፋይ (አካል) ግን ናቸው፡፡ የግለሰብ መብቶችን አስመልክቶ የፍትህ አካላት በጥቅሉ ከፍተኛ ወገን ጠባቂነት፣ አጣሪነት እና አሳሳቢነት ሚናቸውን በአግባቡ ሊወጡ ይገባል፡፡

<u>የቡድንና የግለሰብ መብቶችን በመጠበቅ ረገድ የፍትህ አካላት ሚና</u>

ከፍ ሲል የተመለከትነው የግለሰብ እና የቡድን መብቶችን ምንነት እና መሠረታቸውን ነው፡፡ ቀጥለን የምንመለከተው እነዚህን መብቶች በመጠበቅ (በማስከበር) ረገድ የፍትህ አካላት ሚና ምን ሊሆን ይገባል የሚለውን ነው፡፡

ከቅርብ አስርት አመታት ወዲህ እየመጡ ያሉ ህገ መንግስታት የሚይዟቸው አንድ አገር ወይም ህዝብ ሊኖረውና ሊደርሰበት የሚፈልገውን ግብ ምኞት (Aspiration) ብቻ ሳይሆን በቀጥታ በፍትህ አካላት ተፈፃሚ ሊሆኑ የሚገባቸውን ድንጋጌዎችንም ጭምር ነው፡፡ የአገራችን ህገ መንግስት በዚሁ መስመር የሚገኝ ነው፡፡ ለዚህም ነው ህገ መንግስት በአንቀፅ 9(2) ላይ ህገ መንግስት በራሱ ሊከበር የሚችልና ገዥ እንደሆነ የደነገገው፡፡ እንደቀድሞው ጊዜ ሁሉ ህገ መንግስቱን ለማስከበር፣ ለማክበር እና በዚሁም መሰረት ለመገዛት ሁል ጊዜ ተጨማሪ አዋጅ፣ ድንጋጌ አያስፈልገውም፡፡ ማንኛውም የፍትህ አካላት መንገዶቹ ቢለያዩም ህገ መንግስቱን የማስከበር እና በህገ መንግስቱ የመገዛት ግዴታ ያለበት መሆኑን መገንዘብ ይኖርበታል፡፡ ይህን ለመፈፀም ደግሞ ህገ መንግስቱን ስራ ላይ ማዋል (Apply) እና በአግባቡ መፈፀም (Enforcement) ይገባል፡፡ የፍትህ አካሉ ህገ መንግስቱን የማስከበር ኃላፊነት (ግዴታ) ያለበት በመሆኑ ይህን ሊያደናቅፍ ለሚችል ህግ፣ ውሳኔ ፣ ልማዳዊ አሰራር ዋጋ መስጠት አይገባቸውም፡፡ በዚህ ነጥብ ላይ ህጉ ውሳኔው ወይም ልማዳዊው አሰራር ህገ መንግስቱን ከመውጣቱ በፊት ወይም በኃላ (pre or post constitution) የወጣ (የነበረ) መሆኑ ለአገራችን ለውጥ አያመጣም፡፡ ስለሆነም በህገ መንግስቱ ውስጥ የተመለከቱትን ማህበራዊ እና ኢኮኖሚያዊ ግቦች ተጨባጭ እና ትርጉም ባለው ሁኔታ ተፈፃሚ ከማድረግ ባሻገር ህገ መንግስታዊ ተልዕኮን ለመፈፀም በሚያስችል መልኩም መጠገን (mounding) ይጠበቅባቸዋል፡፡

አንዳንድ ጊዜ ህጐች ሁሉንም ጥያቄ ላይመልሱልን ይችላሉ፡፡ የወንጀለኛ መቅጫ ስነ ስርዓት ህጉ በራሱ በርካታ ክፍተቶች ያሉበት በመሆኑ አለዚያም ደግሞ ከህገ መንግስቱ ጋር የማይጣጣሙ ድንጋጌዎችን በመያዙ የአፈፃፀም ክፍተት ሊፈጠር ይችላል፡፡ በዚህ ጊዜ የተፈጠረን ክፍተት በህገ መንግስቱ ቀጥታ ድንጋጌዎች ይህ ባይቻል ደግሞ በህገ መንግስቱ መንፈስ መሰረት መሞላት ይኖርባቸዋል፡፡ የሰብአዊ መብቶችን አስመልክቶ የወንጀለኛ መቅጫ ስነ ስርዓት ህጉ ተመሳሳይ ችግር ባለበት የፍትህ አካሉ የህገ መንግስቱን መሰረታዊ መብቶችና ነፃነቶች ድንጋጌ በጥንቃቄ ተግባሪዊ በማድረግ ክፍተቱን መሙላት ይጠበቅባቸዋል፡፡ በዚህ ረገድ በተለይ የዳኝነት አካሉና የዐ/ህግ ባለሙያዎች ተግባራቸው ሁሉ መነሻ እና መድረሻው እነዚህን ድንጋጌዎች መሆናቸውን በስራቸው በውሳኔያቸው በትዕዛዛቸው በአሰራራቸው የሚያመለክቱበት ሊሆን ይገባል፡፡

በሰብአዊ መብቶች ዙሪያ ያሉ ክፍተቶችንና ግጭቶችን የሚፈቱልን ህገ መንግስቱ የአገሪቱ ህግ አካል ናቸው ብሎ የደነገጋቸው አለም አቀፍ ስምምነቶችም ጭምር ናቸው፡፡ ኢትዮጰያ ያፀደቀቻቸው አለም አቀፍ ስምምነቶች በደረጃቸው ከህገ መንግስቱ በታች ሆነው የአገሪቱ ህግ አካል ናቸው፡፡ በአገሪቱ ውስጥ ሊከበር ስለሚገባው መሰረታዊ የሰብአዊ መበት እና ነፃነት መሰረትም (ምንጭ) ናቸው፡፡ ስለሆነም የፍትህ አካላት የህገ መንግስቱን ሰበአዊ መብት ድንጋጌዎች በመተርጐም መፈፀም ቢያስፈልጋቸው እነዚህን አለም አቀፍ ድንጋጌዎችና መርሆዎች መመርመር አለባቸው፡፡ በሌላ በኩልም አለም አቀፍ የሰብአዊ መብት ስምምነቶችን (እስካፀደቁ ድረስ) ተርጉመው መፈፀም ይችላሉ፡፡ አለዚያም ደግሞ በቀጥታ ተፈፃሚ ማድረግ ይችላሉ፡፡ በዚህ ረገድ በተለይ በዳኝነት እና በዐቃቤያነ ህግነት ስራ ላይ የተሰማሩ የህግ ባለሙያዎቻችን ስምምነቶችን ከውስጥ ጉዳዮች ውጭ ለመተግበር (creative judge, creative public prosecutor) መሆን ይኖርባቸዋል፡፡

ስለሆነም በህገ መንግስቱ ውስጥ የተካተቱትን መሰረታዊ መብቶችና ነፃነቶች አስመልክቶ የፍትህ አካላት፤

1. መሰረታዊ መብቶችና ነፃነቶች አለም አቀፋዊ መሆናቸውና በህገ መንግስታችን ውስጥ ተካተው ጥብቅ የሆነ የፍትህ አካላትን ትኩረት የሚሹ መሆናቸውን፣

2. በተለይ ነፃ ገልልተኛ እና በአግባቡ የስለጠነ (የበቃ) ባለሙያ ያለው የዳኝነት ስርዓቱ መብቶችን በማስከበር ረገድ የተለየ ቁልፍ ሚና ያለው መሆኑንና በእያንዳንዱ ውሳኔውና ተግባሩ ውስጥ የሰብዓዊ መብቶች ድንጋጌና መንፈሱ በህብረተሰባችን ህይወት ውስጥ እውን የሚሆን መሆኑን፣
3. የኢኮኖሚ፣ ሶሻል፣ ባህላዊ እና የቡድን መብቶች ለማስፈፀም ከዳኝነት አካሉ ይልቅ የሌሎች አስፈፃሚ አካላት ሚና ቀዳሚ ቢሆኑም ለዳኝነት አካሉ ተግባርም ወሳኝ የሆነ ማጣቀሻዎች (Vital Points of reference) እንደሆኑ፣
4. ሰብአዊ መብት ጉዳዮች በፍጥነት የሚታዩ፣ ጥሰቶችም በአግባቡ የሚካሱ መሆን እንዳለባቸው፣
5. በዚህ ረገድም የሰብአዊ መብት ኮሚሽን፣ የእንባ ጠባቂ ተቋም ጥሰቶችን የመመርመር፣ የመቆጣጠር፣ የምርምር እና ትምህርት ተግባራትን በስፋት መወጣት ያለባቸው መሆኑን፣
6. የፍትህ አካላት በአጠቃላይ በተለይ ደግሞ የዳኝነት አካሉ በህግ የሰለጠነ ብቻ ሳይሆን ህዘቡ በሰብአዊ መብቶች ዙሪያ ያለውን ስሜት፣ ፍላጐትና ምኞት በአግባቡ የሚረዳና ምላሽ የሚሰጥ መሆን እንዳለበት፤ በተለይ ደግሞ ለጉዳት ተጋላጭ የህብረተሰብ ክፍሎችን ፍላጐትና ችግር የሚረዳና በዚህ የተነሳም ለሰብአዊ (ቡድን) መብታቸው ልዩ ትኩረት የሚሰጥ የፍትህ አካል የሚያስፈልግ መሆኑን፣
7. የሰብአዊ መብትን የሚመለከቱ ጉዳዮችን በተመለከተ የፍትህ አካሉ አቤቱታዎችን የሚቀበልበትን እድል ማስፋት እና በተለየ መልኩ የበለጠ ተደራሽ የሚሆንበትን መንገድ መሻት ያለበት መሆኑን፣ ፍትህን ለተከሳሽ ብቻ ሳይሆን ለተጐጂውና ለህብረሰተቡ በአጠቃላይ ማድረስ ያለበት መሆኑን የሚገነዘብ የፍትህ አካል መሆን ይኖርበታል፡፡

<u>የግለሰብ መብቶችን በማስፈፀም ረገድ</u>

በአንድ ወቅት የአሜሪካ ጠቅላይ ፍርድ ቤት የአንድ አገር ስልጣኔ ከሚለካባቸው መንገዶች ውስጥ የወንጀል ህግ በአገሪቱ ውስጥ የሚፈፀምበት መንገድ መስፋቱ ወይም መጥበቡ ሰፊ ቦታ እንደሚሰጠው ገልፆል፡፡ የዚህን እንድምታ በመገንዘብ ይመስላል ህገ መንግስቱ በምዕራፍ ሦስት ስር ሰፊ የሆነ የወንጀል (ስነ ስርዓት) ህግ ድንጋጌዎችን የያዘው፡፡ የህገ መንግስቱን ድንጋጌዎችና መንፈስ ሰፋ አድርገን ከተመለከትናቸው በወንጀል ክርክር ሂደት

ውስጥ ከመነሻ እስከ መጨረሻው ባለው ሂደት ላይ ወሳኝ የሆነ ተፅዕኖ ያላቸው ናቸው፡፡ በስነ ስርዓት ህጉ ውስጥ የወጡ ዝርዝር ህጎችም ከዚሁ ጋር በተጣጠመ መልኩ ሊተገበሩ የሚገባቸው ዝርዝር ማስፈፀሚያዎች ናቸው፡፡ ሁሉም የፍትህ አካል በሁሉም ሂደት ውስጥ ያላቸው ሚና እና ተሳትፎ ደረጃው ይለያል እንጂ ዜሮ የሚባል አይደለም፡፡ ይህ ማለት አንዱ የፍትህ አካል በሌላኛው የፍትህ አካል ውስጥ በመሰለው እየገባ የሙያ እና ተቋማዊ ነፃነትን ሊጋፋ ይችላል ለማለት አይደለም፡፡ ስራዎች በነፃነት ሊሰሩ ይገባል ማለት ግን ከህገ መንግስቱ ድንጋጌ እና መንፈስ ውጪ ይሰራል ለማለት አይደለም፡፡ ተግባሮች ከህገ መንግሰቱ ውጪ ተፈፅመው የህግ የበላይነት እንዳይጠፉ ግን በዝርዝር ህጎች መሠረት የቅደም ተግባር እና የድህረ ተግባር ቁጥጥር እና ተጠያቂነት ይኖራል ማለት ነው፡፡ ለምሳሌ አንድ የፖሊስ አባል የተፈፀመን ወንጀል መነሻ በማድረግ የምርመራ ስራ በሚያከናውንበት ጊዜ ስለሚያዙ ንበረቶች እና ሰዎች፤ ስለሚበረበሩ ንብረቶች በፍርድ ቤት መመሪያ ሊሰጠው ይችላል፡፡ የፖሊስ አባሉ የሚፈፅመው የምርመራ ተግባር እና ፍርድ ቤት የሚሰጠው ትዕዛዝ መሰረቱ የህገ መንግስቱ (ምሳሌ አንቀፅ 17(1)) ድንጋጌ ሊሆን ይችላል፡፡ ስለሆነም የፖሊስ አባል የፈፀመው ምርመራ ካለዚህ መነሻነት ወይም ከተሰጠው መመሪያ ውጪ ከሆነ በሌላ የፍትህ አካል ይጠየቃል፡፡ በተመሳሳይ መልኩም ፍርድ ቤት የሰጠው መመሪያ ከህገ መንግስቱ መንፈስ ውጪና ከስነ ስርዓት ህጉ ድንጋጌዎች ውጪ ከሆነ አሁንም በሌላ አካል ይጠየቃል ማለት ነው፡፡ የምርመራው ተግባር ከተፈፀመ በኋላ መዝገቡን የሚረከበው ዐ/ሕግ በህጉ መሰረት ሊፈፅማቸው የሚገቡ የተለያዩ አማራጮች አሉት፡፡ እነዚህን አማራጮች አማራጭ ዐ/ሕግ በአግባቡ ሊጠቀምበትና በሰብአዊ መብት ጥሰት ቢደርስ ተጠያቂ ይሆናል፡፡

ሰብአዊ መብቶች ጥበቃ የሚሹት በምርመራ እና ከምርመራ በኃላ ከክስ በፊት ባለው ጊዜ ብቻ ሳይሆን ክሱ በሚሰማበት ጊዜም ነው፡፡ በዚህ ጊዜ ከፍትህ አካላት በይበልጥ የዳኝነት አካሉ ሚና ወሳኝ ነው፡፡ የቀጠሮ ቀን ከመወሰን አንስቶ ፍርድ እስኪሰጥበት ጊዜ ድረስ ያለውን ሂደት የሚቆጣጠረው ፍርድ ቤቱ ነው፡፡ በሂደቱ ውስጥ የግለሰብ መብትን መጣስ የሚያስከትሉ በርካታ ጥያቄዎችን ሊነሱ ይችላሉ፡፡ ጥያቄዎቹ ተካራካሪ የሆነው ግለሰብ የገንዘብ እና የእውቀት ካፒታል የሌለው ከመሆን የሚነሱ ሊሆኑ ይችላሉ፡፡ በዚህ ጊዜ የዳኝነት አካሉ የሰብአዊ መብትን መጣስ ለመከላከልና መብቱን ለማስከበር እስከ ምን ድረስ መዝለቅ አለበት? የሚለው መነሳት ያለበት ነው፡፡ የሚከተሉትን ነጥቦች ልብ ማለት ይገባል፡፡

በመጀመሪያ ደረጃ የህገ መንግስቱን ድንጋጌዎች በጥንቃቄ ስንመለከት ህግ አውጪው ለህገ-መንግስታዊ ስርዓት በተለይም ደግሞ ለህግ የበላይነት ልዩ ትኩረት መስጠቱን እንረዳለን፡፡ ለዚህም ነው በምዕራፍ ሶስት ስር የተመለከቱት የመሰረታዊ መብቶችና ነፃነቶች ወዲያው ሊፈፀሙ በሚችሉበት መንገድ እንጂ በምኞት ደረጃ ያለተገለፁት፡፡ እነዚህን መብቶች ፍርድ ቤቶች (እንደ ማንኛውም የመንግስት አካል) የማስፈፀም ግዴታ ተጥሎባቸዋል፡፡ በህገ-መንግስቱ የተቋቋሙት ፍርድ ቤቶች ደግሞ የሚመሩበት በመሰረቱ በዚህ እና በሌሎች ህጐች ነው፡፡ ስለሆነም የተከሳሽ የመከላከል መብት በእውቀት እና ገንዘብ ማነስ የተነሳ ሊጣስ ከሆነ ተከላካይ ጠበቃ በመመደብ ጉድለቱን ማስተካከል ከፍርድ ቤት ይጠበቃል ማለት ነው፡፡ የተከላካይ ጠበቃን መመደብ የማይቻል በሚሆንበት ጊዜም ፍርድ ቤት ይህን ክፍተት ለመሙላትና ሰብአዊ መብት እንዲከበር ለማድረግ በሚያስችለው ርቀት ገብቶ መካስ አለበት፡፡ ከዚሁ ጋር ተያይዞ የህገ-መንግስቱ መንፈስ መመርመር ያስፈልጋል፡፡ ህገ-መንግስቱ በግልፅ ድንጋጌ እውቅና አይሰጣቸውም ተብለው የቆዩ የባህል ፍርድ ቤቶች አውቅና ማግኘታቸውንና ተደራጅተው እንደሚሰሩ ይደነግጋል፡፡ የባህል /የኃይማኖት/ ፍርድ ቤቶች እንደመደበኛው ፍርድ ቤት ፍትህን የሚያስተዳድሩት ህግን ሙያዊ በሆነ መንገድ በመተንተን ሳይሆን እውነት ላይ ለመድረስ በመጣር ብቻ ነው፡፡ እነዚህ ፍርድ ቤቶች እውነትን /truth/ ለማውጣት ቅርብ ናቸው ይባላል፡፡ ስለሆነም ከህገ-መንግስቱ ከዳኝነት ስርዓቱ በአጠቃላይ "እውነት" እና "ፍትህ" (Truth እና Justice) የሚገኝበት እንደሆነ ፍላጐት አለው ማለት ነው፡፡ እውነት ላይ ለመድረስ የሚያስችል የዳኝነነት ስርዓት የሚኖረው ደግሞ የግራ ቀኙን ክርክር በመስማት ብቻ ውሳኔ የሚሰጥ ፍርድ ቤት ሲኖረን ሳይሆን በመሀል በክርክር የሚዛቡና ሰብአዊ መብትን የሚነሱ አሰራሮችና ክርክሮች (አቀራረቦች) ካሉ ጣልቃ በመግባት የሚያስተካክል የዳኝነት ስርዓት ነው፡፡

በዚህ ረገድ የስነ ስርዓት ህጋችንን ብንመለከት እንኳን የዳኝነት አካሉ በራሱ ተነሳሽነት ሊፈፅማቸው የሚገቡ (a pro-active Justice activities) ተግባራት በየቦታው እናገኛቸዋል፡፡ ለምሳሌ አንድ ተከሳሽ ለቀዳሚ ምርመራ ፍ/ቤት ሲቀርብ የቀረበበት አላማ የጥፋተኛነት ወይም የንፅህና ውሳኔ ላለመቀበል መሆኑን ፍ/ቤት እንዲነግረው ህጉ ያዛል፡፡ ለሚጠየቀው ጥያቄ መልስ መስጠት እንደማይገደድም ይነገረዋል፡፡ የሰብአዊ መብት ጥሰትን ሊያስከትል የሚችሉ ክሶች በአንድ ላይ ተጣምረው ከቀረቡ ክሶቹ እንዲነጣጠሉ ፍ/ቤት ማዘዝ አለበት፡፡ የግለሰብ ሰብአዊ መብትን የሚጥስ የክስ ቻርጅ የቀረበም እንደሆነ ተሻሽሎ እንዲቀርብና መብት በሚያስከብር መልኩ ክርክሩ እንዲቀጥል ማዘዝ አለበት፡፡

አዲስ የወንጀል ክስ ሲቀርብ ክርክሩ መቀጠል ያለበት የክርክሩ መቀጠል የተከሳሽን የመከላከል መብት የማይጥስ መሆኑን ፍርድ ቤቱን ራሱ ከመረመረ እና ካረጋገጠ በኂላ ነው፡፡ በሌላ በኩል የክስ ቻርጅ የተቀበለ ፍርድ ቤት ክሱን ለተከሳሹ ብቻ በማንበብ አይወሰንም፡፡ እያንዳንዱን ክስ ለተከሳሹ በንባብ ማሰማት ብቻ ሳይሆን በሚገባ ማስረዳትም ይጠበቅበታል፡፡ የክሱን ይዘት የተረዳ ተከሳሽ ለክሱ መልስ ከመስጠት ይልቅ ዝምታን ሲመረጥ መብቱን የበለጠ የሚያስከብረው ማስረጃ ሲቀርብ በመሆኑ ፍርድ ቤት ማስረጃ እንዲቀርብ ለማዘዝ ይገደዳል፡፡ በሌላ በኩል ተከሳሹ ያመነ ቢሆንም እንኳን ፍርድ ቤቱ ቀጠሮ የሚሰጠውና "አስፈላጊ ሆኖ የሚገኘውም በህገ-መንግስቱ የተረጋገጡ የተከሳሽ መብቶች በይበልጥ የሚከበሩት ክሱ በማስረጃ ሲረጋገጥ ብቻ መሆኑን ፍርድ ቤቱ ያመነበት ሲሆን እንጂ ቀጠሮ በማራዘም በሌላ መልኩ የሰብአዊ መብት ጥሰት ለመፍጠር አይሆንም፡፡"

ተከሳሽ በሰጠው የእምነት ቃል መነሻነት የጥፋተኛነት ውሳኔ ከተሰጠም በኂላ ክሱ በሚሰማበት ጊዜ የክህደት ቃል መመዝገብ እንዳለበት ፍ/ቤቱ ካመነ ይህንኑ በራሱ ተነሳሽነት በመመዝገብ የሰጠውን የጥፋተኛነት ውሳኔ ውድቅ እንዲያደርግ ህጉ ይፈቅዳል፡፡ የዐ/ሕግ ምስክሮች ቃል በሚሰማበት ጊዜም ፍ/ቤት ለቀረበው ምስክር ማንኛውንም አይነት ጥያቄ በማንኛውም ጊዜ ለመጠየቅ ይችላል፡፡ የዐ/ሕግ ምስክሮች ከተሰሙ በኂላ አስፈላጊ ከሆነ የተከሳሽ /የግለሰቡ/ ሊሰሙ ይችላሉ፡፡ ተከሳሹ ቃል ለመስጠት ከፈለገ መጀመሪያ ይሰጣል፡፡

ፍርድ ቤትም ነገሩን ለማብራራት የሚያስችል ጥያቄ ሊጠይቀው ይችላል፡፡ አስፈላጊ ሆኖ ሲያገኘው ፍርድ ቤቱ በማንኛውም ጊዜ ምስክር በመጥራት ቃል መቀበል ይችላል፡፡ ከሳሽ ወይም ተከሳሹ ግለሰብ በማስረጃ ያቀረቧቸውን ምስክሮች እንዲሰሙላቸው መጠየቅ የሚችሉ ሆነው ፍርድ ቤት ለእነዚህ ተጨማሪ ምስክሮች መጥሪያ የሚልከው "ለፍሬ ነገሩ አስፈላጊ" መሆናቸውን በመገንዘብ ነው፡፡ ተጨማሪ ዝርዝሮች በስነ-ስርአት ህጉ የትምህርት ፅሁፍ ውስጥ ይገኛል፡፡ እዚህ ጋር ለማሳየት የተፈለገው የዳኝነት አካሉ እንደማንኛውም የመንግስት አካል መሰረታዊ ሰብአዊ መብቶችንና ነፃነቶችን የማስከበር ግዴታ ያለበት ከመሆኑ በተጨማሪም ይህንን ከግድ ኃላፊነት በመወጣት እንዲችል የስነ-ስርዓት ህጉ ምቹ መሆኑን ነው፡፡ የግለሰብ መብቶች እንዳይጣሱ ክክስ ማንበብ አንስቶ ፍርድ እስከ መስጠት ድረስ ለዳኝነት አካሉ በራሱ ተነሳሽነት ጣልቃ የሚገባባቸው መንገዶች በርካቶች ናቸው፡፡ ተከሳሹ

የመስቀለኛ ጥያቄ መጠየቅ ባለመቻሉ የመከላከል መብቱ ይጠባል በተባለ ጊዜ የተከላካይ ጠበቃን ሚና በመያዝ መስቀለኛ ጥያቄ ማቅረብ ይጠበቅበታል፡፡ ጠቃሚ ማስረጃ በተከሳሹ እውቀት ማነስ ወይም ጉድለት ሳይቀርብ ሲቀር የመብት መጣስን የሚያስከትል እስከሆነ ድረስ ማስረጃው ቀርቦ ለፍርድ እንዲያገለግል ማድረግ አለበት፡፡ እውነትን ማውጣት እስከቻለ ድረስ በግራ ቀኙ የቃል ፣የፅሑፍ ክርክር እንዲሁም የማስረጃ አቀራረብ እና ምዘና ውስጥ በሰፊው እና በንቃት የዳኝነት አካሉ ሊሳተፍ ይገባዋል፡፡ ይህ የንቃተ ተሳትፎ (Judicial Activism) በማንኛውም ጊዜ መጠን የሚደረገው ግን ለስነ-ስርዓት ህጉ ድንጋጌዎች አገላለፅ "አስፈላጊ ሆኖ እስከተገኘ" ድረስ ብቻ ነው፡፡ አስፈላጊ ሆኖ ተገኘ የሚባለው ደግሞ ዳኝነት በነፃነት እና በገለልተኝነት መከናወን ያለበት መሆኑን በመጣስ ሳይሆን በህጉ መንግስቱ ላይ የተደነገገውን የመሰረታዊ መብቶችንና ነፃነቶችን የማስከበር ግዴታን ለመወጣት ነው፡፡ ከዚህ አንፃር አሁን የሚታየው ተከራካሪ ወገን ያልጠየቀው ጥያቄ ውስጥ ለመግባት ምን አገባኝ የሚለው አመለካከት የህገ-መንግስቱን ሰብአዊ መብቶች ለማስከበር ከተጣለው ግዴታ አንፃር ተነጻጽሮ ሊታይ የሚገባው ነው፡፡ የዳኝነት አካሉ በሀገራችን ያለውን የባለሙያ እጥረት፣ የተከሳሽን ተከላካይ ጠበቃ የማቆም የገንዘብ አቅም፣ የከሳሽን በተሻለ መልኩ መደራጀት የህጉን ቴክኒካል ችግሮች ተመልክተው "የጨዋታውን ሜዳ" ወጣ ገባነት በማለስለስ መብቶች (የግለሰብ መብቶች) መከበራቸውን በማረጋገጥ ሂደቱ ውስጥ ጣልቃ እየገቡ መቆጣጠር ይገባቸዋል፡፡ ይህ የህገ መንግስቱን ድንጋጌ ማስከበር ነው፡፡ ህግን አለማክበር ደግሞ የስነ-መግባር ተጠያቂነት የሚያስከትልና ከፍተኛ የሆነ የሙያ ብቃት እና ቅልጥፍና ማጣትን የሚያረጋግጥ በመሆኑ በስነ-ምግባር ደንቦች መሠረት ተጠያቂነት የሚያስከትል ነው፡፡

ከፍ ሲል በተመለከተው መልኩ ዳኞች ተግባራቸውን ሰፋ ባለ ግንዛቤ ማከናወን አለባቸው ማለት ግን ዳኞች በሁሉም ጉዳዮች ላይ ዳኞች ናቸው ማለት እንዳልሆነ ይሰመርበት ይገባል፡፡ በየትኛውም ሀገር ቢሆን ሁሉም ግጭት መፍትሔ የሚያገኘው በፍርድ ቤት አይደለም፡፡ እንዲያውም አብዛኛው ችግር ከፍርድ ቤት ውጪ በሌሎች የፍትህ አካላት እና በግለሰቦች የሚፈታ ነው፡፡ በአሜሪካን ሀገር የፖለቲካ ዶግማ ጥያቄ /Question of political doctrine /የሚያስነሱ ጉዳዮችን ፍርድ ቤቶች አይመለከቱም፡፡ በዚህ ዶግማ መሠረት (በተለይ) በከፍተኛ የፌዴራል መንግስት አካላት መሀከል ግጭት ሲነሳ ጉዳዩ ከፍርድ ቤት ውጪ እንዲታይ መደረጉ የተለመደ ነው፡፡ በአሜሪካን አገር ለምሳሌ በዚሁ ዶግማ መሰረት ዋና ዋና የሚባሉ የህገ መንግስት ጥያቄዎች (የመንግስት ቅርፅ ሪፐብሊካን መሆኑ፣ የውጪ ግንኙነት ላይ ያለን

ስልጣን በተመለከተ፣ ህገ መንግስቱ የሚሻሻልበትን መንገድ በተመለከተ ወዘተ) Non-Justiciable ተብለው ፍርድ ቤት የማይዳኛቸው ናቸው፡፡ የቅርብ ፅሁፎች የሚያሳዩት ፌዴራል ጉዳዮች Non- Justiciable እየሆኑ ነው፡፡ ተመሳሳይ ጥያቄ በፖለቲካው ሂደት የሚፈታ ነው፡፡ በፈረንሳይም ከሞላ ጐደል ተመሳሳይ ነው፡፡ በጀርመን አገር እነዚህ ጉዳዮች በህገ መንግስት ፍርድ ቤት የሚቀርቡ ቢሆኑም አቅራቢዎች የፖለቲካ ትርፍ ለማግኘት ብቻ የሚያቀርቧቸው ናቸው ተብለው በከፍተኛ ደረጃ ይተቻሉ፡፡ ለኛም ሀገር እንደ መጀመሪያውን አይነት ጥያቄ ተቀብሎ የሚያስተናግድ የፌዴሬሽን ምክር ቤት እና በፍርድ የውሳኔ ሰጪ አካላት አሉን፡፡ የዳኝነት አካሉ በፍርድ የሚወሰን ጉዳይ ላይ ሁልጊዜ የሚገኝ /Omnipotent/ እና መወሰን የሚችል / Omnipresent / ተደርጐ መወሰድ የለበትም፡፡ ዳኞች በአንድ ጉዳይ ላይ ፍርድ ከመስጠታቸው በፊት ጉዳዩ በዳኝነት እንዲቀርብ /Justiciable/ በግልፅ ህግ የተደነገገ መሆኑን ማረጋገጥ አለባቸው፡፡ ጉዳዩ ለፍርድ ቤት የማይቀርብ / non Justiciable/ በሌላ አካል የፍርድ ስልጣን ስር ሆኖ ጉዳዩን የተመለከቱ እንደሆነ በህገ መንግስቱ አንቀፅ 37 ላይ የተመለከተውን ፍትህ የማግኘት ሰብአዊ መብት መሸረሸራቸውን መገንዘብ ይገባል፡፡ በዚህ ረገድ አልፎ አልፎ የሚታይ ቢሆንም አንድን የቤተ ክርስቲያን አገልጋይ በክርክር የቤተክርስቲያን አስተዳደር አድርጐ ማስቀመጥ /መወሰን/ የሰራተኛን ሰብአዊ መብት ማስከበር ነው ወይስ የሰዎች ፍትህ የማግኘት መብት ማጥበብ? ለሚለው ሰልጣኙ ቢወያይበት የተሻለ ነው፡፡ ለመግለፅ የተፈለገው የዳኝነት ስልጣን በግልፅ ህግ የሚሰጥ አንድ እንደመታ (Implication) የማይሰጥ መሆኑን መገንዘብ ይገባል በማለት ነው፡፡

2.3. ፈጣንና ቀጣይነት ያለው ልማት በማረጋጋጥ ያላቸው ሚና

የኢትዮጵያ ህዝቡ በአስከፊ ድሕነትና ኃላቀርነት ተዘፍቆ የሚገኝ ከዓመት ዓመት ለረሀብ የመጋለጥ ዕድሉ በጣም ሰፊና የምግብ ዋስትና ያላረጋገጠ መሆኑ (በቅርቡ እየተመዘገበ ያለው የኢኮኖሚ ዕድገት ለውጥ እንደተጠበቀ ሆኖ) አሌ የማይባል ሃቅ ነው፡፡ አገሪቱ በአለም አቀፍ ደረጃዋ እጅግ ድሃ ኋላቀር ከሚባሉት አገሮች ተርታ ትመደባለች፡፡ ዲሞክራሲና መልካም አስተዳደር በሌለበት ሌሎች ለልማት ተፈላጊ የሆኑ ነገሮች አይኖሩም፡፡ ቢኖሩም አገሪቱን ከድህነት አዘቅት አያወጧትም፡፡ ዲሞክረሲና መልካም አስተዳደር የዜጎችና ህዝቦች መብትና

እኩልነት በማረጋገጥ በአገሪችን አስተማማኝ ሰላም መኖሩ አገሪቱን ከድህነት አዙሪት ለማውጣት ተቀደሚ ቅድመ ሁኔታ ነው፡፡

ዲሞክረሲና መልካም አስተዳደር አገራችን ልትለማ የምትችልበትን የተስተካከለ ፖሊሲ ለመቅረጽ ያስችላል፡፡ የህዝቡ ፍላጎት ልማትን ማረጋጋጥ በመሆኑ በዲሞክረሲያዊ ስርዓት ወሰን ሁሉም ፓርቲዎች ለልማት ይበጃል የሚሉት ፖሊሲ ፖሊሲ ያቀርባሉ፡፡ ህዝቡም ከሚቀርበው አማራጭ የተሻለ ነው ብሎ የሚያምንበትን ለመምረጥ የተመቻቸ ሁኔታን ይፈጥራል፡፡ መላው ህዝብም የልማት ፖሊሲዎችን ተግባረዊ ለማድረግ የሚነሳሳበትና የበኩሉን አስተዋፅኦ የሚያበረክትበት አፈፃፀም መኖሩ ሌለው አማራጭ የሌለው ጉዳይ በመሆኑ ይህንን ዕውን ሊሆን የሚችለው በዲሞክረሲያዊ ሂደት ነው፡፡ የልማት እንቅስቃሴው አፈፃፀም የተሳካ ሊሆን የሚችለው መለው ህብረተሰቡ በመሰረታዊ ጉዳዮችና ዓለማዎች ላይ አንድ የጋራ አቋምና አመለከከት ኖሮት በዚህ ዙሪያ እያንዳንዱ ዜጋ የበኩሉን ድረሻ በብቃት መወጣት ሲቻል ነው፡፡

ዘመናዊ፣ ቀልጣፋና ውጤተማ የፍትህ አስተዳደር መኖር ኢኮኖሚያዊና ማህበራዊ ልማት ለማረጋገጥ በሚደረገው ዙሪያ መለስ እንቅስቃሴ ውስጥ አስፈላጊ ጉዳይ ነው፡፡ እንደዚህ አይነቱ የፍትህ ስርዓት መኖር የህግ የበላይነት ለማረጋገጥና የዜጎችና ህዝቦች በልማት እንቅስቃሴው በንቃት እንዲሳተፍ ያስችላል፡፡ እንደዚህ ዓይነት የፍትህ ስርዓት በሌለበት ዲሞክራሲያዊ ስርዓት ሊጎለብትና መልካም አስተዳደር ሊሰፍን ስለማይችል ህዝቡ በሙሉና ነፃ ፍቃዱ በልማት እንቅስቃሴው የመሳተፍ እድሉ ይገደበል፡፡

ቀልጣፋና ውጤተማ የፍትህ ስርዓት መኖር ሰላምና መረጋጋት በመፍጠር የንግድ ልውውጡ ዋስትና እንዲኖረው ዜጎች ያፈሩትን ሃብት ኢንቨስት እያደረጉ፣ የውጪ ከፒታል ንግድና ኢንቨስትመንት ለመሳብ በድምሩ ድህነትን ለመቀነስ አስፈላጊ ቅድመ ሁኔታ ነው፡፡

ይህንን ዓለማ እውን ለማድረግ የፍትህ ስርዓቱ ህገ-መንግስቱ፣ ህዝቡና መንግስት በሚቀጠብቅበት ደረጃ ተሻሽሎ በዲሞክራሲያዊ ስርዓት ግንባታ፣ የዜጎች ሰብዓዊ መብቶች ዋስትና በመስጠትና በማክበር በሃገራቱ ቀልጣፋና ቀጣይነት ያለው ሁሉም በየደረጃው ተጠቃሚ የሚሆንበት ኢኮኖሚያዊ ማህበራዊ ልማት ለማረጋገጥ በሚደረገው ጥረት የበኩሉን

ድርሻ እንዲያበረክት ማድረግ ለነገ የማይበል ቁልፍ ጉዳይ ነው፡፡ በዚህ ረገድ የፍትህ አካላቱ ሰላምና መረጋገትን በመፍጠርና የነፃ ገበያ ኢኮኖሚ መርህን በማረጋጋጥ ሊኖራቸው ስለሚገበው ድርሻ በዝርዝር ከዚህ በታች ይቀርባል፡፡

<u>ለልማቱ አገዥ የሆነ ሰላና መረጋገት ከመፍጠር አንፃር</u>

ሰላምና መረጋጋትና ቀልጠፋ የፍትህ ስርዓት መኖር ለኢኮኖሚው ልማት በጣም አስፈላጊ ጉዳይ ነው፡፡ ልማት ለማረጋገጥ፣ ለሰላምንና መረጋጋት፣ ህግና ስርዓት በአስተማማኝ ደረጃ መረጋገጥ አለበት፡፡ ህብረተሰቡና አገሪቱ ከወንጀል፣ የወንጀል ስጋትና ማህበረሰባዊ ጠንቆች ነፃ ሆኖ በልማት ተግበሩ እንዲሳተፍ ደህንነት እንዲሰማው ማድረግ ያስፈልጋል፡፡ የወንጀልና ዓመፅ መበራከት ለዘላቂ ልማት ያለው አሉታዊ ተፅዕና እጅግ ከፍተኛ ነው፡፡ ዜጎች በህገ-መንግስቱ የተረጋጋጠላቸው ሐብትና ንብረት የማፍረት መብት ዋስትና በማጣት ለኢኮኖሚው ሊያበረክቱ የሚችሉትን አስተዋፅኦ እጅጉን ይገድባል፡፡ ስለዚህ ህብረተሰቡ ህይወቱ፣ የአካል ደህንነቱና ንብረቱ እንዲጠበቅ የፍትህ አካላትና መንግስት ህገ-መንግስታዊ ሀላፊነት የተጣለባቸው አካላት ናቸው፡፡ ህብረተሰቡ ከማኛውም ስነልቦናዊና አካላዊ ስጋትና ጥቃት ነፃ ሆኖ በልማት ተግባሩ እንዲንቀሳቀስ ማድረግ መቻል አለበቸው፡፡

ሰላምና መረጋጋት በአንድ አገር ከሌለ የንግግ ልውውጡ እምነት እንዳይጣልበትና የኢንቨስትመንት ደረጀ እንዲቀንስ ያደርጋል፡፡ አዲስ ኢንቨስትመንት ለመሳብም አስቸጋሪ ስለሚሆን ከዚህም የተነሳ የአገሪቱ የልማት እድገት አቅጣጫ እንዲያሽቆለቁል ምክያት ይሆናል፡፡ በሚገኘው ኢንቨስትመንት ምክያት ለዜጎች ሊያስገኝ የነበረውን የስራ እድል የመፍጠር ሁኔታ እንዲያቀጭጭና ስራ አጦች ተመልሰው የሰላምና መረጋጋት ጠንቅ የሚሆኑበት ሁኔታ ያመቻቻል፡፡

ስለሆነም የፍትህ አካላት ለውጭ ኢንቨስትመንት የተመቻቸ ሁኔታ መኖሩን በተግበር የአለም ንግድ ህብረተሳብ እንዲገነዘብ በማድረግ ከሚገኘው የንግድና ኢንቨስትመንት ጥቅም ዘላቂና ቀጣይነት ያለው ልማት በማረጋገጥ ከድህነት አዘቅት ለመውጣት ለሚደረገው ርብርቦሽ አጋዥ ድርሻቸውን ሊወጡ ይገበል፡፡

ቀልጠፋና ውጤታማ የወንጀል ፍትህ ስርዓት እንዲኖር በማድረግ ህዝቡ በመንግስትና የፍትህ ስርዓቱ አመኔታ እንዲያሳድርና የህግ የበላይነትን በመስፈን ዘላቂ ልማት የተመቻቸና የበኩሉን ድርሻ መወጠት ይጠበቃል፡፡

ስለዚህ ከተቻለ ወንጀል እንደይፈፀም መከላከልና ማስቆም፣ ወንጀል ከተፈፀመ የተፈፀመውን ወንጀል ፈልፍሎ ማውጣትና ወንጀል አድራጊውን ለህብረተሰቡ ክፍል ለይቶ በማውጠት ትክለኛ ሚዛናዊ ፍርድ እንዲያገኝ ተመጣጣኝ ቅጣት እንዲያገኝ በተቀለጠፈ አኳኃን ለፍርድ ማቅረብ፣ ተመጣጣኝ ቅጠት እንዲያገኝ በማድረግ ዳግመኛ ወንጀል እንዳይፈጽም የሚያስችል የተቀናጀ ስርዓት መዘርጋት፣ ወንጀል ፈፃሚውን አድኖ መያዝ የሚችል፣ የሚከስና የሚቀጣ ንፁሃንን የሚጠብቅ ስርዓት የወንጀል ፍትህ ስርዓት አስተዳደሩ ዋነኛ ተግባሩ መሆን አለበት፡፡

የተፈፀመውን ወንጀል ፈልፍሎ በማውጣት ወንጀል አድራጊውን ከንጹሃኑ ህብረተሰብ መሀል በመለየት ለፍርድ እንዲቀርቡ ማድረግ በወንጀሉ በቀጥታ ተጎጂ የሆነውን ግለሰብ፣ የህግና የፍትህ ስርዓቱ አካላት አመኔታ ከማጎልበት አልፎ በአጠቃላይ በህብረተሰቡ ላይ የሚፈጠረውን መረጋጋትና የደህንነት ስሜት ነው፡፡ በዚህም ለልማቱ የተመቻቸ ሁኔታ መፍጠር ነው፡፡

በሌላ በኩል ግን ወንጀልን በማውጣትና ወንጀል አድርገን ከንጹህ ህብረተሰብ መሃል ላይቶ የማቅረብ የአጠቃላይ ህብረተሰቡን ጥቅም ለማስጠበቅ በሚደረገው እንቅስቃሴ የንጹሓን ዜጎች/ግለሰቦች/ መብት ከተቻለ እንደይነካ ከልሆነም ከሚገበው በላይ እንደይሻራረፍ ተገቢውን ስርዓት ማበጀት ኃላፊነት ከሚሰመቸው ህብረተሰብና መንግስት የሚጠበቅ ተግበር ነው፡፡ ይህን ዓለማ ለማስፈፀም የፍትህ ስርዓት አስተዳደር አካላት የላቀ ድርሻ አላቸው፡፡ ስለዚህ በአንዱ በኩል ጥፋት የፈፀው ሰዎች ተጠያቂ የሚሆንበት ተገቢውን ዋጋቸውን የሚያገኙት፣ በሌላም በኩል ደግሞ ቅጠቱ የሚፈጸም በአጥፊዎች ብቻ እንዲሆን ጉዳዩ መታየት ያለበት አግባብ በለው ህግና ስርዓት ብቻ እንዲሆን ማስቻል ነው፡፡ ሰላምና መረጋጋትን ለማስፈን ለመንግስት ትልቅ ትርጉም ያለውን ያህል የዜጎች ሰብኣዊ መብት ማክበርና ማስከበር ከሰላምና መረጋጋት ያልተናነሰ ዋጋ ያለው መሆኑን በቂ ግንዛቤ ሊወስድበት ይገባል፡፡ ይህም ሌላው የልማቱ ማረጋጋጫ ተደርጎ መውሰድ አለበት፡፡

በማጠቃለል የወንጀል ፍትህ ስርዓቱ ወንጀልና የወንጀል ስጋት በመቀነስ ህብረተሰቡና የወንጀል ሰለባዎ፣ ወንጀል ፈጻሚዎች ለፍርድ እንደሚቀርቡ የሚተማመኑበት ለልማቱ መቀለጠፍ በህብደተሰቡ፣ መንግስትና የንግድና ኢንቨስትመንት አካላት አመኔታ የሚያድርበት መሆን ይኖርበታል፡፡ ስለዚህም፣

- ❖ የፍትህ አጠቃላይ ለወንጀል ፍትህ ስርዓት አስተዳደሩ ደግሞ በተለይ ውጤታማ ሁሉም የህብረተሰብ ክፍሎችንና ዜጎችን ፍትሓዊ በሆነ መንገድ የሚያገለግል መሆኑን እምነት የሚያሳድር፣
- ❖ ለህብረተሰቡ በአጠቃላይ ለወንጀል ተጠቂዎችና ምስክሮች ደግሞ በተለይ ጥረቱን የጠበቀና ወጥነት ያለው (ስርዓት ያለው) አገልግሎ በሚፈለገው ደረጃና ጊዜ የሚሰጥ፣
- ❖ ዘመናዊና ቀልጣፋ የፍትህ ሒደት በማረጋገጥ ወንጀል ፈፃሚዎን ከንፁሃን በመለየት ለፍርድ የሚቀርብ፣
- ❖ የፍርድ ቤቶች የቅጠት ውሳኔዎችና ሌሎች ትዕዛዞች በፅናት የሚፈፀሙበት፣
- ❖ የፍትህ ስርዓቱ በተቀናጀ መልኩና ሁኔታ አገልግሎት የሚሰጥበት ስርዓት መሆን አለበት፡፡ አለበለዝያ የፍትህ ስርዓቱ ሰላምና መረጋጋት በመፍጠር ለልማቱ አጋዝ ከመሆኑ ፈንታ አፍራሽና ዕንቅፋት ደጣሪ ከመሆን አይድንም፡፡

ዘላቂነት ያለው ፈጣን ልማት ለማረጋጋጥና በዓለም ገበያ ብቁ ተወዳዳሪ ለመሆን ጥራት ያለው አገልግሎት ማቅረብ፣ መልካም አስተዳደር ማስፈንና የግልጽነትና ተጠያቂነት አሰራር መዘርጋት ወሳኝ ጉዳይ ነው፡፡ ህጉ ቀልጠፋና ውጤተማ አስተዳደር ብቻ ሳይሆን መልከም አስተዳደርን ይጠይቃል፡፡ የህጉ አወጣጥ ስርዓትና ህጉን የማስፈፀም ብቃቱ እንዲሁም ቀልጠፋና በተፈለገው ጊዜ ፍትህ የሚሰጥ ስርዓት የአንድ መልካም አስተዳደር የሰፈነበት ስርዓት መገለጫዎ ናቸው፡፡

ጥናቶች እንደሚያመላክቱት ኢንቨስተሮች መልካም አስተዳደር ባለበት አገር መዋእለንዎያቸውን ለማፍሰስ እንደሚደፍሩና የታክስና አቅርቦቶችና ሌሎች ማበረታቻዎች ብቻቸውን በቂ እንደልሆኑ ተረጋግጧል፡፡ በዚህ ከፍተኛ ውድድር ባለበት ዓለም

ማበራታቻዎችና ሌሎች አቅርቦቶች ኢንቨስትመንት ለመሳብ ከሉት ብዙ እርምጃዎች የመጀመርያ እርምጃ ቢሆኑም ግን በቂ አይደሉም የውጪና የውስጥ ኢንቨስተሮች ለመሳብ፣ ባሉበት ለማቆየትና ለማስፋት ከዚህ የተሸለ ስራ ለመስረት ያስፈልጋል፡፡

ኢንቨስተሮች ገቢያ ከመግባታቸው በፊት ህጉን ማወቅና ማጥናት ይፈልጋሉ፡፡ ገቢያውን ከገቡ በኂላ ሕጎቹ ተጠብቆ እንዲፈፀም ምክንያታዊ የሆነ ዋስትና ይፈልጋሉ፡፡ ህጉ በነበረበት እንዲቀጥል የሚቀየር ከሆነም መብታቸውን ባስጠበቀ ግልፅና አሳታፊ በሆነ መልኩ እንዲቀየሩ ይፈልጋሉ፡፡ ለህጎቹ በፍርድ ቤቶች የሚሰጠው ትርጉምና የኮንትራቶችና ሌሎች ህጎች ተፈጻሚነት ተማምነው ነው የሚቀንሳቀሱት፡፡

ኢንቨስተር ዘላን ነው እንደሚባለው ሁሉ ኢንቨስተሮች ከፍተኛ የሆነ የተገማችነት ችግር፣ አስተማማኝ ባልሆነ፣ ግልፅነትና ተጠያቂነት የሌሎቸውን ገበያዎች በመተው ኢኮኖሚያው በሚገባ የተረጋጋ ስርአት ወደአለበት፣ በተሻለ መንገድ ወደ ሚመራባቸው አከባቢዎች ይሄደሉ፡፡ ይህም ብቻ ሳይሆን ባጋጠማቸው ነገር መጥፎ ልምድ ለሌሎች ኢንቨስተሮች የማስተለለፍና የማዛባት ከፍተኛ ድርሻ አላቸው፡፡ ምክንያቱም መልካም አስተዳደር ኢንቨስትመንትና ንግድ ለመሳቢ ቁልፍ ጉዳይ በመሆኑ ነው፡፡

ስለዚህ መልካም አስተዳደር ለመገንበት ብዙ ወሳኝ ነገሮች ቢኖሩም የህግ የበላይነትን ከሁሉም በላይ የሚያስቀድም የፍትህ ስርዓት መኖሩ እጅግ አስፈላጊነው፡፡ ቁልፍና በተፈለገው ጊዜ ፍትህ መስጠት የሚችል ብቁ የፍትህ ስርዓት መኖር ወሳኝ ነው፡፡ የህጉ ዓለማና መንፈስ የተገነዘበ፣ ተገማች፣ ጉዳዮች በተፈለገው አጭር ጊዜ ውስጥ ባለው ስርዓት መሰረት የሚወሰን ስርዓት መኖሩ የተገማችነት ስሜት ለመፍጠር፣ ግልጽነትና ተጠያቂነት ለማረጋገጥ ቁልፍ ጉዳይ ነው፡፡ እንደዚህ ያለው ስርዓት ኢንቨስተሮች፣ መንግስትና የመንግስት ባለስልጠናት እንዴት ስራቸውን በአግበቡ መወጣት እንደለበቻው (እንደሚተገብሩ) በጥብቅ ያስተምራል፡፡ እነዚህ ሁኔታዎች ከተሟሉ ኢንቨስተሮች የንግደቸው የረዢም ጊዜ እቅድ እንዲያወጡና ስራቸውን ወጪ ቆጠቢ በሆነ አገበብ እንደመሩና እንዲያስተዳድሩ ያስቻላቸዋል፡፡

ፍትህ ለዜጋዊ ተደረሽ እንዲሆን ማድረግ

ሌላው ከፍተኛ ትኩረት የሚሻው ጉዳይ ደግሞ የኢንቨስተሮችን ያህል በኢኮኖሚያዊ ልማቱ ጠቃሚ ቦታ ያላቸውና ትኩረት የሚሹ አካላትም አሉ፡፡ እነዚህም በሕብረተሰቡ ውስጥ ያሉ ግለሰቦች ናቸው፡፡ ኢኮኖሚያዊና ማህበራዊ እድገት የሚፈለገው የነዚህን አካላት ጥቅምና ፍላጎት ማረጋጋጥ ነው፡፡ መልካም አስተዳደርና መልካም የፍትህ ስርዓት አስተዳደሩ ስርዓት ለኢንቨስተሮች እጅግ አስፈላጊ እንደሆነ ሁሉ ለግለሰቦችም እጅግ አስፈላጊና የራሳቸውን ኑሮ እንዲለወጥና እንዲሻሽሉ ዕድል ይሰጣቸዋል፡፡ የንግዱ መጫወቻ ሜዳና የንግድ ዕድሉ ክፍት ሲሆን አጋጣሚውን በመጠቀም እንዲወዳደሩ ያግዛቸዋል፡፡

በመጀመሪያ ደረጃ መሰረታዊ የሆነው ጉዳይ መብታቸው እንዲያውቁና ከማንኛውም ግለሰብና ባለስልጣን የተጠበቁ መሆናቸውን ማረጋጋጥ ይፈልጋሉ፡፡ ይህን ማድረግ የሚችል ደግሞ ነፃነቱ ያረጋገጠ የዳኝነት አካል ነው፡፡ የግለሰቦችን ማንነትና የስልጣን ሁኔታ ግምት ውስጥ ሳያስገባ ሕጉ ፍታሃዊና ከስሜት በፀዳ መንገድ የሚተረጎም መሆኑን መተማመኛ ይፈልጋሉ፡፡ ከህግ ውጭ የሆነ የመንግስት ውሳኔዎች የሚያስተከክል፣ ዜጋውን ከሕጉ ውጪ የመንግስት ተግባር የሚከለክልና የመንግስት ባለስልጣናት ለፈፀሙት ብልግና፣ ሙስናና ስልጣንን ያለአግባብ መጠቀም በተፈለገው አጭር ጊዜ በውስጥ ተጠያቂ የሚያደርግ የፍትህ ስርዓት ይፈልጋሉ፡፡ ስለዚህ ፍትህ ለዜጋው ተደራሽ እንዲሆን ማድረግ ፈጣን ልማት ለማረጋጋጥ አንዱ አጋዥ መሳሪያ ነው፡፡ ይህን ለማድረግ የፍትህ ስርዓቱ ቁልፍና ረጅም ጊዜ የማይወስድ፣ ወጪ ቆጠቢ፣ የተገልጋዩን ፍላጎት የሚያሚለና ለሁሉም በእኩልነት የሚያገለግል መሆን አለበት፡፡

የነፃ ገበያ ኢኮኖሚን በማገዝ አንፃር

የነፃ ገበያ ስርዓት በኮንትራት ላይና በግል ንብረት ማፍራት ላይ የተመሰረተ ስርዓት ነው፡፡ በህገ-መንግስት ስለ ነፃ ገበያ የሚመለከት በግልጽ የተቀመጠ ድንጋጌ ባይኖርም የነፃ ገበያ መርሆ አንዱ አከል የሆነው በግለሰብ የንብረት ባለቤትነት መሰረት ያደረገ ድንጋጌ ግን ሰፍሮ ገኛል፡፡ በኢፌድሪ ህገ-መንግስቱ አንቀጽ 40(1) ማንኛውም የኢትዮጵያ ዜጋ የግል ንብረት ባለቤት መሆኑ/ኗ እንደሚከበርለት ይደነግጋል፡፡ ይህ መብት የህዝብን ጥቅም ለመጠበቅ በሌላ

ሁኔታ በህግ እስካልተወሰነ ድረስ ንብረት መያዝና በንብረቱ የመጠቀም ወይም የሌሎችን ዜጎች መብቶች እስካልተቃረነ ድረስ ንብረትን የመሸጥ፣ የማወረስ ወይም በሌላ መንገድ የማስተላለፍ መብቶች እንደሚያካትት ይደነግጋል፡፡ ንብረቱም በጉልበታቸው፣ በመፍጠር ችሎታቸው ወይም በካፒታላቸው ያፈሩት ተጨበጭ የሆነና የተጨባጭነት ጠበይ ሰይኖረው ዋጋ ያለው ውጤት መሆኑ መግለፁ ነፃ ገበያ ስርዓት በስም እንኳን ባይጠቀስ የግል ንብረት ባለቤትነት መብት በማከተቱ ለነፃ ገበያው መርህ በቂ ስፍራ መስጠቱን ያሳያል፡፡ ሌሎች የማስፈፀምያ ሕጎችን በማየት ደግሞ ስርዓቱ የተሟላና በቂ ስፍራ ያለው መሆኑን መገንዘብ ይቻላል፡፡ የኢንቨስተሮችን ህጉ የንግድና ፍትህብሔር ሕጎች ስርዓቱ የሚያስፋፉ በቂ ድንጋጌዎች ይዘው ይገኛሉ፡፡

ነፃ ገበያ ስርዓት ከህገ-መንግስቱ ማየት እንደሚቻለው በግል ጥቅምና በጋራ ጥቅም መከከል ግጭት የሚታይበት ስርዓት ነው፡፡ ስለዚህ ስርዓቱን ለማራመድ የሚወጡት አዋጆች፣ ደንቦችና መመሪያዎች በመገንዘብ ግጭቱን ለመፍታት ቅልጥፍና ባለውና ፍትሓዊ በሆነ አኳኃን ተግባር ላይ ማዋልን ይጠይቃል፡፡ ለዚህም ነው ቀልጣፋና ፍትሃዊ የሆነ የፍትህ ስርዓት መኖር በነፃ ገበያ እኮኖሚያዊ ማዕቀፍ ውስጥ ፈጣንና ቀጠይነት ያለው ልማትን ለማረጋገጥ እጅግ በጠም ጠቃሚ ነው የሚባለው፡፡ ሻጭና ገዢ የግብይት ኮንትረት በሌለበት ቀልጠፋ የነፃ ገበያ ኤኮኖሚ ሊኖር አይችልም፡፡ ኮንትረት ፈረሚዎ በኮንትረቱ መሰረት ድርሻቸውን እንዲወጡ እርግጠኛ መሆን በማይችሉበት ወቅት ማንም ወገን ውሉን ያለአግባብ ቢያፈርስ በአፋጣኝ ኮንትራቱን እንዲያከብር ወይም በቂ ካሰ እንዲከፍል ይደረጋል፡፡ በፍትሐብሔር ሕጉ በተደነጋገው መሰረት አንድን ኮንትረት ያለአግባብ ያልፈጸመ ወገን በሕጉ አግባብ ተገድዶ ኮንትረቱን ለመፈጸም የሚገደድበት ወይም በህጉ አገባብ ኮንትረቱ በማስገደድ የማይከፍልበት ስርዓት ተደንግጓል፡፡ ይህንን የሚያስፈፀም ዋስትና ከሌለ ቀልጣፋ የነፃ ገበያ ኦኮኖሚና የንግድ ልውውጥ አይኖርም፡፡ ልማቱም በዚሁ መጠን ይገታል፡፡

ኮንትረት በማይከበርበት፣ ኮንትረቱን ለማስከበር ለአመታት በየፍርድ ቤቱ መንከራተት በሚታይበት አገር ሰዎ በኮንትረት ላይ ተማምነው የኤኮኖሚ ግንኙነት መመስረት ስለማይችሉ ከሚያምኑዋቸው ከጓደኞቻቸው ወይም ቤተሰቦቻቸው ካልሆነ በስተቀር ከሌላ ሶስተኛ ወገን ጋር ግንኙነት ለመመሰረት ይቆጠበሉ፡፡ የኢኮኖሚ ግንኙነቱ አድማስ እጅግ በጣም ለመመስረት ይቆጠበሉ፡፡ የኢኮኖሚ ልማቱም በዚሁ መጠን የተገደበ ይሆናል፡፡ ኮንትረት በአግባቡና በተሞላ

መንገድ በማይከበርበት አገር ኢንቨስትመንት መሳብ፣ የተሰካ የንግድ ልውውጥ ላከሄድና ፍትሃዊ የሆነ ውድድር እንዲኖር አያስችልም፡፡

በበለፀጉና ጠንከራ የፍትህ ስርዓት በለቸው አገሮች ህጋዊ ኮንትራቶች ሊያሟሏቸው የሚገቡ መስፈርቶችን በማወቅ ይህን መሰረት በማድረግ ኮንትራቶች ሁሉ ህጋዊና በጽሑፍ የስፈሩ ከሆነና ኮንትራቱን አፍርሰው ለዓመታት በየፍርድ ቤቱ የማይንከራተቱ ከሆነ ኮንትራት ፈራሚዎች ኮንትራቱን ሲፈርሙ በኮንትራቱ መሰረት ግዴታቸውን ከመፈጸም ውጭ አማራጭ እንደሌላቸው ያውቃሉ፡፡ ኮንትራቱን ቢያፈርሱ የኮንትራት አፈፃፀም መዋቀሩ፣ ኮንትራቱ ህጋዊ መሆኑን አረጋግጦ በቀጥታ ወደ አፈፃፀም ስለሚገባ ይህን በቀልጣፋ አኳኋን ለማከናወን የሚያስችል የኮንትራት አስተዳደር ስርዓት ስለሚዘረጋ የመንተት ዕድል አይኖርም፡፡ በመሆኑም ኮንትራት የሚያፈርሱ በጠም ጥቂት ሰዎች ይሆናሉ፡፡ ማንኛውም ሰው ተማምኖ ለማንኛውም ሰው ጋር ኮንትራት ለመስረት ሰፊ ዕድል ይፈጥራል፡፡ የኤኮኖሚ ግንኙነት አድማሱም በዛው መጠን ሰፊ ይሆንና ለእድገት የተመቻቸ ሁኔታ ይፈጥረል፡፡ ስለሆነም የፍትህ አካላት ቀልጣፋና ውጤታማ ሆነው በተመሳሳይ መልኩ ለኢኮኖሚ እድገት የተመቻቸ ሁኔታ መፍጠር ይጠበቅባቸዋል፡፡

የመወያያ ጥያቄዎች

1. በአገራችን ለዜጎችን የፍትህ ጥያቄ በተሻለ ሁኔታ ምላሽ ለመስጠት ከእያንዳንዱ የፍትህ አካል ምን ይጠበቃል? በዝርዝር ይወያዩበት፡፡

3. የኢትዮጵያ የፍትህ ስርአት መሰረታዊ ባህርዮች

3.1. የሲቪል ሎው እና የኮመን ሎው የህግ ስርአት ንጽጽር

በአለም ላይ ታዋቂ የሆኑ የህግ ስርአቶች በሁለት አንዳንድ ጊዜም በሶስት ተከፍለው ይቀርባሉ፡፡ በሁለት ተከፍሎ በሚቀርብበት ጊዜ የሚቀርቡት የኮመን ሎው የህግ ስርአት እና የሲቪል ሎው የህግ ስርአቶች ናቸው፡፡ በሶስት ከፍለው የሚያቀርቡት ሀይማኖታዊ የህግ ስርአቶችን

በመጨመር ነው፡፡ የእነዚህን የተለያዩ የህግ ስርአቶች ዋና ባህርይና መገለጫዎች ከዚህ በመቀጠል እንመለከታለን፡፡

3.1.1. የኮመን ሎው ስርዓት

ከጸሀፍት እንደምንማረው ኮመን የሚለው ቃል የሚያመለክተው ለምሳሌ በእንግሊዝ፣ በየአካባቢው ካለው ልዩ ልዩ ልማዳዊ ህግና አሰራር በተነጻጻሪ በሁሉም የአገሪቱ ክፍሎች ሁሉ ተቀባይነት ያለውና ተግባራዊ የሚደረገውን የጋራ የህግ ስርአት ለማመልከት ነው፡፡

የኮመንሎው ስርአት ዋና መነሻው እንግሊዝ አገር ሲሆን፣ እንግሊዝ ቅኝ ያደረገቻቸው አገሮች የዚህን በእንግሊዝ የዳበረውን የህግ ስርአት የተተከለባቸው በመሆኑ እነዚህ አገሮችም የኮመን ሎው ስርአት ተከታይ ሆነው እናገኛቸዋለን፡፡ ከእነዚህም መካከል አሜሪካ፣ ሲንጋፖር፣ ፓኪስታን፣ ህንድ፣ ጋና፣ ካሜሩን፣ ካናዳ፣ አየርላንድ፣ ኒውዚላንድ፣ አውስትራሊያ፣ ደቡብ አፍሪካ እና ሆንግኮንግ ይጠቀሳሉ፡፡

በኮመን ሎው አገራት የህግ ምንጭ ተደርጎ የሚታየው በዋነኛነት ለረጅም ጊዜ በዳኞች እየተወሰነ የመጣው ውሳኔ ነው፡፡ በዋነኛነት ህጎቹም፣ የህጎቹም ምክንያቶች የሚገኙት በእነዚሁ የፍርድ ቤት ውሳኔዎች ውስጥ ነው፡፡

የህግ ስርአቱ የእድገቱ መነሻ ፍ/ቤቶች ባህልን፣ ልማድን፣ ፕሬሲደንትን መሠረት በማድረግ የሚሰጡት ውሣኔ ነው፡፡ በድሮዋ እንግሊዝ ነዋሪዎች ባልተፃፈ የአካባቢ ልማዶች ይተዳደሩ የነበረ ሲሆን ይህ ልማድም ከአካባቢ አካባቢ የተለያየ የነበረ ሲሆን "ፍርድ ቤት" የሚባለውም መደበኛ ባልሆኑ "ተሰብሣቢዎች" ለግጭቶች ውሣኔ የሚሰጡ ሰዎችን የሚመለከት ነበር፡፡ እንደ የአካባቢው በአጋጣሚ / በተአምር/ trial by ordeal/ የመዳኘት ሁኔታም ሰፊ ነበር፡፡ ይህንን ሁኔታ ለማስቀረት ሔነሪ 2ኛ የወንጀል እና የፍታብሔር ጉዳይን በቃለ መሀላ ስር ሆነው በመመርመር ውሣኔ የሚሰጡ ጁሪዎችን /juries/ አቋቋመ፡፡ በጐጥ የዳኝነት ቁጥጥርን፣ ዘፈቃዳዊነትን /arbitrariness/ ለማስቀረትም ዳኞች ከቦታ ቦታ እየተዘዋወሩ ክርክሮችን እንዲሰሙም ተደረገ፡፡ ዳኞችም በሄዱበት ቦታ ያለው ባህል ምን እንደሆነ በመተርጐም ውሣኔ ከሰጡ በኋላ መደበኛ ቦታቸው /ለንደን / ሲመለሱ ጉዳዩቹ ውይይት ይደረግባቸውና ይመዘገቡ ነበር፡፡ በሂደትም በተበታተነ መልኩ ውሣኔ ይሰጥባቸው የነበሩ ጉዳዩች በተመሣሣይ መልኩ ውሣኔ እየተሰጠባቸው ለተመሣሣይ ፍሬ ነገርም ተመሣሣይ ውሣኔ እና መርህ መከተልና

የጋራ የሆነ ህግ መመሥረት ተጀመረ ፡፡ ለዛም ነው የአሁኑ ስያሜ “የኮመን ሎው” የሚባለውና ስርዓቱም የኮመን ሎው ስርዓት እየተባለ የሚጠራው ፡፡ በዚህ የህግ ስርዓት ውስጥ ርትዕ /equity / ከህግ ጋር ተመዛዛኝ ቦታ ያለው / የነበረው/ ሲሆን አሁን አሁን ባብዛኛው እየተጣመሩ መጡ እንጂ የህግ /court of law/እና የርትዕ ፍ/ቤቶችም /equity courts/ ተለይተው ይቋቋሙ ነበር፡፡ የህግ ፍ/ቤቶች በገንዘብ የሚተመን ጉዳት ላይ ውሣኔ የሚሰጡ ሲሆን የርትዕ ፍ/ቤቶች ደግሞ ሌሎች መፍታሔዎች / relief Injection / ይሰጡም ነበር፡፡ በኮመን ሎው የህግ ስርዓት ውስጥ ህግን በመፅሐፍ መልክ ፅፎ ማስቀመጡ ያልተለመደ የነበረ ቢሆንም አሁን አሁን ግን ይህ እየተለመደ ወጥቷል፡፡

ይህ ማለት በኮመንሎው አገራት በህግ አውጪ ወይም ፓርላማ የሚወጡ ህጎች አይኖርም ማለት አይደለም፡፡ በፓርላማ የሚወጡ ወይም እየወጡ ያሉ ህጎች አሉ፣ ይሁንና በፍርድ ቤት ውሳኔ እየዳበረ የመጣውን የህግ ስርአት ተጨማሪ ሆነው የሚያገለግሉ እንጂ ዋና ምንጭ አይደሉም ማለት ነው፡፡ ለምሳሌ በአሜሪካ በዋነኛነት የውል፣ የውል ውጭ ሃለፊነት፣ የንብረት ህጎች በዋነኛነት በፓርላማ በወጡ ህጎች ላይ የተመሰረቱ ሳይሆን በፍርድ ቤት ውሳኔ እየዳበሩ የመጡ ናቸው፡፡ በፓርላማ የሚወጡ ህጎች ተጨማሪ ሆነው ያገለግሉ እንደሆነ እንጂ ዋናው የህጉ ምንጭ በፍርድ ውሳኔ እየተወሰኑ የመጡት ናቸው፡፡ በኮመንሎው ስርአት ፍርድ ቤቶች ህግን እንዲፈጥሩ የሚፈቅድ በመሆኑ፣ ህጉ ቀስ በቀስ አዝጋሚ በሆነ መልኩ ይለወጣል፡፡ በተቃራኒው በኮመንሎው አገራት ህጉን በፓርላማ ማሻሻል ከባድ ነው፡፡ ምክንያቱም ህግ አውጪው ጉዳዩ የማይታለፍና አስቸጋሪ እስኪሆን ድረስ አዲስ ህግ ስለማያወጣ ነው፡፡

አንዳንድ ጊዜም ይህ በዳኞች ውሳኔ እየዳበረ የመጣው የህግ ስርአት ኬዝ ሎው በመባልም ይታወቃል፡፡ ስለሆነም ቀደም ብሎ የተወሰነው የፍርድ ቤት ውሳኔ በቀጣይ በተመሳሳይ መልኩ በቀረቡ ጉዳዮች ላይ ተግባራዊ ስለሚደረግና አስገዳጅ ስለሆነ የኮመን ሎው ስርአት ተከታይ አገሮች የህግ ስርአት በፕሪሲደንት ላይ የተመሰረተ ነው ማለት ይቻላል፡፡ ፕሪሲደንት የኮመን ሎው የህግ ስርአት የሚከተሉ አገሮች ዋና መለያ ባህርይ ነው፡፡

ስለሆነም ተመሳሳይ ጉዳይ በሚመጣ ጊዜ ዳኛው ቀደም ብሎ ለተመሳሳይ ጉዳይ የተጠቀሙትን ምክንያቶችና ማብራሪያዎች የመጠቀም ግዴታ አለበት ማለት ነው፡፡ ይህ ስታሪ ዲሲስ ይባላል፡፡ ይሁንና በፍርድ ቤት የቀረበው ጉዳይ ከዚህ በፊት በነበሩት ውሳኔዎች መሰረት ሊገዛ የማይችል፣ ቀድሞ የነበሩት መርሆዎች የማይገዙት ከሆነ አዲስ መርሆ በመቅረጽ በጉዳዩ ላይ

ውሳኔ ይሰጣል፡፡ ይህም ለወደፊቱ በተመሳሳይ ለሚመጡ ጉዳዮች ፕሪሲደንት ሆኖ ያገለግላል፡፡ የህግ ስርአቱ እየሰፋና እየጎለበት የሚመጣው በዚህ በፍርድ ቤት በሚሰጡ ውሳኔዎች ላይ ተመስርቶ ነው ማለት ነው፡፡

በኮመን ሎው የህግ ስርአት ተከታዮች ሁልጊዜም ባይሆን ስነስርአቱ አድቨርሳሪያል የሚባል ነው፡፡ ይህም ማለት በዋነኛት የዳኛው ሚና መድረኩ የሁለቱንም ወገኖች እኩል የመደመጥና የመሰማት መብት ከማረጋገጥ ያላለፈ ሚና ያለው ሲሆን፣ በዋነኛነት ማስረጃዎችን የማሰባሰብ፣ የማዘጋጀት፣ ክርክሩን የማዘጋጀት፣ ክርክሩን በፍርድ ቤት የማቅረብ፣ ምስክሮችን በዋና ጥያቄ፣ መስለቀለኛ ጥያቄ በመጠየቅ ጉዳዩን የማስረዳት እና ፍርድ ቤቱን የማሳመን ሀላፊነት የተጣለው በተከራካሪ ወገኖች ላይ ነው፡፡ ዳኛው የተከራካሪዎች በእኩል የመከራከር መብታቸውን ከማረጋገጥ ያለፈ ሙግቱ በአግባቡ እንዲመራ ከማድረግ ያለፈ የሚሰራው ስራ ሳይኖር፣ ከቀረቡት ክርክሮች የበለጠ አሳማኝ ሆኖ ባገኘው መሰረት ውሳኔ የሚሰጥበት ስርአት ነው፡፡

ከዚህ ጋር ተያይዞ በተለይም በወንጀል ክርክር ጉዳይ የጥፋተኝነት ውሳኔ የሚሰጡት ዳኞች ሳይሆኑ፣ ከተራው ህዝብ የተመረጡ ጁሪ የሚባሉ በመሆኑ፣ እናም በዋነኛነት ሙግቱን የሚቆጣጠሩት ተከራካሪዎች በመሆናቸው ዝርዝር የማስረጃ ህጎች ዳብረው እናገኛለን፡፡ ከዚህ ባህርዩ በመነሳትም ለምሳሌ በኮመን ሎው አገሮች የስሚ ስሚ ማስረጃ ተቀባይነት የለውም፡፡ የኮመንሎው የስሚ ሰሚ ህግ ወደ 32 የሚሆኑ ልዩ ሁኔታዎች (exceptional) ከፍርድ ቤት ውጭ የተሰጡ ቃሎች (statements) ስለመከልከላቸው የሚገልጽ ድንጋጌ አለው፡፡

በአድቨርሳሪያል ስርአት ተከሳሽ በራሱ ላይ እንዲመሰክር አይገደድም፡፡ እራሱ ምስክር ለመሆን ካልፈቀደ በስተቀር በአቃቤህጉም ሆነ በዳኛው ሊጠየቅ አይችልም፡፡ ይሁንና ምስክርነት ለመስጠት ከፈቀደ ለመስቀለኛ ጥያቄ ሊጋለጥና በሀሰት በመናገርም በperjury ተጠያቂ ሊሆን ይችላል፡፡ ከዚሁ ጋር ተያይዞ ተከሳሽ የሚሰጠው የእምነት ቃል የጥፋተኝነት ውሳኔ ለማሰጠት በቂ ነው፡፡ በዚህ ምክንያት በአድቨርሰሪያል የህግ ስርአት ተከታዮች ፕሊያ ባርጌይን የተፈቀደ ነው፡፡

ከስልጣን ክፍፍል ወይም separation of power አንጻር በእነዚህ የኮመን ሎው ስርአት ተከታይ አገሮች አንዱ የመንግስት አካል ሌላውን የመንግስት አካል የመቆጣጠር ስልጣን

አለው፡፡ ለምሳሌ ህግ ተርጓሚው ፍርድ ቤት ፓርላማው ወይም ህግ አውጪ ያወጣውን ህግ ህገመንግስታዊ አይደለም ብሎ ሊሽረው ይችላል፡፡

በኮመንሎው አገሮች ህጉ ምንድነው የሚለውን ለማወቅ ብዙ ጥረትን ይጠይቃል፡፡ በመጀመሪያ ፍሬነገሩ ምን እንደሆነ ማረጋገጥ ይጠይቃል፡፡ በመቀጠል ለዚህ አግባብነት ያለውን የፍርድ ቤት ውሳኔ ማፈላለግ ይጠይቃል፡፡ ከፍርድ ቤት ውሳኔው ውስጥም መሰረታዊው መርህ (ፕሪሲደንት) የሆነውን ለይቶ ማውጣት ይጠይቃል፡፡ እነዚህን ካለፈ በኋላ ነው ህጉ ይህ ነው ተብሎ የሚደመደመው፡፡ ከዚያም ከፍሬነገሩ አንጻር ተግባራዊ የሚደረገው ህግ ታውቆ ውሳኔ ይሰጣል ማለት ነው፡፡

3.1.2. <u>የሲቪል ሎው የህግ ስርዓት</u>

ሌላው በአለም ታዋቂ የሆነው የህግ ስርአት የሲቪል ሎው ወይም አንዳንድ ጊዜ የኮንቲኔንታል አውሮፓ የህግ ስርአት ተብሎ የሚታወቀው ነው፡፡ ሲቭል ሎው የሚለው መጠሪያ የተሰጠው የኮመንሎው ተከታይ በሆኑ የእንግሊዝኛ ተናጋሪዎች ሲሆን፣ በአጭሩ ከኮመን ሎው የህግ ስርአት የተለየ የሆነውን የህግ ስርአት ለመጥቀስ የሚጠቀሙበት ቃል ወይም አባባል ሆኖ የጀመረ ነው፡፡

የሲቪል ሎው የህግ ስርአት በአውሮፖ ያሉ አብዛኛው አገራትና በርካታ የአለም ክፍሎች የሚከተሉት ስርአት ነው፡፡

የሲሺል ሎው የህግ ስርዓት የጥንት የህግ ስርዓት ሆኖ ከክርስቶስ ልደት በፊት 450 ዓመት ቀደምት ታሪክ ያለው ነው፡፡ በዘመኑ ህግ ከፍተኛ እድገት ማሣየት የጀመረው በሮማን "ጅረስከንስልት" እየተባሉ ይጠሩ በነበሩትና በህግ የተካኑ ሰዎች ሞያቸው አድርገው በያዙት ጊዜ ነው፡፡ በወቅቱ የነበሩ "ያልተማሩ ዳኞች" /lay-judges/ ለያዙት ጉዳይ ወደ እነዚሁ ሰዎች ለምክር በመጡ ጊዜ ከሚሰጡ አስተያየቶች በመነሣት መዳበሩ ይነገራል፡፡ ይህም በመሆኑ ከቋሚ ህግ ወደ ተለዋዋጭ ህግ / fixed to flexible/ እና ከተጨባጭ ነገር ተነስቶ ከማሰብ ወደ ረቂቅ /abstract/ ነገር ተነስቶ ማሰብ /ማሰላሰል/ ተሸጋግሯል፡፡ እድገቱ እየዳበረ መጥቶም የሮማን ህግ በጥራዝ /compilation/ መልክ እንዲቀመጥ ሆኗል፡፡ ይህም "corpus juries civil" እየተባለ በሚታወቀው 4 ክፍሎች /institutes, digest, codes and novels/ ባሉት ጥራዝ

እንዲጠቃለል ሆኗል። ጥራዙ የሚያጠቃልለውን ለመለየት የረዥም ጊዜ ምርጫ /selection/ እና ማግለል /rejection/ ግድ ብሏል። ይህ የህግ ስርዓት ወደ አውሮፖ ቢስፋፋም መሠረቱ የሆነው አገዛዝ ከወደቀ በኋላ ለረዥም ጊዜ /ለመቶ አመታት/ ጥቅም ላይ ሣይውል ቆይቶ አውሮፖ በ11ኛ ክፍለ ዘመን ባሳየችው የኢኮኖሚ መስፋፋት እንደገና ተፈፃሚ ለመሆን በቅቷል። የኢኮኖሚው መስፋፋት በህግ የመመራትን ብቻ ሣይሆን ተገማች የሆኑ ህግ እንዲኖርና ቀጣይነት ያለው የግጭት መፍቻ መንገድ እንዲኖር በማስገደዱ የመጣ ፍላጐትም ለተግባራዊነቱ ሚና ተጫውቷል። ከኢኮኖሚው እድገት ጐን ለጐንም ዩኒቨርስቲዎች /በተለይ የኢጣሊያ/ ይህንን የህግ ስርዓት ከአውሮፖ ለመጡ ተማሪዎቻቸው በስፋት ያስተምሩም ስለነበር ተማሪዎቹ በተመለሱበት ቦታ ሁሉ እንዲስፋፋ ሆኗል። ከበርካታ ትችቶች /comments/ እና ፅሁፎቹ ጋርም ይህ የህጉ ስርዓት በአውሮፖ የጋራ ህግ /jus commune/ እንዲኖር አድርጓል። ይህ ማለት ግን ህጉ በሁሉም የአውሮፖ ሀገሮች በተመሣሣይ መልኩ ይፈፀም ነበር ለማለት አይደለም። ከጋራው ህግ ጐን ለጐን የንግድ ተሞክሮ መለያየት፣ የተማከለ መንግስት/ በተለይ በመካከለኛው ዘመን/ አለመኖር የአካባቢ ህጐች ተፈፃሚ እንዲሆንም አድርጓል። ህጉ መሠረታዊ በሆነ መልኩ እንደ አጠቃላይ መመሪያ /guideline/ ያገለገለ ሲሆን በዘመኑ የነበረውን “ውስብስብ” የኢኮኖሚ ስርዓት ለመምራትም ያስቻለ ነው። ይሁን እንጅ በሂደት የብሔረተኝነት /nationalism/ ስሜት እየተስፋፋና ስልጣንም በአንድ ቦታ /Royal power/ እየተሰበሰበ በመጣ ቁጥር የአካባቢን ህግ ብሔራዊ ህግ አድርጐ የማውጣት ፍላጐት ዳብሯል። ይህም በተለይ የተገለፀው ህግን በመፅሐፍ መልክ /Codification/ በማውጣት ነው። በዚህ መልኩ መውጣት ከጀመሩት ህጐች ውስጥ የመጀመሪያውና ዘመናዊው የፈረንሣዩ የፍታሐ ብሔር ህግ መፅሐፍ /civil code/ ነው። በ1804 በናፖልዩን ዘመን የወጣ ሲሆን አሁን በአለም ላይ ያለው የፍታሐብሔር ስርዓት ላይ ወሳኝ ተፅኖ ያሳረፈ ነው። ናፖሊዩን በዘመኑም የወንጀል፣ የሁለቱ ስነ-ስርዓት ህጐችንና የንግድ መፅሐፎችን አውጥቷል። የመጽሐፍ መነሻ ሰው ባለው የማሰብ /የመመራመር/ ችሎታው ምክንያታዊ የሆነ፣ ግልፅ እና የተጠቃለለ /Rational, clear and comprehensive/ህግ ማውጣት ይችላል የሚል ነው። ይህም ስለሰው፣ ህግ እና መንግስት ለየት ያለ አመለካከት እንዲመጣ ያደረገ ነው። ይሁን እንጅ የህጉ አርቃቂዎች የቀደም የሮማን ህግ ተፅዕኖ የነበራቸው በመሆኑ ህጉ ሙሉ በሙሉ ከሮማን ህግ ስርዓት ነፃ ነበር ለማለት ያስቸግራል።

መፅሐፋ ሲወጣ በተራው ዜጋ ሁሉ እንዲነበብ እና ተራዊ ዜጋ በቀላሉ እንዲረዳው ታስቦ ነው። ይሁን እንጅ ሁሉንም ነገር የሚቆጣጠር፣ የሚመራ ህግ ማውጣት

እንደሚያስቸግር በወቅቱም ግንዛቤ ስለነበረ ጠቅላላ መርሆዎችን እንዲይዝ ተደርጓል፡፡ ቀጥሎም በተመሣሣይ መልኩ /ነገር ግን ታሪክና የህዝቡን ባህል መሠረት በማድረግ /የህግ መፅሐፍ ሊወጣ ይገባል በሚል እምነት ጀርመን በ1900 ተፈፃሚ መሆን የጀመረውን የፍታብሔር ህጓንና ስርዓቷን በመፅሐፍ መልክ አውጥታለች፡፡የፍታሐ ብሔር የፍትህ ስርዓታቸው ከእነዚህ ሀገራት /በጋራ/ የቀዱ ወይም የወሰዱ ሀገራት የሲቪል ሎው ሀገራት ሊባሉ ይችላሉ፡፡ እነዚህ በሀገራት በጥቅሉ በዚሁ ስያሜ ይጠሩም እንጅ በውሰጣቸው ራሱን የቻለ ክፍፍልም አላቸው፡፡ በክፍፍሉ ውስጥም እያዳንዱ ሀገር የራሱ የሆነ ልዩ ስርዓት ያለው ሆኖ እናገኘዋለን፡፡ የፈረንሳይ፣ የጀርመን እና የስካንዲኖቪያን ሲቪልሎው በሚል ተከፋፍለው ይታያሉ፡፡

የሲቪል ሎው የህግ ስርአት መሰረታዊ ባህርዩ ህጎች በአንድ መጽሀፍ ተሰብስበው የሚታወጁ ሲሆን፣ በዳኞች የሚወሰን አይደለም፡፡ መርሆው ህጉን ዜጎች ሁሉ እንዲያውቁት በጽሁፍ ማዘጋጀትና ማቅረብ ነው፡፡ ኮድ ማለት ስርአት ባለው መልኩ አንቀጾች ተደራጅተውና ተናበው የሚቀመጡበት ማለት ነው፡፡ ኮድ በዋነኛት በህግ አውጪው የሚታወጅ ነው፡፡

ስለሆነም በሲቪል ሎው አገራት የኮድ ህግ የፍርድ ቤት ውሳኔዎች ስብስብ ሳይሆን፣ የህጉን መርሆዎች የሚቀመጥበት ሰነድ ነው፡፡ ይሁንና በዚህ የህግ ስርአት ህጉን በኮድ ማስቀመጥ ብቸኛ መገለጫው አይደለም፡፡ በኮድ መልክ ህግ የሌላቸው ሆነው የሲቪል ሎው የህግ ስርአት ተከታይ የሚባሉ አሉ፡፡ ከሲቪል ሎው ውስጥ የሚመደቡት የስኮትላንድ እና ደቡብ አፍሪካ ህጐች በተጠቃለለው መጽሐፍ (code) መልክ የተደራጁ አይደሉም፡፡ የስካንዲኔቪያን አገሮች የፍትሐብሔር ህግ በአብዛኛው እንደሁ በተጠቃለለ መጽሐፍ (code) መልክ የተደራጀ አይደለም፡፡ የሲቪል ሎው የህግ ሥርዓት የሚያስብላቸው መሠረቱ የሮማውያን ህግ በተለይም የጁስቲኒያን ሆኖ በኋላም በመካከለኛው ዘመን በነበሩ የህግ ምሁራን የዳበረ መሆኑ ላይ ነው፡፡

ህጐችን በመጽሐፍ መልክ የማዘጋጀት ፅንሰ ሃሣብ የዳበረው በተለይ በአስራሰባተኛውና አስራ ስምነተኛው ክፍለ ዘመን ውስጥ የተፈጥሮ ህግ (natural law) እና የኢንላይትመንት አስተሳሰቦች መገለጫ በመሆን ነበር፡፡

የዚያን ወቅት የፖለቲካ እሴት (ideal) ይገለጽ የነበሩት በዲሞክራሲ፣ የንብረት ጥበቃ እና በህግ የበላይነት አማካይነት ነበር፡፡

እነዚህ የፖለቲካ እሴቶች የህግ እርግጠኝነትን የሚሹ በመሆናቸው ይህንን እውን በማድረግ ህጉ በጽሁፍ ሆኖ ወጥነት እንዲኖረው ተደርጓል፡፡ በመሆኑም ከላይ የተጠቀሱት የሮማውያን ህግ እና ባህላዊ ህግ እንዲሁም አገርኛ ህጐች ድብልቅ እንዲያከትም ሆኖ ከላይ የተጠቀሱትን የፖለቲካ እሴቶች ሊያሳኩ የሚችሉ ህግን በመጽሐፍ መልክ የማደራጀቱን በር ለመክፈት ችሏል፡፡

ሌላው ህግን በመጽሐፍ መልክ ለማዘጋጀት አስተዋጽኦ ያደረገው ምክንያት በአስራ ዘጠነኛው ክፍለ ዘመን የብሔራዊ አገሮች ጽንሰ ሃሣብ ብቅ ብቅ ማለት ሆኖ በየአገሩ ውስጥ ተፈፃሚ የሚሆን ህግ የማዘጋጀቱ አካሄድ ነበር፡፡ በእርግጥ ህግን በመጽሐፍ መልክ የማደራጀት ዓላማ ተቃውሞም አጋጥሞት ነበር፡፡ ህግን በመጽሐፍ መልክ የማዘጋጀት ዓላማን አራማጆች ይህ አካሄድ ለህግ እርግጠኝነት፣ ለአንድነቱና ለሥርዓታዊ አመዘጋገብ ይረዳል ሲሉ ተቃዋሚዎቻቸው ደግሞ ህጉን በመጽሐፍ መልክ ማደራጀት እንዲጫጭ ያደርጋዋል ይሉ ነበር፡፡

በመጨረሻም ህግን በመጽሐፍ የማደራጀት ዓላማ ተቃውሞ የገጠመው ቢሆንም በአወሮፖ ህግን በመጽሐፍ የማደራጅቱ በተለይም በግል ህግ(private law) ረገድ እርምጃውን ቀጠለ፤ የፈረንሣዩ የናፖሊዎን የፍትሐብሔር ህግ (1804) የጀርመኑ የፍትሐበሔር ህግ (የ1900) እና የሱዊዝ የህግ መጽሐፎች የታወቁ ብሔራዊ የፍትሐብሔር ህጐች ነበሩ፡፡

በ19ኛው ክፍለ ዘመን ጀርመን ብቅ እያለ ያለ ኃይል ስለነበርና የአገሪቱም የህግ ሥርዓት የዳበረ ስለነበረ በእስያ ያሉ በርካታ የበለጸጉ አገሮች ብቅ ማለት ሲጀምሩ ጃፓንና ደቡብ ኮሪያ የጀርመን የፍትሐብሔር ህግን ለህግ ሥርዓታቸው መሠረት አድርገውታል፡፡

በቻይናም በኪውንግ ዘመነ መንግሥት በመጨረሻዎቹ ዓመታት የጀርመኑ የፍትሐብሔር ህግን በማስገባት የቻይናን ሪፑብሊክ የህግ ሥርዐት ምንጭነት እንዲያገለግል ሆኖ እስከ ዛሬም በታይዋን ይሰራበታል፡፡

አንዳንድ ፀሐፊዎች የሲቪል ሎው የህግ ሥርዐት ለኮሚኒስት አገሮች የህግ ሥርዓት ከማርክሲስት ሌኒንስት አስተሳሰቦች ጋር ተደምሮ በህግ ምንጭነት ማገልገሉን ይገልፃሉ፡፡

በሲቪል ሎው ስርአት ተከታይ አገሮች ዋናው የህግ ምንጭ በህግ አውጪ የሚወጡ ህጎች፣ ኮዶች በመሆናቸው፣ ዳኛው በህግ መጽሀፍ ያሉ ድንጋጌዎችን በመተርጎም የዳኝነት ስራ የሚሰራ በመሆኑ ቀድሞ የተሰጡ የፍርድ ቤት ውሳኔዎችን የመከተል ግዴታ የለበትም፡፡

ስለሆነም ፕሪሲደንት የሚባለው በሲቪል ሎው የህግ ስርአት ተከታዮች ያልተለመደ አሰራር ነው፡፡ በሲቪል ሎው ተከታይ አገሮች የህጉን ድንጋጌዎች በመተንተን የምሁራን ወይም የባለሙያዎች ጽሁፍ የበለጠ ዋጋ አላቸው፡፡

የሲቪል ሎው የህግ ስርአት ተከታዮች በሚል ከሚታወቁት መካከል ፈረንሳይ፣ ስፔን፣ ጀርመን፣ ጃፓንና ሜክሲኮ ይጠቀሳሉ፡፡

በሲቪል ሎው ተከታይ አገራት አብሮ ያደገው የስነስርአት ህግ ኢንኩዚቶሪያል የሚባል ነው፡፡ ኢንኩዚቶሪያል መነሻው በመካከለኛው ክፍለዘመን የነበረው የሀይማኖት ፍርድ ቤቶች ሲሆኑ፣ በስነስርአቱ መሰረት በሙግቱ ሂደት ዋነኛውን ሚና የሚጫወተው ዳኛው ነው፡፡ ለምሳሌ በፈረንሳይ መርማሪ ዳኛ የሚባለው የወንጀል ክሱን ተከትሎ ማስረጃዎችን ማሰባሰብና ለክስ የሚያበቃ መሆኑን የሚመራ ነው፡፡ የዳኛው ሚና እውነትን ማፈላለግ ስለሆነ ለተከሳሹ የሚጠቅምም ማስረጃ የማሰባሰብ ሀላፊነት አለበት፡፡ በሙግቱ ላይም ዋነኛውን ምስክሮችን፣ የመጠየቅ ሀላፊነት የዳኛው ነው፡፡ ዳኛው ሁሉንም ምስክሮች የሚጠይቅ ሲሆን፣ ዋና ጥያቄ፣ መስቀለኛ ጥያቄ ወዘተ የሚባሉ አይታወቁም፡፡ አቃቤ ህጉና የተከሳሽ ጠበቃ ዳኛውን እውነት በማውጣት ሂደት ይረዱታል እንጂ ሙግቱን አይመሩትም፡፡ ጥያቄ ሊጠይቁ ይችላሉ፣ ይሁንና የሚጠይቁት ዳኛው ያልጠየቃቸው ጥያቄዎች ካሉ ስለሆነ ሚናቸው በአድቨርሳሪያል ስርአት ካለው በተቃራኒ ነው፡፡

በዋነኛት የጥፋተኝነት ውሳኔም የሚሰጠው በባለሙያው ዳኛ በመሆኑ፣ እንደኮመንሎው ስርአት በዝርዝር ያደገ ጥብቅ የማስረጃ ህግ የላቸውም፡፡ የስሚ ስሚ ማስረጃም ተቀባይነት ያለው ነው፡፡

የንጽህና ግምት ያለ ቢሆንም የኢክዊዚቶሪያል ስርዓት የሚለይበት እንደ ኮመን ሎው የተቼዎች (juries) አሠራር አዘወትሮ ያለመኖር ነው፡፡ በኢንኩሲቶሪያል ስርአት ተከሳሽ ቃሉን እንዲሰጥ ሊገደድ ይችላል፡፡ ይሁንና የሚሰጠው ቃል በመስቀለኛ ጥያቄ የሚዋከብበት አይደለም፡፡ በመሀላ ቃሉን እንዲሰጥም አይገደድም፡፡

በኢንኩዚቶሪያል የመጀመሪያው መስካሪ ወይም መላሽ እራሱ ተከሳሹ ነው፡፡ ይሁንና ከመመስከሩ በፊት የአቃቤ ህጉን ክስ እንዲያይ ይፈቀድለታል፡፡ እናም በተለምዶ ተከሳሾች የራሳቸውን መልስ ወይም የጉዳዩ ምንነትን ለማቅረብ ጉጉትና ፍላጎት አላቸው፡፡ በብዙዎቹ የኢንኩስቲሮያል ስርአት ተከታዮች ተከሳሽ በቀጥታ ወንጀሉን በተመለከተ እንዲመልስ ግዴታ

የለበትም፡፡ ይሁንና ሌሎች ጥያቄዎችን ለምሳሌ የእሱን ታሪክ የሚመለከቱ ጉዳዮችን እንዲመልስ ሊደረግ ይችላል፡፡ ይህ በአድቨርሳሪያል አገሮች ተቀባይነት የሌለው (inadmissible) ማስረጃ ነው፡፡

የአድቨርሳሪ ስርአት ደጋፊዎችና ተሚጋቾች የኢንኩስቶሪያል ስርአት ለዳኛው አብዩዝ የተጋለጠ፣ ተከሳሽ ሊጎዳ ይችላል የሚል ክርክር አላቸው፡፡ በሌላ በኩል የአድቨርሳሪ ሲስተም ጠበቆች የየራሳቸውን ጉዳይ በሚመለከት ማስረጃ ስለሚቦረቡሩ እውነቱን ለማግኘት ያስችላል ብለው ይከራከራሉ፡፡ ዳኛውም በገለልተኝነት በማየት ከኢንኩሲቶሪያል ሲስተም ይሻላል ብለው ይከራከራሉ፡፡

የኢንኩስቶሪያል ስርአት ደጋፊዎች ደግሞ የአድቨርሳሪ ስርአት ፕሊ ባርጌን መኖሩ ተከሳሽ ብቃት ባለው ባለሙያ ካልተወከለ ጥፋት አጥፍቻለሁ ብሎ በማመን ፍትህ ይጣሳል የሚል ትችት ይሰነዝራሉ፡፡ ይህ በተለይ ተከሳሹ ደሀ ከሆነ ሊከሰት እንደሚችል ይተቻሉ፡፡ ከዚህ በተጨማሪ ተከሳሾች ወደፕሊ ባርጌይን እንዲመጡ አቃቤ ህግ ከፍ አድርጎ ክስ እንዲመሰርት ያደርጉታል ብለውም ይተቹታል፡፡ በዚህ ምክንያት ተከሳሾች ባያጠፉም አጥፍተናል ብለው እንዲያምኑ ያስገድዳቸዋል ብለው ይተቻሉ፡፡

በኢንኩዚቶሪያል ሲስተም ተከሳሽ እንደጥፋተኛ አይገመትም፡፡ ይሁንና ክስ በተከሳሽ ላይ የሚቀርበው ጥፋተኝነቱን ለማረጋገጥ የሚያስችሉ ምክንያቶች አሉ ተብሎ ሲታመን ስለሚሆን፣ እንደንጹህ የመገመት መብት የሚለው መርህም አይታወቅም፡፡ የኮመንሎው አገሮች የዚህ ዓይነቱን አካሄድ የንጽህና ግምት (presumption of innocence) አይደግፍም ብለው ይተቹታል፡፡ ሆኖም አብዛኛው የአውሮፓ አገሮች የአውሮፓ የሰብአዊ መብት ኮንቬንሽን አባላት ሲሆኑ በዚህ ኮንቬንሽን አንቀጽ 6 ላይ ፍትሐዊ በሆነ መንገድ መዳኘትና የንጽሕና ግምት ተደንግጓል፡፡ ይህ ኮንቭንሽንም በሁሉም የህብረቱ አባል አገሮች ስለጸደቀ ብሔራዊ ህጋቸውም ሆኗል፡፡ ጥቂት የሲቪል ሎው አገሮች ኮንቬንሽኑ ከመጽደቁም በፊት በራሳቸው ህግ ለተከሳሹ የሚጠቅም የንጽህና ግምትን የደነገጉ ናቸው፡፡ ከእነዚህም መካከል በኖርዌ የንግድ ህግ በመጽሐፍ ባልተዘጋጀው የልምድ ህግ (uncodified customery law) እንዲሁም ተቀባይነት በአገኙ የህግ ንድፈ ሃሣቦች መሠረት በጠቅላይ ፍ/ቤት ዕውቅና ያገኙ ናቸው፡፡ ስለሆነም ትችቱ ብዙም የሚያስኬድ አይመስልም፡፡

ከስልጣን ክፍፍል አንጻርም በሲቪል ሎው የህግ ስርአት ውስጥ የስልጣን አካላት አንዱ ሌላውን የሚቆጣጠር ሳይሆን፣ እያንዳንዱ የራሱ ስራ ተሰጥቶት የሚሰራበት ነው። ስለሆነም በእነዚህ አገራት ፍርድ ቤት የፓርላማውን ህግ ህገመንግስታዊ አይደለም ብሎ የመሻር ስልጣን የለውም። በእነዚህ አገራት ለዚህ ሲባል የተለያዩ አደረጃጀቶች አሉ። ለምሳሌ በጀርመን ህገመንግስታዊ ጉዳዮችን የሚመለከት ህገመንግስታዊ ፍርድ ቤት በሚባለው ብቻ ነው በፓርላማ የወጡ ህጎች የሚታዩት።

ይሁንና ሁለቱ የህግ ስርአት አንዱ ከሌላው ሳይወርስ ተነጥለው ተለይተው የሚታዩ ናቸው ማለት አይደለም። እርስ በራሳቸው የሚወራረሱባቸው ሁኔታዎች አሉ። በመካከላቸው ያለው ልዩነት ከጊዜ ወደጊዜ እየጠበበ ነው። በኮመንሎው ስርአት ውስጥ በፓርላማ የሚወጡ ህጎች እየጨመሩ እንደመጡ መጠን፣ በሲቪል ሎው አገራትም የፍርድ ቤት ውሳኔዎችን መጥቀስም እየጨመረ መጥቷል። በኮመን ሎው አገራት ለምሳሌ በአሜሪካ የወንጀል ህግ፣ የንግድ ህግ፣ የማስረጃ ህጎች በህግ መውጣት አለባቸው የሚል ሲሆን፣ በሌላ በኩል ለምሳሌ በኢጣሊያ በሰበር የተወሰኑ ውሳኔዎች ፕሪሲደንት ሆነው ሌሎች ውሳኔዎችን እንዲመሩ ማድረግን እንመለከታለን።

ይሁንና ሁለቱም አይነት የህግ ስርአቶች እንደአጀማመራቸው የተለያዩ ስርአቶች ቢሆኑም፣ በተለያየ መንገድ ወደእውነቱ የሚያደርሱ መንገዶች ናቸው ተብለው ይታመናሉ።

3.1.3. <u>ሃይማኖታዊ የህግ ስርአቶች</u>

ከዚህ በላይ ከተገለጹት ጎን ለጎን የሀይማኖት ህግ ስርአቶች እንዳሉም መረሳት የለበትም። የሃይማኖታዊ ህጎች ሲባል የሚያመለክተው የሃይማኖት ሰነዶችና ስርአቶች ለህግ ስርአቱ እንደምንጭና መሰረት የሚያገለግሉ ሆነው ሲገኙ ያለውን ለማመልከት ነው። ከዚህ አንጻር የአይሁዶች ሃላካህ፣ የክርስትያን ሀይማኖት ቀኖናዎች (ካኖን ሎው) በአብዛው ከሲቪል ሎው ጋር ተመሳሳይነት ያለው እናም የእስልምናው ሸሪያ ህግ በፕሪሲደንት ላይ የተመሰረተ ከኮመን ሎው ጋር በአብዛኛው የሚመሳሰል ነው። አንዳንድ ጊዜ እነዚህ ግለሰቦቹ የሚመሩበትን የሞራል ግዴታን ብቻ የሚያመለክት ሲሆን፣ በተወሰነ ሁኔታ ደግሞ የአገራት ህግ ወይም የህጎቹ መሰረት ሆነው የሚያገለግሉበትም ሁኔታ አለ። በተለይም በመካከለኛው ክፍለዘመን ጊዜ አገራት እንደየሃይማኖታቸው በሀይማኖት ህግ የሚገዙበት ነበር።

የእስልምናው ሻሪያ የህግ ስርአት ወይም የእስልምና ህግ በጣም በስፋት ጥቅም ላይ የዋለ የሀይማኖት ህግ ነው፡፡ ከኮመን ሎው እና ሲቪል ሎው የህግ ስርአት ጋር ተወዳዳሪ ሆኖ ሊታይ የሚችል ነው፡፡ አብዛኛው ውሳኔዎች በኡላማዎች ማለትም የህጉ አዋቂዎች የተሰጡ ውሳኔዎች ላይ የተመሰረተ ነው፡፡ የሸሪአ ህግን የሚተገብሩ አገሮች መካከል ሳውዲአረቢያ፣ ኢራን ይጠቀሳሉ፡፡ ብዙዎቹ ደግሞ ሸሪያ ህግን ለብሄራዊ ህግ ተጨማሪ ሆኖ እንዲያገለግል ያደርጋሉ፡፡

በአጠቃላይ የህግ የፍትህ ስርዓቶችን በንፅፅር ስንመለከት የአንድ ሀገር ስርዓት በጥቅሉ ከሌላው ይሻሻል/ ያንሣል/ ለማለት አይደለም፡፡ ይህ ተገቢ አይመስልም፡፡ አንድ ሀገር ያለው ህግ እና የፍትህ ስርዓቱ የዛው ሀገር ታሪክ፣ ባህል፣ ማህበራዊ እሴቶች፣ እና የህዝቡ ንቃት እና ግንዛቤ መገለጫ ነው ብሎ /መገመት/ ተገቢ ነው፡፡ ከሀገሪቱ ተጨባጭ ሁኔታ ጋር ተገናዝቦ/ indigenization/ ይወጣል እንጂ ምንም አይነት ለውጥ ሳይደረግበት የተገለበጠ ስርዓት ማግኘት ያስቸግራል ፡፡ የፍትህ ስርዓቱ የዛው ሀገር ታሪካዊ/ ልምድ/ መገለጫ ነው፡፡ የፍትህ አስተዳደሩን ስርዓት ስናጠና/ ስናነፃፅር/ በዛው በስርዓቱ ውስጥ ባለው የባለሙያ /ታሪክ/ ሁኔታ መመልከት እንጂ አስቀድሞ ለአንድ ፍትህ ስርዓት በወገነ /ethnocentric bias/ መመልከት የለብንም፡፡

ሌላው ማንም ሰው ከያዘው ነገር ጋር ያለው የስሜት ትስስር የፍትህ አስተዳደሩን በትክክል ለማየት እንዳይችል ሊገታው አይገባም፡፡ የፍትህ አስተዳደሩን በትክክል ለመመልከት አስቀድሞ ከያዙት ጥብቅ ትስስር ወይም ጥላቻ ራስን ማላቀቅ ይገባል፡፡ በተመሣሣይ መልኩ የትኛውም የህግ ስርዓት በፍፁም መጥፎ ወይም በፍፁም ጥሩ ነው ከሚባለውም አመለካከት መላቀቅ ይገባል፡፡ የትኛውም የፍትህ አስተዳደር ቢሆን ከሌላው ምንም የማይፈልግ /የማይወስድ/ ፍፁም ጥሩ ሊባል አይችልም፡፡ በዚህ መነሻነትም አንድን የፍትህ ስርዓት በምንመለከትበት ጊዜ ሌላውን ለማመስመገን ወይም ለመኮነን መሆን የለበትም ፡፡ ዋናው ትኩረት መሆን ያለበት አንድ ሀገር አንድን የፍትህ አስተዳደር ለምን መረጠ የሚለውን ነው፡፡ አንዳንዶች እንደሚሉት "ሁሉም ሀገር የራሱ የሆነ የህግ ስርዓት" ለምን ኖረው? የሚለውን መረዳቱ ነው ጠቃሚው ነጥብ፡፡

4. የኢትዮጵያ የፍትህ ስርአት መሰረታዊ ባህርያት

4.1. ከኮመን ሎው እና ሲቪል ሎው የህግ ስርአት ጋር በንጽጽር

በኢትዮጵያ የፍትህ ስርአት ፌዴራላዊ መንግስትን ተከትሎ የተቋቋመ ሲሆን በፌዴራልና በክልል የተከፋፈለ ነው፡፡ የፍትህ ስርአቱ ጨርሶ የኮመን ሎው ወይም ጨርሶ የሲቪል ሎው የህግ ስርአት የሚባል አይደለም፡፡ ከሁለቱም የወሰዳቸው ነገሮች አሉ፡፡

በአገራችን የህግ ምንጭ ሆኖ የሚያገለግለው በዋነኛነት ህግ አውጪው የሚያወጣው ህግ በመሆኑና የኮዲፋይድ ስርአት የምንከተል በመሆኑ የሲቪል ሎው ስርአት ሊባል የሚችል ነው፡፡

ከዚህ በተጨማሪ የማስረጃ ህግ ስርአቱም እንደሲቪል ሎው የህግ ስርአት በአንድ ሰነድ ያልተዘጋጀ ነው፡፡ ከዚህ ጋር ተያይዞ የሚታየው በውሳኔ አሰጣጥ ረገድ በዋነኛነት በተማሩ ወይም ባለሙያ ዳኞች ላይ የተመሰረተ ነው፡፡ ስለሆነም እንደሲቪል ሎው አገሮች የስሚ ስሚ ማስረጃ ተቀባይነት ሊያገኝ የሚችል ነው፡፡

በሌላ በኩል ክርክሩን የመምራት ሂደቱ ሲታይ፣ ተከራካሪዎች ወይም አቃቤ ህግና ጠበቃዎች ከፍተኛ ሚና የሚጫወቱበት በመሆኑ የአድቨርሳሪ ሲስተም ባህርይ ጎልቶ ይታይበታል፡፡ ይሁንና ዳኞች በተለያየ መልኩ ንቁ ተሳትፎ እንዲያደርጉ የሚፈቅዱ ድንጋጌዎች መኖራቸው፣ የኢንኩዚቶሪያል ስርአትንም አሰራሮች የያዘ እንደሆነ መገመት ይቻላል፡፡

ህገመንግስቱ ተከሳሽ በማስረጃ እስኪረጋገጥበት ድረስ በንጽህና የመገመት መብት ያለው መሆኑን፣ በራሱ ላይ ለመመስከር የማይገደድ መሆኑን በመግለጽ የተመለከቱትን ድንጋጌዎች ስንመለከትም ከኮመን ሎው የህግ ስርአት የወሰዳቸው መርሆዎች መሆናቸውን እንረዳለን፡፡

ከዚህ በተጨማሪ ከቅርብ ጊዜ ወዲህ በሰበር የሚወሰኑ ውሳኔዎች የአስገዳጅነት ባህሪይ እንዲኖራቸው ማድረጉ የኮመንሎው የህግ ስርአትን የመከተል ባህርይ እንዳለው ያመለክታል፡፡ እንዲሁም የፕሊባርጌይን አሰራር መጀመሩ የማይቀር መሆኑን ከፍትህ ስርአት ማሻሻያ

ፕሮግራሙ መረዳት የሚቻል ሲሆን፣ ይህም ከኮመን ሎው የህግ ስርአት ጋር የሚዛመድ መሆኑን ያመለክታል፡፡

በኮመንሎው የህግ ስርአት ፍርድ ቤቶች የህግ አውጪውን ህግ አናስፈጽጽምም በማለት የመሻርም ስልጣን ያላቸው ሲሆን፣ በኮንቲኔንታል የህግ ስርአት ፍርድ ቤቶች ይህ ስልጣን የላቸውም፡፡ ይሁንና ለምሳሌ በጀርመን እና በአንዳንድ አገሮች ህገመንግስታዊ ጉዳዮችን የሚመለከቱ የተለዩ የህገመንግስት ፍርድ ቤቶች ተቋቁመው እናገኛለን፡፡ በኢትዮጵያም ፍርድ ቤቶች የምክር ቤት ውሳኔዎችን ተግባራዊ አናደርግም ማለት አይችሉም፡፡ ለዚህ ተብሎ ወደተቋቋመው የፌዴሬሼን ምክር ቤት ያመራሉ፡፡ ከዚህ አንጻር የኢትዮጵያ ከሌሎች ለየት ያለ ነው፡፡

የሀገራችን የህግ ስርአት ተካራካሪዎች በፍትሀ ብሄር ጉዳይ የሃይማኖት ወይም የባህል ህግን መሰረት አድርገው ለመዳኘት ከፈለጉ ይህንን የሚፈቅድ መሆኑን ያስቀምጣል፡፡

ስለሆነም የአገራችን የፍትህ ስርአት ከሁለቱም ዋና ዋና ስርአቶች የተበደረ ሲሆን የራሱንም ለየት ያለ ባህርይ በመጨመር የኢትዮጵያ ብቻ ሊባል በሚችል መልኩ ሊታይ የሚችል የፍትህ ስርአት ነው ማለት ይቻላል፡፡

4.2. የፍትሀ ብሄር ፍትህ ስርአት

መግቢያ

በአንድ አገር ያለ የፍትህ ስርአት በሁለት ተከፍሎ ሊታይ ይችላል፡፡ በግለሰቦችና ግለሰቦች[1] መካከል ያለውን ፍትሀብሄራዊ ግንኙነት የሚመሩ ህጎች አሰራሮችና ተቋሞች በጥቅሉ የፍትሀ ብሄር ፍትህ ስርአት ተብለው የሚታወቁ ሲሆን፣ የወንጀል ህግ ደግሞ የሚያተኩረው ለማህበረሰቡ አደገኛ የሆኑ ድርጊቶችንና ተግባራትን መቆጣጠር ላይ ያተኮረ ሲሆን፣ ድርጊቱ ተፈጽሞ ሲገኝ በዋነኛነት ከሳሽ ሆኖ የሚቆመውም ተጎጂው ግለሰብ ሳይሆን መንግስት ነው፡፡ ስለሆነም የወንጀል ድርጊትን ለመከላከልና ለመቆጣጠር የተዘረጉ ህጎች፣ አሰራሮችና ተቋማት

[1] በዋነኛነት የሲቪል ሎው የህግ ሰውነት ባላቸው ግለሰቦች፣ ቡድኖች፣ መንግስትም እንደ ግለሰብ የሚከራከርበት ማለት ነው፡፡

በጥቅሉ የወንጀል ፍትህ ስርአት ተብለው ይታወቃሉ፡፡ በዚህ ክፍል የፍትሀ ብሄር የፍትህ ስርአትን የምንመለከት ሲሆን በቀጣዩ ክፍል ደግሞ የወንጀል ፍትህ ስርአትን እንመለከታለን፡፡

ሰዎች በቀን ተቀን ህይወታቸው በርካታ ግብና አላማ ይዘው ይንቀሳቀሳሉ፡፡ ከዚህም በመነሳት በተለያየ መልኩ ከሌሎች ሰዎች ጋር በፈቃደኝነትም ይሁን በሌላ መልኩ ይገናኛሉ፡፡ እነዚህ ግንኙነቶች በውል፣ በጋብቻ ወዘተ ሊሆን ይችላል፡፡

እነዚህን ተከትሎ በየጊዜው ከመብታቸው ጋር ተያይዘው የሚነሱ ክርክሮች ይኖራሉ፡፡ እነዚህን ክርክሮች የዜጎችን መብት ባከበረና በአነስተኛ ወጪ መፍታት የፍትሀ ብሄር የፍትህ ስርአት ግብ ነው፡፡

የፍ/ብሔር ፍትህ አስተዳደር ስርዓት እጅግ ሰፊ ቁም ነገርን የያዘ ነው፡፡ በጥቅሉ የፍ/ብሔር ፍትህ አስተዳደር ስርዓት /civil justice system / በአንድ ሀገር ውስጥ ያሉ የህግ ተቋማትን፣ የስነ-ስርዓት ህጐችን፣መደበኛ ህጐችን፣ ውሳኔዎችን እና መርሆዎችን ይመለከታል፡፡ ኢትዮጵያ ፌዴራል ስርዓትን የምትከተል እንደመሆኗ መጠን የክልል እና የፌዴራል መንግስታት አሉን፡፡ የፍ/ብሔር ፍትህ አስተዳደር ስርዓት በኢትዮጵያ ማለት በየመንግስታት ያሉ የፍ/ብሔር ተቋማት፣ መሠረታዊ ህጎችና የስነ ስርዓት ህጐችን መቃኘት ማለት ነው፡፡ ሁሉም መንግስታት አንድ አይነት ተቋማት፣ ህግ ወዘተ አላቸው ለማለት ያስቸግራል፡፡ ጉዳዩ ከሀገር ሲወጣም በዛው ልክ ልዩነቱ እና ይዘቱ እየሰፋ ይመጣል፡፡ ስለሆነም በዚህ ፅሁፍ ውስጥ ትኩረት የተሰጠው የሀገራችን የፍ/ብሔር ፍትህ ስርዓት ብቻ ሆኖ የጋራ በሆኑት ላይ ትኩረት ተደርጓል፡፡ በፌዴራል እና በክልል መንግስታት መካከል ልዩነት ቢኖርም መሠረታዊ ተደርጎ አልተወሰደም፡፡ በጽሁፉ ውስጥ የህግ ክፍሎች ለምሳሌ እንደውል፣ ጋብቻ ወዘተ ተጠቅሰው ቢገኙ በዝርዝር ለማየት ሳይሆን፣ (የራሣቸው ሰፊ ክፍል ጊዜ ያላቸው በመሆኑ) ህጉን በመጥቀስ ያለንን የፍ/ብሔር ፍትህ ስርዓታችን እንደ ስርዓት ለማመልከት ብቻ ነው፡፡ የፍትሐ ብሔር የፍትህ ስርዐትን ስንመለከት በዋነኛነት የትኩረት ነጥባችን ህግን በመተርጓም ወይም በመፈፀም የህግ ስርዐቱ ሰላም፣ብልፅግና፣ እድገት፣ የተሟላ ፍትህ እና የኢኮኖሚ እድገት ምን ያህል አስተዋፆ ያደርጋል የሚለው ነው ፡፡

4.2.1. <u>የፍትሐ ብሔር የፍትህ አስተዳደር ስርዓት እና ህገ-መንግስቱ Civil Justice System and the constitution</u>

የፍታሐ ብሔር ጉዳዬች ውሣኔ የሚያገኙበት የራሱ የሆነ መንገድ ያለው ቢሆንም ምንጩ ህገ-መንግስቱ ነው፡፡ በፍታሐ ብሔር ፍትህ አስተዳደር ውስጥ ልንከተላቸው የሚገቡ በርካታ መርሆዎች አሉ፡፡ ተገቢውን የህግ መስመር ተከትሎ መወሰን /due process of law/፣ በፍ/ቤት መቅረብ እና የመስማት መብት /To have a day in court& to be heard/፣ በተፋጠነ ስርዓት ውሣኔ ማግኘት /speedy trial/፣ማስረጃ ማቅረብና ማስመዘን፣በህግ እና በፍሬ ነገር ላይ ተመስርቶ ውሣኔ ማግኘት ወዘተ በፍትሐ ብሔር ፍትህ አስተዳደር ውስጥ የሚገኙና ሊተገበሩ የሚገባቸው የክርክሩ ሂደት መርሆዎች ናቸው፡፡ ለእነዚህ ፅንስ ሐሣብ መሰረቶች ደግሞ ህገ መንግስቱ ነው፡፡ ስለሆነም በፍትሐ ብሔር ፍትህ አስተዳደር ውስጥ መነሻ እና መድረሻ ነጥቦች ህገ መንግስቱ ነው ማለት ነው፡፡

የፍትህ ማስተዳደር ተግባር /administration of justice/ የሁሉም የፍትህ አካላት ኃላፊነት ነው፡፡ እኩል ለሆኑት ተመሣሣይ፣ እኩል ላልሆኑት ደግሞ እንደልዩነታቸው የተለያየ ህግ ማውጣት የፍትህ አስተዳደር /legislative Justice/ ነው፡፡ ይህ የወጣው ህግ የሚጠብቀው ፍትሐዊ ሚዛን /just balance /በተዛባ ጊዜም ወደ ትክክለኛ ሚዛኑ መመለስም ፍትህን ማስተዳደር ነው፡፡ የኂለኛው ሚዛኑን የሳተውን ፍትህ መልሶ ማስተካከል /corrective justice/ ፍትህን በፍትህ አካል ዘንድ ለማስተዳደር መሞከር ነው፡፡ የዚህን አይነቱን ፍትህ አስተዳደር ነው በዚህ ፅሁፍ ውስጥ የምንመለከተው፡፡ በዚህ አይነቱ የፍትህ አስተዳደር ውስጥ አንድ "ጥሩ" ሰው " ሌላው "ጥሩ ያልሆነ ሰው" ላይ ጉዳት ማድረሱ ወይም የተገላቢጦሹ አንድ በተለምዶ "ጥሩ ያልሆነ ሰው" "ጥሩ በሆነው ሰው" ላይ ጉዳት ማድረሱ ለውጥ አያመጣም፡፡ ህጉ የሚመለከተው ጉዳት መድረሱን የጉዳቱን መጠን፣ ካሳ የሚያስፈልገው መሆኑን ነው፡፡ ሁለቱን ሰዎች ህጉ በእኩልነት ይመለከትና ሊመልሣቸው የሚፈልጋቸው ጥያቄዎች አንዱ ጉዳት ማድረሱ እና ሌላው በዚሁ ጉዳት የተጠቃ/የከሰረ / መሆኑን ነው፡፡ ህጉ በዚህ መልኩ የተፈጠረውን እኩል ያልሆነ ግንኙነት እኩል ለማድረግ ይሞክራል፡፡ ይህም በአብዛኛው በፍ/ቤቶች የሚፈፀም ነው፡፡ የዚህ አይነት የፍትህ አስተዳደር መነሻ ምክንያቶች በርካታ ሊሆኑ ይችላሉ፡፡ ሰዎች በግዥና ሽያጭ፣ በብድር/ወለድ-ያለወለድ/፣በመያዣ /morgage/፣ በአደራ ጠባቂነት፣በኪራይ እና በመሣሠሉት ምክንያቶች ወደውና ፈቅደው በሚገቡባቸው የህግ

ግንኙነቶች ሊፈጠር ይችላል፡፡ አለዚያም በስርቆት፣ ዝሙት፣ ግድያ፣ አካል ጉዳት ማድረስ፣ስድብ፣ ዝርፊያ እና በመሣሠሉት የተነሣ ተገደው የገቡባቸው ሊሆኑ ይችላሉ፡፡ የመጀመሪያው በውል ህግ ዓይነት የሚመነጩ ሲሆን /Hart "power conferring" የሚለው/ የኋላኛው ውል ሣይኖር ወይም በወንጀል ጉዳይ /Primacy rule of obligation/ አይነት የሚመነጩ ናቸው፡፡ በዚህ መልኩ በሚፈፀሙ ድርጊቶች ለደረሰ ጉዳት ህጉ ጣልቃ በመግባት በፍትህ አካላት አማካኝነት ማስተካከል ያደረጋል፡፡ በዚህን ጊዜ የፍትህ አካሉ /ዳኞች/ ህጉን በአግባቡ ተፈፃሚ በማድረግ ፍትህን ያስተዳድራሉ፡፡ ዳኞች /የሚፈፅሙት/ የሚተገብሩት ህግ ጠቅላላ ይህንና ለእያንዳንዱ ጉዳይ በቀጥታ ተፈፃሚ ሊሆን ይችላል፡፡ አለዚያም ጉዳዩን በቀጥታ የሚመለከት ህግ ላይሆን ይችላል፡፡ ህጉ በግልፅ የሚያዝ ከሆነ ርትህን /equity / መሠረት በማድረግ መወሰን የሚገባ ሲሆን፣ ይህ በሌለበት ጊዜም ጉዳዩ ለህግ አውጪው ቀርቦ ቢሆን ኖሮ ሊመጣ ይችል የነበረውን ህግ በመገመት መወሰን ግድ ነው፡፡

በሀገራችን የፍትህ አስተዳደር ውስጥ ርትዕ ቀዳሚ ቦታ የለውም፡፡ ተፈፃሚ የሚሆነው በህግ ሲገለፅ ነው፡፡ ለምሳሌ ከውል ውጪ ለደረሰ ጉዳት የካሣውን መጠን በእርግጥ ማወቅ ካልተቻለ በርትዕ እንዲወሰን ህጉ ይፈቅዳል፡፡ ጉዳዩ ከፍርድ ቤት ውጪ ቢያልቅ የሚሻል ከሆነም ይህንን መምራት አለዚያም ፍርድ ቤቱ ከሌሎች የማህበረሰቡ አካላት ጋር በመሆን ለጉዳዩ እልባት መስጠት የሚችሉ ከሆነም መመልከት ተገቢ ነው፡፡ ለተዛቡ ግንኙነቶች ህግን ወይም ርትእን መሠረት በማድረግ ውሣኔ ሰጥቶ ግንኙነቶች ወደ ነበሩበት መመለስ መቻል / መሞከር/ አለዚያም ጉዳት ሳይደርስ ሰዎች ሊኖራቸው እሚችለው ማህበራዊ፣ ኢኮኖሚያዊ … ቦታ እንዲገኙ ማስቻል የፍትህ አስተዳደር ልንለው እንችላለለን፡፡

በዚህ ፅሁፍ ውስጥ ትኩረት የተሰጠው የፍ/ብሔር የፍትህ አስተዳደር ሲሆን በውስጡም የሀገራችን የፍ/ብሔር ተቋማት ማንነት፣ ተፈፃሚ የሚሆኑ ህጐች የስነ ስርዓቱ ህጐች፣ ያሉብን ችግሮች እና የመፍትሔ ነጥቦች ይቀመጣሉ፡፡ የፍ/ብሔር የፍትህ አስተዳደር ስንል እነዚህ ነጥቦች በሀገር ደረጃ እንደ ስርዓት መመልከትን የሚያጠቃልል ነው፡፡

4.2.2. <u>የፍትሐ ብሔር ፍትህ ስርዓት በኢትዮጵያ</u>

በሀገራችን መሠረታዊ ሊባል በሚችል መልኩ መንግስታት ተቀያይረዋል፡፡ የፊውዳሉ ስርዓት በ1966 ዓ/ም ከተወገደ በኋላ ይህንኑ ስርዓት የተካው የደርግ ወታደራዊው መንግስት ስርዓት በተመሣሣይ መልኩ በ1983 ዓ/ም ተወግዷል፡፡ ወታደራዊ የደርግ ስርዓት ከተወገደ በኋላ ሀገራችን መሠረታዊ በሆነ መልኩ ተቀብላ በተግባር ያዋለቻቸው መሰረታዊ እሴቶች አሉ፡፡ የነፃ ገበያ /ገበያ መሪ ኢኮኖሚ/፣ የዲሞክራሲ ስርዓት ግንባታ፣የሰብአዊ መብት ጥበቃ እና የህግ የበላይነት እሴቶች /values/ መሠረታዊ ሊባሉ የሚችሉ ናቸው፡፡ እነዚህን እሴቶች በተመለከተ ስልጣኞች ከዚህ ቀደም በወሰዷቸው የህገ መንግስት እና የፖሊሲ ስልጠናዎች ውስጥ በስፋት የተመለከቷቸው በመሆኑ በዚህ ፅሁፍ በድጋሚ የሚታዩ አይሆኑም፡፡ እሴቶች ከማወቅ አንፃር እንዲሁም እሴቶቹ ከማስፈፀም አንፃር ያሉ የህግ ማዕቀፎችንና የአፈፃፀሞችን ብቻ እንመለከታለን፡፡

4.2.2.1. <u>የህግ ማዕቀፍ</u>

1. <u>ህገ መንግስቱና የፍታሐ ብሔር ህግ</u>

በተለምዶ የሲቪል ሎው ሀገሮች አየተባሉ በሚጠሩት ሀገሮች ውስጥ ህጐች መሠረታዊ በሚባል መልኩ በሁለት ይከፈላሉ፤ የመንግስት /public/ እና የግል / Private/ ይህ የህግ ክፍፍል የሲቪል ሎው የፍታሐ ብሔር ፍትህ አስተዳደር ስርዓትን ለመረዳት የሚጠቅም ሲሆን የፍ/ቤት አደረጃጀቶችንም ሲወስን ይታያል፡፡ በህግ ትምህርት ቤቶቻቸውም የዚሁኑ አይነት ክፍፍል ያለበት ትምህርት ሲሰጡ ይታያሉ፡፡ የፍ/ቤቶችን አደረጃጀት በተመለከተ የመንግስት ህግ የተባሉትን የሚዳኙ የተለዩ የአስተደዳደር ፍ/ቤቶችን የሚያቋቋሙ አሉ /ፈረንሣይ፣ ጀርመን /፡፡ የመንግስት ጉዳዬች /ከወንጀል ጉዳዬች በቀር/ በነዚሁ ፍ/ቤቶች ይታያሉ ማለት ነው፡፡ በሀገራችን የዚህን አይነት ክፍፍል መሠረታዊ በሚባል መልኩ አናገኝም፡፡ በሀገራችን የፍታሐ ብሔር የፍትህ አስተዳደር የግልም ሆኑ የመንግስት ጉዳዬች በፍ/ቤቶች የሚታዩ ሲሆን የተወሰኑ ልዩ የፍታሐ ብሔር ጉዳዬችን ብቻ ለልዩ ፍ/ቤቶች /ውሣኔ ሰጪ አካላት/ ይዳኛሉ፡፡ የሆኖ ሆኖ ሁሉም ውሣኔ ሰጪ አካላት ከፍ ሲል በተመለከትናቸው መሠረታዊ እሴቶች ውስጥ ሆነው ውሣኔ ሊሰጡ ይጠበቃል፡፡ እሴቶቹም ከህገ-መንግስቱ አንስቶ በልዩ ልዩ ህጐች ውስጥ ተካተው እናገኛቸዋለን፡፡ በ1987 የወጣው የኢ.ፌ.ዲ.ሪ ህገ መንግስት በመግቢያው ላይ የህጉን አላማ ሲያስቀምጥ የኢትዩጱያ ብሔር ብሔረሰቦች እና ህዝቦች "ኢኮኖሚያዊ እና ማህበራዊ እድገታቸው እንዲፋጠን" ቆርጠው መነሳታቸውን ያሰምርበታል፡፡

ይህንን ኢኮኖሚያዊ እድገት ለማፋጠን አስፈላጊ ከሆኑት ጉዳዬች ውስጥ አንዱ ኢኮኖሚውን ገበያው እንዲመራው ማድረግ ሲሆን በገበያው ውስጥም ማንኛውም ኢትዮጵያዊ በመረጠው የኢኮኖሚ እንቅስቃሴ ውስጥ እንዲሰማራ መፍቀድ ሌላው ነው፡፡ ህገ መንግስቱ የህግ የበላይነት እንዲናኝ ፣ ፈጣን የፍትህ ስርዐት እንዲኖር፣ ሰብአዊ እና ዲሞክራሲያዊ መብቶች እንዲከበሩ የሚያሰምር በፍ/ብሔር ፍትህ አስተዳደር ስርዐታችን ውስጥ መነሻና መሰረት የሚባል ህግ ነው፡፡ በተመሳሳይ መልኩ ሀገሪቱ ተቀብላ ያፀደቀቻቸው አለም አቀፍ የህግ ሰነዶችም ለፍ/ብሔር ፍትህ አስተዳደሩ ሌላው የህግ ማዕቀፍ ናቸው፡፡

በፍታሐ ብሔር ፍትህ አስተዳደር ውስጥ አስፈላጊ ከሆኑ ሌሎች ህጐች ውስጥ የፍታሐ ብሔር ህግ / civil code/ የሚጠቀስ ነው፡፡ የፍ/ሐብሔር ህግ ያላቸው ሀገራት ህጋቸውን በዋነኛነት በ5 ርዕሶች / በሰዎች ህግ፣ በቤተሰብ ህግ፣ በንብረት ህግ፣ በውርስ ህግ እና በግዴታዎች ህግ/ ይከፋፈሉታል፡፡ የፍ/ብሔር ህጋችንም በተመሣሣይ መልኩ በ4 መፅሐፎች /በሰዎች ህግ፣ በቤተሰብ ህግ ፣ በግዴታዎች ፣ በንብረት የተከፋፈለ ነው፡፡ የፍ/ብሔር ህግ ጉዳዬችን በተመለከተ በህገ መንግስቱ ላይ እንደተመለከተው ስልጣኑ በዋነኛነት የክልል ነው፡፡ ህገ መንግስቱ የሚለው በፌዴራል መንግስቱ በኩል ህግ የሚያስፈልጋቸው "አንድ የኢኮኖሚ ማህበረሰብ" ለመፍጠር ያስፈልጋሉ ተብለው በፌዴሬሽን ምክር ቤት ውሳኔ በተሰጠባቸው ጉዳዬች ላይ ነው የህዝብ ተወካዬች ምክር ቤት ህግ የሚያወጣው፡፡ ስለሆነም በፍታሐ ብሔር ፍትህ አስተዳደራችን /ከአሰሪና ሰራተኛ ህግ እንዲሁም ንግድ ህግ በቀር/ በሌሎች የፍ/ብሔር ጉዳዬች ላይ የፌዴራል፣ የክልል፣ ህጐች ሊኖሩን ይችላሉ ማለት ነው፣ ለአብነትም የቤተሰብ ህግን ስንመለከት በአሁኑ ሰዓት የክልል የቤተሰብ ህጐች/ ትግራይ፣ አማራ፣ ደቡብ እና ኦሮሚያ/ የፌዴራል የቤተሰብ ህጉ እና የፍ/ብሔር ህጉ እንዲፈፀሙ እናገኛቸዋለን፡፡ ሀገራችን የምትከተለው ስርዐት የፌዴራሊዝም መሆኑን ከዚህ ቀደም በነበሩ ትምህርቶች ተመልክተናል፡፡ ይህንን የመንግስት ቅርፅ የሚከተል ስርዐት የህግ አውጣጡንም ሆነ አፈፃፀሙን በዛው ልክ " ፌዴራላዊ" ማድረጉ ተገቢ ነው፡፡ ስርዐቱ ህግ ከማውጣት በተጨማሪ በባህል መዳኘትን በተመሣሣይ መልኩ ይፈቅዳል፡፡ ስለሆነም በፍትህ አስተዳደራችን ውስጥ ባህሎች፣ ልዩነቶች መደበኛ የህግ ብዙሀነት እውቅና አግኝተዋል ማለት ነው፡፡ መደበኛ እውቀት ከማግኘታቸው በተጨማሪም ህገ መንግስቱ እስካልተቃረነ ድረስ ሰዎች በራሳቸው ባህል፣ወግ ሊተዳደሩ ይችላሉ፡፡ አንድ ማህበረሰብ በራሱ የፍታሐ ብሔር ተቋም፣ በራሱ የፍ/ብሐር ባህላዊ ህግ፣ በራሱ ተከራካሪ እና ውሳኔ

ሰጪ አካል ሊጻኙ ሊካስ ይችላል፡፡ ወለሉ ህገ መንግስቱ ያስቀመጠው ጥበቃ ሆኖ ጣራውን ይህ ባህላዊ ስርዐት ሊወስድ ይችላል፡፡ስለሆነም ህገ- መንግስቱ ከመግቢያው፣ ከአንቀፅ 34/4/፣ 78/5/፣ 91፣ የምንረዳው በኢትዮጰያ ውስጥ ከዚህ ህግነት / legal pluralism/ ከማንነት፣ ከኮመን ሴንስ፣ ህጋዊነት፣/ ligality / ፣ ከገበያ፣ ከሰላም፣ ጋር ቀጥታ ግንኙነት ያለው በመሆኑ መደበኛ መደበኛም /formally and Informally/ ባልሆነ መልኩም ተፈፃሚ እንዲሆን የተደረገ መሆኑን ነው፡፡

2. የሰዎች ህግ

የሰዎች ህግ በጥቅሉ በህግ ሊመሩ የሚገባቸውን /subjects of law/ ሰዎች እና የህግ ተቋማትን የሚመለከት ነው፡፡ በአጠቃላይ የሰዎች ስም፣ሁኔታ /status/፣ ችሎታ፣ ችሎታ የሌላቸውን ጥበቃ ማድረግን የሚመለከቱ ህጐችን የያዘ ነው፡፡ የፍትህ አስተዳደሩ መነሻ ይህ ይሁን እንጅ፣ የወቅቱን የገበያ ሁኔታ፣ፖሊሲ እንዲሁም የሰብዓዊ እና ዲሞክራሲያዊ መብቶችን ጥበቃ በተሻለ ለማስፈፀም በልዩ ልዩ ህጐች መሻሻላቸውን ማስታወሱ ተገቢ ነው፡፡ ከዚህ አንጻር የውጭ ሀገር ዜጐች ንብረት በማፍራት ረገድ የነበረው ፍትሐብሔራዊ ገደብ መላላቱ፣ የጋብቻ እድሜ ከፍ ማለቱ ሊጠቀስ ይችላሉ፡፡

በዚህ በሰዎች ህግ ውስጥ ከፍተኛ ዋጋ ሊሰጣቸው ከሚገቡ ጉዳዬች ውስጥ የሁኔታ/status/ ምዝገባ ነው፡፡ ልደት፣ ሞት፣ጋብቻ... አግባብ ባለው የፍትህ አካል ቀርበው መመዝገባቸው ለፍታሐ ብሔር ፍትህ አስተዳደሩ ከፍተኛ የሆነ ጠቀሜታ ያለው ነው፡፡ ይህ የምዝገባ ስርዐት /vital statistics/ በአለም አቀፍ ሰነዶች /በተቀበልናቸው/ ግዴታ ሆኖ የተቀመጠም ነው፡፡ ምዝገባው ስርዐቱ መተግበር /መፈፀም/ ለበርካታ ፍትህ መዛነፍ ምክንያት ለሚሆኑ ጉዳዬች መፍትሔ የሚሰጥ ነው፡፡ የእድሜ ክርክር፣ የሞት ቀን ክርክር ወዘተ ጊዜ መሸሻና ፍትህ ማዛቢያ መሆናቸውን ያስቀራል፡፡

3. የቤተሰብ ህግ

ሌላው የፍታሐ ብሔር የሚመለከተው /የጋብቻን የቤተሰብ ህግን/ ጉዳይ ነው፡፡ ጋብቻ ስለሚመለከትበት ሁኔታ፣የጋብቻ ህጋዊ ዉጤቶችን፣ ጋብቻ ስለሚመሰረትበት ሁኔታ፣ መለያየት፣ አባትነት እና የቤተሰብ መረዳዳት /support obligation/ ድንጋጌዎች እና የመሣሠሉትን የያዙ ነው፡፡ የፍታሐ ብሔር ህጉ በእነዚህ ነጥቦች ላይ በርካታ ድንጋጌዎች የያዘ

ሲሆን አብዛኛዎች ተሽረዋል ወይም ተሻሽለዋል፡፡ ህጎቹን ለማሻሻል/ በአብዛኛው ሀገሮች የፍታብሔር ፍትህ አስተዳደር ውስጥ እንደምክንያት የሚወስዱት፡-

1. የጋብቻ ፍቺን ነፃ ማድረግ፣
2. በመተሳሰብ ጉዳይ ላይ እና በንብረት አስተዳደሩ ጉዳይ ላይ ሴቶች ከወንዶች እኩል አቋም /position/ እንዲኖራቸው ማድረግ እና
3. ከጋብቻን ውጪ እና በጋብቻ ውስጥ ለተወለዱ ልጆችን ጥቅም ሁኔታ ማመሣሠል /assimilation/ ናቸው፡፡

በሀገራችን በቤተሰብ ህግ ፍትህ አስተዳደር ላይ ክለሣ ሲያደርጉ መነሻቸው የመጀመሪያዎቹ ሁለቱ ይመስላሉ፡፡ ማንኛውም ወንድ እና ሴት የጋብቻ እድሜ ላይ ሲደርስ ጋብቻ የመመስረት ብቻ ሣይሆን ጋብቻ ሲመሰረት/ አፈፃፀም/፣ በጋብቻው ዘመን እንዲሁም በፍቺ ጊዜ እኩል መብት አላቸው ፡፡ ጋብቻም በተጋቢዎች “ሙሉ እና ነፃ” ፈቃድ መመስረት ያለበት ለመሆኑ በህጉ መንግስቱ የተደነገገው፣ ቀድሞ መነሻ የጋብቻ እድሜ የነበረውን ለመቀየር መሰረታዊ መነሻ ነው፡፡ ህጉ በዚህ መልኩ የሚፈፀም ጋብቻ ጤናማ ዜጋን ለማፍራት ብቻ ሣይሆን የዳበረ ማህበረሰብ እና ኢኮኖሚ እንዲኖር የማስቻል መነሻ ሃሣብ የያዘ ህግ ነው፡፡ ይህ ህግ ቀደም ሲል በወጣው የፍትሐ ብሔር ህግ ውስጥ ከውርስ ህግ ጋር በአንድነት በመጽሐፍ መልክ የወጣ ነበር ፡፡ በተመሣሣይ መልኩ አንድን ሰው ለራሱ ጥቅም የሚሆን ትክክለኛ ምክንያት ያለ እንደሆነ ዳኞች ሲያፀድቁት በጉዲፈቻ ውል ልጅ ማድረግ የሚቻል ስለመሆኑ የሚደነግግ ህግም ያቀፈ ነበር፡፡ የፍትሐ ብሔር ህጉ በቤተሰብ ህጉ ክፍል ውስጥ መተጫጨትን የመሰሉ ሰፊ ድንጋጌዎች ይዘው ይገኙ ነበር፡፡ የጉዲፈቻና የውርስ ድንጋጌዎች አሁንም ድረስ የፍትሐብሔር ህጉን መሠረት በማድረግ የሚፈፀም ናቸው፡፡ መተጫጨትን የተመለከተው የፍታሐ ብሔር ህጉ ድንጋጌ የተሻረ ሲሆን፣ ይህ ስርዐት ያስፈልገናል የሚሉ ክልሎች /ምሣሌ አማራ/ በቤተሰብ ህጋቸው ውስጥ በተሻሻለ መልኩ ተካቶ እንዲወጣ አድርገዋል፡፡ የፌዴራል የቤተሰብ ህግ በበኩሉ ይህንን ስርዐት አስቀርቶታል፡፡

4. <u>የውርስ ህግ</u>

የውርስ ህግ አስተዳደርን አስመልክቶ የፍ/ብሔር ፍትህ ስርዐታችን ከ200 በላይ የሚሆኑ የህግ ቁጥሮችን ይዟል፡፡ በህጐቹ ላይ እንደተመለከተው ሰው መብቱንም ግዴታውን ለወራሾች ማስተላለፍ ይችላል፡፡ ከአንድ ሰው ወደ ሌላው ሰው መተላለፍ የማይችሉት ከሟች ጋር የሚቀሩ መብቶች እና ግዴታዎች ካልሆኑ በቀር መብቶች እና ግዴታዎች ለወራሽ

ይተላለፋሉ፡፡ ለወራሽ የሚተላለፈውም አንድም በኑዛዜ አለዚያም ያለ ኑዛዜ ነው፡፡ የፍ/ብሔር ህጋችን የሟች ፍላጐት አጥብቆ እንዲፈፀም ይጠብቃል፡፡ ለዚህም የኑዛዜ አይነቶችም በጥንቃቄ መርጦ ያስቀመጠ ሲሆን በኑዛዜ አይነቶችም ውስጥ ሊፈፀም የሚገባውን ስነ- ስርዐት ለይቶ ያስቀመጠ ነው፡፡ ሰው ኑዛዜ ያልተወ ቢሆን እንኳን ውርሱ የሚተላለፈው ሟች ኑዛዜ ቢተው ኖሮ ምክንያታዊ በሆነ አግባብ ያወርሳቸዋል ተብሎ ለሚገመቱ ሰዎች በቅደም ተከተል መሠረት ነው፡፡ ህጉ ኑዛዜ ጥብቅ የሆነ የሟች ፍላጐት መግለጫ እና ማስፈፀሚያ እንዲሆን ያስቀመጠው ስነ- ስርዐት እንዲሁም ኑዛዜ በሌለ ጊዜም /ወይም ፈራሽ በሆነ ጊዜ/ ወራሽ የሚሆኑ የቅርብ ሰዎችን ስንመለከት የፍ/ህጉ በውርስ አፈፃፀም ላይ ምክንያታዊነትን /Reasonableness/ መነሻ ያደረገ ይመስላል፡፡

ከፍ ሲል እንደተመለከተው በፍ/ብሔር ፍትህ አስተዳደራችን ውስጥ በውርስ የሚተላለፈው ልዩ ሁኔታዎችን እንደተጠበቀ ሆነው ማንኛውም መብት እና ግዴታ ነው፡፡ ስለሆነም ሰው በሚንቀሳቀስም ሆነ በማይንቀሣቀስ ንብረት ላይ ያለውን መብት ሊያስተላልፍ ይችላል ማለት ነው፡፡ በመሬት ላይ ያለውን መብትም ማስተላለፍ ይችላሉ፡፡ ይሁን እንጅ ማስተላለፍ የሚፈቀድለት ያለውን መብት ብቻ ነው፡፡ በመሬት ላይ ያለው መብት ቢበዛ የይዞታ ስለሚሆን ባለቤትነትን ለማስተላለፍ ስርዐቱ አይፈቅድም ፡፡ ሰው ሲሞት የሚያስተላልፈው ግዴታውንም ጭምር ነው፡፡ በህይወት ዘመኑ የገባው እዳዎች ካሉ ውርሱ ከመከፈሉ በፊት ተከፋይ ናቸው፡፡ የውርስ ንብረቱም የተለየ ንብረት ሆኖ ለእዳ “መያዣ” ሆኖ ይቆያል፡፡ ይህንን ክፍያ ለመፈፀም የውርስ አጣሪ የመጀመሪያ ግዴታ አለበት፡፡ ግዴታው ማስታወቂያ በማውጣት ባለገንዘቦችን እስከ መጥራት ይደርሳል፡፡ ማስታወቂያውም ለ3 ወር ጊዜ እንዲቆይ ይጠበቃል፡፡ ሰዎች በህይወት ዘመናቸው የሚገቡዋቸው ልዩ ልዩ እዳዎች በሞት እንዳይቋረጡ ለባለገንዘቦች አስተማማኝ ጥበቃ ለማድረግ የሚያስችል ስርዐት ነው፡፡ የሰውን ከዚህ አለም ማለፍ ስጋት ምክንያት በማድረግ የንግድ ልውውጥ ሳንካ እንዳይገጥማቸው ለማስቻል ያለመ የህግ ስርዐት ነው፡፡ ይህ ስርዐትም የንግድ ልውውጦች አስተማማኝ የንብረት ዋስትና እንዲያገኙ የሚያስችል ሲሆን ከሟች እና ወራሾች እንዲሁም ከአጠቃላይ ህብረተሰብ ፍላጐት ውጭ ነው ተብሎ አይታሰብም፡፡

የፍ/ብሔር ስርዐታችን የገንዘብ ጠያቂዎችን ፍላጐት በተለየ መልኩም ይጠብቃል፡፡ ወራሽ ውርስ አልፈፀመም ያለው ከእርሱ ገንዘብ የሚጠየቁ ሰዎችን ጥቅም ለመጉዳት በማሰብ መሆኑ ከተረጋገጠ በገንዘቡ ልክ ውርሱን እንዲቀበል ሊገደድም ይችላል፡፡

ሌላው እዚሁ ጋር ሊጠቀስ አስፈላጊ የሚሆነው በውርስ አስተዳደር ህጋችን ውስጥ በቃል ኑዛዜ ከሚፈፀመ ውርሶች በቀር ማንኛውንም አይነት ንብረት በማንኛውም አይነት ኑዛዜ ማስተላለፍ በመርህ ደረጃ የተፈቀደ ነው ለማለት ይችላል፡፡ ይሁን እንጅ በመሬት ጉዳይ ላይ የኑዛዜዉ አወራረድ፣ የሚተላለፍላቸው ሰዎች ለዚሁ በወጡ በልዩ ህጐች የተቀመጡ መሆናቸውን ማስታወስ ተገቢ ነው፡፡ በመሬት ጉዳይ ወራሽ የሚሆኑ ሰዎች ከሟች ጋር በቤተሰብነት፣በጧሪነት አብረው የሚኖሩ፤ ሌላ ገቢ የሌላቸው እንዲሆኑ የሚጠበቅ ሲሆን በሌሎቹ ንብረቶች ግን ወራሽ ለመሆን ይህ ግድ አይደለም፡፡

በሁለቱ ህጐች የተለየዩ የውርስ አፈፃፀም መኖራቸው መሬት በተቻለ መጠን የህዝብ እንዲሆነ ከማድረግ ጋር የተያየዘ ነው፡፡ በሌላ በኩል ሌሎችን ንብረቶች ከላይ በተመለከተው አግባብ በተቻለ መጠን ለዘመድ እንዲቀር እሳቤም ይዟል፡፡ ከውርስ ለመነቀል በቂ ምክንያትም ይጠይቃል፡፡

በውርስ ንብረት አስተዳደር ላይ የፍ/ህጋችን የሚከተለው ስርዐት ውርስ የማጣራቱ ተግባር በተቻለ መጠን "የውርስ አጣሪ" እንጂ የፍ/ቤት እንዲሆን አለማፈላለጉን ነው፡፡ ወራሽ ማን ሊሆን ይገባል? የትኛውን ንብረት ይወርሳል? የትኛው እዳ ይከፈላል? የሚሉትንና መሰል ጥያቄዎች በመመለስ ውርሱን እንዲዘጋ የሚጠበቀው ይኸው አጣሪ ነው፡፡ የውርስ አጣሪ በመሰረቱ ወራሽ ነው፡፡ ይህ ወራሽ የማይታወቁ ሲሆን ወይም አውራሽ ውርሱን ለማጣራት የማይፈቀድ ሲሆን ብቻ ፍ/ቤቱ ሌላ አጣሪ ሊመደብ ይችላል፡፡ ይሁን እንጅ የፍ/ብሔር ህጉ በሚያዘው መልኩ በአግባቡ እየተፈፀመ ባለመሆኑ በርካታ ፍ/ቤቶች /በተለየ የወረዳ/ በውርስ ማጣራት ጥያቄ ውስጥ እየገቡ ሲጨነቁ ይታያል፡፡

ሌላው በውርስ አፈፃፀም ስርዐታችን የተፈቀደው /ግን ሲፈፀም የማይታየው/ ጉዳይ የቀለብ መጠየቅ ስርዐት ነው፡፡ ከውርስ ውስጥ የሟች ወላጆች፣ ተወላጆች፣ ወንድሞች ፣ እህቶች፣ ባል ወይም ሚስት ቀለብ የማግኘት መብት አላቸው፡፡ እነዚህ ሰዎች "በችግር ላይ

ከተገኙና" ሰርተው ኑሯቸውን ለማሸነፍ ካቃታቸው ከውርሱ ሃብት የሚከፈል ቀለብ መጠየቅ ይችላሉ፡፡ የውርስ አጣሪም ይህንን ጥያቄ እየመረመረ ከውርሱ ማግኘት በሚችሉት ገንዘብ መጠን ልክ /መጦሪያ/ ቀለብ ሊቆረጥባቸው ይችላሉ፡፡ ይሁን እንጅ ይህ በተግባር ሲፈፀም አይታይም፡፡

በአጠቃላይ የውርስ ስርዐታችን ስንመለከት በሟች ፍላጐት እና በህዝብ ፍላጐት ቅድሚያ የሚሰጥ መሆኑን እንረዳለን፡፡ በዚህ ውስጥም የሟች ዘመዶች፣ ቤተሰቦች፣ ህዝቡ፣ የሟች ወይም የወራሽ ገንዘብ ጠያቂዎች፣ ከሟች ቀለብ ፈላጊዎች፣ እና ገበያው አስፈላጊው ጥበቃ ይደረግላቸዋል፡፡

5. <u>የንብረት ህግ</u>

ሌላው በፍትሐብሔር ፍትህ አስተዳደር ውስጥ የህግ ማዕቀፍ ያገኘው የንብረት ህግ ነው፡፡ የንብረት አይነቶች በርካታ ናቸው፡፡የንብረት ክፍፍልን አስመልክቶ የሀገራችን የፍትህ ስርዓት የሚንቀሣቀሱ እና የማይንቀሣቀስ ንብረት በማለት ይከፍለዋል፡፡ ከታሪክ እንደምንረዳው በሀገራችን የማይንቀሣቀሱ ንብረቶች ከሚንቀሣቀሱት የበለጠ ጠቃሚ ተደርገው ይወሰዳሉ፡፡ ለዛም ነው የማንይንቀሣቀሱ ንብረቶችን አስመልክቶ ለህዝብ ጥቅም ሲባል የበለጠ ገደብ የምንናገኘው፡፡

የሀገራችን ህጐች ንብረትን አስመልክቶ ሁለት መሠረታዊ መብቶችን ያስቀምጣሉ፤የንብረት ባለቤት መሆን እና በንብረት መጠቀም ውስጥ ይዞታ፣ አላባ፣ አገልግሎት ወዘተ ሊካተቱ ይችላሉ፡፡ መጠቀም ንብረት የሚጨበጥም የማይጨበጥም ሆኖ ሰዎች በገንዘብ የሚተመን ጥቅም የሚያገኙበት ነው ካልን ሁሉም አይነት ንብረት በባለቤትነት ሊያዝ ይችላል፡፡ ይሁን እንጅ ከንብረት አይነቶች ውስጥ በሀገራችን መሬት በግል ባለቤትነት ሊያዝ አይችልም፡፡ ቀሪ ንብረቶችን ሰዎች በባለቤትነት ይዘው ሊቆዩ፣ በቀጥታ ሊጠቀምባቸው፣ በተዘዋዋሪ ሊጠቀሙባቸው፣ ሊያበላሿቸው፣ ሊያጠፏቸው ይችላሉ፡፡ በባለቤትነት መብት ላይ ይህ የነፃነት መርህ /Principle of freedom/ ያለ ቢሆንም እንደማንኛውም ሀገር የሀገራችንም የፍትህ አስተዳደር የንብረት ባለቤት በንብረቱ ሲጠቀም የሌሎች ሰዎች መብት ሊቃረኑ አይገባም፣ የህዝቡ ጥቅምን ሊጋፋ አይገባም በማለት ተደንግጓል፡፡ በተመሣሣይ መልኩ በህጐቻችን ውስጥ "የህዝብ ጥቅም" ከንብረት ባለቤትነት መብት በላይ መሆኑን መረዳት ተገቢ

ነው፡፡ ለምሣሌ ለህዝብ ጥቅም ሲባል የባለቤትነት መብት መገደብ ብቻ ሣይሆን ንብረትም በመንግስት ሊወሰድ ይችላል፡፡

ንብረት ለተወሰነ ጊዜ የተተወ፣የጠፋ ሊሆን ቢችልም ያለባለቤት አይኖረም ብሎ በጥቅሉ መናገርም ይቻላል፡፡ አንዳንድ ሀገሮች በዚህ መልኩ ያለባለቤት የሚገኙ /vacant/ ንብረቶችን ወዲያውኑ በመንግስት ባለቤትነት ስር የሚያስቀምጡ ሲሆን የኛ ሀገር የህግ ስርዓት ግን የጠፉ ፣ የተተወ ንብረት በመንግስት ባለቤትነት ስር ከመውደቁ በፊት ለፍለጋ የተወሰነ ስነ- ስርዐት እንዲያልፍ ያደርጋሉ፡፡ ለአብነት ማስታወቂያ ማውጣት፣ የተወሰነ ጊዜ /1 ወር/ ወዘተ፡፡ይህም በሀገራችን የህግ ስርዐት ለንብረት ብቻ ሳይሆን ለባለቤትም ጥበቃ መኖሩን ያሳየናል፡፡ ተያይዞም የንብረት ባለቤት የሆነ ሰው ንብረቱን ካገኘበት የመጠየቅ /Right of pursuit/ እና ከባለገንዘቦች ይልቅ ቅድሚያ የመጠየቅ/ Right of Preference/ መብቶች ያሉት ሲሆን በንብረት አስተዳደር ህጋችንም የታወቁ ናቸው፡፡

የንብረት ህግ ውስጥ ጉልቶ የሚታወቀው ሰዎች ያላቸው መብቶች መዘርዝራቸው ነው፡፡ ለዛም ነው የንብረት ህግ ማለት የመብቶች ስብሰባ /bundle of Rights/ የሚባለው ፡፡ ይህ በጥቅሉ ሲታይ ተነፃፃሪ ግዴታን/correlative duty/ ጭምር ይዟል ሊባል ይችላል፡፡ በንብረት መብት አለመስራት / አለመጠቀምም/ ከንብረት ባለቤትነት አለመፈናቀልን አያስከትልም ለማለት ይቻላል፡፡ ይሁን እንጅ በሀገራችን የፍትህ አስተዳደር ውስጥ ይህ እውነታ ለሚንቀሣቀሱ ንብረት ትክክል ነው ቢባል ለማይንቀሣቀስ ንብረት ግን ሁል ጊዜ ትክክል ነው ለማለት አይቻልም፡፡ ስርዐታችን በማይንቀሣቀስ ንብረት በተለይ በመሬት ላይ የመጠቀም መብትን ብቻ ሣይሆን የሚዘረዘረው የመጠቀም ግዴታን ጭምር ነው፡፡ ለአብነት በአማራ ክልል የመሬት አጠቃቀም አዋጅ 133/98 ላይ የመሬት ባለይዞታ መሬቱን የመንከባከብ አካባቢውን የመጠበቅ፣ ዛፎችን መትከልና ተንከባክቦ ማሣደግ፣ የአፈር ክለትን የመቀነስ፣ የውሃ መሰብሰብ ስልትን መከተል፣ እርከንና የአፈር ጥበቃ ስራዎች ማከናወን ምንጭ እንዳይደርቅ ማድረግ ፣ መሬትን በእቅድ መጠቀም፣ ድንበር አለመግፋት፣ የመሬት ባለይዞታ ደብተር መያዝ፣ ከወንዝ አርቆ ማረስ፣ ወዘተ ግዴታዎች አሉበት፡፡ የደን ውጤትን አለመቁረጥ፣በተቆረጠ ደን የመተካት /reforestation እና trifling/ ፣ረግረግ ቦታን የማድረቅ፣ የተወሰነ አትክልት አይነት/ tobacco/ ከመትከል መከልከል በሌላ በኩል የተወሰነ አትክልት የማልማት፣ ግዴታ በተጨማሪ ሊጣሉ ይችላሉ፡፡ አዋጁ ያለን መሬት ሀብት ቢሆንም ውስን

መሆኑ፣ መጠቀሙ ከመልሶ ማልማት ያነሰ መሆን የሌለበት መሆኑን እና በመሬት ይዞታ / ድንበር / የተነሣ በርካታ ግጭቶች እንደሚኖሩ የክልሉን ተጨባጭ ሁኔታ ግምት ውስጥ ያስገባ ነው። የመሬት ባለይዞታ በመብቱ እየሰራ ግዴታውን ካልተወጣ ከቃል ማስጠንቀቂያ አንስቶ መሬቱን እስከመከልከል የሚደርስ ውሣኔ ሊሰጥበት ይችላል።

ሌላው በዚሁ የንብረት አስተዳደር ስርዓት ውስጥ ሊሰመርበት የሚገባው ህጐቻችን ንብረትን የሚንቀሣቀስ እና የማይንቀሣቀስ በማለት ሲከፍል ቀደም ሲል እንደነበረው ከጋብቻ እና ውርስ ንብረት አፈፃፀም ጋር በተያያዘ ብቻ ሣይሆን ሌሎች በርካታ ጥቅሞችም አሉት። ለምሣሌ ንብረት በአንድ ወይም በሌላው መስመር መፈረጁ ንብረቱን ከመያዝ አንስቶ እጅ እስከ ማዛወር ድረስ ያሉ ህጐችም በዛው መስመር ተለይተው እንዲፈፀሙ ያደርጋል። ይህም ማለት ንብረትን መያዝ /Possession/፣ በይዞታ ባለቤት መሆንን፣ ንብረት እጅ የሚዞርበት ስርዓት /formality/፣ የንብረት አስተዳዳሪ ስልጣን፣ ችሎታ፣የመያዥ አፈፃፀም፣የፍርድ ቤት ስልጣን፣ ስም ለማዞር የሚጣል ግብር ወዘተ የመሣሠሉት ነጥቦች ላይ ተፈፃሚ የሚሆኑት ህጐች በዛው ልክ የተለዩ እንዲሆኑ ያደርጋል። ለምሣሌ ጊዜው ይጠርም ይርዘምም ንብረትን በመያዝ ባለቤት መሆን የሚቻል ሲሆን መሬትን ግን ለማንኛውም ጊዜ ያህል በመያዝ ባለቤት መሆን አይቻልም። ህጋችን የሚንቀሣቀስ ንብረትን ለማስተላለፍ /ምሣሌ በሽያጭ/ ከውል ግንኙነት በተጨማሪ የምዝገባ ስነ- ስርዓት እንዲፈፀም ግድ የሚሉ ሲሆን /የውል ህግ፣የመሬት አስተዳደር ህጐች / ፣ ይህ የምዝገባ ስነ-ስርዓት ለሁሉም የሚንቀሣቀስ ንብረት አይሰራም። ስለሆነም በማይንቀሣቀስ ንብረት ላይ የባለቤትነት መብት ለማግኘት ወይም የመጠቀም መብት ለማግኘት / ለመሬት/ የፍታሐ ብሔር ስርዓታችን ምዝገባን እንደመርህ /rule/ ግድ ይላል ማለት ነው።

ሰው የንብረት ባለቤት የሚሆንባቸው ንድፍ ሃሣቦች / theory/ የተለያዩ ናቸው። **የመያዝ ንድፍ ሃሣብ** /theory of possession/፤ **የጉልበት ውጤት ንድፈ ሃሣብ** /Theory of labour/ **የምጣኔ ሀብት ንድፈ ሃሣብ** /theory of economics **የስብዕና ንድፈ ሃሣብ** /theory of personality ሊጠቀሱ ይችላሉ፡፡ በንድፈ ሃሳቦቹ መሠረት እንደ ቅደም ተከተላቸው ሰው ንብረትን መጀመሪያ በመያዙ/ ማግኘቱ/፣ ንብረቱ የጉልበቱ /የልፋቱ/ ዋጋ በመሆኑ፣ የግል ንብረት ባለቤትነት ምርታማነትን የሚጨምር በመሆኑ የንብረት ባለቤት መሆን የሰው ልጅ ነፃነት ውጫዊ / ሰብዕና/ መ ገለጫ በመሆኑ ነው፡፡ የሀገራችን ህገ መንግስት በአንቀፅ 40

ስር ስለ ንብረት መብት ሲደነግግ ሰው በጉልበቱ እና በገንዘቡ ላፈራው የግል ንብረት ባለቤትነት ምርታማነት የሚጨምር በመሆኑ የንብረት ባለቤት ነው በማለት ደንግጐ እናገኘዋለን፡፡ በሌላ በኩል ከማይንቀሣቀሱ ንብረቶች ውስጥ በተለይ መሬት የህዝብ በመሆኑና ህገ መንግስቱ የህዝቡ የሉኣላዊነት መገለጫ መሆኑን ስንመለከት ንብረት ከስብዕና / ህዝብ/ ጋር ያለውን ቁርኝት ያስነሰል፡፡ ስለሆነም የሀገራችን ንብረት አስተዳደር ጉልበት ፣ ምጣኔ ሀብት እና ሰብዕና የሚሉትን / ንድፈ ሃሣቦችን መሰረት ያደረገ ነው ለማለት ያስችለናል፡፡

ይህም ተጠቃሎ የስርዐቱ መሠረት ለሀገራችን ለማይንቀሣቀስ ንብረት ይሰጥ የነበረው ከፍተኛ ቦታ ከመሆኑ በተጨማሪ ህገ- መንግስቱ ላይ የተቀመጠው ፈጣን የኢኮኖሚ እድገት የማምጣት ፍላጐትም ነው ለማለት ይቻላል፡፡ ለንብረት መብቶች ለተለያየ ደረጃ የሚደረግላቸው የህግ ጥበቃ ይህ መሠረት እንዳለው በማሠብ ህጐችን በአግባቡ መፈፀም ያስፈልጋል፡፡ ለምሣሌ የንብረት የፍታሐ ብሔር ግንኙነቶች ቀልጣፋ እና የተሻለ ፍትህ መሰጠት ወደሚያስችለው የምዝገባ ስርዓት ማምጣት ያስፈልጋል፡፡ በንብረት ላይ በሁከት ይወገድልኝ ስም የሚቀርቡ ልዩ ልዩ ክሶች /አቤቱታዎች/ በእርግጥ በስነ-ስርዓቱ መሠረት የክስ ምክንያት ያላቸው ለመሆኑ ቀደሞ መመርመር ይገባል፡፡ የንብረት ፍትህ አስተዳደር አፈፃፀም ስርዐታችን ይህንን እና መሰል መሠረታዊ መነሻዎችን ግምት ውስጥ ባለማስገባት በርካታ የኢኮኖሚ እንቅስቃሴዎች ለረዥም ጊዜያት ታግደው እንደሚቆዩ በስራ አጋጣሚ የምናስታውሰው ነው፡፡

ንብረትን አስመልክቶ ያለን የፍታሐ ብሔር አስተዳዳር የፍ/ብሔር ህጉ ውስጥ የተመለከተው ብቻ ሣይሆን በልዩ ልዩ አዋጆች ውስጥም የተመለከተ በመሆኑ ክርክርን /ክስን/ ሣይመረምሩ በመቀበል በስተመጨረሻ በአዋጅ መሠረት ለመወሰን መመርመር ያስፈልጋል፡፡

የፍታሐ ብሔር ፍትህ ስርዓታችን ጥበቃ የሚያደርገው ግዙፍ ለሆኑት ንብረቶች ብቻ ሣይሆን ለማይጨበጡ /ለማይዳሰሱትም/ / incorporeal rights/ንብረቶች ጭምር ነው፡፡ የኮፒ ራይት ህጐች፣ የፓተንት ህጐች በልዩ ህጐች ጭምር ጥበቃ እንዲያገኙ የተደነገጉ ናቸው፡፡

ሌላው የህጉ መለያ ባህሪ ነፃ የንብረት ዝውውር በተወሰኑ ምክንያቶች ለባለቤቱ፣ ለተቀባይ ወይም በ3ኛ ወገን ጥቅም ሲባል ከሚገድብ በቀር የተፈቀደ መሆኑና ሁኔታዎቹ በቋሚነት ንብረትን የማስተላለፍ መብት /በመሸጥ፣መለወጥ፣ ስጦታ፣ /perpetual inalienability ሊገደብ የማይችል መሆኑ ነው።

የንብረት ጥበቃ ከፍ/ብሔር ፍትህ አስተዳደር የተሻለ ጥበቃ ከተደረገባቸው መንገዶች ውስጥ የግል ንብረት ለህዝብ ጥቅም በሚወሰድበት ጊዜ "የህዝብ ጥቅም መኖሩ መረጋገጥ ያለበት ከመሆኑ በተጨማሪ ከመወሰዱ አስቀድሞ የሚከፈል" ተመጣጣኝ ካሣ " "መኖሩ ነው"። ንብረት በተለይ የማይንቀሣቀስ ንብረትን ባለመጠቀም የባለቤትነት መብትን ማጣት የሚቻል ሲሆን ይህንን መብት ባለመጠቀም ለማጣት ሌሎች ሰዎች በንብረቱ የመጠቀም ግዴታ ያለባቸው ከመሆኑ በተጨማሪ ሌሎች ግዴታዎችን ይጥላል። ይህ ተጨማሪ ግዴታ /ምሣሌ ግብር በስም መክፈል/ በስርዓቱ ውስጥ ሰው ንብረቱን በቀላሉ እንዳያጣ ለማስቻል የተቀመጠ ጥበቃ ነው።።

ሌላው ንብረትን አስመልክቶ እንደ ስርዓት ሊነሣ የሚገባው ነጥብ የንብረት ህግ በዋነኛነት በፍ/ብሔር ህጉ ውስጥ የሚገኝ ቢሆንም ይህ የህግ ክፍል በተለያዩ ጊዜያት በወጡ አዋጆች መሠረታዊ በሆነ መልኩ ለውጥ የተደረገባቸው ጉዳዬችን የያዘ መሆኑ ነው። ለአብነት የከተማም ሆነ የገጠር መሬት በግል ባለቤትነት ሊያዝ እንደማይችል ከአ.ቁ 47/67 እና 31 /67 አንስቶ ተደንግጓል። ስለሆነም በፍ/ብሔር ህጉ ውስጥ የመሬት በግለሰብ ባቤትነት ሊያዝ እንደሚችል የሚደነግጉት አንቀጾች ተሽረዋል/ ተሻሽለዋል/ ማለት ነው ። አንዳንድ ጊዜም ለምሳሌ የመሬቱ ባለቤት እየተቃወመ በመሬቱ ላይ ቤት ሌላ ሰው ከሰራ ኪሳራ ይከፈለዋል /ወይም ቤቱን ለቆ ይሄዳል/ የሚሉት ድንጋጌዎች አስፈላጊው ለውጥ /mutants mutandis/ እየተደረገባቸው "ይዞታ" በሚልም ሊነበቡ ይችላሉ። ዝርዝሩ በንብረት ህግ ውስጥ ይታያል።

በተመሣሣይ መልኩ ንብረት አስመልክቶ እንደ ስርዐት ሊነሣ የሚገባው ነጥብ ንብረት የፍ/ቤት ስልጣንን ሊወስን የሚችል ሲሆን በአፈፃፀም ጊዜም የምንከተለው ስነ ስርዓት ላይም ለውጥ የሚያመጣ መሆኑን ነው። የማይንቀሣቀስ ንብረት ላይ ስልጣን ያለው ፍ/ቤት ንብረቱ የሚገኝበት ነው። በግል አለም አቀፍ ህግም እንዲሁ።

የማይንቀሣቀስ ንብረት በሀራጅ መሸጥ ቢያስፈለግ ለየት ያለ ጥበቅ ስርዓተ ህጋችን ይጠይቃል፡፡

በተወሰነ ጉዳይም በተለይም የገንዘብ ዝውውር እንዳይስተጓጎል የግለሰብ እና የህዝብ ጥቅምን አመዛዝኖ ለመመለስ ይቻል ዘንድም ፍ/ቤት የማይመለከቷቸው የንብረት ጉዳዬች አሉ፡፡ ለአብነት ባንክ ቤቶች በውል የሰጡትን ገንዘብ በውላቸው መሠረት መመለስ እንዲችሉ በመያዥ የያዙትን የማይንቀሣቅስ ንብረት /ቤት/ በሀራጅ መሸጥና ገንዘባቸውን መሰብሰብ ይችላሉ፡፡ በተመሣሣይ መልኩ አ.ቁ.47/67 የተወረሱ/ የተወሰዱ/ ቤቶችን በተመለከተም /በአዋጅ መሠረት ወይም ከአዋጅ ውጪ/ ፍ/ቤት ክርክር ቢቀርብ ጉዳዩን ለመመልከት አሁንም ስርዓቱ አይፈቀድም፡፡

በንብረት ጉዳይ ላይ ሌላው ራሱን የቻለ አስተዳደር ያለው በተለይ መጠቀስ ያለበት መሬት ነው፡፡ መሬትን የሰው ልጅ በህይወት እያለም ሆነ ከዚህ አለም ካለፈ በኋላ በዋነኛነት ለመጠቀሚያነት ይፈልገዋል፡፡ መሬት የህዝብ እንዲሆን ፡ “መሬት ላራሹ” ከሚለው የ1960 ዎች ጥያቄ አንስቶ ሲጠየቅ የቆየ ነው ጥያቄው በ1967 ምላሽ ያገኘ ቢሆንም በመሬት ዙሪያ ያሉ ጥያቄዎችን ሙሉ በሙሉ አፈፃፀሙ አልመለሰውም፡፡ በመሬት የመጠቀም መብት እና ግዴታ በአግባቡ ሣይፈፀም ቀርቷል፡፡ መሬትን መጠቀም መልሶ ከማልማት በላይ እየሆኑ ጉዳት ሲያደርስ ቆይቷል፡፡ የመሬት አለመግባባት ግጭቶች አግባብ ባለው አካል ሲፈቱ አልቆዩም፡፡ እነዚህ ችግሮች ለመቅረፍ ስለመሬት አጠቃቀም እንዲሁም ስለግብርና ገጠር ልማት ከወጣው ፖሊሲ አንስቶ አዋጆች ወጥተዋል፡፡ አዋጆቹ አብዛኛው የመሬት ጉዳይ / የገጠር እና የከተማ/ ከፍርድ ቤቶች ውጪ በተለይ በአማራጭ የሙግት መፍቻ መንገዶች እንዲፈቱ የሚፈልጉ መሆኑን ማስታወሱ ተገቢ ነው፡፡ የገጠርም ሆነ የከተማ ቦታን አስመልክቶ እንደ ስርዓተ ፍ/ቤት ያላቸው ስልጣን “ቀሪው“ /Residual/ ሊባል እንደሚችል መረዳት ያስፈልጋል፡፡ በመሬት ጉዳይ ላይ ግጭቶች በአግባቡ ባለመፈታታቸው ለበርካታ ወንጀሎች መንስኤ እንደሆኑ፣ ሴቶች ፣ ወጣቶች ፣ ደካሞች እና አካል ጉዳተኞች በመሬት የመጠቀም መብታቸው በጉልበተኞች የማይሸራረፍ መሆኑን መገንዘብ ይኖርብናል፡፡ይህንን ማህበራዊ ቀውስ /ወንጀል፣ ማህበራዊ ችግር/ ለመፍታት ግጭቶች አማራጭ መንገዶችን ተጠቅሞ መፍታት ተገቢ ሲሆን ክርክሩ እልባት በሚያገኝበት ጊዜም ማህበራዊ እሴቶችንና ህጉን ባገናዘቡ መልኩ ውሣኔ ሊሰጥበት ይገባል፡፡

6. የግዴታዎች ህግ

የፍታሐ ብሔር ፍትህ አስተዳደራችን ትኩረት የሚሰጠው ሌላው የህግ አይነት ስለግዴታዎች የተደነገገው የህግ አይነት ነው፡፡ይህ የህግ ክፍል በጣም ቴክኒካል፣ ረቂቅ እና ከሞላ ጐደል ብዙ ያልተለወጠ /የተረጋጋ/ የህግ አይነት ነው፡፡ የሚሸፈነውም ለመብት ጥያቄ /claims, rights/ መሠረት ሊሆኑ የሚችሉትን ሁሉንም አይነት ድርጊቶች ፣አለድረጊቶች እና ሁኔታዎች /situations /ነው፡፡ በስርዐታችን የውል ህግ ፣ ውል ሣይኖር ስለሚኖር ኃላፊነት የሚመለከተውን ህግ እና አላግባብ መበልፀግን የሚመለከተውን ህግ ይሸፍናል፡፡ ከዚህ በተጨማሪም ሀገራችን የፍትህ አስተዳደር ልዩ ትኩረት የሚሻቸው ልዩ የውል አይነቶች በልዩ ህጐችም እንዲመሩ ተደንግጓል፡፡ ልዩ ህጐቹ የፍትሐብሐር ህጉም ከፍ/ብሔር ህጉ ሆነ ውጭ ይገኛሉ፡፡ ለአብነትም የማይንቀሣቀስ ንብረትን የሚመለከቱ ውሎች፣ ሽያጭን የሚመለከቱ ውሎች ፣ ውክልናን የሚመለከቱ ውሎች፣ የሥራ ውልን ፣ የእቃ ግልጋሎትና አደራ ጠባቂነትን፣ የአስተዳደር ውሎች ፣ ግልግል ፣ ወዘተ እና የመሣሰሉት ውሎች የልዩ ህግ ሽፋን ያላቸው ናቸው፡፡

ከፍ ሲል እንደተመለከተው የህገ መንግስቱ አንዱ ዋነኛ አላማ የኢኮኖሚ እድገት ማምጣት ብቻ ሣይሆን በተፋጠነ ሁኔታ ማምጣት ነው፡፡ የኢኮኖሚ እድገት ዋስትና ያለው ገበያ ይፈልጋል፡፡ ገበያ በውል ህግ የሚሰራ ነው፡፡ ገበያ ነፃ መሆን ያለበት በመሆኑም ውሎችም በዛው ልክ ነፃ መሆን አለባቸው፡፡ የፍ/ብሔር ህጋችን በዚህ ረገድ የሚፈቀደው የመዋዋል ነፃነት ትርጉም ባለው መልኩ ሊሰመርበት ይገባል፡፡ ውሎች ማንኛውም አይነት ቢሆኑ በፍትሐ ብሔር ህጉ ውስጥ በተመለከቱት ጠቅላላ ድንጋጌዎች የሚመሩ ናቸው፡፡ ይሁን እንጅ ልዩ ውሎች እነዚህን ጠቅላላ ድንጋጌዎች ሊያሞሉ እንደሚችሉም ሁሉ ሊለወጡም ይችላሉ፡፡ ተፈፃሚም ይሆናሉ፡፡ ለምሣሌ የንግዱን ማህበረሰብ የንግድ ልውውጥ ፈጣንና ልምዱን መሠረት በማድረግ እንዲፈፀም የንግድ ህጉ የውል ድንጋጌዎች በልዩ ሁኔታ ይፈፀማሉ፡፡ የንግድ ግንኙነቶች በአብዛኛው ልማድን ወይም ተግባርን /practice/ መሠረት አድርገው የሚዳብሩና ህጐችም ይህንኑ ተግባር እውቅና እየሰጡ የሚመጡ በመሆናቸው ለጠቅላላው ውል በማሰብ ከተደነገገው ህግ በልዩ ሁኔታ መፈፀማቸው ተገቢ ነው፡፡ ይህንኑ ስርዓት ለማራመድ በወጣው ሌላው የውል ህግ መሠረት ያለውና ፍታብሔራዊ አስተዳደር የሚጠይቀው የአሰሪና ሠራተኛ ህግ የውል መሠረት ያለው ቢሆንም መንግስት በቁጥጥር መልክ የሚገባበት ነው ፡፡ የአሰሪና ሰራተኛ ህግ በመፅሐፍ መልክ ሣይሆን በአዋጅ ፣ደንብ መልክ የወጣ የስራ ግንኙነቶች

ላይ የሚያተኩር ህግ ነው፡፡ የአሰሪና ሠራተኛ ህጋችን በመሰረቱ በስራ ቦታዎች ላይ የኢንድስትሪ ሰላም እንዲኖር የማስቻል እሳቤ አለው፡፡ ነፃ ገበያ ይህንን የሚፈልግ ከመሆኑ በላይ ጉልበት በነፃ ይዘዋወር ዘንድም ስለሚፈቅድ አዋጆች በዚሁ መልኩ የወጡ ናቸው ፡፡ ሰራተኛ በፈለገው ጊዜ ስራ መልቀቅ የሚያስችል ሲሆን ያለ በቂ ምክንያትም እንዳይሰናበት የሚከለክል ነው፡፡ ሰራተኛው ለኢንድስትሪ ሰላም መስፈን በድርጅቱ አንዳንድ ውሣኔዎች /shop -floor decision -making/ ላይም እንዲሳተፍ ያደርጋል፡፡ ሰራተኛ በማህበር እንዲደራጅ የሚፈቅድ ሲሆን የቅርብ አላማውም ሰራተኞች የራሣቸውን የሥራ እና የኢኮኖሚ ሁኔታ ለማሻሻል ማስቻል ሲሆን፣ የሩቅ አላማው ደግሞ ኢንዱስትሪው ለሀገሪቱ ኢኮኖሚ እድገት የሚጫወተው ሚና አሳታፊ በሆነ መልኩ ከፍ እንዲል ማድረግ ነው፡፡ በዚህ አላማ መሳካትም ሰራተኛው ከበሽታ በራቀ አካባቢ እና ከአደጋ በራቀ አካባቢ የመሥራት መብት እንዲኖራቸው ያስገድዳል፡፡ የአሰሪና ሰራተኛ የውል ህግም የኢንዲስትሪውን ሰላም ለመፍጠር ታስበው የሚወጡ በመሆናቸው በልዩ ሁኔታ በጥንቃቄ መፈፅም ይገባቸዋል፡፡ የግንባታ ስራዎችን የሚመለከቱት ውሎች በልዩ ሁኔታ ከመደበኛ ሽያጭ ውል ተለይተው መፈፀሙ ለኢኮኖሚው እድገት መፋጠን ወሳኝ ሚና ይኖረዋል፡፡

ውል ሳይኖር ኃላፊነትን አስመልክቶ ህጋችን ሰፊ አንቀፃችን ይዟል፡፡ የውል ግዴታን ካለማክበር ውጪ ያሉ የፍ/ብሔር ስህተቶችን የሚመልከት ጉዳይ ነው፡፡ በመሠረቱ የዚህ አይነቱ ኃላፊነት የሚመለከተው አንድ ሰው ከሌላው ሰው ጋር ባለው ግንኙነት በተነሳ የተፈጠረው ስህተት ያሰከተለውን ጉዳት ነው፡፡ ይሁን እንጅ በፍ/ብሔር ፍትህ አስተዳደራችን የዚህ አይነት ቀጥተኛ ግንኙነት ባይኖርም በሌላ ሰው ላይ ለሚደርስ ጉዳት ሰው ኃላፊ ሊሆን ይችላል፡፡ ጉዳት የደረሰው ድርጊት /አልድርጊት/ የወንጀል ህጉ ውስጥ ወንጀል የተባለ ሊሆን ይችላል፡፡ በፍ/ፍትህ አስተዳደራችን ሁሉም ወንጀሎች ህግን መተላለፍን ስለሚያመላክቱ የፍ/ብሔር ኃላፊነትን ያስከትላሉ፡፡ የወንጀል ህጐችን መተላለፍ ብቻ ሳይሆን የአስተዳደር ወይም ሌሎች ህጐችንም መተላለፍና ጉዳት ማድረስ ተመሳሳይ ኃላፊነት ያስከትላል፡፡ ስለሆነም በሀገራችን የፍትህ አስተዳደር ውስጥ የተሻለ ቀላል የሚሆነው ውል ሳይኖር ኃላፊነት የሚያስከትሉትን መዘረዝር ሳይሆን የሚቻል ከሆነ ኃላፊነት የማያስከትሉትን መዘርዘር ነው፡፡ አመሳስለን ለመግለፅ በህግ በስርዐታችን አንድ ሰው አባት ሳይሆን የግድ ልጅ ነው፡፡ አንድ ጉዳት ያደረሰ ድርጊትም

/አልድረጊትም/ ወንጀል ወይም ደንብ መተላለፍ ከሆነ የግድ ውል ሳይኖር ኃላፊነት ያስከትላል በተገላቢጦሹ ግን ሁል ጊዜ ሳይሆን ይችላል፡፡ በስዕል ለመግለፅ

ሰው ⇔ልጅ ←---------- አባት

ድረጊት ⇔ ውል ሳይኖር → ←ወንድም/ ደንብ መተላለፍ

/ሊኖር/ /ላይኖር/ ይችላል ማለት ነው፡፡

ከዚህ ስርዐት የምንረዳው በፍ/ብሔር ፍትህ አስተዳደራችን ውስጥ የውል ሳይኖር ኃላፊነት ሰዎች ጉዳት እንዲደርስባቸው የመከላከል ፍላጐት ያለው ብቻ ሳይሆን ወንጀል እንዳይፈፀም ተጨማሪ የመከላከያ መንገድም ነው ማለት ነው፡፡ በእርግጥ ይህ የወንጀል መከላከል /Prevention/ ተግባር በዋነኛነት መፈፀም ያለበት በወንጀል ህግ/ ከህግ አንፃር/ ሲሆን የውል ሳይኖር ኃላፊነትም ተጨማሪ ግብአት ነው፡፡ የውል ሳይኖር ኃላፊነት የተለያዩ አላማዎች አሉት፡፡ በታሪክ እንደሚታወቁው መበቀል፣ መቀጣት፣ፍትህ ማስፈን፣ መካስ፣ ጉዳትን ማከፋፋል፣ በተለያዩ ጊዜያት እየገነኑ አላማዎቹ ሆነው ቆይተዋል፡፡

የፍትሐ ብሐር የፍትህ ስርዐታችንን ስንመለከት የዚህ ህግ ዋነኛና የመጀመሪያ አላማው ጉዳትን መካስ ነው፡፡ ጉዳት ከኪሣራው ጋር ተመዛዛኝ መሆን አለበት፡፡ ተጐጅው በሌላ መልኩ/ በኢንሹራንስ፣ በጡረታ / ሊካስ የሚችል ቢሆን እንኳን በዚህ መልኩ ካሣ ያገኛሉ በማለት ስርዐቱ መደንገጉ ህጉ ከካሳ በላይም ተጨማሪ አላማም አለው እንድንል ያደርገናል፡፡ የውል ግንኙነቶች በአግባቡ ከተፈፀመ ሁለቱም ወገኖች ወደ ተሻለ የኢኮኖሚ ደረጃ ይደርሳል ተብሎ የሚገመት ሲሆን የውል ሳይኖር ኃላፊነት ህጐች በአግባቡ ሲፈፀሙ የደረሰን ጉዳት በተለይ ሁለቱ መካከል እንዲከፈል ያደርጋል፡፡ ይህ ከገበያ አንፃር ካየነው ሰዎች ከውል ውጪ የሚፈፀሟቸው ግንኙነቶችም በስርዐትና በጥንቃቄ እንዲመራ ያስችላል፡፡ ህጉ በሰው ላይ የደረሰው ጉዳት በኪሳራ ብቻ ይሸራል የሚል አቋም የሌለው መሆኑንም የተለየያ ተጨማሪ “የካሳ” ማንነታችንም ተዘርዝረዋል፡፡ለምሳሌ በነፃ ገቢያ ስም የተፈጠረ አላግባብ ውድድር ካለ / unfair competition/ ይህ ውድድር በፍጥነት እንዲቆም ማዘዝ ይቻላል፡፡ ይህም ነፃ ገበያ ስርዐት ይዞ እንዲጐለብት አይነተኛ መንገድ ነው፡፡

ጉዳት ተመዛዛኝ መሆን ይገባልዋ ቢባልም በተለዋዋጭ አለም ውስጥ በተለይ የወደፊት ጉዳትን መገመት /ማረጋገጥ/ ሊያስቸግር ይችላል፡፡ በዚህም ህጉ ርትዕን መሠረት በማድረግ ውሳኔ እንዲሰጥ ይፈቅዳል፡፡

7. <u>የንግድ እና ሌሎች ህጎች</u>

በፍታሐ ብሔር ፍትህ አስተዳደራችን ውስጥ ንግድ አይነተኛ ቦታ አለው ፡፡ የንግድ ህጉ በአጠቃላይ የንግድ ድርጅቶችን / corporations/፣ የንግድ ማህበራትን ፣ነጋዴን፣ የባንክ አሰራርን፣ የመድህን አሰራርን፣ የንግድ ሰነዶችን ፣ እና ሌሎች የንግድ ግንኙነቶቻችን የሚመለከት ነው፡፡ አንዳንዴ አስቸጋሪ እንደሚሆነው ሣይሆን የንግድ ህጋችን " ነጋዴ" እና "የንግድ ግንኙነት" ለሚለው ትርጉም ይሰጣል፡፡ ይሁን እንጅ የንግድ ህጉ የፍ/ብሔር ህጉን ያህል ጠቅላላ መርህን የያዘ አይደሉም፡፡ በሌላ በኩልም በውስጡ ያለው መነበብ / internal coherence/ የፍ/ብሔር ህጉን ያህል አይደለም፡፡ ለዚህም የፍትሐ ብሔር ህጉ ለንግድ ህጉ ላይ ተፈፃሚ እንዲሆን / civilization of commercial code/ በር ይከፍታል፡፡ በተገላቢጦሽም አላስፈላጊ / "formalism" ከሚሰጠው ትኩረት ይልቅ 3ኛ ወገኖች በእምነት ለሚፈፅሙት ግብይት ጥበቃ መስጠቱ፣ የንግድ ግንኙነቶችም አንደሚፈፀሙ ብቻ ሣይሆን ተከታታይ የሆኑ ግንኙነቶች/ an on-going relationship rather than isolated legal events / መሆናቸውን የተረዳ የህግ አይነት ነው፡፡ ይህ አስተሣሰብም /commercialization of civil code/ በተለይ ወደ ኂላ ለወጡ የፍ/ብሔር ህጎች ውስጥ እየገባ ነው፡፡ ይህ የሃሣብ እና የህግ መወራረስ ቢኖርም በሀገራችን የፍትህ አስተዳደር ውስጥ አንዳንድ ሀገሮች እንዳደጉት በፍ/ህጉ ጋር እንዲጠቃለል በማድረግ ሣይሆን/ ሲዊዘርላንድ/ የንግድ ህጉ ራሱን ችሎ እንደቆመ ለሌሎች የንግድ ህጎችም መሠረት ሆኖ እያገለገለ ነው፡፡

ከንግድ ህጉ ጋር ተያይዘው ጐን ለጐን መታየት ያለባቸው ሌሎች የንግድ / ቢዝነስ/ ህጐች ናቸው፡፡ የሀገሪቱ የኢኮኖሚ ስርዓት በእዝ ይመራ በነበረበት ጊዜ አስፈላጊ ያልነበሩ ህጐች አሁን በነፃው ኢኮኖሚ አስፈላጊ ሆነው የወጡ አሉ፡፡ የግል ባለሀብቶችን ለማበረታታት በርካታ የኢንቨስትመትንት ህጐች ወጥተዋል፡፡ የግል ባለሀብቶች ለኢኮኖሚው መፋጠን ከፍተኛ አስተዋፅዋ የሚያበረክቱ በመሆናቸው የሚበረታታባቸው ህጐችም ወጥተዋል፡፡ በፍትህ አካላት ዘንድ አፈፃፀማቸው ቀልጣፋና የግል ባሀብቱ እንደህጉ በሚበረታታበት መልኩ መሆን ይገባዋል፡፡ በነበረው ስርዓት ባለመፈቀዳቸው ያልተለመዱ በመሆናቸው በዚህ ረገድ የፍ/ብሔር ፍትህ አስተዳደራችን የልምድ እጥረት ሊገጥመው እንዳሚችል አያጠራጥርም፡፡ ይሁን እንጅ ጠቅላላው የንግድ ህግ በነጋዴ ልማድ /practice/ ላይ ተመስርቶ ያደገ መሆኑን እንደተመለከትነው ሁሉ የሌሎች ቢዝነስ ህጐችም መሠረቱና አላማው በኢንቨስትመንት ልምድ

ላይ ተመስርቶ የኢኮኖሚ እድገት ማምጣት መሆኑ ሊሰመርበት ይገባዋል፡፡ ህጉ መሰረቱ በተለያዩ ጊዜ የተገኙ ልምዶች ናቸው፡፡

በሌላ በኩል በስርዐታችን ውስጥ ነፃ ገበያ እና የመዋዋል ነፃነት አለ ሲባል ዘፈቀዳዊ ነው ለማለት አይደለም፡፡ ሁሉም ግንኙነት ነፃ የሚሆነው በህግ አጥር ስር ሆኖ ፈጣን የኢኮኖሚ እድገት ለማምጣት እስካስቻለ ድረስ ነው፡፡ ከጨዋታው ህግ የወጣውን በነፃነት ስም የሚያበረታታ የፍ/ብሔር ፍትህ አስተዳደር ስርዓት የለንም፡፡ ጨዋታው ነፃ የሚሆነው በዚሁ የጨዋታው ህግ ውስጥ ብቻ ነው፡፡ በሌላ ሰው የስራ ድካም መበልፀግ አይፈቀድም፡፡ በሌላው ሰው ሀብት በቂ ባልሆነ ምክንያት ተገልግሎ መበልፀግ አይፈቀድም፡፡ ይህ በሆነ ጊዜ ያላግባብ የበለፀገው ሰው ለደከመው ወይም ለባለንብረቱ መካስ ግዴታው ነው፡፡ ውል ማፍረሱ፣ ውል ሣይኖር ጉዳት በመድረሱ ወይም ሌላው ያላግባብ በመበልፀግ ጉዳት ለደረሰበት ባለሀብት /ሰው/ በደረሰው ጉዳት መጠን / Proportional / ካሣ /compensation/ እንዲያገኝ የሚያስችል የፍትህ ስርዓት አለን ፡፡ ይህም በፍታሐብሐር የፍትህ አስተዳደራችን ውስጥ ያለን የግዴታ ህጐች መሠረታዊ ባህሪ የሚያመሣስል ነው፡፡

የግዴታ ህጐችን ከሞላ ጐደል “የተረጋጉ” ናቸው ብንልም በተለያዩ ጊዜያት የወጡ የልዩ ልዩ ውል እና የውል ሣይኖር ኃላፊነት ህጐች ሰዎች በተለይ /በነፃ ገበያ የሚወዳደሩት/ ለሚፈፅሙት ውል አስተማማኝ የውል ጥበቃ የሚያገኙበት፤ ጉዳት ቢደረስባቸውም በአግባቡ የሚካሱበት እንዲሆን ያደርጋል፡፡ አዝማሚያው ሰዎች /ባለሀብቶች/ ምክንያታዊ ጥበቃ እና ግምት / reasonable reliance and expectation/ እንዲኖራቸው ማስቻል ነው፡፡ የግዴታ ህጐች አፈፃፀም ይህንኑ መስመር የተከተለና አግባብ ያልሆኑ ብልፅግናዎችን የሚያስቀር መሆን አለበት፡፡

ውሎች በአግባቡ መፈፀም ያለባቸው ከመሆኑ በተጨማሪ ከውል መለስ ያሉ ስምምነቶች ወይም ውል ሣይኖር የሚደርሱ ጉዳቶችንም የሚክስ ስርዓት አለን፡፡ እንደ ኮመን ሎው ሀገሮች የጉዳት አይነቶች ተዘርዝረው ባይቀመጡም ሰው በሌላው ላይ በቀጥታ ወይም በተዘዋዋሪ ለሚያደርሰው ጉዳት በእርግጥ የደረሰውን ጉዳት የሚክስ ስርዓት አለን፡፡ በሀገራችን የማህበራዊ ደህንነት ዋስትና /public and private insurance scheme አይነት/ ስርዐትም ተደርጐ ሊወሰዱ ይችላሉ፡፡ ስርዐቱ የደረሰን የኢኮኖሚ ጉዳት የሚያከፋፍል /Risk distribution/

ሆኖ መፈፀም ይኖርበታል፡፡ የጉዳት አይነቶች እና የካሣው መጠን በጥቅሉ መቀመጣቸው ካሳው ከጉዳቱ ጋር ተመጣጣኝ /proportional/ ሆኖ ለመወሰን ያስችለናል፡፡ በአንድ ሀገር መሠረታዊ የፍታሐብሔር ፍትህ አስተዳደር አለ ለማለት ይህ የካሣ መጠን ተመጣጣኝ ሆና እንዲፈፀም የሚያስችል ህግ መኖሩ ነው፡፡ ካሳው ተመጣጣኝ ብቻም ሳይሆን በወቅቱ መከፈል ይገባዋል፡፡ ይህንን ስርዓት የፍታሐ ብሔር ፍትህ አስተዳደራችን የዘረጋ ሲሆን አፈፃፀሙ እንደ ስርዓቱ ለመሆኑ ወረድ ብለን እንመለከታለን፡፡

4.2.2.2. <u>የህግ ምንጮች እና ህጎች</u>

የሲቪል ሎው ተከታይ የሚባሉ ሀገራት የህግ ምንጫቸውን በጥቅሉ በሁለት ይከፍሉታል፤የመጀመሪያው /primary/ እና ተከታይ /secondary/ በማለት፡፡ በመጀመሪያው ረድፍ የታወጅ ህጎች፣ ልማዶች /customs/እና /አንዳንድ ጊዜ/ አጠቃላይ የህግ መርሆዎች /general principles of law/ ይገኙበታል፡፡ የመጀመሪያዎቹ ምንጮች ግልፅ ባልሆኑ፣ በሌሉ ወይም ባልታወቁ ጊዜ ኬዝ ሎው፣የህግ ፀሐፊዎች ፅሑፍ፣ ረቂቅ ህጎች/ እንደ ሁለተኛ ምንጭ ሊያገለግሉ ይችላሉ፡፡ ለምሳሌ በሀገራችም በመፅሐፍ መልክ ራሱን ችሎ ተጠቃሎ የወጣ የማስረጃ ህግ የሌለን ቢሆንም በ1963 የተረቀቀው የማስረጃ ህግ /አዋጅ/ ፍ/ቤቶቻችን በስፋት መርሁን እየጠቀሱ የሚጠቀሙበት መሆኑ ግልፅ ነው፡፡ አንድ ማስረጃ አንድን ጭብጥ ለማስረዳት ያለውን አግባብነት /Relevancy/፣ የማስረዳት ብቃቱ፣ተቀባይነቱ /admissibility/፣ ልዩ ልዩ ግምቶች /Presumptions/፣ የአካባቢ ማስረጃ ምዘና /circumstantial evidence/ ወዘተ ከዚሁ እየተወሰዱ የሚፈፀም ናቸው፡፡ ይሁን እንጅ ምንጭነታቸው ከሀገር ሀገር ፣ ከጊዜ ጊዜ እና ከተያዘው ጉዳይ /subject matter / አንፃር ይለያያል፡፡ የህጎቹን ምንጭነት በጥቅሉ ከሀገራችን የፍትህ አስተዳደር አንፃር እንደሚከተለው እንመለከታለን፡፡

1. <u>የታወጀ ህግ</u>

በመጀመሪያ ደረጃ የምናገኘው የሀገራችን አስገዳጅ ህግ በህግ መልክ ታውጀው በጋዜጣ የታተሙት ናቸው፡፡ በፌዴራል እና በክልል ጋዜጦች ታትመው የወጡት ህጎች ለሚመለከታቸው ቦታ፣ ጊዜ፣ እና ጉዳይ አሰገዳጅ ናቸው፡፡ ታትመው የወጡ ህጎች በህግ አውጪው፣ በአስፈፃሚው፣ በአስተዳደር አካላት የወጡ ሊሆኑ ይችላሉ፡፡ በሀገራችን የፍትህ ስርህት በሪፈረንደም የሚፈፀሙ ጉዳዩች የተወሰኑ ከሚኖሩ በቀር በሪፈረንደም ህግ

አይወጣም፡፡ የወጡ ህጐች ከህገ- መንግስቱ አንስቶ አዋጆችን፣ ትዕዛዞችን፣ ደንቦች እና መመሪያዎችን ሊያካትቱ ይችላል፡፡ የተቀበልናቸው ስምምነቶች እና አለም አቀፍ ውሎችም የፍ/ብሔር ፍትህ አስተዳደራችን አካላት ናቸው፡፡ በጥቅሉ በህግ አውጪው የሚወጡ ህጐች በቁጥር የበዙ ናቸው፡ ተብሎ ቢገመትም በውክልና የሚወጡትም የማይተናነሱ /የሚበልጡ/ መሆናቸውንም ልብ ማለት ይገባል፡፡ ስለሆነም የፍትህ አስተዳደሩ የተሟላ እንዲሆን ቴክኒካል እና ውስብስብ ነገሮችን አስመልክቶ በአስፈፃሚው አካላት በውክልና የሚወጡ ህጐችንም ጠንቅቆ ማወቁ ይገባል፡፡ በህገ-መንግስት ትምህርት ላይ እንደተመለከተው እነዚህ ታትመው የወጡ ህጐችን የፍትህ አካላት በስራ ላይ የማያውሏቸው ከህገ-መንግስቱ ጋር የሚጋጩ ሆነው ሲገኙ ብቻ ነው፡፡

2. <u>**ባህል**</u> <u>/ custom /</u>

በሲቪል ሎው ሀገሮች ውስጥ ባህል እንደ አንድ የመጀመሪያ አስገዳጅ የህግ ምንጭ ሆኖ ያገለግላል፡፡ አፈፃፀሙ ከሀገር ሀገር ግን ይለያያል፡፡ አንዳንድ ሀገሮች የአካባቢ ልማድ በሚተገበሩበት ቦታ ብሐራዊ ህጉ እንደማይፈፀም በመደንገግ ባህልን ጠቃሚና የመጀመሪያ አስገዳጅ ህግ ያደርጉታል ምሳሌ /ስፔን/፡፡ አንዳንድ ሀገሮች /ፈረንሣይ/ ባህል ከብሔራዊ ህጉን እንዲያሟላ /supplement/ ሲፈቅዱ የተወሰኑት ደግሞ በአንዳንድ ጉዳዮች ላይ ባህል ከብሔራዊ ህግ በላይ ሆኖ እንዲፈፀም /abrogation/ ይፈቅዳሉ / ጀርመን/፡፡ በፍታሐ ብሔር ፍትህ አስተዳደር ውስጥ በተለይ በንግድ ህግ በአሰሪና ሰራተኛ እንዲሁም በኪዝ ሎው አፈፃፀም ላይ ባህል ከፍተኛ ሚና እንዳለው ይታወቃል፡፡ ይሁን እንጅ የፍ/ብሔር ህጋችን በዚህ ረገድ ልማድ በፍ/ብሔር ጉዳይ ላይ ተፈፃሚ እንዳይሆን ገድቦታል፡፡፡፡ ልማድ ተፈፃሚ የሚሆነው የፍትሐ ብሔር ህጉ ከሚመለከታቸው ጉዳዮች ውጭ ባሉ ቁም ነገሮች፣ አለዚያም የፍ/ብሔር ህጉ በሚመለከታቸው ጉዳዬች ላይ በግልፅ ተፈፃሚ እንዲሆኑ በተፈቀደባቸው ጉዳዬች ላይ ነው፡፡ ይህ ፀሐፊዎች እንደሚሉት" legal monism " ነው ፡፡

ኘሮፌሰር ቺቸኖቪች እንዳስቀመጡት ባህል ተፈፃሚ የሚሆነው በህጉ ተፈፃሚ እንዲሆን ሲገለፅ፣ ህጉ በጉዳዩ ላየ ክፍተት ሲኖረው፣ በዳኞች ትርጉም፣ ባህላዊ ተቋማት ስልጣን/ ኃላፊነት/ ሲሰጣቸው /Para legal outlets/ ናቸው፡፡ በቤተሰብ ህጉ ውስጥ በርካታ ጉዳዬች በባህል ሊዳኙ ይችላሉ፡፡ ይሁን እንጅ እነዚህ ክፍተቶችም ቢሆኑ በፍትሐ ብሔር ህጉ መግቢያ ላይ " ህጉ ካወጣላቸው ሰዎች ልብ የሚደረስ ፍላጐታቸውን የሚሞላ ወይም

የተፈጥሮ ፍትህን የሚጠብቅ" ካልሆነ፡ በቀር ዋጋ የለውም በማለት ካስቀመጠው ጋር አይሄድም፡፡ የመግቢያው ድንጋጌ ሌላ ሆኖ ባህልን የገደበው ድንጋጌ ወደ /legal monism ያደላ ነው፡፡ ይሁን እንጅ ይህ ነገሮችን በአንድ መንገድ የማስተናገድ መርህ በኢፌዲሪ ህገ መንግስት ቀሪ ሆናል፡፡ ህገ መንግስቱ " legal pluralism" ያበረታታል፡፡ ህገ መንግስቱ በአንቀጽ 24/5 ላይ የቤተሰብ እና የግል ጉዳዬችን በተመለከተ በባህል ህጐች መሠረት መዳኘትን ይፈቅዳል፡፡ ለዚህም የሸርያ ፍ/ቤት ከወረዳ አንስቶ እስከ ጠ/ፍ/ቤት ድረስ ተቋቋሟል ፡፡ የፍ/ብሔር ህጉ ስራ ላይ ባለበት ጊዜም ቢሆን በርካታ ጉዳዬች በባህል እልባት እያገኙ ነው፡፡ ባህሉ ዘልቆ በገባው የህብረተሰቡ ልብ ውስጥ የህጉ ገደብ ሊገባ የቻለ አይመስልም፡፡ አንቀጹ ከውጪ ተገልብጦ እንጅ የፍ/ብሔር ህጉ በመግቢያው ላይም ያሰበው ህጉ የሰውን ልብ፣ ባህል እና ልምድ ካልጠበቀ ዋጋ እንደማይኖረው ነው፡፡ ለዚህም ነው ህገ መግስቱ በተወሰኑ ጉዳዬች ላይ ባህላዊ ዳኝነትን በግልፅ ሲፈቅድ በቀሩት ደግሞ ህገ መንግስቱን እስካልተቃረነ ድረስ ያበረታታሉ የሚለው፡፡ ወረድ ብለን እንደምንመለከተው ፍ/ቤት ውጤታማ ስራ ለመከወን ያለውን ሀብት/ጊዜ፣ ገንዘብ፣ ሰው/ ለደንበኞቹ በአግባቡ ማከፋፈል ያለበት ሲሆን ጉዳዮች ሁሉ ህገ መንግስቱን በማይቃረኑ መልኩ በባህል እልባት እንዲያገኝ ማለት ፍ/ቤት ያለው ሀብት በቀሪ ጉዳዬች በተሻለ መጠን እና ጥራት ጥቅም ላይ እንዲውል ያደርጋል፡፡ ይህ ማለትም በባህላቸው ጉዳያቸውን የፈቱ ሰዎች ክርክሩን ለሁሉም በሚጠቅም /win- win መልኩ መቋጨት ብቻ ሣይሆን የፍርድ ቤት ፍትህም ለቀሪው ዜጋ በአግባቡ ተደራሽ እንዲሆን ያደርጋል፡፡ የስነ-ስርዓት ህጉም ዳኞች እርቅ፣ ግልግሉ በፍ/ቤት /court annexed ADR/ / እና ከፍ/ቤት ውጪ ለመፈፀም ማነሣሣት እንደሚችሉ ይደነግገል፡፡

ስለሆነም በፍ/ብሔር አሰተዳደሮችን ውስጥ ባህል እንደ አንድ የህግ ምንጭ ብቻ ሣይሆን እንደ አንድ የፍ/ብሔር መድረክም ሆኖ ያገለግላል ማለት ነው፡፡

3. <u>ጠቅላላ መርሆዎች</u>

ከታወጁ ህጐች /positive laws/ ወይም ከአጠቃላይ የህግ ስርዓቱ /legal order/ የሚመነጩ አጠቃላይ መርሆዎች የህግ ምንጭ ሊሆኑ ይችላሉ፡፡ ለአስተዳደር ህጐች አፈፃፀም " ናቹራል ጀስቲስ" መርህ በተደጋጋሚ ሲፈፀም /ሲጠቀስ/ እንሰማለን፡፡ ለምሳሌ የአስ/ር ህግ የራሱ የሆነ የስነ-ስርዐት ህግ የሌለው ቢሆንም ተከራካሪ ወገን በራሱ ጉዳይ ዳኛ መሆን የለበትም በሚል፣ ተከራካሪ ወገን ቀርቦ ሳይሰማ ውሣኔ መሰጠት የለበትም በሚል የሚሰጡት

ውሳኔዎች መሠረቱ ይህ መርህ ነው፡፡ የማይንቀሣቀስ ንብረት ባለቤትነትን ለማስተላለፍ የግድ ምዝገባ ያስፈልገዋል አያስፈልገውም የሚባለው ክርክር ቢነሣ የንብረት ምዝገባ ለንብረቱ ጥበቃ የተሻለ ዋስትና የሚያስገኝ በመሆኑና ይህም ለሀገራችን የኢኮኖሚ እድገት አስፈላጊ በመሆኑ ምዝገባም አስፈላጊ ነው በማለት መከራከር ይቻላል፡፡ በርካታ ጉዳዬች ላይ ምክንያታዊነት /reasonableness/ መልካም ግብር ገብነት /good moral /በተመሳሳይ መልኩ ለውሳኔ መሠረት እየሆኑ ሲጠቀሱ እናያለን፡፡

4. <u>የህግ ትርጉም</u>

ሌላው በህጋችን ከዚህ ጋር በተመሣሰለ መልኩ ለፍትህ ስርዓታችን በህግ ምንጭነት የሚያገለግለን የህግ ትርጉም ነው፡፡ የህግ መፅሐፎች በሚይዟቸው ጉዳዬች ላይ ኤግዞስቲቭ ናቸው ቢባልም ሁል ጊዜ ግን አይሆኑም፡፡ በሀገራችን ያሉ የህግ መፅሐፍትም በዚህ መልኩ የተጠቃለሉ ሣይሆኑ በልዩ ልዩ አዋጆች ታግዘው የሚሚሉ ናቸው፡፡ በኮመን ሎው ሀገሮች ኬዝ ሎው ወሣኝ እንደሆነው ሁሉ በሀገራችን የፍትህ አስተዳደርም የፍትህ አካላት ህጐችን እንዲተረጉም ይጠበቃል፡፡ዳኞች /የፍትህ አካላት/ በትርጉም ስራቸው መጀመሪያ የሚገጥማቸው ለቃላት ትርጉም መስጠት ነው፡፡ ይህ ህግን መተግበር /apply/ ነው ወይስ ህግን መፈለግ / find/ የሚለው እንደተጠበቀ ሆኖ በየዕለቱ በርካታ የህግ ጥያቄዎቻችን በዚህ መልኩ ምላሽ ያገኛሉ፡፡ አጠራጣሪ ህግ ፣ግልፅ ያልሆነ ህግ ፣ ወይም የሚጋጭ / የሚመስል / ህግ ባጋጠመ ጊዜም በተመሣሣይ መልኩ ህግ ይተረጉማል፡፡

በሌላ በኩልም በቀረበ ጉዳይ ላይ ምላሽ ለመስጠት የሚያስችል ህግ በሌለ ጊዜ አጠቃላይ የህጉን መንፈስና የሀገራችን የፍትህ ስርዓት መሠረታዊ ባህሪ በመረዳት ህጉን መተርጐም ያስፈልጋል፡፡ ህጉ በፍፁም ክፍት በሆነ ጊዜ ወይም ያለው ህግ አሁን ካለንበት አጠቃላይ ሁኔታ ጋር የማይጣጣም በሆነ ጊዜ ዳኞች ህጉን በራሣቸው እንዲያዳብሩም ይጠበቃል፡፡ በዚህ ረገድ የሀገራችን የፍትህ ስርዓት በተለይ የዳኝነት አካሉ የሚጫወተው ሚና ጉልቶ አይታይም፡፡ ምናልባትም ህጉ የተሟላ ባይሆንም /complete/ ዝርዝር ህጐችና መርሆዎችን /self sufficiency/ የያዘ በመሆኑ እነዚህኑ ተፈፃሚ በማድረግ ክፍተቱም እየተሟላ ሊሆን ይችላል፡፡ በሌላ አነጋገር ህግ በማውጣት ሣይሆን ህጉን ከራሱ በማሣደግ እየተፈፀመ ስላለም ይመስላል፡፡ ይሁን እንጅ የፍታሐ ብሔር የፍትህ አስተዳደራችን የህግ ትርጉም በመፈለግ ህግን መፈፀም አስፈላጊ ሆኖ ሲያገኘው አጠቃላይ የህጉን ማዕቀፍ መርህ /basic

principles of the legal order / በመመርመር /ዳኞች/ የፈጠራ ተግባር /creative function / መፈፀም እንደሚገባቸው ይጠበቃል፡፡

ለምሣሌ አጠቃላይ የህግ ስርዓታችን ጉዳት ኪሳራ እንደሚያስከፍል ያሳየናል፡፡ አንድ ተከራካሪ ወገን ሌላውን ተከራካሪ ወገን ቢያጉላላው፣ ኪሳራ ሊከፍል እንደሚችል የስነ ስርዓት ህጉ በኪሣራና ወጪ ድንጋጌዎች አስቀምጧል ፡፡ የቀረበ ክርክር ጊዜ በመውሰድ ሌላውን ለመበደል ለማጉላላት የቀረበ ከሆነ ዳኞች "ኪሣራ ይክሰዋል" ብለው ብቻ ማቆም የሚገባቸው አይመስልም፡፡ በተቻለ መጠን ማጉላላት ፣ ጊዜ መፍጀትንና በደልን ማስቀረት አለባቸው፡፡ በመሬት ላይ ያለ ክርክር ሁለት እና ሶስት የእርሻ ጊዜ ካለፈ በኋላ ቢወሰን የማይካስ ጉዳት ሊያደርስ ይችላል፡፡ የ3000 ብር በሬ ክርክር ቢቀርብበትና ታግዶ ቆይቶ የእርሻ ጊዜ ካለፈ በኋላ ውሳኔ ቢሰጥበት ኪሳራው " የሚክስ " ላይሆን የችላል"" አንድ ባለሀብት ሀብቱን መሬት ላይ ካፈሰሰ በኋላ በክርክር የተነሣ ከስራው ሊታገድ ይችላል፡፡ በጉዳዩ ላይ ኪሳራ ተወስኖ በስተመጨረሻ ለባለሀብቱ ቢወስን እንኳን ባለሀብቱ የተሻለ ቀልጣፋ የፍትህ ስርዓተ አለበት ቦታ ማልማት ጀምሮ ይሆናል፡፡ ተከራካሪ ወገን ፍትህ ሲተገበር ብቻ ሳይሆን ማየት ያለበት በእርግጥ "ፍትህም አለ ፍትህም ሲተገበር አያለሁ" ብሎ ማመን መቻል አለበት፡፡ በስነ ስርዓት ህጋችን ውስጥ ይህንንን በቀጥታ ባናገኘው እንኳን ሙግት ጊዜ መውሰጃ ፣ ማጉላያ፣ መበደያ፣ መሆን የለበትም፤ ከሆነም ያስቀጣል የሚለው መርህ ለዚህ መደምደሚያ መሠረት ሊሆን ይችላል፡፡ ሌሎች መርሆዎችም በተመሣሣይ ሊፈፀሙ ይችላሉ፡፡

5. የፍርድ ቤት ውሣኔ /ኬዝ ሎው/

በሲቪል ሎው የህግ ስርዓት ውስጥ የዳኞች ተግባር ተደርጎ በተለይ የሚወሰደው አንድን ጉዳይ መወሰን ነው፡፡ የተመረጡ የህዝብ ተወካዬች ብቻ ህግ ሊያወጡ ይገባል የሚለው እምነት አሁን ድረስ መሠረታዊ ሆኖ የቀጠለ በመሆኑ ይህ የዳኞች ሚና እምብዛም አልተለወጠም፡፡ የሀገራችን የፍትህ ስርዓት ይህንን መስመር የሚከተል ነው፡፡ ይሁን እንጅ ዳኞች በተከታታይ ህግ አያወጡም ለማለትም አይቻልም፡፡ እነሱ የሚያወጡት ህግ ይሆናል? የሚለውና እስከምን ድረስ የሚለው ነው የሚያጠያይቀው፡፡ በአጠቃላይ የዳኞቻችን ውሣኔዎች ሲታዩ በበታች ፍ/ቤቶች ላይ፣በተመሣሣይ ፍ/ቤቶች ላይ ወይም በcoordinate ፍ/ቤቶች ላይ አስገዳጅ አይደሉም፡፡ በሀገራችን ይህ ሁኔታ በፍ/ብሔር ፍትህ አስተዳደራችን ውስጥ በጥንቃቂ መታየት ያለበት ነው፡፡ በመጀመሪያ

አንድ ፍ/ቤት አንድን ጉዳይ በሁለት የተለያዩ መንገድ ለመወሰን መንገዱ ቀላል አይሆንለትም ፡፡ በስፋት ባይሆንም አልፎ አልፎ በተለምዶ super- panel of the court የተባለውን ፖናል መያዝ /ማካሔድ/ አንድን ጉዳይ በተለየ መልኩ ለመወሰን ፍ/ቤቶችን ሲጠቀሙ እንመለከታለን፡፡ የህግ መሠረቱ ግን ግልፅ አይደለም፡፡ ይህ ሁኔታ ፍ/ቤቶችን በስልጣናቸው ውስጥ ህግን መልክ ባለው ተመሳሳይ / Uniform/ መንገድ የመተግበር ግብን መስረት ያደረገ ነው፡፡ በሌላ በኩል የበላይ ፍ/ቤት የሚሰጠው ውሣኔ በበታች ፍ/ቤቶች ላይ ያለው እውነት /በእርግጥ / ያለው ተፅዕኖም de facto ቀላል አይደለም፡፡ ይህን ብንወስን የበላይ ፍ/ቤቶች /ጠቅላይ/ ሊሽረው ይችላል በሚል እምነት የበላይ ፍ/ቤት አስቀድሞ በሰጠው ውሣኔ አቋም መወሰን ይታያል፡፡ ውሣኔ ይሻራል ከሚል ስጋት እና የአዕምሮ ጉልበትን ከመቆጠብ ፍላጐትም ሲመነጭ ይታያል፡፡ምሣሌ፡- በአማራ ክልል ኑዛዜ የፍ/ህ/ቁ 881 የሚጠየቀውን የስነ ስርዐት ፎርማሊቲ በአግባቡ ያላሟላ ከሆነ ፈራሽ ነው እየተባለ በሚቀርብ ክርክር ላይ የክልል ጠ/ፍ/ቤቱ “ ለሚሽረው “ በማለት የበታች ፍርድ ቤቶች ወሳኔ የሚሰጡ መሆኑ ይታወሳል፡፡ የማይንቀሣቀስ ንብረት ሽያጭን አስመልክቶ ስልጣን ባለው አካል ፊት ቀርቦ አለመመዝገቡ ዉጤቱ 3ኛ ወገንን የሚመለከት ነው በሚል የበላይ ፍ/ቤት የሰጠውን ውሣኔ በመከተል ውሳኔ ሲሰጥም ቆይተዋል፡፡ ለአብነት የተነሱት ጉዳዬች ላይ የፌ/ጠ/ፍ/ቤት የበታች ፍ/ቤቶችን ውሣኔ በሚየፀና / መልኩ ውሳኔ ሰጥቷል፡፡ ይህ የሚያሳየን ኬዚ ሎው አንድ ፍርድ ቤት ከሚይዘው አቋም በላይ በእርግጥ /de facto/ ገዥ እንደነበረ / እንደሆነ/ ነው፡፡

በሌላ በኩል የተሰጡ ውሣኔዎች በተዘዋዋሪ መንገድ ህግ /codification/ ሆነው የሚወጡበት አጋጣሚም አለ፡፡ ለምሳሌ የፈረንሣይ የውል ሳይኖር ኃላፊነት ህግ በዚህ መልኩ የዳበረ ነው፡፡ የአስተዳዳር ህግ በአብዛኛው የዳበረው ከተሰጡ ውሣኔዎች ነው፡፡ በሀገራችን ጋብቻን ለማስረዳት ስለሚቀርብ ማስረጃ፣ አባትነትን ስለማስረዳት ስለሚቀርበው ማስረጃ፣ የይግባኝ ጊዜ አቆጣጠርን አስመልክቶ የተሰጡ ውሳኔዎች በዚሁ ነጥቦች ላይ የተሰጡ ውሳኔዎች አስተዋፆ አላቸው፡፡

በአጠቃላይ የፍ/ቤቶች ውሣኔ በእርግጥ /de facto / የህግ ምንጭ /ህግ/ ሊሆኑ ይችላሉ፡፡ በተመሳሳይ ጉዳይ የተሰጡ ውሳኔዎች ብዛት፣ ውሣኔውን የሚሰጠው ፍርድ ቤት ክብር/ importance/፣ በፍርድ ላይ የሰፈረው አስተያየት አፃፃፍ ለዚህ ወሣኝ ናቸው፡፡

በበላይ ፍ/ቤት /በአቻ/ የተሰጠ የፍርድ ቤት ውሣኔ በ / de facto/ ለበታች ፍ/ቤት ህግ ሲሆን እንደተመለከትነው ሁሉ ከዚህ በተለየ መልኩ በፌዴራል ጠቅላይ ፍ/ቤት በሰበር የተሰጠ ፍርድም በየትኛውም ፍ/ቤት አስገዳጅና ህግ እንዲሆንም አ.ቁ 454/97 ይደነግጋል፡፡ በተመሳሳይ መልኩ የህጉ መንግስት አጣሪ ጉባዓ እንዲሁም የፌዴሬሽን ምክር ቤት በተሰጣቸው የህጉ መንግስት የመተርጐም ስልጣን ላይ የሚሰጡት ውሳኔ በተመሳሳይ ጉዳይ ላይ ያለውን ውስጥ /ተፅዓኖ/ ማስታወሱ ተገቢ ነው፡፡ ስለሆነም በፍ/ብሔር ፍትህ አሰተዳደራችን ውስጥ በተወሰነ ደረጃም ቢሆን / case law በህግ /de jute / እና በእርግጥ /ac factor/ በበታች ፍ/ቤቶች ህግ ናቸው ማለት ይችላሉ፡፡ ኬዝ ሎው በ /de facto / " ህግ " መሆኑ የአፈፃፀም ችግር ስለመሆኑ ለውይይት ክፍት ነው፡፡ /case law / በዚህ መልኩ ህግ መሆኑ በተያዘ ጉዳይ ላይ ዜጐቻችንም ምክንያታዊ የሆነ እርግጠኝነት እና ግምት/ reasonable certainty and predictability/፣ ፍትሐዊነት /fairness/ እንዲኖር የሚያደርግ ከመሆኑ በተጨማሪ ፍትህ እንዲታይ ብቻ ሣይሆን ፍትህ ሲተገብርም እንዲታይ ያስችላል፡፡ የፍ/ብሔር ፍትህ አስተዳደራችን በተረጋጋ ሁኔታ ቀጣይነት /continuity/ እንዲኖረው ያደርጋል፡፡

6. <u>የህግ ሙህራን ፅሑፍ</u>

ሌላው የህጋችን መሰረት ተደርገው የሚወሰዱት የህግ ምሁራን ፅሑፎች ናቸው፡፡ ኬዝ ሎው የህግ ምንጭ ሊሆን እንደሚችለው ሁሉ የህግ ባለመያዎች /legal scholars ፅሑፎችም በተመሳሳይ መልኩ የህግ ምንጮቻችን ሊሆኑ ይችላሉ፡፡ ኬዝ ሎው ለተገማችነት የሚጠቅመን ሲሆን የህግ ፅሑፎች ግን የህግ ጥያቄ የረጋ መልስ እንዲኖረው ወይም በተነሳው ጥያቄ ላይ ህጉ ምላሽ ከሌለው አጋዥ መልስ በመሆን ያግዘናል፡፡ የህግ ፅሁፎች ተፅዕኖአቸው ቀጥታኛ አይደለም፡፡ በአጠቃላይ በህግ መፅሐፎቻችን ላይ የተሰጡ አስተያየቶች፣ ለጠቅላላ ፅሑፎች፣ ለመመረቂያ ፅሑፎች፣ ለሙያ አስተያየቶች ወዘተ የፍ/ብሔር ፍትህ አስተዳደራችን ቦታ ይሰጣል፡፡በዚህ መሠረት በውል ህጋችን ላይ በደቪድ እና ቺቺኖቪች የተሰጡ አስተያየቶች፣ በይግባኝ ጊዜ አቆጣጠር ላይ የተፃፉት አስተያየቶች ፣ በስነ ስርዐት ህጉ ላይ በሴድለር የተፃፉ ፅሁፎች፣ በጋብቻ ማስረጃ ላይ የቀረቡት ፅሁፎች፣ በይግባኝ ጊዜ አቆጣጠር፣ በዳኞች ስነምግባር ደንብ፣ በፌዴሬሽን ምክር ቤት እና አጣሪ ጉባዔ አሰራር ላይ የተፃፉ ጽሑፎች፣ በፍ/ቤቶቻችን ለበርካታ ጊዜ የሚጠቀሱና ለክርክር ገዥ መቋጫ /authority/ ተደርገው የሚወሰዱ ናቸው፡፡

የፍ/ብሔር ፍትህ አስተዳደራችን ከላይ የተጠቀሱትን የህግ ምንጮች በመያዝ ፍትህ እንዲሰፍን የሚሻ ሲሆን ሁለት እርስ በእርስ በውጥረት /tension ላይ ያሉ ነገር ግን የማይጋጩ ነጥቦችን ያያል፡፡ ተገማችነት predictability እና ተለዋዋጭነት /flexibility/ እንዲሁም መረጋጋት /stability/ እና እድገት / growth/፡፡ በተገማችነት እና መረጋጋትን በስርዐቱ ውስጥ በተፃፉት ህጐቻችንና ለኬዝ ሎው ለመሸፈን የሚሞከሩ ሲሆን እድገትና ተለዋዋጭነትን ደግሞ በውስጥ ደንቦች በጠቅላላ አገላለፃችን እና በትርጉም እንዲሸፍን ይጥራሉ፡፡

በውል ህግ፣ በውል ማይኖር ህግ ፣ በንብረት ህግ አስተዳደራችን “reasonableness’ የሚለውን ህግ በምሣሌ ብንመለከት እንኳን እነዚህን ሁለት ውጥረት ውስጥ ያሉ ነጥቦችን መያዙን እንረዳለን፡፡ ህጉ ተገማች በሆን መልኩ በተረጋገ ሁኔታ ተፈፃሚ እንዲሆን የሚያስችል ብቻ ሣይሆን ተለዋዋጭ ሁኔታዎችንም ከወቅቱ ጋር ተጣጥሞ ለመተግበር የሚያስችል ነው፡፡ ይሁን እንጅ ፍ/ቤቶች በተለይ ማህበራዊ ግንኙነቶች አንዳንዶች ሲቀርቡ / በመርህ ላይመለሱ ይችላሉ/፡፡ በዚህም ህጐች ያልተረጋጉ እና ምክንያታዊ ባልሆኑበት ጊዜ ይህ ተገማችነት ሊጠፉ ይችላል፡፡

4.2.2.3. <u>ስነ ስርዓት / procedure /</u>

የክርክር ስርዐቶች የሚመሩበት መስመር በአጠቃላይ አድቨርስሪያል እና እንኩስቶሪያል በመባል ለሁለት ሊከፈሉ ይችላሉ፡፡ አድቨርሰሪያል የሚባለው የክርክር ስርዐት ተከራካሪ ወገኖች በንቃት እና ያለገደብ ክርክራቸውን ለውሳኔ ሰጪ አካል /ፍ/ቤት/ እዲያቀርቡ የሚፈቀደውን ነው፡፡ ይህ ስርዐት በአብዛኛው በአንገሎ አሜሪካ /ኮመን ሎው ስርዐት/ ተግባራዊ የሚሆን ነው፡፡ በዚህ ስርዐት ውስጥ ዳኞች በክርክሩ አመራር ላይ የነቃ ተሳትፎ ሲያደርጉ አይታይም ፡፡ ዋናው ተግባራቸው ክርክሩን ተቀብለው ከመረመሩ በኋላ ውሳኔ መስጠት ነው፡፡ በሌላ በኩል የህግ ስርዐታቸው የእንኩሺሲቶሪያል ስርዐት ይከተላሉ የሚባሉ አገሮች ከሞላ ጐደል ተቃራኒ ስርዐት ይከተላሉ፡፡ ይህን ስርዐት የሲቪል ሎው ሀገራት የሚባሉት የሚከተሉት ሲሆን በዚህ ስርዐት መሠረት ዳኞች በንቃት ክርክርን

ይመራሉ፣ ለምስክር ምን ጥያቄ መጠየቅ እንዳለበት ይወስናሉ፣ በምርመራው ስራ ውስጥም እስከ ምን ድረስ ሊኬድ እንደሚችል ይወስናሉ፡፡

የሀገራችን የፍ/ስ/ስርዐት ህጉ በንፅፅር በቅርብ ጊዜ የወጣ ነው፡፡ ከኮመን ሎው ሀገሮችን በተለይ ከህንድ መወሰዱ ቢገለፅም የዘመኑን የፍትህ አስተዳደር ችግር ግምት ውስጥ ያስገባ ነው፡፡ በየቦታው እንደምንመለከተው የሁለቱ ስርዐቶችን መኖር የሚያንፀባርቁ አንቀጾች እዚህም እዛም ይገኙበታል፡፡

በመደበኛው ህግ ውስጥ የፍ/ብሔር ህግ ቁልፍ ቦታ እንዳለው ሁሉ በስነ-ስርዓት ጉዳይም ላይ የፍትሐ ብሔር ስን ስርዓት ህጉ ቁልፍ /central/ ቦታ አለው፡፡ ሀገራችን በ1958 ያወጣችው የፍትሐብሐር ስነ ስርዐት ህግ አለ፡፡ የፍ/ስነ ስርዐት ህጉ በአንድ ጉዳይ ላይ ተከራካሪ ወገን ማን ሊሆን ይችላል፣ ክርክር የት እና እንዴት ሊቀርብ ይችላል ከሚለው ተነስተው የተሰጠ ፍርድ ፍፃሜ የሚያገኝበትን አግባብ ሁሉ የያዘ ነው፡፡ ለክርክር የሚያመቹ ልዩ ልዩ ፎርሞችን የህገ ክፍል አድርጐ ይዟል ፡፡ ህጉ ከመነሻው በዋነኛነት ከኮመን ሎው ሀገሮች በተለይ በህንድ ተቀድቶ በትዕዛዝ መልክም የወጣ ነው፡፡

በመሠረቱ የፍ/ብሔር ክርክሮች ለህዝብ ክፍት ሆኖ የሚካሔዱ /publicity/ እና የክርክር አቀራረብ /allegation/ እንዲሁም የማስረጃ ቁጥጥር /proof/ በተከራካሪ ወገኖች የሚመራበት ነው፡፡

ይሁን እንጅ በሀገራችን የፍትህ አስተዳደር ዳኞች / እንዲሁም ዐ/ሕግ / የፍ/ብሔር ክርክር በመቆጣጠር /supervision/ እና በመምራት የነቃ ተሣትፎ እንዲያደርጉ ይጠበቃል፡፡ በሀገራችን የፍ/ብሔር ክርክር ሂደት በእርግጥ /pretrial discovery and trial/ በትክክለኛ ትርጉማቸው ሲፈፀሙ አናገኛቸውም፡፡ በሌላ በኩል ክርክሮቹ የተለያዩ ተከታታይ ግንኙነቶች /meetings/፣ ክስ መሰማት፣ የፅሁፍ ልውውጦች ማካሔድ ማስረጃ መስማት፣ ቀጠሮ እና ውሣኔ የሚሰጥባቸው ሆነው እናገኛቸዋለን፡፡ በዚህ መሀል ዳኞች ጭብጥ በመያዝ / እንዳስፈላጊነቱ በመቀየር/ ምስክሮችን በመጠየቅ የነቃ ተሣትፎ ሲያደርጉ ይታያል፡፡ ዳኞች የባለሙያ ምስክር መጥራት የሚችሉና አስተያየት አዘል ማስረጃዎችን / opinion evidence/ መቀበል የሚችለው በመሆኑ ብቃት የሌለው ተከራካሪ

ወገንን / ለፍትህ/ የማገዝ እድል ያገኛሉ፡፡ ለቀረበ ማስረጃ ዳኞች የሚሰጡት ክብደት ነፃ በሆነ ግምገማቸው /free evolution of evidence/ ላይ ተመስርተው ነው፡፡

በሀገራችን ክርክር እና ማስረጃ ከተጠናቀቀ በኋላ ውሳኔ ወዲያውኑ እንዲሰጥ የሚጠበቅ ሲሆን ክርክሩን እና ማስረጃውን የሰጠው ዳኛ ውሳኔውን እንዲሰጥ የግድ አይልም፡፡ /በጀርመን ክርክሩን የሰጠው ዳኛ ውሣኔ እንዲሰጥ ይገደዳል/፡፡ ውሣኔውም ልዩነት ካለበት ይፃፍበታል እንጅ በተሟላ ዳኛ/ዳኞች/ እንዲሰጥ ይጠበቃል፡፡ ተከራካሪ ወገኖች ለክርክሩ ያወጡትን ወጪ /cost of litigation / አስመልክቶ ተስፋ የሌላቸውን አላግባብ ሌላውን ወገን ያጉላሉ ክርክሮችን ላለማበረታታት / እንዲሁም ለመካስ/ ዳኞች ካሣ እንዲቆርጡ ይጠበቃል፡፡ ዳኞች በሌሎች ሀገሮች እንደሚደረገው ባለሙያዎች ሆነው በፍሬ ነገሩም ሆነ በህጉ ላይ የመጨረሻ ውሣኔ ሊሰጡ የሚችሉ ናቸው፡፡ በሀገራችን ዳኞች በፍሬ ነገር ክርክር እንኳን የ jury አይነት እገዛ የሚያገኙበት እድል የለም ፡፡

ሌላው በፍትህ አስተዳደራችን ሊነሣ የሚገባው ክርክሮች በቁጠባና በጥራት /efficiently and economically/ መጠናቀቅ ያለባቸው ሲሆን ለዚህም የስነ-ስርዓት ህጋችን እድል ይሰጣል፡፡ በእርግጥ እንደጀርመን ባሉ ሀገሮች እንደሚደረገው በንፅፅር ቀላል ለሚባሉ ጉዳዬች በተጠቃለለ መልኩ አንድ ጊዜ ክርክሩን ሰምቶ/ single comprehensive hearing model / መወሰን አያስችሉም፡፡ ይሁን እንጅ በሀገራችን የፍ/ብሔር የፍትህ ስርዓት ክርክሮች መደበኛ በሆነ፣ በተፋጠነ እና በክለሣ መልክ ሊሰሙ እንደሚችል ተደንግጓል፡፡ በመርህ ደረጃ ክርክር የሚቀርበው በመደበኛው ስነ-ስርዓት ሆኖ የቃል ክርክርም በሁለት የተለያየ ጊዜ ይካሔዳል፡፡ በተግባር የበርካታ ወረቀት ልውውጥ ይደረጋል እንጅ ህጉ በተለየ እንዲፈፀም የሚያዘው ይህንኑ የቃል ክርክር ነው፡፡ ይህ በንፅፅር ረዘም ያለ ጊዜን ሊወስድ የሚችል ሲሆን ከዚህ በተለየ መልኩ ክርክር በልዩ ስነ-ስርዓት እንዲመራ ስርዐታችን በር ይከፍታል ፡፡ ለአብነትም የነፃ ገበያ ቀልጣፋ እንዲሆን መሠረት የሆኑት የውል ክርክሮች፣ የቼክ የሂሣብ ወዘተ ክርክሮችን በተፋጠነ ስነ ስርዓት የሚታዩ ናቸው ፡፡በዚህ ልዩ ስርዐት ጊዜ መልስ ሳይሆን ተከሣሹ መልስ ማቅረቢያ ማስፈቀጃ ካላቀረበ / "ወዲያውኑ"ውሣኔ እንዲሰጥ ህጉ ያዛል፡፡ በሌላ በኩል በሌሎች በተወሰኑ ጉዳዬች ላይ /ስምን መለወጥ፣ ጋብቻ መፈፀምን መቃወም ፣ መቃወም መዝገባ ላይ የሰፈን ስለመርመር፣ ሰነድ ለመመልከት ስለመጠየቅ/ በተመለከቱ ጉዳዮች ላይ ክስ ሣይሰማ "ማመልከቻን" ብቻ ተመልክቶ /እንዲመረመር ተደርጐ/ ውሣኔ ሊሰጥ ይችላል፡፡

በዚህ መልኩ የሚቀርቡ ጉዳዮች በአንድ ቀን ሊወሰኑ የሚችሉ፣ ይግባኝ የማይልባቸው ይግባኝ ቢባልባቸው እንኳን በ60 ቀን ሳይሆን በ10 ቀን ውስጥ ብቻ እንዲቀርብ የሚፈቀድላቸው ናቸው፡፡

በተለምዶ የቼክ ክርክሮች በልዩ ስነ-ስርዓት ተፋጥነው ውሣኔ እንዲሰጥባቸው በህጉ መሠረት ከሚቀርቡ በቀር አብዛኛው ክርክር / አሁን አሁን ከመሻሻሉ ጋር/ በመደበኛው መስመር የሚመራ ነው፡፡ ይህ በመሆኑም በአጭር ሊወሰኑ የሚገባቸውን ጉዳዩች በአንድ ጊዜ መወሰን የህጉም ፍላጐት መሆኑን ተከራካሪዎች እና ዳኞች በጥብቅ ተረድተው ወደ ህጉ አጥብቀው ሊመለሱ ይገባል፡፡

ክርክሮች በመጀመሪያ ደረጃ ውሣኔ ካገኙ በኋላ በመካከለኛ ደረጃ ለሚገኝ ፍርድ ቤት ይግባኝ ማቅረብን ህጋችን ይፈቅዳሉ፡፡ መካከለኛው ፍ/ቤት የበታች ፍ/ቤት በሰጠው ውሣኔ ላይ ሙሉውን መዝገብ ይከልሣል/ Review de novo/ ተጨማሪ ማስረጃ የመስማት እድል ቢኖረውም በአብዛኛው በመጀመሪያው ሪከርድ /መዝገብ ተመስርተው ውሣኔ ይሰጣሉ፡፡ የፍ/ስ/ስ ህጋችን 2ተኛ ይግባኝ በልዩ ሁኔታ የሚፈቀድ ቢሆንም ይህ ሁኔታ ተሻሽሏል ፡፡ ይሁን እንጅ አሁን 2ተኛ ይግባኝ በልዩ ሁኔታ ብቻ የሚቀርቡ የዳኝነት ስርዐት አለን፡፡ ለምሣሌ በፌዴራል ጉዳይ ላይ የመጀመሪያ ደረጃ ፍ/ቤት በሰጠው ውሳኔ ላይ ይግባኝ ሰሚው ከተስማማ 2ተኛ ይግባኝ አይኖርም፡፡ ጉዳዩ በሰበር ብቻ ይታያል፡፡ በንድፈ ሃሣብ ደረጃ 2ኛ ይግባኝ ሲቀርብ የህግ ጥያቄ ብቻ ይመረምራል፡፡ በሀገራችን አሁንም 2ኛ ይግባኝ ሲቀርብ በተግባር በልምድ / ሙሉ ክለሣ ነው የሚደረገው ፡፡ ሰበር በመሠረቱ በፌዴራል ጠ/ፍ/ቤት፣ በክልል ጉዳይ በክልል ፍ/ቤቶች በተሰጡ ውሳኔዎች ላይ በክልሎች ጠ/ፍ/ቤት እንዲሁም በክልል ከፍ/ፍ/ቤቶች /በአማራ/ ይታያል፡፡ በማናቸውም ፍ/ቤት በመጨረሻ ደረጃ በተሰጡ ውሣኔዎች ላይ ሰበር ለፌ/ጠ/ፍ/ቤት በተሰጡ ውሳኔዎች ላይ ለክልል ጠ/ፍ/ቤት፣ የመ/ፍ/ቤት ክርክሮች እና ደግሞ ለክልል ከፍ/ፍ/ቤት ይቀርባል፡፡ በሰበር የሚሰጡ ውሣኔዎች በመሠረቱ የዳኝነት አካሉ በህግ አውጪው በህግ መልኩ የወጡ ደንቦች /norms/ ተገዥ እንዲሆን ለማስቻል አስገዳጅ የሆነ የህግ ትርጉም /authoritative interpretation/ እንዲሰጥበት የሚጠበቅ ሲሆን በሀገራችን የፍትህ ስርዓት የፌ/ጠ/ፍ/ቤት የሚሰጠው የሰበር ውሳኔ ብቻ ነው የዚህ ውጤት የማኖረው፡፡ ሰበር / cassation /caser ከሚለው የመጣ/ በጥሬ ትርጉሙ መሰበር / break, quash / ማድረግ ማለት በመሆኑ አንዳንድ ሀገሮች በሰበር የሚሰጡ ውሳኔዎች የበታች ውሳኔን በመሻር መልሶ መላክ እንጅ

በራስ ውሳኔ አይተካም፡፡ በሀገሪችን የፍትህ አስተዳዳር ግን የሰበር ሰሚ ፍ/ቤት የስር ፍ/ቤትን ውሣኔ ከሻራ በኋላ በራሱ ውሳኔ ተክቶ እንዲመልስ ህጉ ይፈቅዳል፡፡/ ስዊዘርላንድ ን ፤ጀርመን፣ አውስትራሊያ በውጤት የኛው አይነት ስርዓት አላቸው፡፡/

በሀገራችን የፍትህ አስተዳደር ውስጥ መንግስትን የሚመለከቱ የፍ/ብሔር ጉዳዬችም እንደማንኛውም የፍ/ብሔር ክርክር በመደበኛ ፍ/ቤት ይታያሉ፡፡ ሌሎች ሀገሮች የሚፈቀዱት የአስተዳደር ፍ/ቤት በዚህ መልኩ ለሚመጡ የፍ/ብሔር ጉዳዬች አልተቋቋመም፡፡ በጀርመን ያለው የአስ/ር ፍ/ቤት በመደበኛ ፍ/ቤት ውስጥ ሆኖ የመንግስት የፍ/ብሔር ክርክሮችን የሚመለከት ሲሆን በስነ-ስርዓቱም ያን ያህል ጥብቅ ያልሆነና /informal/ ወጪ ቆጣቢ / less expensive/ እንደሆነ ይነገራል፡፡

ሌላው በሰነ- ስርዓት ጉዳይ ላይ በእርግጥ የተሚጋች እና የዳኞች ሚና እና ኃላፊነት / Role and responsibility / ምንድን ነው የሚለውን እንደ ስርዓት / system/ መመልከቱ ተገቢ ነው፡፡ በልማድ የአንድ ሀገርን የፍትህ ስርዓት ብቻ ሣይሆን የሲቪል ሎው እና የኮመን ሎው ተከታይ ሀገራት ይለዩበታል የሚባልበት አንዱ ይህ ነው፡፡

በጥቅሉ ስንመለከተው በፍትህ ስርዓታችን ውስጥ በእርግጥ ተሚጋቶች ክርክራቸው /the matter in dispute/ ምንድን ነው? አግባብ ያለው ማስረጃ የትኛው ነው? በየቀጠሮው እና በመጨረሻ የሚኖሩ ቀጠሮዎች መቼ ይሁኑ? በህጉ እና በማስረጃው መሠረት ውሣኔው ምን መሆን አለበት? የሚሉትን የሚመልስልን በንቃት ዳኛው ነው፡፡ እነዚህ ሂደቶች ውስጥ የተሚጋች /ጠበቃ/ ሚና "ቀሪው" /Residual/ ሊባል የሚችል ነው፡፡ በንፅፅር /metaphor/ ለመግለፅ ዳኛው "እንደ ቄሱ" ተሚጋች ደግሞ እንደ ደቀ መዝሙሩ /acolytes/ ናቸው ማለት ነው ፡፡ በኮመን ሎው ሀገሮች ነገሩ በተገላቢጦሽ ሆኖ ዳኛው "passive moderator" መሆኑ ይታወቃል፡፡ የJury ስርዓት በሚከተሉ ሀገራት ደግመ የበለጠ "passive ይሆናል፡፡ በኮመን ሎው ሀገራት ተከራካሪዎች በእርግጥም ተሚጋቾች /combatants/ ናቸው እንደ /እግር ኳስ፣ ነፃ ትግል ጨዋታ/፡፡

ይሁን እንጅ የሀገራችን የፍትህ ስርዓት ሁሉም አይነት ክርክሮች ላይ የሚኖረውን የዳኛ እና የተከራካሪ ወገኖች ሚና ተመሣሣይ አያደርገውም፡፡ በተለይ ዘመናዊ በሆነ

የንግድ ክርክር /commercial litigation/ እና በቤተሰብ ክርክር ላይ የዳኞች ሚና እንደ ስራ መሪ /managerial role/ ሆኖ ከተከራካሪ ወገኖች ጋር የኮሚቴ አይነት ስራ ይሰራል ለማለት ይቻላል፡፡ ክርክሩ መጨረሻ እልባት የሚያገኘው በክርክር ብቻ ሳይሆን ተከታታይ የሆነ የግልግል /mediation/ እና ድርድር /negotiation/ ተግባራት ከተከናወኑ በኋላ ነው፡፡

ክርክሩ ወሣኝ አካልን /forum/ በመምረጥ የሚጀመር ሲሆን በውል ካልታሰረ በቀር ይህንን ፎረም የመምረጥ መብት ያለው ተከራካሪ ወገን / በተለይም የተጉዳው/ ነው ዳኞች በዚህ ጊዜ የሚኖራቸው ሚና አሉታዊ negative/ ስልጣን ነው፡፡ ተከራካሪ ወገን የማይገባ ወይም የማይመች መድረክ በመረጠ ቁጥር መመለስ /ወይም ከመቀበል / መታቀብ ብቻ ነው፡፡

የክርክሩ መድረክ ከተመረጠ በኋላ የክስ እና የመልስንም ይዘት / ያለም እንደሆነ የተከሣሹ ክስን/ መወሰን የሚችሉት ተከራካሪ ወገኖች ናቸው፡፡ ተከራካሪ ወገኖች ይህንን የመወሰን " ስልጣን" ይኑራቸውም እንጅ በሀገራችን የፍትህ አስተዳዳር ይህ ስልጣን ያላግባብ ጥቅም ላይ እንዳይውል ለማድረግ ዳኞች ክርክሮች እንዲሻሻሉ ለማድረግ የሚያስችል ሰፊ ሚና እንደሚጫወቱ ይፈቅዳል ይህንን ሚና በራሳቸው ተነሳሽነት /motion/ እንዲፈፅሙትም ይጠበቃል፡፡ ይህ ሌሎች ሀገሮች ጠባብ በተለይ በኮመን ሎው ሀገሮች የበለጠ ጠባብ ነው፡፡ በሀገራችን ይህ ሚና በስፋት ቢተገበር የፍታሐ ብሔር ፍትህ አስተዳደራችን የተስተካከለ ፍትህ የሚሰጥበት እንዲሆን ያስችላል፡፡ ዳኞች በዚህ ረገድ ከፍተኛ ሚና የሚጫወቱ ቢሆን ለክርክሩ መቅረብ ያለበትን ማስረጃ relevancy በተዘዋዋሪ ይወስናሉ ፡፡ በንፅፅር ለመናገር "አማኞች"/ believer/ ከመጽሐፉ መማር ያለባቸው ርዕስ ይመርጣሉ "ቄሶች ደግሞ ትምህርቱን /sermon / ይሰጣሉ ማለት ነው፡፡ በሌላ በኩል ይህ ሚና ዳኞች የቀረቡላቸውን ክርክሮች ተቀብለው ተከሳሹን ከመጥራታቸው በፊት "የክስ ምክንያት አለ? ብለው እንዲመረምሩ የሚፈቅድ በመሆኑ በቂ ክርክር ወይም የክስ ምክንያት ሣይኖር የሚቀርቡ ክርክሮች እንዳይቀጥሉ የሚያደርግም ነው፡፡ ለምሣሌ የማይንቀሣቀሱ ንብረት ባለቤትነትን አስመልክቶ አግባብ ያለው የምዝገባ ማስረጃ ካልቀረበ በህጉ መሠረት በቂ ምክንያት የለም በማለት መመለስ የሚያስችላቸው ነው፡፡ በወረዳ ፍርድ ቤቶች ለበርካታ ኢንቨስትመንት ስራዎች ማስነኪያ / ማገጃ/ ምክንያት ነው

እየተባለ ትችት ሲቀርብበት የሚሰማው የሁከት ይወገድልኝ ክርክር በህጉ መሠረት ሁከት መኖሩን ካላረጋገጠ / ከመነሻው/ ተቀባይነት የለውም ቢባል እንሸስተር አይስተጓጎልም፤ ፍ/ቤቶችም ተስፋ በሌላቸው ክርክሮች አይጨናነቁም፡፡ ተከራካሪ ወገን ክሱን ሲመሠርት የክስ ምክንያት አለኝ በማለት የያዋጣኛል ግምገማ አድርጎ / feasibility evaluation/ ሊሆን ቢችልም የፍትህ ስርዓታችን ዳኞች በዚህ መልኩ የምሁራዊ እና ስትራቴጂካዊ ግምገማ / Intellectual evolution/ እንዲያደርጉም ይፈቅዳል፡፡ የሚያስፈልገው ክርክር የቀረበበትን ህግ አጥብቆ መመርመር ብቻ ነው፡፡ ውጤታማ ፤ ኢኮኖሚያዊ እና ትክክለኛ፤/ just / ውጤት ላይ ለመድረስ አንዱ የፍትህ አስተዳደር በራችን ይህ ነው፡፡ ሌላው ክርክሩ ከቀጠለ በኋላም ቢሆን ተከራካሪ ወገኖች ለራሳቸው ፡ "ታክቲካዊ" ምክንያት የፃፉቸውን በመመርመር ዳኞች "ቴክኒካሊ" በተከራካሪ ወገኖች መካከል ያለው እንኳር ግጭት የትኛው ነው የሚለውን መለየት ይጠበቅባቸዋል፡፡ ይህም ዳኞች judicial activism/ ሚናን በስፋት እንዲጫወቱ በተለይም በቅድመ ምርመራ ተግባራቸው ስፊ የጉዳይ አመራር ክሎት እንዲኖራቸው የሚያስገድድ ነው፡፡ ዳኞች ጉዳዩን ከመነሻው ሲመርምሩ በስተመጨረሻ ከምንመለከታቸው 3ት መንገዶች /tracks/ የተያዘው ጉዳይ በየትኛው / /track/መግባት አለበት የሚለውንም ለመወሰን ያስችለቸዋል ፡፡ ይህ የስራ አመራር ክህሎት ጉዳዩ መታየት በጀመረበት ጊዜ ብቻ ሣይሆን በክርክሩ ሂደት ሁሉ ለመተግበር ስርዓታችን ያስችላል፡፡ ህጉ እና ስነ-ስርዓቱ በአግባቡ እንዲተገበር በመፈልግ ረገድ ስርዓታችን የዳኛ ሚና ከፍተኛ እንዲሆን የሚፈለግ /judge central / ሲሆን ይህም ለተገልጋዩ ቀልጣፋ ፤ ውጤታማ፤ ፍትሐዊ የሆነ ማጠቃለያ ላይ ለመድረስ እንዲቻል መሆኑን ታሳቢ ማድረግ ይገባል፡፡ ስርዓቱ በመጨረሻ አገልግሎቱ ዜጋ ተኮር "service /client centered" / ነው ማለት ነው፡፡ አንዳንድ ሀገሮች በተለይ እንደሚያደርጉት በተለይ በንግድ ክርክሮች ፤ ውስብስብ ጭብጥ ባለባቸው ክርክሮች እና ከፍተኛ ደረጃ ቴክኒካል /ምህድስና፣ ሂሰብ ፤ ሳይንስ፣ የወጭ ህግ ትንተና ፤ ቋንቋ.../ በሆኑ ክርክሮች ላይ ይህ ሚና ተገቢው ትኩረት ሊሰጠው ይገባል፡፡ ዳኞች በተለምዶ ሚናቸው ውሳኔ መስጠት ብቻ /" sheer decisional function" / ነው የሚለው እምነት ተለውጦ የተከራካሪ ወገን ንቁ እና ፈጣሪ / active creative / ሚና እንደሚያስፈልግ ሁሉ የዳኞችም የበለጠ ተነሳሽ ፤ ፈጠራ፣ አትኩረት ሰጪ፣ ተለዋዋጭ/ flexible/ ሥራ አመራራዊ ሚና ጉልቶ ሊሰመርበት ይገባል፡፡ የፍ/ብሔር የፍትህ ስርዓታችን ይህንን ይፈቅዳል፡፡

የተፋጠነ ስነ-ስርዓት አላማ ክርክሮች ቀልጣፋ፣ ኢኮኖሚ፣ ውጪ ቆጣቢ ወዘተ በሆነ መልኩ መጠናቀቅ አለባቸው የሚለው ግብ ይህን ኃላፊነት የሚጠቀልል ነው፡፡ ልዩ ህጐችን ስንመለከትም /ምሣሌ የሊዝ ፣ እንቨስትመንት ህጐች/ ክርክሮች በተለይ ያለ ብዙ ውጣ ውረድ በአጭር ጊዜ መወሰን አለባቸው ማለቱ የዳኞች ኃላፊነት በስርዓታችን ድርብ መሆኑን ያስገነዝበናል፡፡

በአጠቃላይ የዳኞች እና የተከራካሪ ወገኖችን ኃላፊነት ከስነ- ስርዓቱ ህጉ አጠቃላይ ይዘት አንጻር ስንመለከተው ጉዳዬች በሂደታቸው እና በውጤታቸው ትክክለኛ /just/ እንዲሆን ማስቻል እንደሆነ እንረዳለን፡፡ የጨዋታውን ሜዳ ለተከራካሪ ወገኖች እኩል በማድረግ ወጪና ጊዜን መቆጠብ ይፈለጋል፡፡ ዳኞች ጉዳይን በሚመለከቱበት ጊዜ የገንዘቡን መጠን፣ የጉዳዩን ክብደት እና ጠቀሜታ ፣ የጭብጡን ውስብስብነት፣ የተከራካሪ ወገኖች የገንዘብ እና የእውቀት አቅም፣ የፍ/ቤቱንም የሐብት /ሰው፣ ገንዘብ/ መጠን፣ የግራ ቀኙን የማስረጃ ክብደት ግምት ውስጥ ማስገባት ይኖርባቸዋል፡፡ ለምሣሌ የብር 10,000 ብድርን በሰው ማስረጃ አስረዳለሁ የሚለው ክርክር ከመቀበል በፊት የፍ/ብሔር ህጉ በዚህ ማስረጃ ላይ ምን ይላል የሚለውን መመርመር ይገባቸዋል፡፡ ከፍ ሲል እንደተመለከተው ክርክር በመደበኛው ስነ- ስርዓት፣ በተፋጠነ ወይም በክለሣ ስነ- ስርዓተ የሚመራ መሆኑን አስቀድመው መለየት ይገባቸዋል፡፡ ፍትህ ሊሰጥ የሚገባው እንደ ጉዳዩ አይነት ነው፡፡/ triages should give in divided attention to cases/፡፡ አንድ ጉዳይ ላይ የሚሰጠው ትዕዛዘዝ በአሉታ ወይም በአዎንታ በሌሎች ጉዳዬች ላይም ተፅዕኖ እንዳለው እንዲገነዘቡ የህጉ መንፈስ ያዛል ፍትህ ለሁሉም መድረስ ይኖርበታል፡፡ ፍትህ ሐብትን ግምትም ውስጥ የሚያስገባ በመሆኑ በአንድ ጉዳይ ላይ የሚጠፋ ገንዘብ ወይም የሰው ኃይል ሐብት አቅም በሌለው ወይም ሀብት በሌለው ላይ ተፅዕኖ ሊኖረው እንደሚችል መረዳትን ይጠብቃል፡፡ የፍ/ብሔር ስነ-ስርዓት ህጋችን በተለያዩ ቦታ ይህ ግዴታ ከተሟጋች የሚጠበቅ /expected / እንዲሁም የግድ መፈፀም ያለበት /required / መሆኑን ያሳየናል፡፡ ተከራካሪ ወገን በሐሰት ቢጠቀስ ትክክለኛው ሰው ያለኪሣራ እንዲተካ የሚደረገው በ"ተንኮል" ያልተዘለለ ሲሆን መሆኑ፣ በመጀመሪያ ያልቀረበ ክርክር /ማስረጃ/ በሌላ ጊዜ ለማቅረብ በቂ ምክንያት ማቅረብ ወይም /እንደኪሣራ መክፈል የሚጠበቁ መሆኑ፣ ቸልተኝነት /ምሣሌ በመጥሪያ አደራረስ/ ክስን አስከ መዘጋት የሚያደርስ ትዕዛዝ የሚያሰጥ መሆኑ፣ ክርክር /መልስ/ እጥር ፣ ግልፅ እና ያልተድበሰበሰ እንዲሆን መጠበቁ፣ ቀጠሮ ሲሰጥ ጊዜው በቀጠሮው ምክንያት ከሆነው ጋር ተመጣጣኝ መሆን ያለበት ሲሆን የተከራካሪ ጠበቃ

/ነገሪ ፈጅ/ በቀጠሮ አለመቅረብ ተጨማሪ ቀጠሮ ለመስጠት ምክንያት የማይሆን መሆኑ፣ የቀጠሮው ምክንያት በተከራካሪ ወገን ጉድለት ያልተፈፀመ ከሆነ ያለተጨማሪ ቀጠሮ ፍ/ቤት ውሣኔ መስጠት ያለበት መሆኑ ፣ ወዘተ ለዚሁ በአብነት ሊጠቀሱ ይችላሉ፡፡ ስለሆነም ተከራካሪ ወገኖችም በክርክሩ ሂደት እና ትክክለኛ ውሣኔ በመስጠት ሂደት ላይ ክፍ/ቤቱ ጋር የመተባበር ግዴታም አለባቸው ማለት ነው፡፡

ፍ/ቤቶች ጉዳዬች በፍጥነት እና ውጤታማ በሆነ አግባብ እልባት እንዲያገኙ የሚያስችለው ተጨማሪ ስልጣንም በፍ/ብሔር ፍትህ አስተዳደራችን ውስጥም ተመልክቷል፡፡ ለአብነት ተከራካሪ ወገኖች የሚያለያያቸውን በስምምነት ለይተው እንዲያቀርቡ ማበረታታት፣ ጭብጥን አስቀድሞ መያዝና በህጉ መሠረት ቅደም ተከተል አስይዞ መወሰን፣ ተከራካሪ ወገኖች ክርክራቸውን ከፍ/ቤት ውጭ በእርቅ በግልግል እንዲጨረሱ ማበረታታት ወይም ማሳሰብ ይችላል፡፡ እነዚህ የስነ- ስርዓት ድንጋጌዎች በፍ/ብሔር አስተዳደራችን ሙግት ፍትሐዊ በሆነ መልኩ እንዲቋጭ በማለም የተቀመጡ ናቸው፡፡ የፍ/ብሔር ስነ- ስርዓት ህጋችን ይህንኑ አላማ ለማሣካት እንዲቻል በፅሁፍ የሚቀርቡ ክርክሮች ይዘትን አስመልክቶ በአባሪነት ፎርም መያዙንም ማስታወሱ ተገቢ ነው፡፡

ሌላው ሊሰመርበት የሚገባው የፍ/አስተዳደር ስርዓታችን በስነ- ስርዓት ህጉ ላይ በግልፅ እንደተመለከተው እንደ ኮመን ሎው ወይም ሲቪል ሎው ስርዓት ወደ አንድ ጫፍ የደረሰ ሣይሆን ክርክሮች በፅሑፍም በቃልም ተቀናጅተው እንዲቀርቡ የሚፈቅድ ስርዓት ያለን መሆኑ ነው፡፡ የፅሁፍ ክርክርም ቢሆን ይዘቱ አሁን በገፆች እየተቆጠረ እንደሚቀርበው መሆን አያስፈልገውም፡፡ ፍሬ ነገሩን ከጠቀሰ /ፀሐፊዎች /statement of fact /case/ ይሉታል/ በቂ ነው፡፡ ከፍተኛ ስራ የሚከናወነው በክስ / /ክርክር/ መስማት እና ማስረጃ መመርመር ጊዜ ነው፡፡ የፅሁፍ ቅብብል በአንዳንድ ሀገሮች በመርህ ደረጃ በዳኞች ሳይሆን በሌሎች የፍርድ ቤት ባልደረቦች /ሬጅስትራር/ አማካኝነት የሚፈፀም ሲሆን የሀገራችን የፍትህ ስርዓት ይህ ተግባር በዳኞች እንዲከናወን ይጠብቃል፡፡ ዳኞች ይህን ተግባር ሲከውኑ ከጉዳዬች መጨናነቅ ጋር በዋናው ጭብጥ መያዝ እና የማስረጃ ቀደም ተከተል መለየት ተግባርን ሲዘነጉ ይስተዋላል፡፡ የተከሳሽ መልስ ከቀረበ በኂላም የከሳሺ ምስክር እንዲቀርብ የሚታዘዘው ለዚሁ ነው፡፡ ማስረጃ ሁሉ ከተሰማ በኂላ በስተመጨረሻ በሚሰጠው ውሣኔ ላይ ጭብጥ ሲያዝ ክርክሩ የህግ ብቻ እየሆነ / ወይም ፍ/ቤት ጉዳዩን ተቀብሉ ለመወሰን ስልጣን የሌለው መሆኑ እየተለየ ወዘተ

መዝገብ ሲዘጋ ይስተዋላል። ጭብጥን እስከ ክርክሩ መጨረሻ አድፍጦ ማኖረ ክርክር በእርግጥ ግልፅ /public/ ነበር? ፍርድ ቤቱስ በአሰራሩ ለተሞጋች ተደራሽ ነበር? የመደመጥ መብትን አይጠብም? የተሟጋች ፍ/ቤት ጊዜና ጉልበት አያባክንም?

<u>ተዋንያን /Actors/</u>

በአንድ ሀገር የፍ/ብሐር ፍትህ አስተዳደር ውስጥ ጉልህ ድርሻ ያላቸው በርካታ ባለሙያዎች፣ አካላት ይገኛሉ፡፡ እያንዳንዱ ባለሙያ ከስራው ጋር በተያያዘ፣ አንዱ ከሌላው ጋር በመተባበር የሚሰራ ፣ አንዱ በሌላው ላይ ጥገኛም /Interdependent / የሆነ ነው፡፡ የፍ/ብሔር ፍትህ አስተዳደሩ ጠቃሚ እንዲሆን እና ህይወት እንዲኖረው የሚያስችሉት እነዚሁ የግል ጠበቆች፣ ዳኞች፣ ዐ/ሕግ፣ የመንግስት ነገረ ፈጆች፣ የህግ ምሁራን ናቸው፡፡ የስራው ትስስር እና ተመጋጋቢ መሆኑ በየደረጃው ለሚሰጠው ውሳኔ የሙያ ነፃነት መግፈፊያ ምክንያት ግን አይሆንም፡፡

በፍ/ብሔር ፍትህ አስተዳደራችን ውስጥ ተሣታፊ የሚሆኑት ባለሙያዎች መገኛቸው የህግ ት/ቤት ናቸው /ልዩ ሁኔታዎች እንደተጠበቁ ሆነው፡፡ ባለሙያዎች በህግ ት//ቤት ቆይታቸው የሚወስዱት ት/ት ጠቅላላ /general / የሚባል ነው፡፡ እንደ ኮመን ሎው ሀገሮች አንድን ጉዳይ በዝርዝር በማየት ሣይሆን በአጠቃላይ የህግ ስርዓቶች በማጥናት የሚጀምር ነው፡፡

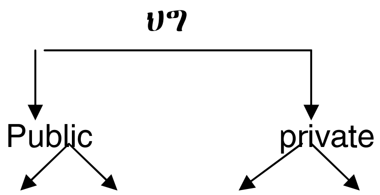

ይህንን በክፍል ያልተማረ የለም። እንዳውም ሁሉም ኮርሶች ሲጀምሩ በዚሁ ክፍፍል ይመስላል። የክፍፍሉ መነሻ፣ ፅንሰ ሃሣቦች እና መርሆዎች ላይ ትኩረት ይደረጋል። ከዚህ በቀር ዳኞች በዚህ ቦታ ከመመደባቸው በፊት የቅደምስራ ስልጠና እንዲወስዱ የማድረግ ጅምር በሀገራችን ይታያል፡፡ ሌሎች ሀገሮችም የረዥም ጊዜ የስራ ላይ ስልጠና ከተግባር ልምድ ጋር እንዲሰጥ ይደረጋሉ፡፡/ ፈረንሣይ ፣ጃፓን/የተግባር ልምምድ ከተጠናቀቀ

በኋላም ፈተና ማለፍን የሚጠይቁ አሉ/ ፈረንሣይ ፤ጀርመን/፡፡ በሀገራችን የፍትህ አስተዳደር ይህ ሁኔታ ከቅርብ ጊዜ ወዲህ እየተለወጠ ስልጠና ቅድመ ሁኔታ መሆን ጀምሯል፡፡ዳኞች በህግ ስልጠና ውስጥ ማለፋቸው is a civil servant who performs important but essentiality uncreative functions " በማለት ያስቀመጠው እንዲቀየር ያደርጋል የሚል እምነት አለ፡፡

በፍ/ብሔር ፍትህ አስተዳደር ውስጥ ነገር ፈጆች ጠቃሚ ቦታ አላቸው፡፡ ዐ/ሕግም በተለዩ የህዝብ ጥቅም ባለባቸው የፍ/ብሔር ጉዳዬች ላይ ጣልቃ እየገባ ወይም ክርክሩ በቀጥታ በመያዝ እንዲከራከር ስርዓታችን ይፈቅዳል፡፡ የገንዘብ መጠናቸው ከፍተኛ በሆኑ የመንግስት የፍ/ብሔር ክርክሮች፣ በሰዎች መብት ፣ ችሎታ ስለማጣት፣ ስለጋብቻ እና ስለኪሣራ በሚቀርቡ ክርክሮች ላይ ቀርበው መከራከር መቻላቸው ለአብነት ሊጠቀስ ይችላሉ፡፡ በኛው ስርዓት ዐ/ሕግ የዳኝነት አካል የሚሆነው ውሣኔ ለመስጠት ተለይተው በተሰጡት ጉዳዬች ላይ /ምሣሌ/ የከተማ ቤት ክርክር ላይ የወሣኝ ቦርድ ሰብሳቢ በመሆን/ ብቻ ነው፡፡ ከዛ ውጪ የፍ/ብሔር የፍትህ አስተዳደሩ ውስጥ በቀጥታ በዳኝነት ለመስራት የዳኝነት ስራ ውስጥ ራሱን በቻለ አሿሿም መመደብ ይኖርበታል፡፡

በመጨረሻም በፍ/ብሔር ፍትህ አስተዳደራችን ውስጥ የህግ ምሁራን ከፍተኛ ሚና እንዲጫወቱ ይጠበቃል፡፡ በመግቢያው ላይ እንደተመለከተው የህግ ምሁራን የፍትህ ስርዓታችንን ለማሻሻል ግንባርቀደም ሚና ሊጫወቱ ይገባል፡፡ የማህበረሰቡ ሳይንስ ምሁሩ ዋሽረ "the unforgotten men of the law " እንዳላቸው ብለክስቶን " living oracles " እንዲላቸው የፍት/ብሔር ፍትህ አስተዳደራችን ህገ መንግስት ያስቀመጠውን ግብ ማሳኪያ እንዲሆን ከፍተኛ ሀገራዊ ሚናቸውን ሊወጡ ይገባል፡፡

በፍ/ብሔር ፍትህ አሰተዳደራችን ውስጥ ሌላው ተዋናይ ጠበቆች ናቸው፡፡ ጠበቆች የክልል፣ የፌዴራል ተብለው በሁለት የተለያዩ አካላት የጥብቅና ፈቃድ የሚሰጣቸው ናቸው፡፡ የትምህርት ዝግጅታቸው እና /ወይም በህግ ያካበቱት ልምድ ታይቶ በጉባዔ ፈተና አልፈው ፈቃድ የሚሰጣቸው ናቸው፡፡ጠበቆች የፍ/ብሔር የህግ ምክር በመስጠት፣ ክስና መልስ እንዲሁም ልዩ ልዩ ፅሑፎችን በማዘጋጀት፣ ውለታን፣ ጋብቻን፣በማርቀቅ፣ በፍ/ቤት ቀርበው በመከራከር ይሣተፋሉ፡፡ በሀገራችን ፍትህ አስተዳደር የጠበቃ ደረጃ 1ኛ፣ 2ኛ፣ 3ኛ፣ ሆኖ በሁሉም ፍ/ቤቶች መከራከር የሚያስችል ወይም በተወሰኑት ብቻ መከራከር

የሚያስችል ነው፡፡ ፍቃድ ያልተሰጣቸው ዜጐችም ይህንን ማዕረግ ሣይጠቁሙ በማማከር እና ክርክር ፅሁፍ በማዘጋጀት የሚሳተፉ መሆኑ ይታወቃል፡፡ በሀገራችን ያሉ ጠበቆች በአይነት ቢከፋፈሉም ተግባራቸው ከላይ የተመለከትነው ወሰን ድረስ ብቻ ነው!! ከላይ ከተጠቀሰው ውጪ ሰነድ በማረጋገጥ / Certification/ ሰነድን ማስቀመጥ/ depository / በመሆን አያገለግሉም፡፡ በተለምዶ እንደሚታወቀውም ጠበቆቻችን አንዱ ተግባር ላይ በተለይ ተክነው /specialization/ የሚሰሩ ሳይሆን የተፈቀደውን ሁሉንም ተግባር የሚከናወኑ ናቸው፡፡

ውድ ሠልጣኞች እስካሁን ድረስ ለማመልከት የሞከርነው ባገራችን ውስጥ ያለው የፍታሐ ብሔር ፍትህ ስርዐት ነው፡፡ ይህ ስርዓት የራሱ የሆነ ጠንካራና ደካማ ጐኖች አሉት ፡፡ ደካማ ጐኖች በተለይ በአፈፃፀም ደረጃ የሚገለፁ ናቸው፡፡ ቀጥለን የሥርዐቱ ደካማና ጠንካራ ጐኖች በጥቅል ከመፍትሔ ሃሣብ ጋር እንመለከታለን፡፡

4.2.3. ጠንካራ የፍትሐብሔር የፍትህ አስተዳደር ስርዓት አስፈላጊነት

የፍትሐብሔር ክርክሮች ምንም እንኳን በሁለት ወገኖች የሚደረጉ ክርክሮች ቢሆኑም በሃገሪቱ አጠቃላይ ሰላም፣ ዲሞክራሲ፣ ልማትና የሕግ የበላይነት መረጋገጥ የሚኖራቸው ሚና ከፍተኛ ነው። ስለሆነም በፍትሐብሔር ለሚነሱ ክርክሮች አፋጣኝ ፍትሃዊ ተገማችና ውጤታማ የሆነ ውሳኔ የሚሰጥ ጠንካራ የፍትሐብሔር የፍትሕ አስተዳደር ስርዓት የግድ ይላል። በሁለት ባለጉዳዮች የተነሳው የፍትሐብሔር ክርክር ሕግን መሰረት አድርጎ በሰላማዊ አግባብ ካልተፈታ ዞሮ ዞሮ ወደ ሃይል ማምራቱ አይቀርም። ሃይል ደግሞ የብጥብጥ የፀረ ሰላም ምንጭ መሆኑ አይካድም። በሃገራችን የነበረው ተጨባጭ ሁኔታ መለስ ብለን ብንቃኝ ቅንጣት በምታህል የገጠር መሬት በግለሰቦች የተነሳው ክርክር ሰላማዊ መፍትሔ አጥቶ ከግለሰቦች ጠብ ጀምሮ ወደ ዘመድ አዝማድ ከዚያም አልፎ ወደጎሳና ሃይማኖት እንዲሁም ብሔር ብሄረሰብ ዘልቆ በመግባት እየተቀጣጠለ በሃገራችን ላይ ከፍተኛ ብጥብጥ ሲፈጥር እንደነበረ የሚታወቅ ነው።

በሕግ መሰረት ያልተቋጨ የውል ክርክርም እንዲሁ በሁለት ግለሰቦች ከሚፈጠረው የጥላቻ ጠባሳ ባሻገር በሃገሪቱ ኢኮኖሚ እንዲሁም ኢንቨስትመንት በመሳብና በነፃ ገበያ ተወዳዳሪ ሆኖ ለመወጣት ያለው ተፅዕኖ የከፋ ነው፡፡

በአሰሪና ሰራተኛ የተነሳ ክርክርም ቢሆን በአፋጣኝ ሕግን መሰረት አድርጎ መቋጫ ካላገኘ የኢንዱስትሪ ሰላምን ከማናጋቱ ባሻገር ሰራተኛው ወደ የስራ ማቆም አድማ በመምራት የሃገሪቱን ገቢ ያቀጭጫል፡፡ ወደ ብጥብጥ ከተሻገረም በሃገሪቱ ሃብትና ንብረት ከፍተኛ ውድመትን ያስከትላል፡፡ ከዚያም አልፎ አስከፊ የሰው እልቂት ያደርሳል፡፡ ስርዓቱንም በእጅግ ይፈታተናል፡፡ በአለማችን በአውሮፖና በተለያዩ ሃገራት የሚታዩት የሰራተኛው የስራ ማቆም አድማዎች የሚያረጋግጡልንም ይህንኑ ነው፡፡

በመንግስትና በሕብረተሰቡ ከፍተኛ ጥበቃ የሚደረግለት የጋብቻ ጉዳይም እንዲሁ አፋጣኝና ሕጋዊ ምላሽ ካላገኘ የቤተሰብ መፍረስ ያስከትላል፡፡ የህፃናት መብት አደጋ ላይ ይወድቃል፣ ጤናማ ዜጋን የመገንባቱ ጉዳይ አጠያያቂ ይሆናል፡፡ ስለሆነም ጠንካራ የፍትሐብሔር የፍትሕ አስተዳደር ስርዓት ግለሰቦችም የሆኑ ተቋማት መብቶቻቸውን በተገቢው መንገድ ለማስከበር ኢንቨስትመንትን በማበረታታት እንዲሁም የውስጥም ይሁን የውጭ የንግድ ልውውጥ ስላማዊና ሕጋዊ በሆነ መንገድ በማስኬድ በሃገሪቱ ሰላም፣ ዲሞክራሲ እንዲሁም ፈጣን ልማት በማረጋገጥ አንፃር የሚጫወተው ሚና የጎላ ነው፡፡

ለጠንካራ የፍትሐብሔር የፍትሕ አስተዳደር ስርዓት እውን መሆን ደግሞ በሃገራችን ሆነ በሌሎች አገሮች ከታየው ልምድ መገንዘብ የሚቻለው ተፅዕኖ የሚያሳድሩ ክስተቶች መኖራቸውን ነው፡፡ እነዚህም፡-

- ሕብረተሰቡ ከጊዜ ወደ ጊዜ በአስተሳሰቡ በእውቀቱና በፍላጎቱ እያደገ ሲሄድ የፍትሕ ስርዓቱ ከሕብረተሰቡ ፍላጎት ጋር ሊራመድ አለመቻል፣
- ፈጣን የቴክኖሎጂ ዕድገት ፈጣንና የተወሳሰበ የገበያ ልውውጥ እየተመዘገበ የፍትሕ ስርዓቱ ግን ከዚህ እድገት ጋር ተጣጥሞ ለመሄድ አለመቻል፣
- የፍትሕ ስርዓቱ እጅግ ዘገምታዊ መሆንና (too slow) በየጊዜው ራሱን እየለወጠና እያሻሻለ የማይሄድ መሆኑ፣

- የፍትሕ ስርዓቱ በጣም ዘገምታዊ በመሆኑ ባለጉዳዮች ላልተገመቱና ከአቅም በላይ ለሆኑ ወጪ መዳረግ (too expensive and unpredictable)
- የፍትሕ ስርዓቱ ተደራሽ ያልሆነ የተወሳሰበና በቀላሉ ባለጉዳዮች የሚገባ ያለመሆኑ (Very complex and in not understandable accessible)

ተጠቃሽ ናቸው፡፡

ይህም በመሆኑ ነው ብዙ ሃገሮች ከሕብረተሰቡ ዕድገትና ፍላጎት፣ በፍጥነት በማደግ ላይ ካለው ፈጣን የቴክኖሎጂ ዕድገት የኢኮኖሚ ለውጥና የገበያ ልውውጥ አብሮ ሊጓዝ የሚችል ጠንካራ የፍትሐብሔር የፍትሕ አስተዳደር ስርዓት ለመገንባት የፍትሐብሔር የፍትሕ አስተዳደር ስርዓት የማሻሻያ እርምጃዎችን በመውሰድ ጠንካራ የፍትሐብሔር የፍትህ ስርዓት ለመመስረት ደፋ ቀና ሲሉ የሚታዩት፡፡

የፍትሐብሔር የፍትሕ አስተዳደር ስርዓት ጠንካራ ከሆነ

- ሚዛናዊና ትክክለኛ ፍትህ ለመስጠት ይቻላል፣
- ባለጉዳዮች በእኩል አይን አይቶ የሚያስተናግድ ይሆናል፣
- ክርክር የሚወስደው ጊዜና ወጪ ተገማች እንዲሆን ያስችላል litigation will be certain in terms of time and cost
- ካላንዳች ጂኦግራፊያዊ፣ ኢኮኖሚያዊ፣ ስነስርዓታዊ መሰናክል በቀላሉ የሚደረስበት ይሆናል (accessible)
- ለሁሉም ጉዳዮች ተገቢውን ጊዜ ሰጥቶ በመስማት ተገቢውን ውሳኔ የሚሰጥ ይሆናል፡፡
- ሁሉም ባለጉዳዩች የፍርድ ቤቱን አካሄድ በሚገባ ተረድተው ጉዳያቸውን በሙሉ እውቀት የሚከተታተሉበት ምቹ ሁኔታ ይፈጠራል፡፡
- ሁሉም ጉዳዮች ሕግን መሰረት አድርገው ሰለሚወሰኑ የሕግ የበላይነት ይሰፈናል ውጤታማ ይሆናል፡፡

ይህ ከሆነ ደግሞ ሕብረተሰቡ በፍትሐብሔር የፍትሕ አስተዳደር ስርዓት አመኔታን ያሳድራል፡፡ በተለይ የውል ክርክር የንግድ ልውውጥ ክርክር በቀላሉ የሚቋጭና ፍትሃዊ በሆነ መንገድ ቅልጥፍና በተሞላው ሁኔታ የሚወሰን ከሆነ ኢንቨስተሩ የሕግ ዋስትና አለኝ ስለሚል በኢንቨስትመንቱ የሚጫወተው ሚና ያድጋል፡፡ ይህ ማለት ደግሞ የሃገሪቱ ኢኮኖሚ በማሳደግ ረገድ ከፍተኛ እምርታ እንዲታይ ያስችላል፡፡ እንደ አንድ ምሁር አገላለፅ በፍትሐብሔር

የፍትሕ አስተዳደር ስርዓቱ የሚደረገው የማሻሻል እርምጃ የሃገሪቱን ኢኮኖሚ በማሳደግ ከፍተኛ ድርሻ ይኖረዋል፡፡

It is usually believed that civil justice reform will significantly improve economic performance (Sherwood 1999)

ለኢንቨስተሩ በመንግስት የሚደረግለት ድጋፍና ማበረታቻ ቢኖርም ዋናው ጥያቄው ለሃብቱና ለንብረቱ ዋስትና የሚሰጥ ጠንካራ አስተዳደር የፍትሕ ስርዓት አለ ወይ የለም የሚለው ነው፡፡ ይህም ከሚከተለው አገላለፅ መረዳት ይቻላል፡፡

Without a strong justice system, traders would be reluctant to enter into wealth enhanced exchanges for fear that the bargain wouldn't be honored. In Hobbes words when two parties enter into a contract "he that performeth first has no insurance the other will perform after because the bonds of words are too weak to bridle men's ambitions, avarice, anger as other passions without the fear of same coercive power (Hobbes 1651)

አንድ የፍትሐብሔር የፍትህ ስርዓት የውልን ክርክር በሚገባ የማያስፈፅም ከሆነ የሚበዛው ልውውጥ አየር ባየር ወደ መሆን ደረጃ ያመራል ወይም ውል ሳይፈርስ ተፈፃሚ ሊሆን የሚችልበትን አካሄድ እየመረጠ ሃብቱን ያሰማራል፡፡ ስለሆነም በአንድ ሃገር ጠንካራ የኢኮኖሚ ዕድገት ሊመሰረት የሚችለው ለረዥም ጊዜ በሚቆዩ ውሎች ላይ የተመሰረተ የንግድ ልውውጥ ልምድ ሲኖርና ይህንኑም ሊያስፈፅም የሚችል ጠንካራ የፍትሕ አስተዳደር ስርዓት ሲኖር ነው፡፡ ይህም አንዳንድ ሊቃውንቶች በሚከተለው መልክ ይገልፁታል In William's (1995) view a high performance economy is one that is characterized by a significant number of long term contracts and the type of business relation ships that is unlikely to thrive in the absence of a well- functioning justice.

በፔሩ በተደረገው ጥናት አብዛኛዎቹ ነጋዴዎች ከዚህ ቀደም ከሚያውቁት ሰው በስተቀር ምንም እንኳን ዎጋው ቢቀንስም ከአዲስ ነጋዴ ጋር ውል እንደማይገቡ ጥናቶች ያስረዳሉ፡፡ የዚህም ዋናው ምክንያት ከመጀመሪያው ጋር የመሰረቱት ውል ከረጅም ግዜ ተሞክሮ በኂላ አስተማማኝነቱ ስላረጋገጡትና ውሉን አያፈርስም ብለው ስለተማመኑ ሲሆን አዲሱን ግን በተግባር አልሞከሩትም ውሉን ቢያፈርስም ውሉ የሚያስፈፀም ጠንካራ የፍትሕ አስተዳደር ስርዓት በሀገሪቱ የለም የሚል ስጋት ስላላቸው ነው፡፡

In Peru almost a third of those responding to a world Bank poll said that they wouldn't switch from a trusted supplier to a new one even if a lower price were offered for fear the new supplier couldn't beheld to the new bargain (Dokoliad 1996)

በኢኳዶርም እንዲሁ የቢዝነስ ሰዎች ሃብታቸው በሃገሪቱ ለማሰማራት ብዙ አይደፍሩም የዚህም ዋና ምክንያት ውሎችን የሚያስፈፅም ጠንካራ የፍትህ ስርዓት ባለመኖሩ ነው፡፡

A similar survey in Ecuador found that business men were hesitant to invest because of the uncertainty of and potential clack of timeliness in enforcing contract rights (Dokolias 1996)

በብራዚልም እንዲሁም ብዙ ኢንቨስተሮች ተጠይቀው ሲመልሱ ብራዚል በገበያ የኢኮኖሚ ዕድገት እንደአደጉ ሃገሮች ልክ የሚራመድ የፍትህ ስርዓት ቢኖራት ኖሮ የሃገር ውስጥ ኢንቨስትመንት 10% ያድግ ነበር ሲሉ ይገልፃሉ፡፡

In depth interviews of Brazilian entrepreneurs suggest that domestic investment would increase 10 percent if the Brazilian Justice were on par with those that advanced market economics (catelar pinheris 1998)

አሁን በቅርቡ በ69 ሃገራት በሚገኙ በ3600 የንግድ ተቋሞች በተደረገው ጥናት ከ70% የሚሆኑ መልስ ሰጪዎች የሚገልፁትም በተለያዩ ሃገራት ያለው ተገማች ያልሆነ የፍትህ ስርዓት በንግድ ስራ እንቅስቃሴያቸው ዋንኛ ጋሬጣ እንደሆነባቸው ይገልፃሉ፡፡

Most recently in a survey of 3600 firms in 69 countries more than 70 percent of the respondents said that an unpredictable justice system was a major problem in their business operations" (World Bank 1997:36) ከዚህ መረዳት የሚቻለው ጠንካራ የፍትሐብሔር የፍትሕ አስተዳደር ስርዓት መኖር በአንዲት ሃገር የኢኮኖሚ ግንባታ ምን ያህል ሚና ሊጫወት እንደሚችል ነው፡፡ በተለይም እንደኛ ባለ ድሃ አገር ከድህነት ለመውጣት ገና በመንገዳገድ ላይ ባለ ሃገር የጠንካራ የፍትሕ ሰርዓት መኖር አስፈላጊነቱ አጠያያቂ አይሆንም ብቻም ሳይሆን ጊዜ ሳይዘገይ ሊገነባ የሚገባና የህልውናም ጉዳይ ተደርጐ መወሰድ እንዳለበት ሊሰመርበት ይገባል፡፡

ሌላው ምንም እንኳን የፍትሐብሐር የፍትህ ስርዓቱ ክርክርን ሰምቶ የሚወስን ቢሆንም የሚሰጠው ውሳኔ በሃገሪቱ አጠቃላይ እንቅስቃሴ የራሱ የሆነ ተፅዕኖ እንዳለውም መገንዘብም

ያስፈልጋል፡፡ የፍትሕ ስርዓቱ እንd አንድ የሙግት መፍቻ ዘዴ ይሁን እንጂ የተለያዩ ተያያዥ ስራዎችን በማከናወን በሃገሪቱ አጠቃላይ ስርዓት ግንባታ የሚጫወተው ሚና የላቀ መሆኑን የፍትሕ አካላትም ይሁኑ ሌሎች በውል ካልተረዱት አደገኛነቱ አይቀሬ ነው፡፡ የዚሁ የፍትሕ ስርዓት መጠናከር በሃገሪቱ ፖለቲካዊ፣ ኢኮኖሚያዊ ማህበራዊ ሁኔታ በመቀየርና የሕብረተሰቡን ፍላጎት በማሟላት የራሱ ድርሻ እንደሚጫወት በመረዳት ጠንካራ የፍትሐብሔር የፍትህ ስርዓት እንዲኖር የሚመለከተው ሁሉ ትኩረት ሰጥቶ ሊረባረብበት ይገባል፡፡

እስከ አሁን ከተቀመጡት አገላለፆች መረዳት የሚቻለው ጠንካራ የፍትሐብሔር የፍትሕ ስርዓት መገንባት ለአንዲት ሃገር ያለው ጠቀሜታ እጅግ የጎላ ከመሆኑም ባሻገር በሕገ መንግስቱ የተቀመጡትን የንብረትም ይሁን ሌሎች መብቶች በማስከበርና በማክበር ረገድም የላቀ ድርሻ እንዳለው ነው፡፡ የንብረት ባለሃብት መሆንና ሕገ መንግስታዊ እውቅና መስጠቱ ብቻ በራሱ በቂ አይሆንም፡፡ ይህንን በተግባር ሊተረጎም የሚችል ጠንካራ የፍትሐብሔር የፍትህ ስርዓት መኖር የግድ ይላል፡፡
የንብረት ባለሃብትነት ሕጋዊ ዋስትና አግኝቶ መከበር ደግሞ በራሱ ፖለቲካዊ ኢኮኖሚያዊና ማሕበራዊ መረጋጋትን በመፍጠር እና ምርትንና ምርታማነትን በማሳደግ ረገድ በርካታ ጠቀሜታ አሉት፡፡

የንብረት ባለሃብትነት ለማህበራዊ መረጋጋትና ድህነትን ለማስወገድም አስፈላጊ ነው፡፡ ይህም የሚረጋገጠው አንድ ሰው ያገኘውን በእውቀቱ የፈጠረውን ወይም በጉልበቱ የሰራውን ወይም በሕግ መስረት በሌላ ሁኔታ በቁጥጥሩ ስር ያደረገውን ያለምንም ጣልቃ ገብነት በሰላም ለራሱ ጥቅም ሲያውለው ነው፡፡

የንብረት ባለሃብትነት በሕገ መንግስት፣ በፍትሐብሔር እና በወንጀል ሕጐች መከበር ለሃብት ክምችት ለቁጠባ እጅግ ጠቃሚ ነው፡፡ ባለንብረት በንብረቱ በመገልገል ትርፍ ወይም ሌላ ተጨማሪ ነገር ለማግኘት ጥረት ያደርጋል፡፡ ለስራ ይነሳሳል፡፡ በዚህም የንግድ፣ የእርሻ፣ የኮንስትራክሽን ወይም የኢንዱስትሪ ወይም የሌላ ዓይነት ኢንቨስትመንት ስራም ይበረታታል አገርም ይበለፀጋል፣ ያድጋል፡፡ ለዚህ ሁሉ ቁልፍ ጉዳይ ግን በአንድ ሃገር የሚኖርው ጠንካራ የፍትሐብሔር የፍትሕ ስርዓት በአስተማማኝ መሰረት ተገንብቶ በሃገሪቱ አስተማማኝ ሰላም ዲሞክራሲና መልካም አስተዳደር ሲኖር ነው፡፡

በአንፃሩ ደካማ የፍትሐብሔር የፍትሕ ስርዓት መኖር የፍትሕ ስርዓቱ ተደራሽ፣ ቀልጣፋ ፍትሐዊ ተገማችና ውጤታማ እንዳይሆን ያደርጋል፡፡ ሃገሪቱን ወደ አልተፈለገ ብጥብጥና የኢኮኖሚ ዝቅጠት ይመራል፡፡

ዜጎች ጉዳያቸውን በሰላማዊ መንገድ እንደመፍታት በአቋራጭ የመፍታት መንግድ ይሻሉ፡፡ ይህ በአቋራጭ የመፍታት መንግድ ለጊዜው የመፍቻ መንገድ ሆኖ ሊያገለግል ይችላል፣ በዘላቂነት ግን ሃገሪቱን ለከፋ ቀውስ የሚዳርግ የሕብረተሰቡ የጋራ መግባባት (Social consensus) የሚያጨልም፣ ውጤቱ ወደ አልታወቀና በጣም ወደተወሳሰበ ማሕበራዊ ግንኙነት በማምራት አጠቃላይ ስርዓቱን የሚፈታተን ይሆናል፡፡ ይህንን አንዳንድ ምሁራን በዚህ መልክ ያስቀመጡታል the justice system in one country perform a series of vital functions for any political system… Law definition, conflict resolution, and social control, and where they fail to perform them according to citizens needs and expectations, there are a series of negative social, Political and economic consequences. Often their failure encourage the creation of alternative mechanism and practices that undercuts judicial legitmacy, and eventually threatens that of the entire political system.

በሃገራችን ደካማ የፍትሐብሔር የፍትሕ ስርዓት እንዲኖር ከሚያደርጉት ምክንያቶች ዋና ዋናዎቹን መጥቀስ ያስፈልጋል፡፡

በሃገራችን ደካማ የፍትሐብሔር የፍትሕ አስተዳደር ስርዓት መኖር ተጠቃሽ የሚሆኑት ከሃይለስላሴ ጀምሮ እስከ ዛሬ ያለው ቁልፍ ችግር ምንም እንኳን የወጡት ሕጎች የራሳቸው ችግር ቢኖርባቸውም ዋንኛው ችግር ግን ሕጉ እያለ በልምድ መመራት ነው፡፡

በሃይለስላሴ የነበሩት ዳኞች አብዛኛዎቹ ያልተማሩ ወይም በጣም አነስተኛ ትምህርት እንደነበራቸው ይታወቃል፡፡ እነዚህ ሰዎች የሚቀናቸው በልምድ መሔድ እንጂ ዘመናዊ የሆኑ ሕጎችን መከተል አይደለም:: ቢፈልጉም እውቀቱም ይሁን ብቃቱ አልነበራቸውም፡፡

በኃላም ወደ ፍትሐብሔር የፍትሕ ስርዓቱ የተቀላቀሉት ምሁራንም ቢሆኑም ያሻሻሉት ነገር የለም ባይባልም እነሱም ቢሆኑ የቆየውን ልምድ መቅረፍ አልቻሉም ብቻ ሳይሆን የቆያቸውን

ልምድ ይዘው መሄድ ቀጠሉ፡፡ ቀስ በቀስ ልምድ ሕጉን እየገዛው ሕጉ እየተተወ ልምድ ሕግ መሆን ጀመረ፡፡ አሁን በፍትሐብሔር የፍትሕ አስተዳደር ስርዓት የሚታዩ የጉዳዮች መጓተት፣ የባለጉዳዮች መንገላታት ኢፍትሐዊ ውጤትና ተስፋ መቁረጥ ያልተፈለገ ወጪ አብዛኛዎቹ ከሕጉ የመነጩ አይደሉም፡፡ ይልቁንም በልምድ የዳበሩ ሕጉን ተክተው የሕግ አውጪውን ዓላማ በሚያጨናግፋቸው አሁን የሚታየው የፍትሐብሔር የፍትሕ ስርዓቱ አስተዳደር በአጠቃላይ የፍትህ ስርዓቱን አመኔታን ተስፋ የመቁረጥን ሌላ የራስ አማራጭ የሙግት መፍቻ መንገድ መፈለግ ሊከሰት ችሏል፡፡

የደካማ የፍትሐብሔር የፍትሕ ስርዓት ሌላው ችግር በዩኒቨርሲቲዎች የሚሰጠው የሕግ ትምህርት ነው፡፡ በዩኒቨርስቲዎች የሚሰጠው የሕግ ትምህርት የራሱ የሆነ አውንታዊ ጎን ቢኖሩትም ተማሪውን ግን ችግር ፈቺ ያለውን ስርዓት ተረድቶ ከሃገራችንና አለም አቀፋዊ ሁኔታ አዛምዶ ሕጎችን በስራ ላይ እንዲያውል የሚያስችል ብቃት ይዞ እንዲወጣ አድርጎ የሚቀርፅ አይደለም፡፡ የዚህን ክፍተት ለማሟላት የዳኞችና የአቃቤ ሕግ ማሰልጠኛ ማዕከል አሁን በቅርቡ የተጀመረ እንጂ አብሮ ከፍርድ ቤቶች መቋቋም ጋር የተጀመረ አልነበረም፡፡ ይህም በመሆኑ ስርዓቱን ለማገልገል የሚሾሙት ዳኞች የእውቀት፣የክህሎትና የአስተሳሰብ ችግር የነበራቸው የፍትሐብሔር ስርዓቱን እንደማጠናከር ይበልጥ ደካማ እንዲሆን የራሳቸው አስተዋፅኦ አበርክተዋል ቢባል ከእውነት የራቀ አይደለም፡፡

ሌላው የፍትሐብሔር የፍትሕ አስተዳደር ስርዓቱ መዳከም ተጠቃሽ ተደርጎ የሚወስደው የፍትሕ ስርዓቱ ከሕብረተሰቡ ፍላጎት ሃገሪቱ ልታስመዘግበው ከምትፈልገው ኢኮኖሚያዊ ዕድገት ጋር ሊራመድ አለመቻሉ ነው፡፡ የፍትህ ስርዓቱ ካለው አሃጉራዊ አለምአቀፋዊ ዕድገት አንፃር አብሮ የሚጓዝ ይህንንም መሰረት በማድረግ ራሱን ዘመናዊ በሆነ መልኩ የሚያደራጅ መሆን ሲገባው አሁን እንደ ጅምር ከሚታየው መሻሻል በስተቀር ገና ብዙ የሚቀረው ነው፡፡ ጉዳዮችን ተደራሽ፣ ቀልጣፋና ፍትሐዊ ውጤታማ በሆነ መንገድ እንዲያልቁ የሚያስችል የሕብረተሰብ አመኔታ ያልተጎናፀፈ ነው፡፡ ይህ ደግሞ ሃገሪቱ ልታስመዘግበው ለምትፈልገው ኢኮኖሚያዊ ስርዓትና ከድህነት የመውጣት ራኢይ እንኳንስ የራሱን ሚና ሊጫወት ማነቆ ሆኖ ስርዓቱን ወደ ከፋ ችግር የሚጥል ነው፡፡ ስለሆነም የፍትሐብሔር የፍትህ ስርዓቱ ጠንካራ እንዲሆን በዘመናዊ መልኩ የተደራጀ ዘመናዊ አስተሳሰብ የተላበሰ የተሟላና ውጤታማ የሆነ መሆን ይኖርበታል፡፡ (it should be effective adequately resourced and

organized) ከዚህ ጐን ለጐን አብሮ ሊታይ የሚገባው የፍትሐብሔር ስርዓት መዳከም አስተዋፅኦ የሚያደርግ ለፍትሐብሔር የፍትሕ አስተዳደር ስርዓቱ መጠናከር የሚረዱ ሕጉ መቋቋም አለባቸው ያላቸው ተቋማት እንደ

- የማይንቀሳቀስ ንብረት መዝጋቢ አካል፣
- የወሊድ የሞት የጋብቻ መዝጋቢ አካል
- የኑዛዜና የሌሎች ሰነዶች ጠባቂ አካል ወዘተ

ያለመቋቋም ናቸው፡፡ እነዚህ አካላት በፍትሐብሔር የፍትህ ስርዓት የሚሰጡት ውሳኔዎች አስተማማኝነት አሁን ላለው ያልተፈለገ ውዝግብና መተራመስ እንዲሁም ከፍተኛ ወጪ የሚያስቀሩ ከመሆናቸውም ባሻገር አስተማማኝና ቀልጣፋ ውሳኔን ለመስጠት የሚያስችሉ ናቸው፡፡

ሌላው ለፍትሐብሔር የፍትሕ ሰርዓቱ መዳከም የራሱ የሆነ አሉታዊ ሚና ሊጫወት የሚችል የባለጉዳዮችና የምስክሮች ለፍትሕ ስርዓቱ ያላቸው አጋዥነት የሚገባውን ያህል አለመሆን ነው፡፡ በፍትሐበሔር የፍትሕ ስርዓት የባለጉዳዮች ትጋት የምስክሮች ቅንነት ቀልጣፋና ሕግን መሰረት ያደረገ ተአማኒነት ያለው ውሳኔ ለመስጠት ያስችላል፡፡ ሆኖም አሁንም ቢሆን የባለጉዳዮች ነገሮችን የማወሳሰብ ጉዳያቸውን በተገቢው መልክና ሕገ በሚያዘው መሰረት አለማቅረብ፣ በተለይም አንዳንድ ጠበቆች የሚያሳዩት ከሙያዊ ስነ ምግባር ውጪ የሆነ አካሄድ፣ በምስክሮች የሚታየው የቅንነት መጓደልና ለመመስከር ፍቃደኛ አለመሆን የፍትሐብሔር የፍትሕ ስርዓቱን ደካማ እንዲሆን የሚፈታተኑት ናቸው፡፡

ከላይ ከተጠቀሱት በተጨማሪ ለፍትሐብሔር የፍትሕ አስተዳደር ስርዓት መዳከም ሳይጠቀስ የማያልፍ በፍርድ ቤቶች የጉዳዮች አካሄድ አመራር አለመኖር ነው፡፡ የፍታብሔር የፍትህ አስተዳደር ስርዓቱ ተገማች ውጤታማ ገንዘብንና ጊዜን ቆጣቢ እንዲሆን ከተፈለገ ፍርድ ቤቶች የሚመሩበት የጉዳዮች አካሄድ አመራር (Case flow management) ሊኖራቸው ይገባል፡፡ የጉዳዮች አካሄድ አመራር ስንል ጉዳዮች በባህሪያቸውና በውስብስብነታቸው ተለይተው ከክስ እስከ ውሳኔ አሰጣጥ ያለውን አካሄድ ማስቀመጥ ማለት ነው፡፡ ወደ ሃገራችን የፍታብሔር ስነስርዓት ሕግ ስንመጣ ጉዳዮች በሶስት መንገዶች የሚመሩበት አገባብ ተካትቷል፡፡

ሀ. መደበኛ የሙግት አቅጣጫ (ፍትሐብሔር ሥነሥርዓት ሕግ አንቀጽ 213-223)

ለ. በአጭር ሁኔታ ስለሚደረጉ ክርክሮች (summary Procedure)

ሐ. የተፋጠነ ስነስርዓት (Accelerated Procedure)

ጉዳዮችን ለያይቶ መምራት ሁለት አላማዎች አሉት እነሱም፡-

1. ጉዳዮች እንደባህሪያቸው በተቻለ መጠን በአጭር ጊዜ ውስጥና ፍትሃዊ በሆነ መንገድ እንዲፈቱ፣
2. የፍርድ ቤትን ጊዜና ሃብት (Resource) እንደ ጉዳዮች ባህሪ ውጤታማ ማድረግ ናቸው፡፡

ስለሆነም ጉዳዮችን መምራት ያለባቸው ተከራካሪ ወገኖች ሳይሆኑ ፍርድ ቤት ብቻ ነው፡፡ ፍርድ ቤቶች ጉዳዮችን ለመስማት ቀጠሮ በሚይዙበት ጊዜ ጉዳዮች በእርግጠኝነት እንደሚሰሙ በተከራካሪ ወገኖች ላይ የእርግጠኝነት ስሜት ለመፍጠር ጠንካራ የቀጠሮ አሰጣጥ ፖሊሲ መንደፍ አለባቸው፡፡

የጉዳዮች አካሄድ አመራር

- ውዝፍ መዛግብትን በመቀነስ (Back log)
- የማጣራት አቅምን በመጨመር (Clearance rate)
- የስራ ብዛትን በአግባቡ ለመቆጣጠር (Work load)
- ጊዜን የሰው ሃይልን ንብረትን በአግባቡ ለመጠቀም (Efficient utilization of frame human, material and financial resources)
- አፋጣኝ መፍትሄዎችን ለመወሰን (Immediate volition)
- ውጤታማነትን ለመለካት (Effectiveness)
- ጥሩ ውጤት ያመጡትን ለመሸለም የደከመውንም የእርምት እርምጃ ለመውሰድ (Motivation and Accountability)

ጠቀሜታ አለው፡፡ ስለሆነም የፍታብሄር የፍትህ ስርዓቱ ውጤታማ እንዲሆን የጉዳዮች አካሄድ አመራር ተግባራዊ ማድረግ የግድ ይላል፡፡

በመጨረሻ የፍታብሄር የፍትህ ስርዓቱ ተጠናክሮ በዘላቂነት እንዲቀጥል ከተፈለገ የዳኞች ነጻነት ተጠያቂነት አብሮ ማስኬድ ያስፈልጋል፡፡ የዳኞች የስራ አፈፃፀም ምዘናን መሰረት ያደረገ ተጠያቂነት በሁሉም ፍርድ ቤቶች ተግባራዊ መሆን ይኖርበታል፡፡

ከጠንካራ የፍታብሔር የፍትህ አስተዳደር ስርዓት መገንባት ጎን ለጎን አማራጭ የሙግት መፍቻ ዘዴዎችንም ማሰብ ተገቢ ይሆናል፡፡ በተለይም የዳኝነት ስርዓቱን ከማጠናከር ጐን ለጐን የዳኝነት ስርዓቱን የማያናጉ ለዳኝነት ሥርዓቱ መጠናከር አጋዥ የሆኑ ሕብረተሰቡም በቀላሉ ሊገለገልባቸው የሚችል የክርክር መፍቻ ዘዴዎች መሻት አስፈላጊ ነው ብቻም ሳይሆን የሁሉም አገሮች ተመኩሮ የሚያሳየንም ይህንኑ ሐቅ ነው፡፡

ፍርድ ቤቶች በዳኝነት ሊያልቁ የሚችሉ ጉዳዮች በሙሉ የሚስተናገዱባቸው ቢሆኑም ይህ ግን ዜጎች ከፍርድ ቤቶች ውጪ ጉዳዮችን እንዳይጨርሱ የሚገታ አይደለም፡፡ ይልቁንም በተቻለ መጠን በመካከላቸው የሚፈጠረው አለመግባባት ከፍርድ ቤቶች ውጪ እንዲጨርሱ ሊበረታቱ ይገባል፡፡ በመሆኑም በአገሪቱ ካሉ መደበኛ ፍርድ ቤቶች ጐን ለጐን አማራጭ የሙግት መፍቻ ሥርዓት የሚደራጅበት ሁኔታ ማመቻቸት ያስፈልጋል፡፡ አማራጭ የሙግት መፍቻ ዘዴ በብዙ ሃገራት ልምድ እንደሚታየው በተለይም አሁን ካለው የክርክር ብዛትና ውስብስብነት እንዲሁም በነፃ ገበያ ተወዳዳሪ ሆኖ ከመገኘት ሰላማዊ የንግድ ልውውጥን ከማበረታታት አንፃር ያለው ጠቀሜታ በእጅጉ የላቀ ነው፡፡ ሌላው ጥቅሙም የፍርድ ቤትን ጊዜ ይቆጥባል፣ ፍርድቤቶች ጊዜያቸውን በፍርድ ቤት ማለቅ ባለባቸው ጉዳዮች ላይ እንዲያተኩሩ ያግዛል፡፡ ስለሆነም ሃብት፣ ጊዜ ጉልበት በመቆጠብ ተጠቃሚ የሚሆነው አማራጭ የክርክር መፍቻ ዘዴ የሚጠቀም ባለጉዳይ ብቻ ሳይሆን ሌላው በፍርድ ቤት የሚጠቀመውን ተገልጋይም ጭምር ነው፡፡

አማራጭ የሙግት መፍቻ ዘዴዎች ከሚባሉት

- Negotiation
- Mediation
- Conciliation
- Arbitration

የሚባሉት የሚገኙባቸው ሲሆኑ የእነዚህን ምንነትና እንዴት መጠቀም እንደሚቻል በውስጣቸው ያለው ልዩነትና አንድነት በቀጣይ እራሱን ችሎ የምታዩት በመሆኑ በዚህ ፅሁፍ ዘርዘር ባለ መልኩ አማራጭ የሙግት መፍቻ ዘዴ መጠቀም የሚኖረው ጥቅምና ሊያስከትለው የሚችል ጉዳት ምን ሊሆን እንደሚችል ብቻ ለመዳሰስ ይሞከራል፡፡

አማራጭ የክርክር መፍቻ ዘዴ መጠቀም ያለው ጠቀሜታ፡-

ሀ. በቅልጥፍና አንፃር (Speed)

አንድ የተዋጣለት ጉዳይ በ (mediation) ለመጨረስ አንድ ቀን አንዳንድ ጊዜ ሁለት ቀን ይጨርሳል፣ በልዩ ሁኔታ እስከ አምስት ቀን ሊራዘም ይችላል፡፡ ከዚህም ባጠረ ሁኔታ ባለጉዳዮች በሚያደርጉት የመግባባት ቅልጥፍና ሊያልቅ ይችላል:: የዚህ ዋንኛ ችግር የባለጉዳዮቹ ትጋትና ለመግባባት ያላቸው ዝግጁነት ነው፡፡ ባለጉዳዮች አንዴ መግባባት ላይ ከደረሱ ሁኔታዎች ካላስገደዱ በቀር ስምምነታቸው ወዲያውኑ ተፈፃሚ የማይሆንበት ምክንያት አይኖርም፡፡

የቅልጥፍና ጉዳይ በንግዱ አለም በተለይ አሁን ካለው የግሎባላይዜሽን ውድድር ትልቅ ቦታ የሚሰጠው ነው፡፡ አንድ የፋብሪካ አስተዳደር (ማናጀር) የክርክሩ ውጤት ምን ሊሆን እንደሚችል መገመት ካልቻለ በቀጣይ ለማቀድ አይችልም በተለይ ክርክሩ ረዥም ጊዜ የሚወስድ ከሆነም ውጤቱ በፋብሪካው ላይ የከፋ ይሆናል፡፡ በተለይ ለአንዳንዶቹ የንግድ ማህበረሰብ አባላት የክርክሩ መጓተት ወደ አልተፈለገ ኪሳራና ወደ ከፋ ተስፋ መቁረጥ ሊወስዳቸው ይችላል፡፡

ለ. በወጪ አንፃር (Cost)

አንድ ጉዳይ በአማራጭ የሙግት መፍቻ ዘዴ መጠቀም ከወጪ አንፃር እጅግ ጠቀሜታ ያለው ነው፡፡ ጉዳዩ በሁለት ተከራካሪ ወገኖች በፈለጉት ጊዜና ቦታ ስለሚካሄድ ጉዳዮንም በነሱ ፍላጎትና ትጋት ስለሚቋጭ ወጪው አነስተኛ ነው፡፡ ይህ ደግሞ ለንግዱ ማህበረሰብ ጠቀሜታው ከፍተኛ ነው፡፡

ሐ. ሂደቱን በመቆጣጠር አንፃር (Control)

ሁለቱም ባለጉዳዮች አማራጭ የሙግት መፍቻ ዘዴዎችን ሲጠቀሙ ሂደቱ ቀላል የተወሳሰበ ስነስርዓት የሌለው በራሳቸው አመራር የሚካሄድ በመሆኑ እጅግ ከተወሳሰበና የተለያዩ የሥነስርዓት ሊገባቸውና ሊቆጣጠሩት ከማይቻል አስፈሪ የፍርድ ቤት አካሄድ ተመራጭ ነው፡፡

ጉዳዮችን በፍርድ ቤት ሲያቀርቡ ጉዳዮን የሚመራው በዳኞች በመሆኑ ጉዳዩ የሚመራው ቀደም ሲል በተቀመጠው ስነስርዓት ነው፡፡ ውጤቱም በነሱ የመከራከር ብቃት፣ በሚያቀርቧቸው ምስክሮች ማስረጃዎች እንዲሁም በዳኞች የሕግ አረዳድ የሚመሰረት ነው፡፡ አማራጭ የሙግት መፍቻ ዘዴ ግን በዳኛው የሚመራውን የሙግት አካሄድ ራሳቸው ባለጉዳዮቹ ጉዳያቸው እንዲመሩ የሚያስችል ነው፡፡ ውጤቱም በራሳቸው የሚወሰን ነው፡፡

መ. ግንኙነት በተመለከተ (Relation ship)

በፍርድ ቤት የሚደረግ ክርክር ረቺና ተረቺ የሚያስቀምጠው ዳኛው በመሆኑ ይህ የረቺና ተረቺ መንፈስ በቀጣይነት የሁለትዮሽ ግንኙነት ወደ ቅራኔ በማምራት ከዚያም አልፎ ወደ አልተፈለገ ጠብና መቃቃር ሊያድግ ይችላል፡፡ በተለይ ይህ ደግሞ በንግዱ አለም ለሚሰማሩ ሰዎች ሰላማዊ የንግድ ልውውጥ እንዳያካሂዱ እንቅፋት ይሆናል፡፡

የአማራጭ የሙግት መፍቻ ዘዴ መጠቀም ግን ሂደቱን ራሳቸው ስለሚቆጣጠሩት ውሳኔውም የራሳቸው ፍላጎትና እምነት በመሆኑ በሁለት ተከራካሪ ወገኖች የሚኖረው ዝምድና ወደ ጠብና ጥላቻ የማደጉ አደጋ ይቀንሳል፡፡ አንዳንድ ጊዜም በዚህ የተጀመረው ግንኙነት ወደ ላቀ የስራ ግንኙት የሚያመራበት ሁኔታ ያጋጥማል (in some cases may even provide a forum for new and more creative future working relationship to be established)

በፍርድ ቤት የሚደረግ ክርክር በግልጽ ችሎት፣ በምስክሮችና በማስረጃ የተደገፈ በዳኛው የሚወሰን በመሆኑ በችሎት የተገኘ ሰው የሚያውቀው በመገናኛ ብዙሃንም ሊነገር የሚችል በመሆኑ አንዳንድ ጊዜ በተለይ የካምፓኒውን ስም ወይም ዝና የማጉደፍ ባህሪ ይኖረዋል፡፡ ከዚያም ተነስቶ ካምፓኒው በደንበኞቹ የነበረው መልካም ስም (good faith) ይጠፋል ብቻም ሳይሆን ደንበኞቹም ይርቁታል፣ ሌላውም ይበረግጋል፡፡ በዚህ ምክንያት ወደኪሳራ ሊዳረግ ይችላል፡፡ (Litigation can also have implication for a company's image or reputation)

አማራጭ የሙግት መፍቻ ዘዴ ግን ይህንኑ ባህሪ ስለማይከተል ጉዳዩ በመግባባት ስለሚያልቅ ወደ ሌላ ሶስተኛ ወገን ሳያልፍ ምስጢሩ እንደተጠበቀ ሁለቱም ተከራካሪ ወገኖች ያለአንዳች ስጋት የነበራቸው መልካም ስምና ዝና ይዘው ሊቀጥሉ ያስችላቸዋል፡፡

ሠ. አዳዲስ ዘዴዎችንና የተለያዩ አማራጮችን በማስቀመጥ አንፃር (Creative and forward looking solution)

በፍርድ ቤት የሚካሄድ ክርክር አስቀድሞ በተቀመጠ መደበኛ ሕግና ስነስርዓት ሕግ ስለሚካሄድ ለተከራካሪ ወገኖች ሕጉ ካስቀመጠው ውጪ አማራጮችን የሚሰጥ አይደለም፡፡ አማራጭ የክርክር መፍቻ ዘዴ ግን ተከራካሪዎች ከፍላጎታቸው ጋር የተያዩ አማራጮችን በማስቀመጥ ጉዳያቸውን ለመፍታት የሚያስችላቸው ነው፡፡ (the scope for settlement is wider, generating more posibilites and making settlement more likely).

Furthermore, it is logical that a settlement should reflect not only the strict legal position (or rather the parties perception of it) but where possible their personal or commercial interests and needs as well.

ረ. ምስጢራዊነት በመጠበቅ አንፃር (Confidentiality)

የፍርድ ቤት ክርክር በግልጽ ችሎት ህዝብ በተሰበሰበበት ስለሚሰጥ ምስጢራዊነቱ የተጠበቀ አይደለም:: ሁለት ባለጉዳዮች አማራጭ የሙግት መፍቻ መንገድ ተጠቅመው ጉዳያቸውን በመግባባት ከፈቱ ግን ምስጢራዊነቱ በተሻለ የተጠበቀ ይሆናል፡፡ ADR is a private process, and this is frequently cited by parties as a reason for using it.

ሰ. በጉዳዩ ላይ ብቻ ተመስርቶ የማከራከር ሁኔታ (Discipline and focus)

በፍርድ ቤት የሚደረግ ክርክር በተወሰነ ጭብጥ ላይ ተመስርቶ ስለሚሆን ጉዳዮን ሰፋ ባለ ሁኔታ ለማንሸራሸርና ከሌሎች ሁኔታዎች ጋር አገናዝቦ ለማቅረብ አይቻልም፡፡ በአማራጭ የሙግት መፍቻ ዘዴ ግን በዋናው ጉዳይ ላይ ትኩረት ሰጥተው የሚከራከሩ ቢሆኑም ሃሳባቸውን በተሟላ መልኩ ሳይገደቡ ለመግለፅና ወደ ጋራ መግባባት ለመድረስ ያስችላቸዋል፡፡

ሸ. ሁለቱም ወገን በጉዳዩ የመርካትና ተገቢውን መልስ የማግኘት ሁኔታ (Satisfaction and Compliance)

አማራጭ የሙግት መፍቻ ዘዴ ለተከራካሪ ወገኖች ከፍርድ ቤት ክርክር ይበልጥ እርካታን ይሰጣል፡፡ (ADR processes are often more satisfying to the parties than a trial or

hearing for many reasons. The focus and relief of reaching settlement, and of doing so by consumers, find to penetrate very high levels of satisfaction)

ሌላው ደግሞ ስምምነቱ በጋራ መግባባት ስለሚደረግ በአፈፃፀም ላይ ችግር አያጋጥምም፡፡ since any settlement is reached by consenous, it follows that the implementation or enforcement is much less likely to be a problem than it is where judgment is imposed.

ምንም እንኳን አማራጭ የሙግት መፍቻ ዘዴ ጠቃሚነቱ አጠያያቂ ባይሆንም አደጋ የለውም ማለት ግን አይደለም፡፡

1. የመጀመሪያው አደጋ አንዱ ባለጉዳይ የሌላውን ተከራካሪ ወገን አጠቃላይ ጥንካሬና ድክመት ገምግሞ የሚያዋጣኝ በፍርድ ቤት ብከራከር ይሻላል ወደሚል አዝማሚያ ሊያመራ ይችላል፡፡ “I will disclose my hand” እንደሚባለው የፈረንጆች አባባል፡፡
2. ሌላው አማራጭ የሙግት መፍቻ መንገድን እንደ ጉዳይ ማጓተቻ ስልት የመጠቀም ሁኔታ ያጋጥማል፡፡ (ADR is merely a delaying tactic)
3. ወጪን በመቀነስ አንፃር ዋስትና አለመኖር “there are no real cost savings”
4. ነገርን በአማራጭ የሙግት መፍቻ ዘዴ ለመፍታት ተፅዕኖ እንደማሳረፊያ መጠቀም “there is pressure to settle”
5. አንዱ ወገን የያዘው ሙግት ደካማና ተጠያቂ እንደሚሆን የሚያደርግ ተፅዕኖ መፍጠሪያ (“I will give the impression of weakness or liability”)

በአጠቃላይ አማራጭ የሙግት መፍቻ ዘዴን ከጉዳቱ ጥቅሙ የሚያመዝን ቢሆንም ይህንን ለመጠቀም መጀመሪያ ዘዴዎቹን በሚገባ ማወቅና ጠንካራና ደካማ ጎኑን መርምሮ የሚያዋጣውን መምረጥ ይበጃል፡፡ በሃገራችን ሕጎችም ማለትም በፍትሐብሔር እና በስነስርዓት ሕጉ በውሱን መልኩ የተቀመጡ ቢኖሩም በብዛት ስንጠቀምባቸው አይታይም፡፡ ከዚያም ባሻገር የተለያዩ የሙግት መፍቻ ዘዴዎች ስለማንጠቀም ሁሉም ጉዳዩን በፍርድ ቤት ብቻ እንዲያልቅ ስለሚፈለግ አማራጭም እስካልተቀመጠለት ፍርድ ቤቶች ቀላሉንም ከባዱንም ጉዳይ እያስተናገዱ በመዛግብት ተጥለቅልቀው ይገኛሉ፡፡ የፍትሐብሔር የፍትሕ አስተዳደር ስርዓቱ እንዲጠናከር ከተፈለገ ይህ መወገድ ያለበት ይሆናል፡፡

ሌላው አማራጭ የሙግት መፍቻ ዘዴዎች አብሮ ሊታይ የሚገባው አነስተኛ ጉዳዮችን የሚያይ ተቋም መኖር ነው፡፡ (small class tribunals) ከብዙ አገሮች ልምድ እንደሚታየው ቀለል ያሉ ጉዳዮች ጠበቅ ያለ የዳኝነት ስርአት መከተል ሳያስፈልጋቸውና የባለሙያን ጊዜ ሳይሻሙ ከሕብረተሰቡ ከራሱ በተሰጠው ወይም በሌላ መንገድ በሚደራጅ ተቋማት እንዲያልቅ ይደረጋሉ፡፡ ህብረተሰቡ በነዚህ ተቋማት ያላንዳች ውጣ ውረድ በቀላሉ ይገለገላል፣ ጊዜንና ወጪውንም ቆጣቢ ናቸው፡፡ ውጤታማም ናቸው፡፡ በኛ አገርም በቀላሉ ማህበራዊ ፍርድ ቤቶች የሚጫወቱት ሚና መጥቀሱ ይበቃል፡፡

ማጠቃለያ

በሃገራችን ኢትዮጵያ በፍትህ ስርዓት የማሻሻያ ኘሮግራም በርካታ ስራዎች እየተከናወኑ የለውጥ ጅምር በመታየት ላይ ቢሆንም የተጀመረው የማሻሻያ ኘሮግራም ይበልጥ ተጠናክሮ እንዲቀጥል ከተፈለገ ሂደቱ በሚገባ እየተገመገመና እየተጠናከረ መሄድ ይኖርበታል፡፡ የፍትህ ስርዓት ማሻሻያ ኘሮግራም ሕገ-መንግስቱ ሊያረጋግጠው የሚፈልገውን ሰላም ዲሞክራሲና ፈጣን ልማት ጋር ተቆራኝቶ መሄድ ይኖርበታል፡፡ የፍትሕ ስርዓቱ ራእይ ከአጠቃላይ የሃገሪቱ ራእይ ጋር ተቃኝቶ ተግባራዊ ሊሆን ይገባል፡፡ በተለይም ለጠንካራ የፍትሐብሔር የፍትህ አስተዳደር ስርዓት እውን መሆን በአስተሳሰቡ የበሰለ የሰው ሃይል መኖር አስፈላጊ በመሆኑ ይህንንም ለማሳካት አሁን የተጀመረው የዳኞችና የአቃቤ ሕግ ስልጠና ተጠናክሮ መቀጠል ተገቢ ይሆናል፡፡ ሃገራችን ከድህነት ለመውጣት በምታደርገው የሌት ተቀን እንቅስቃሴ የፍትህ ስርዓቱ ልማቱ ሳይደናቀፍ እንዲራመድ የሕግ ከለላ ሊያደርግለት ይገባል፡፡ ጠንካራ የፍትሐብሔር የፍትሕ ሥርዓት ለሰላምም፣ ለዲሞክራሲም፣ ለልማትም እንዲሁም የሰዎች አምባገነንነት ተወግዶ የሕግ የበላይነት እንዲሰፍን የማዕዘን ድንጋይ ሆኖ እንዲያገለግል በማመን ሁሉም ለጠንካራ የፍትሐብሔር የፍትህ ስርዓት በሃገራችን እውን ሆኖ የበኩሉን ድርሻ ሊወጣ ይገባል፡፡ እንደአንዳንድ ምሁራን አገላለፅ

Without an effective justice sector to enforce and regulate human conduct, the environment in which people live is unsafe and insecure and inhibits wealth creation. It is increasingly accepted that economic development is dependent on a stable and just society.

ጠንካራ የፍታብሔር የፍትሕ ስርዓት እንዲገነባ ከተፈለገ በሶስት አበይት ነገሮች ላይ የጋራ መግባባት መድረስ ይኖርበታል።

- በቅድሚያ ችግሮቹን አንጥሮ ማውጣትና በችግሮቹ የጋራ መግባባት መድረስ፣
- ችግሮቹን ለመቅረፍ በሚወሰዱ የመፍትሄ ሃሳቦችም እንዲሁ የጎራ መግባባት መድረስ፣
- ችግሮቹን ለመፍታት በሚደረገው እንቅስቃሴም ታማኝነትና ተነሳሽነትን ማሳየት ያስፈለጋል።

ይህ ካልተደረገ እንደ አንደአንዳንድ ምሁራን አባባል ስልጠና፣ የኮምፒተር ጋጋታና የሰው ሃይል ብዛት ብቻውን ለውጥ ማምጣት አይችልም። Training, improving management system and supplying computers and other resources to the justice sector had little impact in countries where a concerns for reform was lacking (Blair and Hansen)

Bas caglia, Dakolias, and Ratlify (1995) report that latin American judges often boast the volume of training in the absence of more fundamental reform in the judicial system. In many cases, once a judge and been trained, he or she quickly left the bench for a more lucrative position in private bar or private sector.

የመወያያ ጥያቄዎች

1. በሲቪል ሎው እና በኮመን ሎው የህግ ስርአት ያለውን ልዩነት አስመልክቶ እንዴት ትገነዘቡታላችሁ? ሀገራችን ከምትከተለው የፍትሀ ብሄር የፍትህ ስርአት አንጻርስ ምን ግንዛቤ አላችሁ? የምንከተው የፍትሀብሄር የፍትህ አስተዳደር የሲቪል ሎው፣ የኮመን ሎው ቅይጥ ነው፣ ልዩ ነው ወዘተ የሚሉ ክርክሮች በተለያየ ጊዜ ይነሳሉ። እነዚህ ክርክሮች ምን ፋይዳ እንዳላቸው ተወያዩበት።
2. የፍትሀ ብሄር ፍትህ አስተዳደራችን መነሻና መድረሻ ህገመንግስቱ ነው ስንል ምን ማለት እንደሆነ የተለያዩ አብነቶችን በማንሳት አብራሩ። በአባባሉ ላይ የተለየ አስተያየት ካላችሁም ይገለጽና ውይይት ይደረግበት።
3. በአንዳንድ የህግ ምሁራን በሀገራችን የፍትሀ ብሄር የፍትህ አስተዳደር ስርአት ኋላ ቀር ሊሆን የቻለው ሲቪል ሎው ስለምንከተል ነው የሚል አስተያየት

ሲዘረዝሩ ይሰማል፡፡ በዚህ ሀሳብ ምን ያህል ትስማማላችሁ? የምትስማሙ ከሆነም ምክንያቱን፣ የማትስማሙ ከሆነም ምክንያቱን በመግለጽ አስረዱ፡፡

4. በሀገራችንም ሆነ በሌሎች አገራት የፍትሀ ብሄር የፍትህ አስተዳደር ስርአት ኋላ ቀር መሆን ተጽእኖ ሊያሳድር የሚችሉ ክስተቶችን ከነመፍትሄ ሀሳቦቻቸው አስቀምጡ፣

5. በፍትሀ ብሄር ፍትህ አስተዳደራችን ውስጥ ማህበራዊ እና ኢኮኖሚያዊ እድገታችን እንዳይፋጠን የሚያደርጉ ሳንካዎችን ለይታችሁ ተወያዩ፡፡ ለሳንካዎቹም መፍትሄ አስቀምጡ፡፡ ያሉት መሰናክሎች የሀገራችንን ራእይ ከማሳካት አንጻር ምን ያህል ወሳኝ (መሰረታዊ) እንደሆኑም ተወያዩበት፡፡
6. በውል ህግ፣ በንብረት ህግ፣ በአሰሪና ሰራተኛ ህግ የሀገራችን የፍትህ ብሄርፈ የፍትህ ስርአት የሚከተለው አግባብ ከኢፌዲሪ ህገመንግስት ጋር በማዛመድ ይግለጹ፣
7. የስነስርአት ህግ የፍት ብሄር ፍትህ አስተዳደራችንን ውጤታማ ሊያደርግ የሚችል ስለመሆን አለመሆኑ ከነምክንያቱ ተወያዩበት፣
8. በስርአታችን ውስጥ ያለፈ የህግ ባለሙያ ካለን ረጅም ታሪክ እኩል የማይታወሱት ለምን ይመስላችኋል; ተወያዩበት፣
9. አገራችን በተደጋጋሚ የኢኮኖሚ እድገት እያስመዘገበች ነው፡፡ የፍትሀ ብሄር ፍትህ ስርአታችን ጠንካራ ወይም ደካማ መሆን በዚህ እድገት በአሉታ ወይም በአዎንታ ያበረከተውን አስተዋጽኦ በማንሳት ተወያዩበት፡፡

4.3. የወንጀል ፍትህ ስርአት

መግቢያ

የወንጀል የፍትህ ሥርዓት (Criminal Justice System) የሚለውን ፅንስ ሀሳብ በተለያየ መስክ የተሰማሩ ምሁራን የተለያየ ትርጓሜ ይሰጡታል፡፡ ይሁንና " Criminal justice is the sum total of society activities to defend itself against the action it defines as criminal የሚለው ትርጉም ቀላልና ሁሉን አቀፍ ነው፡፡ ከዚህ ትርጓሜ እንደምንረዳው የአንዲት አገር የወንጀል የፍትህ ሥርዓት የአንዲት አገር ህዝብ ራሱን ከወንጀል ድርጊት ለመከላከል

የሚፈፅማቸው ሁለገብ ተግባራት በአጭሩ ለመግለፅ የሚያገለግል ጽንሰሀሳብ እንደሆነ ነው፡፡ ይህንን ትርጓሜ መነሻ በማድረግ ሲተነተን የአንዲት አገር የወንጀል የፍትህ ሥርዓት፣

- የአገሪቱን የወንጀል ህግ፣ የወንጀል ሥነ ሥርዓት ሕግ እና ሌሎች ተዛማጅነት ያላቸው የህግ ማዕቀፎች ፣

- ወንጀልን ለመከላከል የተነደፉ ስትራቴጅዎች፣

- የወንጀል መከላከል ተግባር የሚፈፅሙ የተለያዩ አደረጃጀቶች፣ ፖሊስና ሌሎች የፀጥታ አስከባሪ አካላት፣

- የአገሪቱን የወንጀል ህግ በመጣስ የወንጀል ድርጊት የሚፈፅሙ ሰዎችን ለፍርድ ለማቅረብና ለማስቀጣት እንዲሁም የተወሰነውን የወንጀል ቅጣት ለማስፈፀም የተቋቋሙ የፍትህ አካላት ማለትም ፖሊስ፣ ዐቃቤህግ፣ ፍርድ ቤቶች፣ ማረሚያ ቤቶች፣

- ስለ ወንጀል አይነቶችና የወንጀል አፈፃፀም ስልቶች እና መንስኤዎች እና ወንጀሎቹን ለመከላከል ስለሚያስፈልጉ ስልቶች በማጥናት የመፍትሔ ሀሳብ የሚጠቁሙ የወንጀል የመረጃ ማዕከሎች እና ሌሎች የጥናትና የምርምር ተቋማት እና በአጠቃላይ በመንግስትና በህብረተሰቡ ወንጀልን ለመከላከልና ለመቆጣጠር የሚደረጉ ሁለገብ እንቅስቃሴዎችን ሁሉ አካትቶ የሚይዝ ፅንሰ ሀሳብ ነው፡፡

ሲስተም ወይም ስርአት ሲባል የሚያመለክተው እርስ በርሱ የሚናበብና የተቀናጀ ነገርን ነው፡፡ ስለሆነም የወንጀል ፍትህ ስርአት ሲባል እነዚህ የፍትህ ስርአቱ አካላት አንድ ላይ ሆነው የሚመሰርቱትን ስርአት የሚመለከት ነው፡፡ ይሁንና የወንጀል ፍትህ ስርአቱ አካላት በየበኩላቸው የሚያደርጉት አንዱ የሚሰራው ሌላውን የሚያደናቅፍ፣ ወይም በአንዱ የሚሰራው በሌላው የሚደገም ከሆነ ስርአቱ ግብታዊ በሆነ መልክ የተደራጀ ነው ማለት ነው፡፡ ከሞላ ጎደል በአለም ላይ ያሉ የወንጀል ፍትህ ስርአቶች አደረጃጀትና ታሪክ ስንመለከት ከዚህ ውጭ ይሆናሉ ብሎ መገመት አይቻልም፡፡ ወጣም ወረደ ግን የወንጀል ፍትህ ስርአቱ የመጨረሻ

ግቡን ለማሳካት የሁሉም አካላት አስተዋጽኦን የሚጠይቅ፣ ሁሉም አካላት (ከወንጀል ድርጊት ጠቋሚ፣ ወይም የወንጀል ሰለባ ጀምሮ) እርስ በራሳቸው የሚደጋገፉና ሁሉም ለሌለው የሚያስፈልጉ ናቸው።

የማንኛውም አገር የወንጀል የፍትህ ሥርዓት የህግ ማዕቀፎችን በማወጅ እና ህጉን ለማስፈፀም የሚችሉ የተለያየ የሥራ ተግባርና ድርሻ ያላቸው ተቋማት በማቋቋምና የተቋማቱ የማስፈፀም አቅም በመገንባት መንግስትንና የህዝቡን ሠላምና ደህንነት ለማረጋገጥ ጥረት ያደርጋል:: በኢትዮጵያ የወንጀል ፍትህ ስርአትም ከላይ የተዘረዘሩትን ተግባራት በአግባቡ በማከናወን የኢትዮጵያ ብሔር ብሔረሰቦችና ህዝቦች የህግ የበላይነትና ልዕልና የሰፈነበት አንድ የፖለቲካ ማህበረሰብና አንድ የኢኮኖሚ ማህበረሰብ ለመገንባት ያስቀመጡትን ሕገ መንግስታዊ ግብ እንዲሣካ ለማድረግ የበኩሉን አስተዋፅኦ ማበርከት ይጠበቅበታል።

4.3.1. የሕግ ማእቀፍ

የወንጀል ፍትህ ስርአቱ የህግ መሰረት ህገመንግስቱ ነው። ህገመንግስቱ በምእራፍ ሶስት መሰረታዊ መብቶችና ነጻነቶችን የደነገገ ሲሆን፣ እነዚህ መብቶችና ነጻነቶች እንዳይጣሱና እንዲከበሩ ማድረግ፣ በህገመንግስቱ የተቀመጠው የፌዴራላዊ ስርአት እንዲጠበቅና እንዳይጣስ መጠበቅ የወንጀል ስርአቱ መሰረታዊ አላማና ግብ ነው።

በሌላ በኩል በህገመንግስቱ ምእራፍ ሶስት በወንጀል ምርመራና ክስ ሂደት የተጠርጣሪዎችንና የተከሳሾችን፣ እንዲሁም በጥፋተኝነት የተፈረደባቸውን ሰዎች መብት በሚመለከት የተደነገጉትም ድንጋጌዎች የወንጀል ፍትህ ስርአቱ የሚመራባቸው መሰረታዊ መርሆዎች እናገኛለን። ከእነዚህም መካከል፣

- የተያዙ ሰዎች መብት (አንቀጽ 19)
- የተከሰሱ ሰዎች መብት (አንቀጽ 20)
- በጥበቃ ስር ያሉና በፍርድ የታሰሩ ሰዎች መብት (አንቀጽ 21)
- የወንጀል ህግ ወደኋላ ተመልሶ የማይሰራ ስለመሆኑ (አንቀጽ 22)
- በአንድ ወንጀል ድጋሚ ቅጣት ስለመከልከሉ (አንቀጽ 23)

የሚጠቀሱ ናቸው፡፡ ከዚህ አንጻር የወንጀል ፍትህ ስርአቱ እነዚህን መሰረታዊ መብቶች በሚያስከብርና በመብቶች መካከል ተገቢውን ሚዛናዊ ሁኔታ በማስጠበቅ አላማውንና ግቡን ለማሳካት ሊሰራ እንደሚገባ ግልጽ ነው፡፡

ከህገመንግስቱ ቀጥሎ የወንጀል ፍትህ ስርአቱ የህግ መሰረት የወንጀል ህጉ ነው፡፡ የኢፌዲሪ ህገመንግስት የፌዴራልና የክልል መንግስታት የወንጀል ህግ የማውጣት ስልጣን እንዳላቸው ደንግጎአል፡፡ ስለሆነም የፌዴራል መንግስቱ ህግ ባላወጣባቸው የወንጀል ጉዳዮች ላይ የክልል መንግስታት ህግ ማውጣት እንደሚችሉ ደንግጎአል፡፡

በዚህ መሰረት ዋናውና መሰረታዊው የሚባለው የህግ መሰረት በ1996 የወጣው የወንጀል ህግ ሲሆን፣ የወንጀል ህጉ መሰረታዊ መርሆዎችን የያዘ ክፍል ሲኖረው፣ ከዚህ በተጨማሪ ወንጀልን በመደበኛ ወንጀሎችና ደንብ መተላለፍ በሚል ተከፍሎ እናገኘዋለን፡፡

ሌላው ከዚህ ጋር ተያይዞ ሊነሳ የሚገባው የወንጀል ድንጋጌዎች ምንጭ የወንጀል ህጉ ብቻ እንዳልሆነ ነው፡፡ በተለያየ መልኩ በሚወጡ የተለያዩ አዋጆችም አዋጆቹ ሊያሳኩት ከሚፈልጉት አላማና ግብ አንጻር በወንጀልነት የሚደነገጉ ድንጋጌዎችም ስለአሉ የህግ መሰረት መሆናቸው ሊታወስ ይገባል፡፡

የወንጀል ህጉ የሚመራበት ሌላው ህግ የወንጀል ክርክር የሚመራበት የስነስርአት ህግ ነው፡፡ ይህንን በሚመለከት በዋነኛነት የሚጠቀሰው በ1961 የወጣው የወንጀል ስነስርአት ህግ ነው፡፡ ይሁንና ለየት ያሉ ወንጀሎችን በተመለከተ የወጡ የስነስርአት ህጎችም እንዳሉ ማስታወስ ተገቢ ነው፡፡ ከዚህ አንጻር የጸረ ሙስና የስነስርአትና የማስረጃ ህግ ተጠቃሽ ነው፡፡

4.3.2. የወንጀል ፍትህ ስርአት አላማና ግብ

የወንጀል ፍትህ ስርአት አላማና የመጨረሻ ግብ ምንድነው?

በወንጀል ህግ ቁጥር 1 የሚከተለውን ተደንግጎ እናገኛለን፡፡

‹የወንጀል ህጉ አላማ ለጠቅላላው ጥቅም ሲባል የአገሪቱን መንግስት፣ የህዝቦቹን፣ የነዋሪዎቹን ሰላም፣ ደህንነት፣ ስርአት መብትና ጥቅም መጠበቅና ማረጋገጥ ነው፡፡
የወንጀል ህግ ግብ ወንጀል እንዳይፈጸም መከላከል ሲሆን፣ ይህንን የሚያደርገው ስለወንጀሎችና ስለቅጣታቸው በቅድሚያ ማስጠንቀቂያ በመስጠት፣ ማስጠንቀቂያነቱ በቂ ባልሆነበት ጊዜ ወንጀል አድራጊዎቹ ተቀጥተው ሌላ ወንጀል ከመፈጸም እንዲቆጠቡና ለሌሎች ማስተማሪያ እንዲሆኑ ወይም እንዲታረሙ በማድረግ ወይም ተጨማሪ ወንጀሎች እንዳይፈጸሙ እርምጃ እንዲወሰዱባቸው በማድረግ ነው፡፡›

ከዚህ ድንጋጌ የምንረዳው በመጀመሪያው የድንጋጌው ክፍል የወንጀል ህጉ ዓላማ በአጠቃላይ ህግን፣ ሥርዓትን፣ ፀጥታን ማስከበር፣ ሰላምና ደህንነት፣ መብትና ጥቅም ማስጠበቅ፣ መሆኑን ሲገልጽ ሁለተኛው የድንጋጌው ክፍል ደግሞ በመጀመሪያው ክፍል የተጠቀሰውን አላማና ግብ ለማሳካት መደረግ ያለባቸውን ተጨባጭ ተግባራት ይዘረዝራል፡፡

የድንጋጌውን ሁለተኛ ክፍል ጠለቅ ብለን ስንመረምር ሁለት ዓበይት ጉዳዮችን እንረዳለን፡፡ አንደኛው ጉዳይ የወንጀል ህግ የሚደነግገውና የሚታወጅበት ምክንያት ህብረተሰቡ የትኞቹ ተግባሮች የወንጀል ድርጊቶች መሆናቸውን አውቆና ተረድቶ ህጉን አክብሮ እንዲንቀሳቀስ የማስተማር ዓላማ እንዳለው ሲያመለክት፣ ሁለተኛው ጉዳይ ግን የወንጀል ቅጣት ዓላማዎችን የሚገልጽ ነው፡፡

በዚህ የድንጋጌው ክፍል ውስጥ የተመለከቱት የቅጣት ዓላማዎች ከቅጣት መማር፣ በባህርይ መታደስ እና ማስወገድ/ማግለል ናቸው፡፡

ቅጣት አስተማሪ ነው ሲባል አንድም እራሱ ተቀጪው በድጋሚ ሌላ ወንጀል እንዳይፈጸም የመጀመሪያው ቅጣት ያስተምረዋል ማለት ሲሆን፣ በሌላ በኩል ደግሞ ሌሎች ሰዎች የተቀጭውን ቅጣት በማየት ከወንጀል ድርጊት እንዲቆጠቡ ማስተማሪያ ይሆናቸዋል ማለት ነው፡፡

የባህሪይ መታደስ ማለት ደግሞ ተቀጪው በማረሚያ ቤት በሚቆይበት ወቅት፣ የሙያ ሥልጠና የሞራል ሥልጠና በአጠቃላይ የወንጀለኝነት ባህሪን ለመለወጥ የሚያበቁ ሥራዎች መስራትን ያካትታል፡፡

ሌላው የተቀጪውን ተሐድሶ ሊያመጡ የሚችሉ እርምጃዎች በወንጀል ህጉ አንቀጽ 191 የተመለከተው የጥፋተኝነት ውሣኔ ከተላለፈ በኋላ የቅጣት ውሣኔን ሳይፈጸም ማቆየትን እና በአንቀጽ 192 የተመለከተው የቅጣት ውሣኔ ከተላለፈ በኋላ ቅጣቱ እንዳዳይፈፀም ማገድን የመሳሰሉ እርምጃዎችን ያካትታል፡፡ በዚህ መልክ በፍ/ቤት የሚወሰደው እርምጃ የተቀጪውን ታማኝነትና ክብር ከግምት ያስገባ አካሄድ በመሆኑ ተቀጪው እራሱን በራሱ ያርማል ያሻሽላል የሚል ግምት ላይ የተመሰረተ ነው፡፡ ማስወገድ/ማግለል የሚለው የቅጣት አላማ የሚፈጸምበት መንገድ አንድም በሞት ቅጣት ወይም በእስር በማቆየት ነው፡፡

4.3.3. <u>የወንጀል ፍትህ አስተዳደር አካላት፣ ሀላፊነታቸውና የወንጀል ፍትህ አስተዳደር ሂደት፣</u>

የወንጀል ፍትህ ስርአት ሶስት ዋና ዋና ክፍሎች ያሉት ሲሆን፣ እነርሱም፣

- ህግ በማስፈጸም ወንጀልን መከላከል (በዋነኛነት የፖሊስ ስራ ነው፡፡)
- የወንጀል ጉዳዮችን መርምሮ ውሳኔ መስጠት (ፖሊስ፣ አቃቤ ህግ እና ፍርድ ቤት የሚሳተፉበት)
- ማረምን

ያካተተ ነው፡፡

የወንጀል ፍትህ ስርአቱ አካላቶች የወንጀል ህጉን ለማስፈጸም የቆሙ እንደመሆናቸው መጠን የህግ የበላይነትን ለማረጋገጥ የቆሙ ናቸው፡፡ ስለሆነም እነሱም የህግ የበላይነትን ባከበረ መልኩ እንዲሰሩ ይጠበቃል፡፡

የወንጀል የፍትህ ሥርዓታችን የአገሪቱን፣ የመንግስትን የህዝቦቹን የነዋሪዎቹን ሰላም፣ ደህንነት፣ ሥርዓት፣ መብትና ጥቅም ለመጠበቅና ለማረጋገጥ የሚችለው በመጀመሪያ ወንጀል ከመፈፀሙ በፊት ውጤታማ የሆነ የወንጀል መከላከል ተግባራትን ለማከናወን ሲችል፣ በሌላ

በኩል ደግሞ ወንጀል ከተፈፀመ በኋላ ውጤታማና ቀልጣፋ በሆነ መንገድ የወንጀል ህጉን ተግባራዊነትና ተፈፃሚነት ለማረጋገጥ የሚችል ሆኖ ሲገኝ ነው፡፡

4.3.3.1. ወንጀል እንዳይፈጸም መከላከል

በኢትዮጵያ በፌዴራልም ሆነ በክልል ደረጃ ፖሊስ ኮሚሽኖች መቋቋማቸው የሚታወቅ ሲሆን፣ አይነተኛ ዓላማቸውም ወንጀል ከመፈፀሙ በፊት መከላከል እንደሆነ የፖሊስ ኮሚሽኖቹ የተቋቋሙባቸው የህግ ማዕቀፎች በግልፅ ደንግገዋል፡፡

ከዚህ በላይ ለማስቀመጥ እንደተሞከረው የወንጀል ህግ ዋና አላማና ግብ፣ ስለሆነም የወንጀል ፍትህ አስተዳደሩ አላማና ግብ ወንጀል እንዳይፈጸም መከላከል ነው፡፡

በማናቸውም አገር የሚፈፀም የወንጀል መከላከል ተግባር በሁለት ምዕራፍ ከፍሎ ማየት ይቻላል፡፡ የመጀመሪያው ወንጀል ከመፈፀሙ በፊት መንግስትና ህብረተሰብ ራሱን ከወንጀል ለመከላከል የሚፈፅማቸው የወንጀል መከላከል ተግባራት Proactive crime prevention" ሲሆን፣ ሁለተኛው መንግስትና ማህበረሰቡ ወንጀል ከተፈፀመ በኋላ የሚፈፅማቸው የወንጀል መከላከል ተግባራት (Reactive Crime Prevention) ተግባራትን የሚያጠቃልል ነው፡፡

ወንጀል ከመፈፀሙ በፊት የሚሠሩትን የወንጀል መከላከል ተግባራት አንድ አንድ ፀሐፊዎች የመጀመሪያ ደረጃ ወንጀል መከላከል (Primarily Crime Prevention) እና ሁለተኛ ደረጃ "Secondary Crime Prevention" በማለት የሚከፍሏቸው ሲሆን ወንጀል ከተፈፀመ በኋላ የሚሠሩትን ተግባራት ደግሞ Thirdly Crime Prevention" በማለት ይገልፁታል፡፡ ከዚህ በመቀጠል ወንጀል ሳይፈጸም በፊት የሚፈጸሙ የመከላከል ተግባራትን በሚመለከት የምንመለከት ሲሆን፣ በሚቀጥለው ክፍል ወንጀል ተፈጽሞ ሲገኝ ወንጀሉንና ወንጀል አድራጊውን ለይቶ በማውጣት ስለሚፈጸመው የወንጀል መከላከል ተግባር እንመለከታለን፡፡

1. የመከላከል የወንጀል ፍትህ ስርአት ገጽታ

በዚህ መልኩ ሊገለጽ የሚችለው ዋነኛው የወንጀል መከላከል ተግባርን የተሳካ ለማድረግ የሚያስችል የወንጀል ህግ፣ የወንጀል ፖሊሲና ስትራተጂዎችን ማውጣት ሲሆን፣ ስለነዚህ

የወንጀል መከላከል ሰነዶች ወይም መሳሪያዎች ህብረተሰቡ እንዲያውቅ ስነህግን በማስተማርና በማሳወቅ ህብረተሰቡ ከወንጀል ተግባር እንዲቆጠብ የማስተማርና የማሳወቅ ተግባር ነው፡፡ ከዚህ አንጻር ፖሊስም ሆነ የአቃቤ ህግ መስሪያ ቤቶች አንዱና ዋናው ተግባራቸው ህብረተሰቡ ስለወንጀል ህጉ እንዲያውቅ በማድረግ ወንጀልን ከመፈጸም እንዲቆጠብና ሌሎችም እንዳይፈጽሙ እንዲከላከል ማስተማር ነው፡፡

ከዚህ በላይ እንደተመለከትነው ወንጀል ሳይፈጸም ወንጀልን የመከላከል ተግባር በሁለት ተከፍሎ ሊታይ የሚችል ሲሆን፣ የመጀመሪያ ደረጃ የወንጀል መከላከል ተግባር የሚባሉት በተለምዶ በአንድ ተቋም ወይም አካባቢ ወንጀል እንዳይፈፀም የሚደረገውን የዕለት በዕለት የጥበቃ ተግባራት የሚያጠቃልል ነው፡፡ በመሆኑም በመንግስት ተቋማት በባንኮች፣ በነዳጅ ማደያ ዲፖዎች፣ በገበያ ማዕከላትና በመንገዶች ላይ የሚደረግ የዕለት በዕለት የጥበቃና የቅኝት ተግባር የመጀመሪያ ደረጃ የወንጀል መከላከል ተግባራት ናቸው፡፡ ስለዚህ የፖሊስ አካል፣ የሚሊሻ ሀይል ወይም ህብረተሰቡ በአንድ አካባቢ ወንጀል እንዳይፈፀም በመደበኛነት የሚያደርገው የጥበቃና የቅኝት /ፓትሮል/ ተግባር የመጀመሪያ ደረጃ ወንጀል መከላከል ተግባራት ውስጥ የሚመደቡ ናቸው፡፡

በኢትዮጵያ በዚህ አንጻር ወንጀልን ሳይፈጸም የመከላከል ተግባርን ለማከናወን የተደራጀው የፖሊስ ተቋም ሲሆን፣ ይህም በፌዴራልና በክልል ተደራጅቶ ይገኛል፡፡ የቅድመ ወንጀል መከላከል ተግባርን ከመፈጸም አንጻር በፖሊስ፣ በሌሎች ፀጥታ ሀይሎችና በህብረተሰቡ የሚደረገው የዕለት ከዕለት የጥበቃና የቅኝት ሥራዎች በዚህ ውስጥ የሚጠቀሱ ናቸው፡፡ ፖሊስ ወንጀል ከመፈፀሙ በፊት የሚሠራው የወንጀል መከላከል ሥራ በርካታ ጠንካራ ጎኖችና አመርቂ ውጤቶችን ያስገኘ ስለመሆኑ አያከራክርም፡፡ ሆኖም በአገር ደረጃ እየተሠራ ያለው የወንጀል መከላከል ተግባር የወንጀል ድርጊትን እና የህብረተሰቡን የወንጀል ስጋት ለመቀነስ በሚችልበት ደረጃ ደርሷል ወይ? የሚለው ነጥብ ሲነሳ የተሟላና አርኪ እንዳልሆነ ገና ብዙ መሰራት እንዳለበት እንረዳለን፡፡ በዚህ በኩል በፖሊስ በሌሎች ፀጥታ ሀይሎችና በህብረተሰቡ የሚደረገው የዕለት ከዕለት የጥበቃና የቅኝት ሥራ በሚፈለገው ደረጃ ላይ ባለመድረሱ የዕለት ከዕለት ጥበቃን እና የቅኝት ሥራን በማጠናከር ልንቆጣጠራቸው የምንችላቸው ወንጀሎች በተደጋጋሚ የሚፈፀሙበት አጋጣሚ እንዳለ የሚያከራክር አይደለም፡፡ ስለሆነም ውጤታማ የሆነ የወንጀል መከላከል ለመመስረት፣

1. የመንግሥት ተቋማት እና የግል የንግድ ድርጅቶች ወንጀል መከላከል ክህሎት ያላቸው የጥበቃ ሠራተኞች እንዲቀጥሩ ማድረግና የጥበቃና የክትትል ሥራቸውን ከፖሊስ ጋር በመቀናጀት የሚሠሩበት ሁኔታ ማመቻቸት፣
2. የመንግሥትና የግል ንግድ ድርጅቶች የጥበቃ ሠራተኞች የሚያደርጉት የጥበቃና የቅኝት ሥራ በተቋሙ አጥር ውስጥ ብቻ የሚወስን ሣይሆን በአካባቢው እስከ ተወሰነ ሜትር ራድየስ ድረስ ያለውን አካባቢ የሚሸፍንበትና አንድ ችግር ሲያጋጥማቸው የፖሊስን እርዳታ የሚሹበት ሁኔታ ማመቻቸት፣
3. የመንግሥትም ሆነ የግል የጥበቃ ሠራተኞች የጥበቃና የቅኝት ሥራቸውን በአግባቡ እየተወጡ ስለመሆኑ የፖሊስ ክፍል ውጤታማ ክትትልና ቁጥጥር የሚያደርግበት ሥርዓት መዘርጋት፣
4. በመኖሪያ ሠፈሮች ኗሪዎቹ በጋራ ገንዘብ አውጥተው አካባቢውን የሚከታተል የጥበቃ ሠራተኛ የሚቀጥሩበት ወይም ራሣቸው ተራ ገብተው አካባቢያቸውን የሚጠብቁበትና ለዚህም ሥራ ከፖሊስ ከፍተኛ የሆነ ድጋፍና ክትትል የሚያገኙበት ሁኔታ መፍጠርና ማመቻቸት፣
5. በአጠቃላይ የመንግሥት ተቋማት የግል ድርጅቶች እና ኗሪዎች በቀንም ሆነ በማታ በአካባቢያቸው ጥበቃና ቅኝት ተግባር የሚያጠናክሩበት ወጥነት ያለው የአሠራር ሥርዓት በመዘርጋት፣ በገጠርም ሰብልን፣ ከብቶችን፣ የመኖሪያ መንደር ህብረተሰቡ ከአካባቢ ሚሊሺያ ጋር በመተባበር ጥበቃውን የሚያጠናክርበት ሁኔታ ማመቻቸት፣
6. የእሪታና የድረሱልን ጩኸት ሲሰማ ፈጥኖ በመድረስ በተባበረ ሁኔታ ወንጀል ሠሪዎችን በቁጥጥር ሥር የሚያውልበት በአጠቃላይ በወንጀል መከላከል ተግባር ውስጥ ህብረተሰቡ በነቃ፣ በታቀደና በተቀናጀ መንገድ የሚመራበትና የሚሣተፍበት ስልት በመቀየስ የመጀመሪያ ደረጃ የወንጀል መከላከል ተግባራትን በተጠናከረ መንገድ የሚከናወንበት ምቹ ሁኔታ በመፍጠር ወንጀልንና የወንጀል መከላከል ስጋትን መቀነስ ይቻላል፡፡ ለዚህም ጠንክሮ መሥራት ያስፈልጋል፡፡

በሌላ በኩል በአንድ አንድ አካባቢ የተጠናከረ ጥበቃና ጥብቅ የፀጥታ ቁጥጥር ሊደረግባቸው በሚገቡ አካባቢዎች ለሚፈጸሙ የዝርፊያ፣ ስርቆትና የመሳሰሉት ወንጀሎች የጥበቃና የቅኝት ሰራተኞች ላይ መዘናጋት እንዳይኖር፣ አስፈላጊው ተጠያቂነት እንዲኖራቸው የሥራ ኃላፊነታቸው አጓድለው ለሚደርሰው ጉዳት የሚደርስባቸው ተጠያቂነት መላላትና ግልፅ

አለመሆን ምክንያት የሚፈጠረውን ችግር ለመቅረፍ የህግ ማዕቀፎችን በአግባቡ መመርመርና ማሻሻል ወይም በአግባቡ ተፈፃሚ ማድረግ ይጠይቃል፡፡

በአጠቃላይ ስንመለከተው የመጀመሪያ ደረጃ ወንጀል መከላከል ለማከናወን የሚሠሩ የጥበቃ፣ የቅኝት ተግባራት ሀላፊነት በተሟላበት መንገድና ሁሉንም የህብረተሰብ ክፍል ባሣተፈ ሁኔታ ለማከናወን በፖሊስ ሀይል ግንባር ቀደምነት የመምራትና የማስተባባር ተግባር ለማከናወን የእያንዳንዱን አካባቢ ልዩ ሁኔታ መሠረት ያደረገ ሥራ በየአካባቢያችን መሥራት ይኖርብናል፡፡

ሁለተኛ የወንጀል መከላከል ተግባራት በአንደኛ ደረጃ የወንጀል መከላከል ተግባር ሲፈፀሙ በተደጋጋሚ የታዩ ክስተቶችን፣ በአንድ አካባቢ በተወሰነ የጊዜ ገደብ ውስጥ የተፈፀሙ ወንጀሎችን፣ የወንጀሎቹን አይነት፣ የወንጀል አፈፃፀም ዘዴ፣ የወንጀል ሰለባ የሆኑት ግለሰቦች ወይም ንብረት፣ በወንጀሉ የሚጠረጠሩ ሰዎች የግል ሁኔታ፣ ወንጀል ለመፈፀም ስለሚደረጉ ዝግጅቶች፣ ሤራዎች፣ የወንጀሎች መደበቂያ ሥፍራ የወንጀል ሠሪዎችን የግንኙነት መረብና አደረጃጀት ለማወቅ በቂ የሆነ መረጃ በማሰባሰብ እና በመተንተን ወደፊት ሊፈፀሙ የሚችሉ ወንጀሎችን መገመትና ወንጀሎቹ ከመፈፀማቸው በፊት በህጋዊ መንገድ ጣልቃ በመግባት የወንጀል ስጋትን ለመቀነስ የሚሠራ የወንጀል መከላከል ተግባር ነው፡፡

ሁለተኛ ወንጀል መከላከል በተለምዶ ከሚደረገው የዕለት በዕለት የጥበቃና የፖትሮል /ቅኝት/ ተግባር የሚለየው ምን አይነት ወንጀሎች? በየት አካባቢ? መቼ? በነማን? ሊፈፀም እንደሚችል አስቀድሞ በመገመት ወንጀሉ ከመፈፀሙ በፊት በተለያየ መንገድ ጣልቃ መግባትን የሚጠይቅ የወንጀል መከላከል ሥራ በመሆኑ ነው፡፡ በዚህ በኩል በአገራችን የአሸባሪዎችን እና ሠርጎ ገቦችን የወንጀል ሥራ ተልዕኮ ሴራና ዝግጅት በመከታተል የወንጀል ዝግጅታቸውን ወደ ተግባር ከመቀየራቸው በፊት በቁጥጥር ሥር በማዋል እየተፈጸመ ያለው የወንጀል መከላከል ተግባር በምሳሌነት የሚጠቀስ ነው፡፡ ሆኖም አሁንም ቢሆን ሁለተኛ ደረጃ የወንጀል መከላከል ተግባር ለማከናወን እየተሠራ ያለው ሥራ ወንጀልንና የወንጀል ሥጋትን በሚፈለገው ደረጃ ለመቀነስ በሚችልበት ደረጃ ደርሷል ብሎ ለመናገር የሚቻል አይደለም፡፡

በተለይ ለሁለተኛ ደረጃ ወንጀል መከላከል መረጃዎችን በአግባቡ በማሰባሰብ መተንተንና የወንጀል መንስኤዎችን መለየትና የመከላከያ ስልት መቀየስ የሚጠይቅ የወንጀል መከላከል አይነት በመሆኑ፣

1. ስለ ወንጀል ሥራ ዝግጅቶች የወንጀል ሔራ እየተጠነሰሰ ስለመሆኑ ጥርጣሬ የሚያሣድሩ ለየት ያሉ እንቅስቃሴዎችን በመለካት ህብረተሰቡ ለፖሊስ መረጃ የሚሰጥበትን ሥርዓት በመፍጠር፣
2. የተፈፀሙ እና በፖሊስ የተመዘገቡ ወንጀሎች በክስና በፍርድ ያለቁ የወንጀል ጉዳዮች በየወሩ፣ በስድስት ወርና በዓመቱ ተጠቃልለው የሚያዙበትና የሚተነተኑበት የወንጀል መረጃና የጥናት ማዕከላት በአገርና በክልል ደረጃ በማዋቀር፣
3. ወንጀል ዝግጅቶችን አደረጃጀቶችን እና የወንጀሎች የመረጃ መረብ ለማግኘት ጥብቅ የሆነ የመረጃ ክትትል ሥራ ማከናወንና ውጤታማ ወቅትና ሥፍራ በመጠበቅ በህጋዊ መንገድ ጣልቃ በመግባት፣
4. የወንጀል ድርጊት መፈፀም መንስኤ የሆኑት ማህበራዊ መሠረቶች ለምሣሌ ድህነት፣ ሥራ አጥነት፣ የአደንዛዥ ዕፅ እና የአልኮል ሱስ ለማስወገድ የሚችሉ ማህበራዊ ኢኮኖሚያዊ ኘሮግራሞች በመንደፍ መንግሥት፣ መንግሥታዊ ያልሆኑ ድርጅቶች እና ህብረተሰቡ ለተግባራዊነታቸው የበኩላቸውን አስተዋፅኦ እንዲያበረክቱ በማድረግ ለወንጀል መከላከል ትርጉም ያላቸው ሥራዎችን በማከናወን ወንጀልን እና የወንጀል ሥጋት ለመቀነስ መንቀሣቀስ ያስፈልጋል፡፡

በአጠቃላይ በአገርና በክልል ደረጃ የመጀመሪያ ደረጃ የወንጀል መከላከል ተግባራትና ሁለተኛ ደረጃ የወንጀል መከላከል ተግባራት ውጤታማ በሆነ መንገድ ለመፈፀም የሚያስችል እና በዚህ ሂደት የመንግሥትን፣ የመንግሥት ተቋማትን፣ የግል ድርጅቶችና የእያንዳንዱን ሰው ሚና እና ተሣትፎ እንደዚሁም ወንጀልንና የወንጀል ስጋትን የመቀነስ ዓላማ ያላቸው ማህበራዊና ኢኮኖሚያዊ ኘሮግራሞች አይነትና ተፈፃሚ የሚሆኑበትን ስልት በተሟላ ሁኔታ አቅፎ የሚይዝ “የወንጀል መከላከል ስትራቴጅ” በመቅረጽ እንደየአካባቢው ተጨባጭ ሁኔታ ጋር በማጣጣም ተግባራዊ ለማድረግ መስራት የወንጀል ፍትህ ስርአቱ አካል ነው፡፡ ይህ ስራ የሚፈፀሙ የወንጀሎች አይነትና ባህሪ፣ የወንጀሎች አፈፃፀም እና የወንጀል ሠሪዎች ሁኔታ

የተለየ ቅርፅ እና መልክ እየያዝ በመጣበት በአሁኑ ዘመን ይህንን ፈተና እና ችግር ለመቋቋም በሚያስችል አግባብ ወንጀል ለመከላከል የሚያስችል አደረጃጀት አሠራርና ስልት እንደዚሁም ተግባራዊ እርምጃ ለመውሰድ በሚያስችል መልኩ እያደገና እየተሻሻለ ሊሄድ ይገባዋል፡፡

በአገራችን ለረጅም ጊዜ እየተከናወነ ያለው የፍትህ ስርአት ማሻሻያ ፕሮግራም አንዱ አላማና ግቡ ወንጀልን ከመፈጸሙ በፊት የመከላከል አቅምን የመገንባት ሲሆን፣ ከዚህ አንጻር ይህንን ውጤት ሊያመጣ በሚችል መልኩ እየተሰራ ያለ ሲሆን፣ ይህ የማሻሻያ ስራ አንድ ጊዜ ተሰርቶ የማያቆም በመሆኑ ደረጃ በደረጃ የመከላከል አቅምን የመገንባቱ ስራ ውጤት እያመጣ ሊሄድ የሚችል መሆኑን መገንዘብ ይቻላል፡፡ ከዚህ አንጻር በፍትህ አካላቱ ውስጥ የሚሳተፉ ወገኖች ሁሉ የየድርሻቸውን መወጣት የሚገባቸው እንደሆነ ሊሰመርበት ይገባል፡፡

4.3.3.2. <u>ወንጀል ከተፈጸመ በኂላ የወንጀል ፍትህ ስርአት ሂደት ገጽታ</u>

<u>የወንጀል ምርመራና ክስ ሂደት ገጽታ</u>

ወንጀል ከተፈፀመ በኂላ ወንጀል የፈፀመውን ጥፋተኛ ለመለየትና የተወሰደውን ንብረት ለማስመለስ የሚደረገው የወንጀል ምርመራ፣ አጥፊውን በገለልተኛ እና ነፃ ፍርድ ሰጭ አካል ለማስቀጣት የሚከናወነው የክስና የሙግት ሒደት፣ ተከሳሽ ጥፋተኛ ሆኖ ከተገኘ በኂላ የሚወሰነው የቅጣትና የጥንቃቄ እርምጃና በፍርድ ቤት የተወሰነውን ቅጣትና የጥንቃቄ እርምጃ ለማስፈፀም አጥፊዎችን ለማረምና ጥሩ ዜጋ ለማድረግ የሚከናወኑ የፍርድ ማስፈፀም ተግባራት በአንድ በኩል ወንጀል የመፈፀም ህልምና ፍላጐት ላላቸው ሰዎች ተግባራዊ ማስጠንቀቂያ በመስጠት ወንጀል የመፈፀም ሀሳባቸውን እንዲተው በማድረግ፣ በሁለተኛ ደረጃ ደግሞ ወንጀል ፈፃሚዎች ወንጀል የመፈፀም አቅም እንዳይኖራቸው በማድረግና ተደጋጋሚ ወንጀለኝነትን በመቀነስና ወንጀልን በመከላከል ሒደት የበኩሉን አስተዋፅኦ ያበረክታል፡፡ ይኸም ወንጀል ከተፈፀመ በኂላ በፍትህ አካላት የሚከናወነው ተግባር በአግባቡና ውጤታማ በሆነ መንገድ ከተከናወነ ወንጀልንና የወንጀል ስጋትን በመቀነስ በኩል የላቀ ድርሻ ያለው በመሆኑ እንደ ሶስተኛ ደረጃ የወንጀል መከላከል ተግባር ተደርጎ ይታያል፡፡

አንድ የወንጀል ድርጊት ከተፈጸመ ወይም ስለመፈጸሙ ጥርጣሬ ካለ፣ ተጠርጣሪው ለመጀመሪያ ጊዜ የሚገናኘው የወንጀል ፍትህ ስርአቱ አካል የሆነው ፖሊስን ነው፡፡ ፖሊስ

እንደሁኔታው ተጠርጣሪን በመያዝና ለጊዜው በቁጥጥር ስር በማድረግ፣ ቃሉን በመቀበል ሌሎች ወንጀሎች እንዳይፈጸሙ አስፈላጊ እርምጃዎችን እንዲወስድ ይጠበቃል፡፡ ከዚህ አንጻር የህግ አስፈጻሚ አካላት የወንጀል ህጉን ለማስፈጸም፣ ህግና ስርአትን ሰላምን ለማስከበር አስፈላጊ በሆነ ጊዜ ሁሉ ሀይል እንዲጠቀሙ ስልጣን ተሰጥቷቸዋል፡፡

በኢትዮጵያ የወንጀል ምርመራን የሚጀምሩት በፌዴራልና በክልል የተደራጁ የፖሊስ ተቋማት ሲሆኑ፣ በአዲስ አበባ መስተዳድር እንዲሁም በድሬዳዋ መስተዳድር የተቋቋሙ የፖሊስ ተቋማትም ተመሳሳይ ስልጣን አላቸው፡፡
ፖሊስ የወንጀል ምርመራ የሚያደርገው፣

- ወንጀል የተፈፀመ መሆኑን ለማረጋገጥ፣
- መወንጀል ተፈፅሞ በተገኘ ጊዜ በወንጀሉ የሚጠረጠሩ ሰዎች ለመለየትና ለመያዝ፣
- የወንጀል ስራዎችን በፍርድ ተጠያቂ ለማድረግ የሚያስችል ማስረጃ ለማሰባሰብና የክስና የፍርድ ሂደቱን ውጤታማነት ተገቢውን ድጋፍ ለመስጠት፣
- በወንጀል የተወሰደ ንብረት ተከታትሎ ለመያዝና
- የወንጀል ሰለባ የሆኑትን ሰዎች ለመታደግ ነው፡፡

ፖሊስ የወንጀል ምርመራ በሚያደርግበት ጊዜ የህግ የበላይነትን ባከበረ መልክ መስራት ይገባዋል፡፡ በመጀመሪያም የወንጀል ህግን ለማስከበር ስልጣን እንደተሰጠው ሁሉ፣ ተግባሩንም ሲያከናውን የህግ የበላይነትን ባከበረ መልኩ እና በተቻለ መጠን የሰዎች መብት እንዳይጣስ ጥረት ማድረግ አለበት ማለት ነው፡፡ ከዚህ አንጻር፣

1. ገና ምርመራ ሲጀምር በእርግጥም የወንጀል ጉዳይ መኖሩን ማረጋገጥ ይኖርበታል ማለት ነው፡፡ በፍትሀብሄር ጉዳይ ሰው መታሰርም የሌለበት ስለሆነ ጉዳዩ የወንጀል ጉዳይ መሆኑን ከመጀመሪያው ጥንቃቄ ማድረግ ይጠይቃል፡፡
2. ተጠርጣሪን በቁጥጥር ስር ለማዋል በቂ ምክንያት ሊኖረው እንደሚገባ ማሰብና መወሰን ያስፈልጋል፡፡
3. በህግ በተመለከተው መሰረት የተጠርጣሪ የዋስ መብት እንዲከበር የተቻለውን ሁሉ ማድረግም ይገባል፡፡
4. የወንጀል ምርመራ በራሱ ግብ እንዳልሆነ ስለሆነም በተለያየ መልኩ ወንጀሉ መፈጸሙን ወይም አለመፈጸሙን አረጋግጦ በጥራት መስራትን ይጠይቃል፡፡ አለበለዚያ ወንጀል

ያልፈጸሙ ሰዎች አለአግባብ መብታቸው የሚጣስበት፣ በሌላ በኩል ደግሞ ወንጀሉ ተደፋፍኖ ወንጀል አድራጊው ሳይቀጣ የሚያመልጥበት ሁኔታ ይፈጠራል፡፡

5. በወንጀሉ የተወሰዱ ንብረቶችንም ተከታትሎ መያዝና ማስመለስ ይጠበቃል፡፡ እንዲህ ሲሆን ነው የወንጀል ፍትህ ስርአቱ ውጤታማ የሚሆነው፡፡ ስለሆነም ማንም ሰው በወንጀል ስራ ፍሬው ተጠቃሚ ሊሆን አይገባውም የሚለውን መሰረታዊ መርህ ተግባራዊ ለማድረግ መንቀሳቀስንም ይጠይቃል፡፡
6. የወንጀል ሰለባዎች በመያዣነት የታገቱ በሆነ ጊዜ እነዚህ አደጋ የተጋረጠባቸውን ከአደጋ ለመታደግና አስፈላጊውን እርዳታ ማድረግም የፍትህ ስርአቱ የሚጠይቀው ግዴታ ነው፡፡

የወንጀል ምርመራ ተከናውኖ ማስረጃ ከተሰበሰበ በኋላ የማጣራት ሒደት /screening stage/ በወንጀል የፍትህ ስርዓቱ መከናወን ያለበት ተግባር ነው፡፡ አገሮች እንደሚከተሉት የህግ ስርዓት የማጣራቱ ሒደት፣

- በዐቃቤ ህግ ብቻ እንዲከናወን ስልጣን የሚሰጡ፣
- በፍርድ ቤትና በሸንጎ /Jury/ እንዲከናወን የሚያደርጉ፣
- ሁለቱም በማጣራቱ ሒደት ተሳትፎ እንዲኖራቸው የሚያደርጉበት ሁኔታ ያጋጥማል፡፡

አሁን ባለን የህግ ሥርዓት በወንጀል ምርመራ የተሰበሰበውን ማስረጃ መዝኖ፡-

- በተከሳሹ ላይ ክስ የማቅረብ፣
- በተከሳሹ ላይ የክስ አይቀርብም ውሳኔ የመስጠት፣
- ተጨማሪ ምርመራ እንዲከናወንና ተጨማሪ ማስረጃ እንዲሰባሰብ

ትዕዛዝ የመስጠት ስልጣን ያለው ዐቃቤ ህግ ነው፡፡

ለዚህም ነው በእኛ አገር የህግ ሥርዓት ዐቃቤ ህግ በወንጀል ጉዳይ የመጀመሪያው የዳኝነት ተግባር የሚያከናወን ተቋም ነው የሚባለው፡፡

የወጣት ጥፋተኞችን በሚመለከት ጉዳይና በሙስና ወንጀሎች በሚከናወን የቅድመ ክስ ሰሚ ሒደት ካልሆነ በስተቀር በአገራችን የማጣራት ሥራ ሙሉ ለሙሉ ለዐቃቤ ህግ የተሰጠ ነው፡፡ ሆኖም ወጣት ጥፋተኞች ላይ ከአስር ዓመት በላይ በሚያስቀጣ ወንጀል ክስ ለማቅረብ ዐቃቤ ህግ የፍርድ ቤቱን ፈቃድ ማግኘት እንዳለበት እና በሙስና ወንጀሎች ፍርድ ቤት በቅድመ ክስ

ሒደት የዐቃቤ ህጉን ክስ ተገቢነት ከመደበኛ ሙግት በፊት የማጣራትና ተገቢውን ውሳኔ በመስጠት የሚሳተፉበት የህግ ሥርዓት አለ፡፡

የወንጀል ስራን በመመርመርና በመክሰስ ሂደት ከፖሊስና አቃቤ ህግ ውጭ ለየት ባለ መልኩ ለዚህ ተግባር ተብለው የተቋቋሙ ተቋማትም አሉ፡፡ እነዚህም የሙስና ወንጀሎችን ለመመርመርና ለመክሰስ በፌዴራልና በክልል ደረጃ የስነምግባርና ጸረ ሙስና ኮሚሽኖች የተቋቋሙ ሲሆን፣ ከግብር አሰባሰብ ጋር በተያያዘ የሚፈጸሙ ወንጀሎችን የገቢዎችና ጉምሩክ ባለስልጣን የመመርመርና የመክሰስ ስልጣን አለው፡፡

በማጣራት ሒደት ዐቃቤ ህግ የፖሊስ የምርመራ መዝገብ በደረሰው በአስራ አምስት ቀን ውስጥ በወንጀለኛ መቅጫ ሥነ ሥርዓት ህግ መሰረት ከአሉት አማራጭ ውሳኔዎች አንደኛውን መወሰን የሚጠበቅበት ሲሆን ዐቃቤ ህግ የምርመራ መዝገቡን የሚዘጋባቸው ምክንያቶች በወንጀለኛ መቅጫ ሥነ ሥርዓት ህግ ቁጥር 39 እና በወንጀለኛ መቅጫ ሥነ ሥርዓት ህግ ቁጥር 42 ተደንግገው እናገኛቸዋለን፡፡

የወንጀል ህጉ በግል አቤቱታ አቅራቢነት ብቻ ክስ ሊጀመርባቸው የሚችሉ እና በሌላ በኩል እንደአደገኛነታቸው የግል አቤቱታ ባይቀርብበትም ክስ ሊጀመርባቸው የሚችሉ ስርአቶች እንዳሉ ያስቀምጣል፡፡

በግል አቤቱታ አቅራቢነት የሚጀመር ክስ ፖሊስ ከተቀበለው በኋላ በህጉ መሰረት ለአቃቤ ህግ ያቀርባል፡፡ ፖሊስ በራሱ ክሱን መዝጋት አይችልም፡፡ አቃቤ ህግ የማያስከስስ ሆኖ ካገኘው ለግል አቤቱታ አቅራቢው ይገልጽለታል፡፡ የግል አቤቱታ አቅራቢው በራሱ ወጪ ክርክሩን ሊያካሂድ ይችላል፡፡ በኢትዮጵያ ተከሳሽ ከአቃቤ ህግ ጋር በመነጋገር ፕሊባርጌይን የተፈቀደ አልነበረም፡፡ ይሁንና ከቅርብ ጊዜ ወዲህ በፍትህ አካላት እየተሰራ ባለው የቢዝነስ ፕሮሰስ ሪኢንጅነሪንግ በወንጀል ፍትህ አስተዳደር ያለውን ችግር ከመፍታት አንጻር ፕሊባርጌይን እንደመፍትሄ ቀርቦ ተግባራዊ ለማድረግም በመሞከር ላይ ይገኛል፡፡

ስለወንጀል ሙግት ሂደትና ፍርድ አሰጣጥ

በወንጀል ፍትህ ስርአታችን በዚህ ሂደት ተሳታፊ የሆኑ በርካታ አካላት ያሉ ሲሆን ዋናዋናዎቹ ዳኛው፣ አቃቤ ህጉ፣ ተከሳሽ/የተከላካይ ጠበቃ ናቸው፡፡ ዳኛው በፌዴራልም ሆነ በክልል ደረጃ በምክር ቤት የሚሾም ሲሆን ህግን የሚያውቅ፣ለህገመንግሰቱ ታማኝ የሆነ እንዲሆን ይጠበቃል፡፡ ዋነኛ ስራውም በአግባቡ ክርክሩ የሁለቱንም ተከራካሪ ወገኖች መብትና ጥቅም ባስጠበቀ መልኩ ተካሂዶ በሂደት በማስረጃ የነጠረውን ፍሬነገር መሰረት አድርጎ፣ አግባብነት ያለውን ህግ በመጥቀስ ውሳኔ መስጠት ነው፡፡

በኢትዮጵያ በህገመንግስቱ እንደተቀመጠው ተከሳሽ ጥፋተኛ ተብሎ እስኪወሰንበት ድረስ እንደንጹህ የመገመት መብት አለው፡፡ የክርክር ሂደቱንም ስንመለከት በዋነኛነት አቃቤ ህግ ክሱን አቅርቦ ማስረጃውን አቅርቦ ካሰማ በኋላ ማስረዳት አለማስረዳቱ ተረጋግጦ ነው ተከሳሽ የመከላከያ ማስረጃውን እንዲያሰማ የሚደረገው፡፡ ከዚህ አንጻር በችሎቱ ላይ ከፍተኛውን ሚና የሚጫወቱት አቃቤ ህጉና ጠበቆች በመሆናቸው የአድቨርሳሪ ሲስተም ጎልቶ ይታይበታል ማለት ይቻላል፡፡ ስለሆነም ጉዳዩ የሚወሰነው የሁለቱ ክርክር ተሰምቶ በፍሬነገሩም ሆነ በህግ ክርክሩ የበለጠ አሳማኝ የሆነው ተቀባይነት አግኝቶ ነው፡፡

አቃቤ ህጉ የህግ ባለሙያ ሲሆን፣ ስለተፈጸመው ወንጀል የማስረዳት፣ ማስረጃ የማቅረብ እና ተከሳሹ ያጠፋ መሆኑን የማስረዳት ሸክም አለበት፡፡ ይሁንና በተወሰኑ አይነት የወንጀል ጉዳዮች ለምሳሌ በሙስናና እና ከንብረት መውሰድና መስረቅ ጋር በተያያዙ ወንጀሎች አቃቤ ህግ ግዙፋዊ ነገሮቹ መፈጸማቸውን በማስረጃ ማረጋገጥ ከቻለ፣ ወንጀሉን የሚያቋቁመው ህሊናዊ ሁኔታ አለ ተብሎ ስለሚገመት፣ የማስረዳት ሸክሙ ወደተከሳሽ የሚዞርበት ስርአትም መኖሩ ሊታወቅ ይገባል፡፡
አቃቤ ህግና በፍትሀብሄር ጉዳይ ያለከሳሽ መደበላለቅ የለባቸውም፡፡ እርግጥ ሁለቱም ከሳሾች ቢሆኑም፣ አቃቤ ህግ ህግን የማስከበር ሀላፊነት ያለበት በመሆኑ የተከሳሽ መብትም እንዲጠበቅ ሀላፊነት አለበት፡፡

የተከላካይ ጠበቃ ተከሳሹን የሚያማክር ሲሆን፣ ከተከሳሹ ጋር ሆኖ በክሱ ሂደት ተጎጂ እንዳይሆን አስፈላጊውን ስትራተጂ ቀርጾ ተከሳሹን የሚያግዝ ነው፡፡ የተከሳሽ ጠበቃ የአቃቤ ህጉን ማስረጃዎች በማጋለጥና ድክመታቸውን በማሳየት ተከሳሹን የማይገባ ቅጣት እንዳይጣልበት ይከላከላል፡፡

ተከሳሽ በራሱ ጠበቃ ማቆም የማይችል በሆነ ጊዜ መንግስት ፍትህ ይበደላል ብሎ ሲገምት ጠበቃ ሊያቆምለት እንደሚችል ህገመንግስቱ በግልጽ ይደነግጋል፡፡

በወንጀል ሰሚና የሙግት ሒደት በተከሳሽ በኩል ለሚቀርቡ የመጀመሪያ ደረጃ የክስ መቃወሚያዎች በተከሳሽ ወይም በዐቃቤ ህግ በኩል በወንጀለኛ መቅጫ ሥነ ሥርዓት ሕግ ቁጥር 146 መሠረት የሚያቀርቡትን ተቃውሞ ላይ ፍርድ ቤቱ ብይን የሚሰጥ ሲሆን ከዚህ በተጨማሪ ፍርድ ቤቱ የዐቃቤ ህግን ማስረጃ ሰምቶ እና ተቀብሎ ከጨረሰ በኋላ የዐቃቤ ህግ ማስረጃ ተከሳሽን ጥፋተኛ ለማድረግ ብቃት የለውም ብሎ ሲያስብ ተከሳሹ የመከላከያ ማስረጃ ማቅረብ ሣያስፈልገው በወ/መ/ሥ/ሥ/ሕ/ቁ 141 መሠረት በነፃ እንዲሰናበት ውሣኔ ይሰጣል፡፡

ፍርድ ቤቱ ተከሳሹ መከላከያ እንዲያቀርብ ብይን ከሰጠ የተከሳሽን የመከላከያ ማስረጃ ከሰማ በኋላ የዐቃቤ ህግንና የተከሳሽን ማስረጃ መዝኖ፣

- ተከሳሹ በዐቃቤ ህግ ባቀረበበት ክስ የፈፀመ ጥፋተኛ መሆኑን ወይም
- ተከሳሽ ዐቃቤ ህግ ባቀረበው ክስ በጠቀሰው የህግ አንቀፅ ሣይሆን በሌላ የህግ አንቀፅ ተላልፎ ወንጀል የፈፀመ ጥፋተኛ መሆኑን፣

ወይም ተከሳሹ በህግ ተጠያቂ የማይሆንባቸው ምክንያቶች በመዘርዘር በፍርድ በነፃ እንዲሰናበት ይሆናል፡፡

ከላይ የተገለፁት ሒደቶች በዕለት ከዕለት የወንጀል ፍርድ አሰጣጥ ሒደት የሚፈፀሙ በመሆናቸው ለሁላችንም ግልፅ ናቸው፡፡

የወንጀል ቅጣት አወሳሰን

በወንጀል የፍትህ ሥርዓት "ቅጣት" የሚለው ፅንሰ ሀሳብ አንድ ሰው የአንዲትን አገር የወንጀል ህግ በመተላለፍ ጥፋት በመፈፀሙ ምክንያት በመብቱ ላይ የሚጣልበት ማዕቀብ ወይም የመብት ማጣትን የሚገለፅ ቃል ነው፡፡ ሆኖም በማናቸውም አገር ቢሆን የወንጀል ህግን በመተላለፍ ጥፋት የፈፀመ ሰው ላይ ቅጣት ሲወሰን ጥፋተኛ ሆኖ የተገኘው ሰው መብት ላይ ማዕቀብ መጣል ወይም መብቱን ማሣጣት እንደመጨረሻ ግብ በመያዝ አይደለም፡፡ ይልቁንም

በአጥፊዎች ላይ የሚወሰነውና የሚፈፀመው የወንጀል ቅጣት መሠረታዊ ግብና ዓላማ የአገርን የመንግስትንና የህብረተሰቡን ሰላምና ደህንነት ማስከበር ነው፡፡

በእኛም አገር በፍርድ ቤቶች የሚሰጠው የቅጣት ውሣኔና አፈፃፀሙ የህብረተሰቡን ሰላምና ደህንነት ለማስከበር የበኩሉን አስተዋፅኦ የሚያበረክት ስለመሆኑ በትኩረት መታየትና መመዘን አለበት፡፡ በአጠቃላይ በጥፋተኞች ላይ የሚሰጠው የቅጣት ውሣኔ በመጀመሪያ ደረጃ ወንጀል ሠሪዎችንም ሆነ ሌሎች ሰዎች ለወደፊቱ ወንጀል ከመፈፀም እንዲታቀቡ በማድረግ ወንጀልን ለመቀነስና " Detternt Effect" ሊኖረው በሚችልበት አግባብ፣ በሁለተኛ ደረጃ አጥፊዎቹ በፀባያቸው ጨካኝ፣ አደገኛ ወይም ደጋጋሚ ወንጀለኛ በሆኑ ጊዜ ወንጀለኞቹ ሁለተኛ ወንጀል ለመፈፀም እድሉና አጋጣሚው እንዳይኖረው የሚያደርግ ማለትም disablement, incapacitation or preventive punishment የሚባለውን ከግንዛቤ ያስገባ፣ በሶስተኛ ደረጃ ጥፋተኛውን ለማረምና የማስተማር ዓላማ የሚያሣካ እና የእነዚህን ጥምር ውጤት ለማምጣት የሚችል የቅጣት አወሳሰንና አፈፃፀም በማስፈን የህግ የበላይነትንና የህብረተሰቡን ሰላምና ደህንነት በሚያረጋግጥ አግባብ መከናወን አለበት፡፡

ከላይ ከተገለፀው በተጨማሪ ፍርድ ቤቱ የቅጣት ውሣኔ ሲወስን፡-

- የህጋዊነት መርህን፣
- ማንኛውም ሰው ጭካኔ የሞላበት ኢሰብዓዊ ከሆነና አዋጅ ቅጣት እና የቅጣት አፈፃፀም የመጠበቅ መብት የማክበር መርህን፣
- የወንጀል ቅጣት በግለሰብ ደረጃ እንጅ አንድ ቡድን ወይም ጎሣ ላይ የጅምላ መወሰን የመታቀብ መርህን፣
- ቅጣቱ ከተፈፀመው ጥፋት ጋር ተመጣጣኝ አድርጎ ሣያንስ ወይም ሣይበዛ "the principle of proportionality " በመከተልና፣
- የአጥፊውን ግላዊ ሁኔታ ያገናዘበ ቅጣት የመወሰን መርህንና
- የወንጀል ቅጣት ለህዝብ ግልፅ በሆነ መንገድ መስጠት አለበት የሚለውን መርህ በመመርኮዝ መወሰንና ማስፈፀም ያስፈልጋል፡፡

ከቅጣት መሰረታዊ መርሆዎች አንዱ የቅጣት ተመጣጣኝነት መርህ ነው፡፡ ዳኞች ቅጣት በሚጥሉበት ጊዜ ቅጣቱ ከጥፋቱ ጋር ተመጣጣኝ መሆኑን ሊያረጋግጡ ይገባል፡፡ ቅጣቱ

ከአጥፊው የግል ሁኔታዎችም ጭምር እንዲመጣጠኑ የኢ.ፌ.ዲ.ሪ የወንጀል ሕግ አንቀጽ 88(2) ይጠይቃል፡፡

በመሠረቱ ድርጊቶችን በወንጀልነት ለመፈረጅ እና የሚያስከትሉት ቅጣት ምን ያህል እንደሆነ የመወሰን ሥልጣን ያለው አካል ሕግ አውጭው አካል ነው፡፡ ሆኖም ሕግ አውጭው ወንጀለኞችን በአካል አስቀርቦ የሚመረምርና የእያንዳንዱን ወንጀለኛ የአደገኛነት ዝንባሌ፣ ያለፈ ሕይወት ታሪክ፣ ወንጀል ለመፈፀም ያነሳሱትን ምክንያቶች፣ወ.ዘ.ተ. ለማረጋገጥ የሚያስችለው ሁኔታ የሌለ በመሆኑ የተወሰኑ መመዘኛዎችን በተለይም እያንዳንዱ የወንጀል ድርጊት በሕብረተሰቡ ላይ የሚያስከትለውን የአደጋ ወይም የጉዳት መጠን ሚዛን ውስጥ በማስገባት ለተለያዩ ወንጀሎች የተለያዩ ቅጣቶችን ይደነግጋል፡፡

በሌላ በኩል ግን አንድ የወንጀል ድርጊት በሕብረተሰቡ ላይ ያስከትለው የአደጋ ወይም የጉዳት መጠን፣ የወንጀለኛውን አደገኛነትና የጥፋተኛነት መጠን እና መሰል ሁኔታዎች ግምት ውስጥ በማስገባት እና ሕግ አውጭው በሕግ የደነገጋቸውን መስፈርቶች በመጠቀም ለእያንዳንዱ ወንጀለኛ ተገቢውን ተመጣጣኝ ቅጣት መወሰን የሚችሉት ፍርድ ቤቶች ናቸው፡፡ በመሆኑም ሕግ አውጭው ያስቀመጣቸውን ገደቦች ሳያልፉ በሕግ የተቀመጡ መመዘኛዎችን በመጠቀም ለእንዳንዱ ወንጀለኛ ተገቢ ወይም ተመጣጣኝ ነው ያሉትን ቅጣት ሊወስኑ ይገባል፡፡

ሁለተኛው ከቅጣት ጋር ተያያዥነት ያለው መሠረታዊ መርህ አንድ ወንጀል ሊያስጠይቅ የሚችለው አንድ ጊዜ ብቻ መሆኑ ነው፡፡

በኢ.ፌ.ዲ.ሪ ሕገ መንግሥት አንቀጽ 23 ላይ “ማንኛውም ሰው በወንጀል ሕግና ሥነ ሥርዓት መሠረት ተከሶ የመጨረሻ በሆነ ውሳኔ ጥፋተኛነቱ በተረጋገጠበት ወይም በነጻ በተለቀቀበት ወንጀል እንደገና አይከሰስም ወይም አይቀጣም” በማለት ተደንግጓል፡፡ በአዲሱ የወንጀል ሕግም እንዲሁ በተመሳሳይ አንድ ሰው በአንድ ወንጀል ሁለት ጊዜ ሊከሰስም ሆነ ሊቀጣ እንደማይችል ተመልክቷል፡፡

አንድ ወንጀል ከአንድ ጊዜ በላይ እንደማያስቀጣ በሕገ መንግሥቱም ሆነ በመሠረታዊ የወንጀል ሕጉ ውስጥ እንዲደነገግ ያስፈለገበት በቂ ምክንያት አለ፡፡ በአንድ የወንጀል ሕግ

ውስጥ እያንዳንዱ ወንጀል ምን ዓይነት ቅጣት እንደሚያስከትል በዝርዝር የተደነገገ በመሆኑ አንዱ ለተፈፀመ ወንጀል የተለያዩ ሁኔታዎችን ግምት ውስጥ በማስገባት ሕግ አውጪው በቂ ወይም ተመጣጣኝ ነው ብሎ የገመተውን ቅጣት በግልፅ አስቀምጧል፡፡ ስለዚህም አንድ ወንጀለኛ በአንድ ወንጀል ጥፋተኛ ሆኖ ቅጣት ተወስኖበትና ቅጣቱንም ፈፅሞ እያለ ያንኑ ሰው ለዚያው ወንጀል መልሶ መክሰሱ ወይም መቅጣቱ በሕብረተሰቡ ኑሮ ላይ ከፍ ያለ ቀውስን መጋበዝ ይሆናል፡፡

በወንጀል ህጉ እንደተመለከተው ቅጣቶች የተለያዩ አይነት ሲሆኑ የሞት፣ የእስር፣ የገንዘብ መቀጮ፣ የግዴታ ስራ፣ ከተወሰነ ቦታ ውጪ እንዳይንቀሳቀስ ማገድን ያካትታል፡፡

ወንጀለኞች ቅጣታቸውን እንዲወስዱ ማድረግና ማረም፣

ጥፋተኝነታቸው የተረጋገጠና ቅጣት ያረፈባቸው ወንጀለኞች የሚሄዱት ወደማረሚያ ቤት ነው፡፡ በኢትዮጵያ በፌዴራልም ሆነ በክልል ማረሚያ ቤቶች አሉ፡፡ ዋናው የማረሚያ ቅጣት እስር ወይም የእስር ቅጣት ነው፡፡ ማረሚያ ቤቶች ግን ቅጣት ማስፈጸሚያ ብቻ ሳይሆኑ ተቀጪው ታርሞ ጥሩ ዜጋ ሆኖ እንዲወጣበት ሊሰሩ እንደሚገባቸው ነው፡፡

ቅጣት በእስር መልክ የሚያሳካው የተለያዩ አላማዎች አሉት፡፡ አንደኛው ወንጀለኞችን ከህብረተሰቡ በመለየት ድጋሚ ወንጀል እንዳይፈጽሙ መከላከል ነው፡፡ ይሁንና እስራትን የቂም በቀል መወጫና የብቀላ መሳሪያ አድርጎ የሚመለከተው የኢትዮጵያ ህብረተሰብም ቀላል አይደለም፡፡ በዚህ መልኩም ህብረተሰቡ ፍትህ ተደረገ እሰይ የሚልበትም ነው፡፡ ሌላው ግቡ ወንጀለኞች እራሳቸውን አርመው እና አስተካክለው ህግና ስርአት አክባሪ ሆነው ለመውጣት እድል የሚያገኙበት ነው፡፡ ከዚህ ጋር በተያያዘ ትምህርት ቤቶች የስራ እድሎችን በማረሚያ ቤት ውስጥ እንዲያገኙ ይደረጋል፡፡ ከስራቸው ገቢም እንዲያገኙ ይደረጋል፡፡

የሀይማኖት ተቋማትም በእነዚህ ማረሚያ ቤቶች በመገኘት መልካም ስነምግባርን ለማስተማር ይንቀሳቀሳሉ፡፡ ወንጀለኛው በቆይታው መማሩና መሻሻሉ ከታየ በአመክሮ የሚለቀቅበት ሁኔታም አለ፡፡

የማረሚያ ቤት የስራ ሃላፊዎችና ሰራተኞች የእስረኞችን ሰብአዊ አያያዝ አስመልክቶ ያለባቸውን ሃላፊነት ለመተንተን በመጀመሪያ የማረሚያ ቤቶች ተልዕኮና ሃላፊነት ላይ የጋራ ግንዛቤ መያዝ ያስፈልጋል።

- የማረሚያ ቤቶች የመጀመሪያው ተልዕኮ በፍርድ ቤቶች የተሰጡ ትዕዛዞችን የቅጣት ውሳነዎቸን በአግባቡ ማስፈጸም ነው። ይህም ማለት ማረሚያ ቤቶች በራሳቸው የሚወስኑት የወንጀል ቅጣት የለም ማለት ነው ። ነገር ግን በፍርድ ቤቶች የተወሰኑትን ቅጣቶች በህግ አግባብ በማስፈጸም የህብረሰተሰቡን፣ የአገርንና የመንግስትን ሰላምና ደህንነት የማስከበር ከፍተኛ የሆነ ህዝባዊ ሃላፊነት ያለባቸው ተቋማት ናቸው።

- ❖ ማረሚያ ቤቶች የፍርድ ቤቶችን ትዕዛዝና ውሳኔ በማስፈጸም የህብረተሰቡን፣ የአገርና የመንግስትን ሰላምና ደህንነት የማስከበር ተልዕኮቸውን የሚወጡት በጥበቃ ስር ያሉና በፍርድ የታሰሩ ሰዎች በማረሚያ ቤት በሚቆዩበት ጊዜ ጊዜያቸውን፣ ጉልበታቸውንና ዕውቀታቸውን ገንቢ የሆነ ስራ ላይ እንዲያውሉ በማድረግ በቴክኒክና በቀለም ትምህረት እንዲጎለብቱ በማድረግ በቂ የማህበራዊና የስነ ልቦና ምክር አገልግሎት በመስጠት አጥፊዎች ታርመውና መልካም ዜጋ ሆነው እንዲወጡ በማድረግ ነው።

ስለዚህም ነው የማረሚያ ቤቶች ዋነኛውና አብይ ተግባር አጥፊዎች በቂ በሆነ የተሀድሶ አገልግሎት አግኝተው፣ ከጥፋታቸው ተፀፅተው መልካም ዜጋ ሆነው እንዲወጡ በማድረግ ድጋጋሚ ወንጀለኝነትን በመቀነስ የህብረተሰቡን ሰላምና ደህንነት ማረጋገጥ የሚሆነው።

- ❖ ማረሚያ ቤቶች የፍርድ ቤቶችና ትዕዛዝ ውሳኔ ሲያስፈፅሙ በጥበቃ ስር ያሉና በፍርድ የታሰሩ ሰዎችን መሰረታዊ ሰብዓዊ መብቶች ማክበር ማስከበር ሌላው ሃላፊነታቸው ነው። በጥበቃ ስር ያሉና በፍርድ የታሰሩ ሰዎች በህግ መንግስቱ አንቀፅ 19 እና 20 ከተረጋገጠላቸው ስነስርዓታዊ መብቶች በተጨማሪ የአካል ደህንነት መብታቸውን ከማንኛውም ኢሰብአዊ እና ጭካኔ ከሞላበት አያያዝ የመጠበቅ መብታቸው፣ ሰብአዊ ክብራቸውን በሚያስጠብቅ አካኃን የመያዝ መብታቸው፣ ከቤተሰቦቻቸው፣ ከጓደኞቻቸው እና የህግ ጠበቃቸው ጋር የመገናኘት መብት እንዳላቸው የህግ መንግስቱን አንቀጽ 16 አንቀጽ 18 እና አንቀፅ 21 ድንጋጌዎች በማየት ለመረዳት ይቻላል።

በአጠቃላይ አሁን ባለንበት ዴሞክራሲያዊ እና ህገ መንግስታዊ ሥርዓት ወስጥ የማረሚያ ቤቶች ተልእኮና ሃላፊነት የፍርድ ቤቶችና ትዕዛዝ እና ውሳኔ በማስፈጸም የህብረሰቡን የአገርንና የመንግስት ደህንነትና ሰላም ለማስከበር የሚያስችሉ የጥበቃ፣ የተሀድሶና የትምህርት

አገልግሎት በጥበቃ ሥር ላሉና በፍርድ የታሰሩ ሰዎች ሰብአዊ ክብራቸውን በሚያስጠብቅ አኩዋኃን በመያዝ አጥፊዎች ታርመውና መልካም ዜጋ ሆነው እንዲወጡ ማድረግ ነው፡፡ የማረሚያ ቤት የሥራ ሃላፊዎች ሌሎች ሰራተኞች ይህንን ተልዕኮና እና ሃላፊነት ለመወጣት በሚደርጉት ተግባራዊ እንቅስቃሴ ውስጥ በርካታ ችግሮችና ፈተናዎች ያጋጥሚቸዋል፡፡ ሆኖም ችግሮቹና ፈተናዎቹ ምንጭና ክብደትና መፍትሔዎች የተለያየ እና ደረጃ በደረጃ ሊፈቱ የሚችሉ በመሆናቸው ከዚህ አንጻር ችግሮቹን ማየትና ለመፍታት ጥረት ማድረግ ይገባቸዋል፡፡

<u>የማረሚያ ቤቶች ሀላፊዎችና ሰራተኞች የእስረኞችን መብቶች የማክበርና የማስከበር ግዴታ</u>

ከፍርድ በጥበቃ ሥር ያሉ ሰዎችን መብት የማክበር ግዴታ ከላይ እንደተገለጸው በጥበቃ ሥር ያሉና በፍርድ የታሰሩ ሰዎች ማረሚያ ቤት ሆነው ሊያከብሩላቸው የሚገባ መብቶች አሏቸው፡፡ እነዚህ መብቶች በቂ የምግብ ፣የመኝታ የህክምና ግልጋሎት ፣በማግኘት ብቻ የተወሰኑ አይደሉም ከዚህ በተጨማሪ ታራሚዎች፣

- ከዘር ከሃይማኖት በማህበራዊ አድሎና ልዩነት የመጠበቅ መብት፣
- ኢሰብዓዊ ከሆነ ፣ቅጣት ወይም አያያዝ ፣የመጠበቅ መብት፣
- የሞት ፍርድ በአግባቡ ተፈጻሚ ካልሆነ በስተቀር በህይወት የመኖር መብት፣
-በዘመዶቻቸው የመጎብኘት እና በደብዳቤና በሌሎች መንገዶች ግንኙነት የመፍጠር መብት
- ስለ ንብረቱ ኑዛዜ ማድረግ፣
- ከአንዱ ማረሚያ ቤት ወደ ሌላ ማረሚያ ቤት የመዛወር መብት ፣
- የያዘውን ገንዘብ በአደራ የማስቀመጥ መብት፣
- በጥበቃና በፍርድ የታሰሩ ሰዎች ገቢ የሚያስገኝለት ሥራ የማምረት መብት፣
- መረጃ የማግኘት መብት፣
- በጥበቃ ሥር ያሉት በፍርድ የተከሰሱ ሰዎች ገቢ በሚያስገኝ ማህበር የመደራጀት መብት፣
- አቤቱታ የማቅረብና ለአቤቱታው ምላሽ የማግኘት መብት፣
- የእምነትና የሃይማት ነጻነት፣
- የዲስፒሊን ክስ የማስተባበልና የመከላከል መብት፣
- ሲለቅ ወደ ቤተሰቦቹ የሚመለስበት ስንቅ እና የትራንስፖርት ገንዘብ የማግኘት መብት፣

እንዳለው በዓለም አቀፋዊ እስረኞች አያያዝ መመሪያና በአገራችንም በአንድ አንድ ክልሎች ከወጡ የታራሚዎች አያያዝና መወሰኛ ደንብ ለመረዳት ይቻላል፡፡ እዚህ ላይ ማረሚያ ቤቶች

ታራሚዎችን የማረምና ደህንነታቸውን ለማረጋገጥ የሚያስችል ጥበቃ ለመስጠት ያመቻቸው ዘንድ ወጣት ጥፋተኞችን ከአዋቂዎች፣ ሴት እስረኞችን ከወንዶች፣ በቀላል እስራት የተቀጡትን በጽኑ እስራት ከተቀጡት፣ በሞት ፍርድ የተቀጡትን ከሌሎች እስረኞች፣ በቀጠሮ ላይ ያሉትን ከተፈረደባቸው እንደዚሁም የተፈረደባቸውን እንደ ፍርዳቸው ክብደት ቅጣቱን ለመፈጸም ከሚቀራቸው ጊዜ አኳያ በመመደብ፣ የጥበቃና የማረም አገልግሎት እንዲሰጡ ይጠበቅባቸዋል፡፡ በመሆኑም የተለያዩ መደብ ውስጥ የተፈረጁ እስረኞች የሚያደርጉ ጥበቃ እና የተሀድሶ የተለያየ የመሆኑ ሁኔታ የሚያከራክር አይደለም፡፡ ከዚህ አንጻር ስናየው እስረኞችን (ካታጎራዝ) ማድረግ አንድን እስረኛ ጾታውን፣ ዘሩን የፖሊቲካ አስተሳሰቡን ማህበራዊ አቅሙን፣ ሀይማኖቱን እና የመሳሰሉትን ነገሮች መነሻ በማድረግ ልዩነትና አድሎ ከመፈጸም እጅግ በጣም የተለያየ ነው፡፡ ማረሚያ ቤቶች እስረኞችን በሕግ በተቀመጠው መንገድ የተጠናከረ ወይም ልል የሆነ የጥበቃና የክትትል ሥራ የማከናወን፣ የተለያዩ የተሀድሶና የምክር አገልግሎት የመስጠት መብት ቢኖራቸውም ፣ ከላይ የተነሱትን ነገሮች መነሻ በማድረግ እድሎች ልዩነት ከመፈጸም መታቀብ አለባቸው፡፡

በሁለተኛ ደረጃ በጥበቃና ከፍርድ የታሰሩ ሰዎች ከማናቸውም ኢሰብአዊ እና ጭካኔ ከሞላበት አያያዝ የመጠበቅ ሕግ መንግሥታዊ መብት አላቸው፡፡ በጥበቃ ሥር ያለና በፍርድ የታሰሩ ሰዎች በማረሚያ ቤት እያሉ ከባድ ወይም ቀላል የዲስፒሊን ጥፋት አጥፍተው ከሆኑ ጉዳያቸው በዲስፒሊን ኮሚቴ መታየትና በዚያው መሠረት የዲስፒሊን እርምጃ ሊወሰደባቸው ይገባል እንጂ እስረኞችን አላግባብ መደብደብ ፣የአካል ጉዳት ማድረስና የመሳሰሉትን ተግባራት መፈጸም የለባቸውም፡፡

ከዚህ ጋር አብሮ የሚነሳው በጥበቃና በእጀባ ወቅት የእስረኞችን እንቅስቃሴ የሚገድቡ እንደ ካቴና እና ሰንሰለት የመጠቀምና ወይም ሀይል የመጠቀም አስፈላጊነት ነው፡፡ ማረሚያ ቤቶች የማህበረሰቡን ደህንነት ከማስከበርና የፍርድ ቤቶችን ውሳኔ ለማስፈጸም የሚያከናውኑት ተግባር አንጻር አስፈላጊ በሆነ ጊዜ ሀይል መጠቀምን የሚጠይቅ ወይም እንቅስቃሴ በሚገድብ መሳሪያዎች ለጊዜው መጠቀምን የሚጠይቅበት ጊዜ መኖሩ አያከራክርም፡፡ ከዚህ በመነሳት ማረሚያቤቶች ተመጣጣኝ በሆነ መንገድ ሀይል እና እንቀስቃሴ የሚገድቡ መሳሪያዎችን እንዲጠቀሙ ለማደረግ ስለ ሀይል አጠቃቀም አስፈላጊነትና የሀይል አጠቃቀም ሥርዓት እንዲሁም እንቅስቃሴ የሚገድቡ መሳሪያዎች አጠቃቀም ሥርዓት ዝርዝር የሆነ ደንብና መመሪያ ማውጣት በዚያ መሠረት መመራት ይገባል፡፡

እዚህ ላይ ሳያነሳ መታለፍ የሌለበት የማረሚያ ቤት ሠራተኖች ሕግና ሥርዓትን ለማስከበር ሳይሆን በግል ፍላጎትና ስሜታቸው በመነሳት በእስረኞች ላይ የሚወስዱት የሀይል እርምጃ ለሚያደርሱት ጉዳት ሙሉ በሙሉ በወንጀል ኃላፊና ተጠያቂ እንደሚሆኑ ሲሆን በሥራ ሂደታቸውን ሁኔታው ከሚፈልገውና በሚፈቅደው ፣መጠን በላይ ሀይል ከተጠቀሙ ተጠያቂ የሚሆኑበት ሁኔታ መኖሩን ነው፡፡

በጥበቃና በፍርድ የታሰሩ ሰዎች ከዘመዶቻቸው ከጠበቆቻቸው ጋር በሚገናኙበት ጊዜ ጥበቃ መከናወን አለበት፡፡ የሚቀበሏቸው እቃዎች እና ማናቸውም ወረቀት መፈተሸ፣ በማረሚያ ቤቱ በኩል ታይቶ እንዲወጣ ማድረግ የሕብረተሰቡን የሌሎች ታራሚዎችን ደህንነት ለማስከበር አስፈላጊ ናቸው፡፡ በመሆኑም የግንኙነት ሥርዓቱን፣ የሚገናኙበት ዘንድ የሚደረገው ጥበቃ እና የጠባቂው መብትና ግዴታ በዝርዝር በማስቀመጥ በአንድ በኩል የእስረኞች ከዘመዶቻቸው ጋር የመገናኘት መብት በሌላ በኩል ደግሞ የማረሚያ ቤቱ ቁጥጥርና ክትትል የማድረግ ኃላፊነት ሚዛናዊ በሆነ ሁኔታ እንዲፈጸሙ ማድረግ ይገባል፡፡

በጥበቃና በፍርድ የታሰሩ ሰዎች ከመታሰራቸው በፊት ስለነበራቸው ንብረት ኑዛዜ ወይም ስጦታ ለማድረግ ቢፈልጉ ይህንኑ ለማድረግ እንዲችሉ ከውልና ማስረጃ የሥራ ኃላፊዎች ጋር የመገናኘት ችሎታ ያላቸው ምስክሮች የማቅረብና ኑዛዜው ለሚመለከተው ክፍል የማስተላለፍ ሀላፊነት ማረሚያ ቤቶች አለባቸው፡፡ ከዚህ አንጻር ማረሚያቤቶች የታሰሩ ሰዎች የሚፈጽሟቸውን ተግባራት የመደገፍ ኃላፊነት አለባቸው፡፡ የይግባኝ መብቱን የጨረሰ በፍርድ የተቀጣ ፍርደኛ ቤተሰቦቹና ዘመዶቹ ወዳሉበት ማረሚያ ቤት ተዛውሮ ቅጣቱን የመፈጸም መብት አለው፡፡ ይኸውም በሚሆን ጊዜ ማረሚያቤቶች የፍርደኛውን የዝውውር ጥያቄ በአግባቡ ማስተናገድና ምላሽ መስጠት ይገባቸዋል፡፡

ታራሚዎች ገቢ የሚያስገኝ ማህበር ለምሳሌ በህብረት ሥራ ማህበር የመደራጀት መብት ያላቸው ሲሆን እዚህ ላይ ማረሚያ ቤቱ የማህበሩ አባላትና የማህበሩ አመራር ግንኙነት ግልጽና በመርህ ላይ የተመሰረተ እንዲሆን ማድረግ የማህበሩ ንብረት እንዳይባክን እስረኞች ቁጥጥርና ክትትል የሚያደርጉበትን ምቹ ሁኔታ መፍጠር አለባቸው፡፡ እንዲሁም እስረኞች በግላቸው ገቢ የሚያስገኝ ሥራ ላይ እንዲሰማሩ ጥረት መደረግ አለበት፡፡

ማረሚያ ቤት ሰዎች ስብስብ ብለው የሚኖሩበት ቦታ ነው፡፡ በመሆኑም በተለያየ መንገድ በአቤቱታና ቅሬታ መነሻ የሚሆኑ ሁኔታዎች ይፈጠራሉ፡፡ እነዚህም፣

- የማረሚያ ቤት ሠራተኞች በሥራቸው ምክንያት ከእስረኞች ጋር በሚኖራቸው ግንኙነት፣
- የማረሚያ ቤት ሠራተኞች በግል ከእስረኞች ጋር በሚፈጥሩት ግንኙነት፣ እስረኞች መካከል በሚኖር የእርስ በርስ ግንኙነት፣
- እስረኞች እና በህብረት ሥራ ማህበር መሪዎች ጋር በሚኖራቸው ግንኙነት፣
- የማረሚያ ቤቱ ሠራተኞች በሥራቸው ምክንያት ባላቸው ግንኙነት መብታችን ተጥሶብናል የሚሉ የተለያዩ አቤቱታ የሚያቀርቡ በፍርድ የታሰሩ እና በጥበቃ ሥር ያሉ ሰዎች ያጋጥማል፡፡

በዚህ ጊዜ መርህን፣ ሕግና ሥርዓትን ተከትሎ አቤቱታቸውን ተጣርቶ ምላሽ የማግኘት መብት አላቸው፡፡ የማረሚያ ቤት ኃላፊዎችና ሠራተኞች የእስረኞች አቤቱታ የመቀበል፣ ምላሽ የመስጠት ኃላፊነት እንዳለባቸው ተረድተው በዚህ በኩል የሚታዩ ችግሮችን መቅረፍ አለባቸው፡፡ ከዚህ በተጨማሪ የሌሎችን እስረኞች መብት በማይነካ ሁኔታ በፍርድና በጥበቃ ሥር ያሉ ሰዎች የዕምነት ነጻነት ማክበር አስፈላጊ የሆኑ ሃይማኖታዊ መጽሐፎች በተለያየ መንገድ በማሰባሰብ የማቅረብ ግዴታ ማረሚያቤቶች አለባቸው፡፡

ማረሚያቤቶች ውስጥ ያሉ ጥበቃ ሥር ያሉ ወይም በፍርድ የታሰሩ ሰዎች በማረሚያ ቤቱ ሠራተኞች፣ በማረሚያ ቤቱ ንብረት የጸጥታ ሥራ ወይም በሌሎች እስረኞች የአካል ደህንነት፣ ንብረት እና መብት ላይ የዲስፒሊን ጥፋት የሚፈጽሙበት ሁኔታ ያጋጥማል፡፡ እንደዚህ ሲሆን ማረሚያ ቤቱ የዲስፒሊን ክሱ ሲሰማ እስረኛው መልስ የመስጠት መብት ማክበርና የመከላከያ ማስረጃውን የማሰማት መብቱን ማክበር ይገባቸዋል፡፡

በመጨረሻም አንድ በፍርድ የታሰረ ሰው የእስር ጊዜውን ሲጨርስ ወደቤተሰቦቹ የሚሄድበት የትራንስፖርት ገንዘብና ስንቅ የሚቸገርበት ሁኔታ ያጋጥማል፡፡ እንደዚህ በሆነ ጊዜ ማረሚያቤቶች ሰውየው ወደ ቤተሰቦቹ የሚሄድበት ትራንስፖርትና ስንቅ የሚሆነው ገንዘብ ድጋፍ ካላደረጉ አጠቃላይ በማረሚያ ቤቱና በመንግሥት ገጽታ ላይ አሉታዊ ተፅዕኖ የሚያሳድር በመሆኑ ይህንን ድጋፍ ማድረግ ይገባል፡፡

ከላይ ከተገለጹት በተጨማሪም ሴት እስረኞች በሴትነታቸው ምክንያት በእርግዝና ፣ በወሊድ እና በመሳሰሉት የሚያስፈልጋቸውን ልዮ የመኝታ እና የምግብ አቅርቦት ከግምት ውስጥ ያስገባ እንክብካቤ የማድረግ ግዴታ የማረሚያ ቤት ሠራተኞች አለባቸው፡፡

4.3.3.3. በወንጀል ፍትህ ስርአቱ የሚታዩ ዋና ዋና ችግሮች

የወንጀል ፍትህ ስርአቱ አላማና ግብ ግልጽ ቢሆንም፣ ይሁንና ይህንን ግብ እና አላማ ከማሳካት አንጻር ገና ብዙ እንደሚቀረው ግልጽ ነው፡፡ የወንጀል ፍትህ ስርአቱ አካላት ግንባታ የጀመረው በአጼው ስርአት መንግስት ሲሆን፣ በዚያን ጊዜ የነበረውን አመለካከትና አስተሳሰብን መሰረት አድርጎ የተገነባ ሲሆን፣ ቀጥሎም በደርግ ስርአትም ስርአቱ ሊገነባ የሚፈልገውን የመንግስት ስርአት አይነት በሚያገለግል መልኩ ለመቅረጽና ለማስተካከል ሙከራ ተደርጓል፡፡ ስለሆነም ቀድሞ የነበሩት ስርአቶች የፈጠሩዋቸውን አላማዎች ለማሳካት ከተደራጀበትና ከተቀረጸበት አሰራር አንጻርም ይሁን የቀድሞው አሰራሮችም ቢሆኑ ለወንጀል ፍትህ ስርአቱ ተገቢውን ትኩረት ባለመስጠታቸው በውስጡ እያደጉና እየጎለበቱ የመጡ ችግሮችም ከተቋማቱ ጋር አብረው ዘልቀው የመጡ በመሆናቸው የኢፌዲሪ ህገመንግስት ያስቀመጠውን ራእይና አላማ ከማሳካት አንጻር የራሱ ችግሮች ያሉት መሆኑ ግልጽ ነው፡፡ ከዚህም በመነሳት እነዚህን ችግሮች ለመፍታትና ቀልጣፋና ውጤታማ የወንጀል ፍትህ ስርአት ለመገንባት የፍትህ ስርአት ማሻሻያ ፕሮግራም ተዘርግቶ፣ በርካታ የማሻሻያ ስራዎች እየተሰሩ እንደሆነ ይታወቃል፡፡ ይሁንና የፍትህ ስርአት ማሻሻያ ፕሮግራሙ ግብና አላማ የሚሰራቸውን ስራዎች በመረዳት በወንጀል ፍትህ ስርአቱ ውስጥ የቆዩ ችግሮች ምን እንደሆኑ መረዳት አንድም እነዚህ ችግሮች ተመልሰው እንዳይመጡ ለመከላከል፣ በሌላም በኩል የማሻሻያ ፕሮግራሙ ሊፈታቸው ስለሆነም በእርግጥም እነዚህን ችግሮች ሁሉ ሊፈታ የሚችልበት አቅጣጫ የያዘ መሆኑን አውቆና ተረድቶ ለማስተካከል አስፈላጊ ስለሆነ፣ የወንጀል ፍትህ ስርአቱ ላይ የቆዩ ችግሮችን መመልከት ጠቃሚ በመሆኑ ከዚህ በመቀጠል የወንጀል ፍትህ ስርአቱ ውስጥ ሲያጋጥሙ የነበሩና አሁንም ሙሉ በሙሉ ያልተቀረፉ ችግሮችን ለመመልከት እንሞክራለን፡፡

1. በወንጀል ምርመራ ስራና ሂደት የሚታዩ ችግሮች

የወንጀል ምርመራ በራሱ የመጨረሻ ግብ እንዳልሆነ ቢታወቅም፣ ለረጅም ጊዜ በቆየው የምርመራ ስራ ታሪካችን፣ የወንጀል ምርመራ መጀመር በራሱ እንደ አንድ ግብ የሚታይበት ጊዜና ሁኔታ ጥቂት አይደለም፡፡ በተለይም፣

- የወንጀል ባህሪ በሌላቸው የፍታብሔር ጉዳዮች መነሻ በማድረግ ተጀምረው ጊዜና ጉልበት ከባከነባቸው በኋላ የሚመክኑ የምርመራ ሥራዎች መኖራቸው፣
- ያለበቂ ምክንያት ሰውን በቁጥጥር ሥር ለማዋልና አስሮ ለማቆየት ሲባል ዓርብ ተጀምረው ሰኞ የሚቋረጡ ምርመራዎች መኖራቸው፣

o ወንጀል ከተፈፀመ በኂላ ተጠርጣሪውን ፍርድ ቤት በዋስ እስኪለቀው ድረስ የተወሰነ ደረጃ ከተራመደ በኂላ ከዚያ በኂላ የሚዘነጉና ተቋርጠው የሚቀሩ ምርመራዎች መኖራቸው፣

ሲታይ አሁን አሁን አንዳንድ መስተካከልና መሻሻሎች መታየት ቢጀምሩም የወንጀል ምርመራ መጀመርን በራሱ መሠረታዊ ግብ አድርጎ የመውሰድ የተዛባ አመለካከት እንደነበረ ለመገንዘብ እንችላለን፡፡

በአገራችን የሚከናወኑ ምርመራዎች የመጨረሻ ውጤታቸው እና ምን ዓላማ ሊያሳኩ እንደሚችሉ፣ ከመጀመሪያው ሳይታሰብባቸው የሚፈፀሙና ያለምንም ግብ የመርማሪው ጊዜ ጉልበት እና ገንዘብ ከባከነባቸው በኂላ ምንም አይነት ውጤት ሳያስገኙ የሚቀሩበት አጋጣሚ ቀላል እንዳልነበረ የቆዩ የምርመራ መዝገቦችን በማየት መረዳት ይቻላል፡፡

ተከሳሹ በወንጀል ኃላፊ በሚሆንበት አግባብ የህግ የግዙፍ ተግባርና የሀሳብ ሁኔታ መሟላታቸውን በጥልቀት ሳይመረመር በቁጥጥር ስር ውለው ንጹሀን ዜጎች ሲጉላሉ የቆዩበት ጊዜ ጥቂት አይደለም፡፡ ከዚህ በተጨማሪ፣

- ተፈፀመ የተባለው ወንጀል በግል አቤቱታ አቅራቢነት ወይም በመንግስት በኩል ክስ የሚቀርብበት መሆኑን ሳይለይ በግል አቤቱታ አቅራቢነት ለሚያስከስሱ ወንጀሎች የተበዳዩ ፈቃድና አቤቱታ ሳያገኝ የወንጀል ምርመራ ማከናወን፡፡
- ወንጀሉን ፈፀመ የተባለው ተጠርጣሪ ለወንጀሉ በኃላፊነት የሚጠየቅ መሆኑን አለማረጋገጥ፣
- የወንጀል ክስ ማቅረቢያ ጊዜ በይርጋ ያልታገደ መሆኑን አለማረጋገጥ፣
- ለወንጀሉ በኃላፊነት የሚጠየቀው ተጠርጣሪ በህይወት ያለ መሆኑን አለማረጋገጥ፣
- ተከሳሹ በጉዳዩ በወንጀል ተከስሶ ጥፋተኛ ሆኖ ያልተቀጣ ወይም በነፃ ያልተሰናበተ መሆኑን ሣያረጋገጡ ምርመራ ማከናወን

የወንጀል ፍትህ ስርአቱ ውስጥ ይታዩ የነበሩ ችግሮች ናቸው፡፡

ከላይ የተዘረዘሩት ጉዳዮች በትኩረት በማየት የወንጀል ምርመራ እየተከናወነ ነው ወይስ አይደለም የሚለው ጥያቄ ሲነሳ በፌዴራልም ሆነ በክልል የሚፈፀሙ በርካታ ስህቶች እንዳሉ በርካታ ፍርድ ያገኙ ጉዳዮችን አንስቶ ለማስረዳት ይቻላል፡፡

እስከቅርብ ጊዜ ድረስ ባለው ተሞክሮአችን፣ ምርመራ የማከናወን ስልጣን ያለው አካል /ፖሊስ/ ወንጀል ስለመፈፀሙ ጥቆማ ሲደርሰው የምርመራ ሥራውን በእርግጥ የተባለው ወንጀል ተፈፅሟል ወይስ አልተፈፀመም የሚለውን ነጥብ በማጣራት አይጀምርም፡፡ ይልቁንም ወንጀሉ ስለመፈፀሙ እርግጠኛ ሣይሆንና ማስረጃ ሣያሰባስብ ወንጀሉን ፈፀሙ የተባሉትን ሰዎች በመያዝ ጥቆማ አቅራቢው ስለጉዳዩ ያውቃሉ ያላቸውን ምስክሮች ቃል በመቀበል ምርመራውን ጀምሮ የሚያጠናቅቅበት ሁኔታ ይስተዋላል፡፡ በዚህም ምክንያት፣ወንጀል ፈፅመዋል የተባሉት ሰዎች አላግባብ ተከስሰው ብዙ ጊዜ ከታሰሩ በኋላ ተፈፀመ የተባለው ወንጀል በሀሰት ተቀነባብሮ የቀረበ መሆኑን የተረጋገጠበት ሁኔታ በተለያዩ ፍርድ ቤቶች ከተሰጡ ውሳኔዎች ለመረዳት ይቻላል፡፡

የወንጀል ምርመራ አጥፊውን ለፍርድ ለማቅረብ የሚችል ማስረጃ ለማሰባሰብና በወንጀል ክስ፣ የሙግትና የፍርድ ሂደት አስፈላጊውን እገዛ ማድረግ ነው፡፡ ይሁንና ምርመራው ከተጠናቀቀ ዐቃቤ ሕግ ክስ ካቀረበ በኋላ የወንጀል ምርመራ መሠረታዊ ግብ እንደተሳካ አድርገው በተከሣሽ አቀራረብም ሆነ በምስክሮች አቀራረብ እኛን የሚመለከት ብለው የሚከራከሩ መርማሪዎች እንዳሉ ይታወቃል፡፡ አንድ ምርመራ ተከናውኖ ተከሣሹና ማስረጃዎች ፍርድ ቤት ቀርበው ተጠያቂ የማይሆን ከሆነ የወንጀል ምርመራ መሠረታዊ ግቡን አላሳካም ማለት ነው፡፡ ሌሎች አገሮች ተከሣሽን በመክሰስና ጥፋተኛ ለማሰኘት የሚደረገው ዕገዛ የወንጀል ምርመራ አንደኛው ሂደት እንደሆነ " Criminal Investigation is the process of assisting prosection of the person charged with crime." በማለት ይገልፃሉ፡፡ በመሆኑም የወንጀል ምርመራ ስራ የምርመራ መዝገቡን እስከ ማጠናቀቅ ድረስ ያለውን ሂደት ብቻ የሚመለከት አድርገው የሚያስቡና ተከሣሹንና በምርመራ ሂደት የተሰበሰቡትን ማስረጃዎች ለፍርድ ቤት በማቅረቡ ሂደት ምንም አይነት እገዛ ማድረግ እንደሌለባቸው የሚያስቡ መርማሪ ፖሊሶች " የወንጀል ምርመራን እንደ መሠረታዊ ግብ ማሣኪያ ሂደት ሣይሆን ምርመራ ማጣራቱ በራሱ ግብ አድርገው የሚመለከቱ በመሆናቸው መሰረታዊ የምርመራ አላማና ግብን ከመረዳት አንጻር ችግር እንዳለ የሚያሳይ ነው፡፡

የወንጀል ምርመራ ልዩ ባህሪ ያላቸውና የወንጀል ሰለባ የሆኑ ሰዎች በመያዣነት የታገቱባቸው ወንጀሎች ተፈፅመው በሆነ ጊዜ ከላይ ከተገለፁት ተግባራት በተጨማሪ የወንጀል ሰለባ የሆኑትን ሰዎች ከተጋረጠባቸው አደጋ ለመታደግና አስፈላጊውን እርዳታ እንዲያገኙ የሚከናወነውን ተግባር

ያጠቃልላል፡፡ የተፈፀመው ወንጀል ሰውን አስገድዶ መሰወር፣ ጠለፉ፣ ንፁሐን ዜጎችን ማገትና መደራደሪያ ማድረግ የመሳሰሉት በሆነ ጊዜ ከላይ ከተገለፁት በተጨማሪ የወንጀሉን ሰለባ ለማስለቀቅ የሚከናወኑ ተግባራትን ያጠቃልላል፡፡ ይሁንና የወንጀል ሰለባዎችን ከመጠበቅና ከማዳን አንጻር ተገቢው ግንዛቤና ትኩረት ያላገኘ መሆኑም ሌላው በምርመራ ስራ ሂደት ላይ ያለ ችግር ነው፡፡

በማናቸውም አገር መረጃ መደበኛ በሆነ ሁኔታ በሚቀርብ አቤቱታና ጥቆማ ወይም መደበኛ ባልሆነ መንገድና በጥናትና በክትትል ይገኛል፡፡ እዚህ ላይ በምርመራ ሒደት በአገራችን ፖሊስ ከአንድ ጠቋሚ ወይም ምስክር ለማግኘት የሚቻለውን ያህል መረጃ አሟጦ ለመቀበል የሚያስችለውን አሠራር ሳይሆን ጠቋሚው በፅሑፍ አስፍሮ እና ፈርሞ የሰጠውን መረጃ ብቻ ይዞ የሚቀርበትን አሠራር እየተከተለ መስራት የተለመደና የሚታወቅ ነው፡፡

ፖሊስ በየትኛውም አለም በጠቋሚዎች የሚያውቁትን ሙሉ መረጃ አሟጦ ለመቀበል የሚያስችለውን "Interviewing" ዘዴ በመጠቀም መረጃ በአግባቡ የመሰብሰብ ችግር አለበት፡፡ በተግባር የሚከናወነው ጠቋሚው በወረቀት አፅፎ መረጃውን ለፖሊሱ እንዲሰጠው ማድረግ ሲሆን ይኸ አሠራር ተቀባይነት ካላቸው ዓለም አቀፍ የመረጃ አቀባበል ስርዓት ያፈነገጠ ብቻ ሳይሆን በወንጀለኛ መቅጫ ሥነ ስርዓት ህግ ቁጥር 14 ንዑስ አንቀፅ 1 ድንጋጌ ጋር የሚቃረን መሆኑን የህጉን ድንጋጌ በማንበብ ለመረዳት ይቻላል፡፡ በአጠቃላይ ሲታይ ለረጅም ጊዜ ስር ሰዶ የቆየው የአገራችን የወንጀል ምርመራ ሥራ፡-

- ስለ ወንጀሉ መፈፀም፣ ስለ ወንጀሉ አፈፃፀምና በወንጀሉ ስለሚጠረጠሩ ሰዎች ነፃና ገለልተኛ ሆኖ ሁሉንም አማራጮች ለማየትና ለመዳሰስ ከሚያስችል አግባብ መረጃዎችን በማሰባሰብ ሳይሆን ቀድሞ አንድ ማደማደሚያ በመያዝ፣ የማደማደሚያውን እውነትነት ለማረጋገጥ፣ የሚከናወን መሆኑ፣
- መረጃንና ማስረጃን ማዕከል በማድረግና ተጠርጣሪው ሳያውቅ ፍንጭ ለማነፍነፍ፣ መረጃና ማስረጃ ማግኘትን መሠረታዊ ግብ አድርጎ የሚንቀሳቀስ ሳይሆን ተጠርጣሪውን ማዕከል በማድረግና ማናቸውንም ፍንጭ ሆነ መረጃ ከተጠርጣሪው ማግኘትን እንደ ግብ ይዞ የሚከናወን መሆኑ፣
- የመረጃን በተሟላ መንገድ ያለመሰብሰብ፣ ማስረጃዎችን ህጋዊ ተቀባይነት ክብደትና ታዓማኒነት በሚያጠናክር ሂደት ሳይሆን በሚያዳክም አሰራር የሚከተል መሆኑ፣

- ህጋዊ የሆነ የብርብራና መያዥያ ትዕዛዝ ባልተሟላበት ሁኔታ የተለያዩ ኤግዚቪት የመያዝ ቴክኒካል ማስረጃዎች ተቀባይነት መንገድ ለማሰባሰብ ለመርመርና ውጤታቸውን ለማቅረብ የሚያስችሉ ከፍተኛ የሆነ የክህሎት የቁሳቁስና ያላብራቶሪ ችግር ያለበት መሆኑ፣
- ነፃና ገለልተኛ የሆኑ ምስክሮችን ቃል ከማሰባሰብ ድካም የሚጠይቅ ሥራ ከማከናወን ይልቅ ተጠራርተው የቀረቡ የዘመድ ምስክሮችን ቃል በመቀበል የምርመራ መዝገቡን ለማጠናቀቅ ትኩረት የሚያደርግ መሆኑ፣
- ተቀባይነት፣ ታዓማኒነትና ክብደት ያላቸውን ማስረጃዎች ከማሰባሰብ ይልቅ ከጉዳዩ ጋር ይኸ ነው የሚባል ግንኙነት የሌላቸውን ማስረጃዎች በማያያዝ መርካትና የምርመራ መዝገቡን ማጠናቀቅን እንደ ግብ የሚመለከት መሆኑ፣
- በምርመራ ሒደት ዐቃቤ ህግ ሙያዊ አስተያየትና ድጋፍ ከመጠየቅ ይልቅ፣ ስለተያዘ ምርመራ እና እየተሰበሰበ ስላለው ማስረጃ ምንም አያገባውም፣ የእኔ ኃላፊነትና ሥራ ነው በሚል መንፈስ በመዝገቡ ላይ ውሳኔ ከሚሰጠው አካል፣ መደበቅ የሚከናወን መሆኑ፣
- የምርመራ ሥራውን በሰፊውና አሚጦ በማከናወን በኩል የፍላጎትም ሆነ የብቃት ችግር የሚስተዋልበት በመሆኑና ተከሳሹን ጥፋተኛ ለማሰኘት በመንግስት በኩል ያለውን የማስረዳት ሸክምና የማስረጃ ብቃት መስፈርት ሊያሟላ የሚችል ማስረጀ ማሰባሰብን መሠረታዊ ዓላማው አድርጎ በመውሰድ በኩል የግንዛቤ የአቅም ችግር ያለበት መሆኑ፣

በአጠቃላይ ምርመራ በራሱ ግብ ሳይሆን ተከሳሹን ሚዛናዊና ግልፅ በሆነ ችሎት ተሟግቶ ለማስቀጣት የሚችል ማስረጃ ማሰባሰብና አጥፊው በፍርድ ሂደት ተከራክሮ ተጠያቂ ማድረግን መሠረታዊ ግብ አድርጎ ያለመያዝ ችግር ሲታይበት የቆየ መሆኑን ስለሆነም የወንጀል ፍትህ ስርአቱ የተቀመጠለትን አላማና ግብ እንዳያሳካ ትልቅ እንቅፋት ሆኖ መቆየቱን እንረዳለን፡፡

2. በክስ አቀራረብ ሂደት የሚታዩ ችግሮች

በአገራችን የወንጀል የፍትህ ሥርዓት ዐቃቤ ሕግ ከፍተኛ ስልጣን ያለው አካል ነው፡፡ ዐቃቤ ህግ ሚናውን በአግባቡ መወጣት ለወንጀል የፍትህ ሥርዓቱ ውጤታማነት ወሣኝ ነው፡፡

ይሁንና አቃቤ ህጉም በወንጀል ፍትህ አስተዳደሩ በርካታ ችግሮች ያሉበት ሲሆን ከእነዚህም መካከል፣

1. ተከሣሹን በሀላፊነት የማያስጠይቁ እና የማያስቀጡ ሁኔታዎች መኖራቸውን ከምርመራ መዝገቡ በተያያዙት ማስረጃዎች ማለትም ተከሣሽ ለድርጊቱ ፍፁም ኢ ሀላፊ መሆኑን ፍፁም በሆነ መገደድ የፈፀመው መሆኑን አስገዳጅ በሆነ ሁኔታ ወይም በሕጋዊ መከላከያ የፈፀመው መሆኑን የሚያሣይ በቂ ማስረጃ እያለው ክስ የሚያቀርብበት ሁኔታ መኖሩ በቀዳሚነት የሚጠቀስ ሲሆን፣ ለዚህም እንደክርክር የሚቀርበው የወንጀለኛ መቅጫ ሥነ ሥርዓት ሕግ ቁጥር 42/1/ሀ/ በእንደዚህ አይነት ምክንያቶች ዐቃቤ ሕግ ክስ አያስቀርብም ብሎ ለመወሰን ስልጣን አይሰጠውም የሚል ነው፡፡ ሆኖም የህጉን ድንጋጌ ስንመለከተው "ክስ ለማቅረብ የማይቻለው ጥፋተኛ ለማድረግ በቂ የሆነ መረጃ የሌለ መሆኑን ዐቃቤ ሕግ የተረዳ እንደሆነ" የሚል ሆኖ እናገኘዋለን፡፡ በመሆኑም የተሰበሰበው መረጃ ተከሣሹ በህጋዊ መከላከል ድርጊቱን መፈፀሙን የሚያስረዳ በሆነበት ሁኔታ ዐቃቤ ሕጉ ተከሣሹን ከስሶ ጥፋተኛ ለማድረግ የሚያስችል በቂ ማስረጃ አለው ለማለት የሚቻል አይደለም፡፡ ተከሣሹ የፈፀመው ድርጊት በሀላፊነት የማያስጠይቀውና የማያስቀጣው ሁኔታ መኖሩን በተሰበሰበው ማስረጃ ተረጋግጦ እያለ ዐቃቤ ህግ ዝም ብሎ ክስ ማቅረቡ ምን ጠቀሜታና ፋይዳ ይኖረዋልን? የሚሉት ነጥቦች አገራዊ ችግር እናም በአቃቤ ህጉ አሰራር መሰረታዊ የአመለካከት ችግር መኖሩን የሚያሳዩ ናቸው፡፡
2. ዐቃቤ ህግ ክስ ለማቅረብ በእጁ ያለው ማስረጃ በመጀመሪያ ተከሣሹን የሚያቀርባቸውን መከላከያ ማስረጃዎች የሚቋቋምና ተከሣሹን ጥፋተኛ ለማድረግ የሚችል መሆኑን በአግባቡ መመዘንና መመርመር ይኖርባቸዋል፡፡ ይሁንና በክስ አቀራረብ ላይ የሚስተዋለው ችግር ዐቃቤ ሕግ ክስ ለማቅረብ የሚያስፈልገው የማስረጃ እና ተከሣሹን ለማስቀጣት የሚያስፈልገው ማስረጃ ደረጃ /Standard of proof/ የተለያየ አድርጎ ማሰብ በደካማ ማስረጃ ክስ የሚመሰረትበት ሁኔታ መኖሩ ነው፡፡
3. ዐቃቤ ህግ ወንጀሉ የተፈፀመበት ጊዜ፣ እና ቦታ በድርጊት እና በውጤት መካከል ምክንያታዊ ግንኙነት መኖሩን አለማረጋገጥ፡፡ በዚህ ምክንያት ያልተሟላ ክስ የሚቀርብበት ሁኔታ ያለ መሆኑና በሌላ በኩል ወንጀሉ የተፈፀመበት ጊዜ የሚለው አባባል በፍርድ ቤት ጠብቦ የመተርጎም ችግር መኖር ለምሣሌ አንድ ገንዘብ ያዥ ከመስከረም/1999 እስከ ሰኔ 1999 ከተቀበለው ገንዘብ ውስጥ 50,000 አጉድላለች የሚል ክስ ሲቀርስ 50,000 ብሩን

በየትኛው ቀንና ወር እንዳጎደለች ገልፃችሁ ክሶችን ካላሻሻላችሁ እንቀበልም የሚባልበት አጋጣሚ መኖሩ ሌላው የሚያጋጥም ችግር ነው፡፡

4. ከአንድ በላይ የሆኑ ሰዎች ክስ ሲቀርብ ክሱን በአንድ ላይ ለማቅረብ የሚያስችል ምክንያት መኖሩን አለማረጋገጥ፣ ከአንድ በላይ የሆኑ ሰዎች ሲከሰሱ በወንጀሉ ያላቸውን የተሣትፎ ደረጃ በክሱ ውስጥ በአግባቡ ያለመግለፅ፣ ከአንድ በላይ ወንጀል በተፈፀመ ጊዜ እያንዳንዱ የወንጀል ድርጊት ላይ ክስ አለማቅረብ ችግሮች ይስተዋላሉ፡፡
5. የወንጀል ፍሬ ሃሣብ የሌላቸው የክስ ማመልከቻዎች ማቅረብ፣ ለሙግትና ለክስ ስሚ ተፈላጊውን ዝግጅት አለማድረግ፣ ተገቢ ባልሆነ ምክንያት መዛግብትን መዝጋት፣ ምስክሮችን አስቀድሞ ለይቶ አለመግባት፣

በአጠቃላይ የምርመራ መዝገቡን ተቀብሎ ክስ ለመመስረት በሚደረገው ዝግጅት አቃቤ ህግ ዕውነቱ እንዲወጣ እና ፍትህ እንዲሰፍን የማድረግ ግዴታ ያለበት መሆኑን ባገናዘበ መልኩ ኃላፊነትን አለመወጣት በህጉ በተመለከተው የጊዜ ገደብ ውሣኔ አለመስጠት ከሚጠቀሱት ችግሮች መካከል ናቸው፡፡

3. <u>በሙግት ሂደት የሚታዩ ችግሮች</u>

በሙግት ሂደት ዐቃቤ ህግ ተከሣሽና የተከሣሽ ተከላከይ ጠበቃ በተከራካሪነት ፍርድ ቤቶች ደግሞ በብይን ሰጭነት በመሚገት የሚሳተፉበት ነው፡፡ የወንጀል የሙግት ሂደት ዳኞች ሊኖራቸው የሚችለው ሚና እንደ አገሮቹ የህግ ሥርዓት የተለያየ ነው፡፡ ስለሆነም ዳኞች በሙግትና ማስረጃ በመመዘን ሂደት፣

- በኮመን ሎው የህግ ሥርዓት
- በሲቪል ሎው የህግ ሥርዓት እና
- ቅይጥ “Mixed” የህግ ሥርዓት

ከሚከተሉት አገሮች የተለያየ ሚናና ድርሻ አላቸው፡፡ እዚህ ላይ የእኛ አገር የሙግት ሂደት የሚመራባቸው የሥነ ሥርዓት ህጎች የኮመን ሎው እና የሲቪል ሎው የህግ ሥርዓት የተወሰዱ ቅይጥ የሆነ ባህሪና ይዘት ያላቸው መሆኑን በርካታ አብነቶችን አንስቶ ለማሣየት ይቻላል፡፡ የሙግት ሂደታቸው ከሁሉቱም የህግ ሥርዓቶች በተቀየጠ ድንጋጌ የሚመሩ አገሮች ተከራካሪዎቹም ሆነ ዳኞች የሁለቱን የህግ ሥርዓቶችና አንድ ድንጋጌ በምን ምክንያት ከሲቪልሎው ወይም ከኮመንሎው እንደተወሰደ ለማወቅ ካልቻሉ ሂደቱ ሚዛኑን የሚስትበት ሁኔታ መኖሩ አያከራክርም፡፡ በእኛም አገር የሙግት አካሄድ ሥርዓቱን ለመምራት ታስበው

የተደነገጉ የሥነ ሥርዓት ህግ ድንጋጌዎች ከየትኛው የህግ ሥርዓት እንደተዋስናቸውና እንዴት መተርጎምና ሥራ ላይ መዋል እንዳለባቸው በውል ባለመገንዘብ የሚስተዋሉ ችግሮች አሉ፡፡ ከነዚህም ጥቂቶቹን ለመግለጽ፣

- ዐቃቤ ህግ ክሱን የመክፈት ኃላፊነቱን በአግባቡ የማይወጣ መሆኑ፣
- ዐቃቤ ህግ ከሚመለከታቸው አካላት ጋር በመመካከር ማስረጃው የማቅረብ ግዴታውን /Burdon of production/ የማይወጣ መሆኑ፣
- ዳኞች በህጉ የተሰጣቸውን የዐቃቤ ህግንም ሆነ የተከሳሹን ምስክር የመጠየቅ መብት ከመጠን አሳልፈው አንድ አንድ ጊዜም ክርክሩን ገለልተኛ ሆኖ የመምራት ግዴታቸውን እስከሚረሱ ድረስ የሚጠቀሙበት መሆኑ፣
- ዳኞች ዐቃቤ ህግን ምስክሮቹን የመስማትና የመጠየቅ መብት በመገደብ ዐቃቤ ህጉን በመተካት ስለማያውቁት ጉዳይ ማስረጃ ለመስማት የሚጥሩ መሆኑ፣
- ዳኞች ተጨማሪ ማስረጃ የማስቀረብና የመስማት ስልጣናቸውን ከህጉ መንፈስና አላማ ውጭ ጥቅም ላይ የሚያውሉ መሆኑ ወይም ስልጣናቸውን መጠቀም በሚገባቸው ሁኔታ የማይጠቀሙ መሆኑ፣
- የወንጀለኛ መቅጫ ሥነ ሥርዓት ሕግ ቁጥር 137/1/ ከሚደነግገው ውጭ የሰሚ ሰሚ ማስረጃ ተቀባይነት የለውም በማለት አስቀድመው ውድቅ የሚያደርጉ መሆኑ፣

በአጠቃላይ ዐቃቤ ህግ፣ የተከሣሽ ጠበቃና ዳኞች የእኛን የሥነ ሥርዓት ህግ ልዩ እና ቅይጥ ባህሪ ባለመረዳት ሚዛኑን ከመጠበቅ ይልቅ አንድ አንድ ጊዜ እንደ ኮመንሎው የህግ ሥርዓት እንደሚከተሉት ዳኞች ሌላ ጊዜ ደግሞ የሲቪል ሎው የህግ ሥርዓት የሚከተሉትን የሙግት አመራር እና አካሄድ በመከተል በተከራካሪዎቹ እና በምስክሮች ላይ ተገቢ ያልሆነ ጫና የሚፈጥሩባቸው ሁኔታዎች በሙግት ሂደት ላይ የሚታዩ ችግሮች ናቸው፡፡

በህጉ እንደተመለከተው የቅጣት ውሣኔ የሚወሰነው ዐቃቤ ህግና ተከሳሹ ስለ ቅጣት አወሳሰን ያላቸውን የመከራከሪያ ሀሳብና ማስረጃ በመመርመር መሆን ያለበት ሲሆን፣

- በዐቃቤ ህግ በኩል ስለተከሳሹ ያለፈ የህይወት ታሪክ እና ባህሪ መረጃዎች ተጠናቅረው የማይቀርቡ ሲሆን የቅጣት አስተያየትም ሲጠየቅ የወንጀል ህጉን ግብ ለማሣካት የሚችል አሳማኝ ክርክር በዝርዝር የማያቀርብና ፍርድ ቤቱ የመሰለውን ቅጣት ቢወስን ቅጣቱን

ወይም አቅልሎ ቢወስን ወይም የመጨረሻውን ቅጣት እንዲወሰንበት የሚል አጭርና ጥቅል የቅጣት አስተያየት የሚሰጥ መሆኑ፣

- የተከሳሹን አጠቃላይ ማህበራዊ የሥነ ልቦናና ሌሎች ሁኔታዎች በማጥናት ተከሳሹን ለማረምና ለማስተማር ስለሚችለው የቅጣት ዓይነት ሙያዊ ድጋፍ የሚያደርግ ባለሙያ እገዛ ሣያገኙ ዳኞች የቅጣቱን አይነትም ሆነ መጠን ለመወሰን የሚገደዱበት ሁኔታ መኖሩና ቅጣቱን ለማስፈፀም የሚወጣውን ኢኮኖሚያዊና ማህበራዊ ወጭና ኪሣራ ሣይመዘን፣ በሌላ በኩል ጥፋተኛው የቅጣት ውሣኔው ሙሉ በሙሉ ቢፈፀምበትም፣ ጥፋተኛው አትራፊ የማይሆን መሆኑን እና የወንጀል ህጉ መሠረታዊ ግብ የሚያሣካ መሆኑን በማገናዘብ በመወሰን በኩል የሚታዩ ችግሮች እንዳለ በርካታ አብነቶችን ለማቅረብ ይቻላል፡፡

- በቅጣት ውሣኔ አሰጣጥ የሚታየው ሌላው ችግር የህጋዊነት መርህ በአግባቡ አለመከበሩ ነው፡፡ እዚህ ላይ ፍርድ ቤቶች ቅጣትን በመሰላቸው አሻሽለው መወሰን እንደሚችሉ በህጉ ድንጋጌ በግልፅ ባልተደነገገበት ሁኔታ የወንጀል ህጉ ከሚደነግገው ዝቅተኛ የቅጣት ጣራ በመውረድ ለምሣሌ የከባድ የሰው መግደል ወንጀል፣ በከባድ የመግደል ሙከራ ወንጀልና ጥፋተኛ የተባለን ከአስር ዓመት በታች በመውረድ በአምስት ወይም ሰባት ዓመት ፅኑ እስራት እንዲቀጣ መወሰንና በሌሎችም ወንጀሎች በተመሣሣይ መንገድ በህግ ቅጣቱን ለማቅለል ከተፈቀደላቸው ዝቅተኛ ጣሪያ በታች ሲወስኑ በሰፊው የሚታዩ መሆኑ፣

- በአንድ አንድ አጋጣሚ ቅጣቱን አክብዶ ለመወሰን በህጉ ድንጋጌ ከተገለፀው ቅጣት በላይ የሚወሰንበት አጋጣሚ መኖሩና ዳኞች በወንጀል ሕጉ የተቀመጠውን ዝቅተኛ እና ከፍተኛ ጣሪያ በውል ሣያጠኑ በዘፈቀደ የቅጣት ውሣኔ የመወሰን እንደ በጎ ልምድ አዳብረውት የሚገኝ መሆኑ፣

- ልዩ የቅጣት ማቅለያ ሁኔታዎች ባሉበት ጊዜ በቅጣት አወሳሰን ወቅት ከግምት ውስጥ አለማስገባት በተቃራኒው ጠቅላላ የቅጣት ማቅለያ ሁኔታዎችን እንደ ልዩ የቅጣት ማቅለያ ሁኔታዎች በመውሰድ ቅጣቱን አቅልሎ መወሰን የሚታይ መሆኑ፣

- ተደራራቢ ወንጀሎች የተዛመዱ ወንጀሎች እና ጣምራ ወንጀሎች ተፈፅመው በሚገኙበት ወቅት ስለ ቅጣት አወሳሰን ሊሠራባቸው የሚገቡ የቅጣት አወሳሰን ድንጋጌዎችን ባገናዘበ መልኩ የቅጣት ውሣኔ አለመስጠት በተደጋጋሚ የሚከሰት መሆኑ፣

- የሚወሰኑ የቅጣት ውሣኔዎች አጥፊው ካጠፋው ጥፋት ጋር የማይጣጣም አንድ አንድ ጊዜም ለይስሙላ የቅጣት ውሣኔ የሚሰጥበት አጋጣሚ መኖር፣

- በህግ ከተደነገገው ውጭ የጥፋተኝነትና የቅጣት ውሣኔ መገደብና በሌላ በኩል በህጉ ድንጋጌ የጥፋተኝነትና የቅጣት ውሣኔ መገደብ ተጠቃሚ ሊሆኑ የሚችሉ ተከሳሾችን የቅጣት ውሣኔ መወሰንና እንዲፈፀም ማድረግ የሚታይ መሆኑ፣

- የገንዘብ ቅጣት ለማስፈፀም በህግ ከተደነገገው ውጭ የእስራት ቅጣትን በአማራጭ ቅጣትነት የመወሰንና የገንዘብ ቅጣቱን ወዲያውኑ ለመክፈል ያልቻለ ተከሳሽ በአማራጭ የእስራት ቅጣት እንዲፈፅም ወዲያውኑ ትዕዛዝ መስጠት የተለመደ መሆኑ፣

- የገንዘብ ቅጣትና ነፃነትን የሚያሣጣ ቅጣት በተወሰነ ጊዜ የእስራት ወይም የፅኑ እስራት ቅጣቱን 2/3 ለፈፀመ ተከሳሽ የገንዘብ ቅጣቱን አልከፈልክም በሚል ምክንያት በአመክሮ እንዳይፈታ ትዕዛዝ የመስጠት ልማዳዊ አሰራር መኖሩ፣

- ከመደበኛ ቅጣት ውጭ ያሉ ሌሎች የጥንቃቄ እርምጃዎች ተግባራዊ የማድረግ ልምድ አለመኖሩና በአብዛኛው ስራ ላይ አለመዋላቸው፣

- በወንጀል ህጉ እና ሌሎች የሥነ ስርዓት ሕግ ማዕቀፎች የተደነገገው የንብረት እንዲወረስ ውሣኔ እንዲሰጡ ሲጠየቁ የህጉን ድንጋጌዎች መሠረት በማድረግ ውሣኔ አለመስጠት ተደጋግሞ የሚስተዋል መሆኑ፣

- ከእስር ውጭ ያሉ አማራጭ ቅጣቶችን የወንጀል ህጉን መሠረታዊ ግብ ለማሣካት በሚያስችል መንገድ በአግባቡ አለመጠቀም፣

በአጠቃላይ ወንጀል አድራጊዎች በወንጀል ድርጊታቸው ለማትረፍና የወንጀል የሥራ ፍሬአቸው ተጠቃሚ ለመሆን አስበው የሚፈፅሟቸውን የወንጀል ባህሪያት በመገንዘብና ይህንን አመለካከት እና አድራጎት ለማበረታታት ሣይሆን ለመቀነስ የሚያስችል የቅጣት ውሣኔ አለመወሰን እና ሌሎች ክፍተቶችና ችግሮች እንዳሉ የሚያከራክር አይደለም፡፡

4. ፍርደኞችን በማረም ሂደት የሚታዩ ችግሮች

የአገራችን ማረሚያ ቤቶች በህግ ዕውቅና ያላቸው ተቋማት ሆነው አገልግሎት መሰጠት ከጀመሩበት ከ1936 ዓ.ም ጀምሮ አሁን እስካለንበት ጊዜ ድረስ የማረሚያ ቤቶች ተልዕኮ ከባድና ውስብስብ ስለመሆኑና ተቋማቱ ተልዕኮቸውን ለመወጣት ስለሚያስፈልጋቸው ተቋማዊ ብቃትና አደረጃጀት፤የተቋሙ ሰራተኞች እውቀትና ክህሎት በመንግስት አካላትም ሆነ በህብረተሰቡ የተሟላና ትክክለኛ ግንዛቤ እንደሌላቸው በርካታ ማጠቀሻዎችንናና ማስረጃዎችን ማቅረብ ይቻላል፡፡

በወቅቱ የነበሩት መንግስታት ስለ ማረሚያ ቤቶች ያራምዱት የነበረውን አስተሳሰብ ለመረዳት ለመጀመሪያ ጊዜ ማረሚያ ቤቶችን በአዋጅ ያቋቋመውን **የወህኒ ቤቶች ማቋቋሚያ አዋጅ ቁጥር 45/1936** መመርመሩ ብቻ በቂ ነው፡፡ ወህኒ ቤቶች አጥፊዎች ሰብዓዊ ክብራቸውን በሚያስጠብቅ ሁኔታ ተይዘው፣ ታርመውና መልካም ዜጋ ሆነው የሚወጡባቸው ተቋማት እንዲሆኑ ታስበው ያልተቋቋሙና በዚሁ አግባብ ያልተደራጁ ነበሩ፡፡ በመሆኑም በጥበቃ ሥር ያሉ እና በፍርድ የታሰሩ ሰዎች ለከፋ አያያዝ የሚጋለጡባቸውና በዚህም ምክንያት የአካልና የስነልቦና ጉዳት ደርሶባቸው የሚወጡባቸው ተቋማት የነበሩ መሆናቸው የሚካድ አይደለም፡፡

ከዚህ በተጨማሪ ተቋማቱ ከነበራቸው ጉድለት በላይ በጥበቃ ሥር ያሉና በፍርድ የታሰሩ ሰዎች በማረሚያ ቤቱ አስተዳደሩ ሹም ውሳኔ በሰበብ አስባብ ለአካል ግርፋት ይጋለጡ የነበረ ሲሆን ይህም በወህኒ ቤቶች አዋጅ ቁጥር 45/1936 ከሴቶችና ከሀምሳ ዓመት በላይ ከሆናቸው እስረኞች በስተቀር የማረሚያ ቤት አስተዳደር ሹም ሌሎች እስረኞችን በአካል ግርፋት ቅጣት መቅጣት የሚያስችለውን የህግ ደንጋጌ መነሻ በማድረግ ይከናወን የነበረ መሆኑ መረጃዎች ያመለክታሉ፡፡

ይህ ሰብአዊነት የጎደለው አሰራር በህብረተሰቡ እስካሁን ድረስ እንደ ጥሩ የወንጀለኛ መቅጫ እና ማስተማርያ ርምጃ ተደርጎ መወሰዱን በወንጀል የተጠረጠሩ ፤የተከሰሱ ወይም በፍርድ የተቀጡ ሰዎች ማረሚያ ቤት ሲገቡ ለኑሮ እጅግ አስቸጋሪና ከባድ ፈተና ሊያጋጥማቸው

እንደሚገባ በመግለጽ አሁን ያሉት ማረሚያ ቤቶች ሆቴሎች ሁነዋል ብለው የሚከራከሩ በርካታ ሰዎች እንዳሉ በማየት ለመረዳት ይቻላል፡፡

ከዚህ መሰረታዊ የሆነ የአመለካከት ችግር አንዳንድ የማረሚያ ቤት የስራ ሃላፊዎች የጥበቃ ሠራተኞችና ሌሎች ሠራተኞች ነፃ እንዳልሆኑ የቀድሞውን አሰራር በድርጊቶቻቸው የሚያንፀባርቁበት ሁኔታ እንዳለ ግልጽ ነው፡፡ ማረሚያ ቤቶች በጥበቃ ሥር ያሉና በፍርድ የታሰሩ ሰዎችን ሰብአዊ ክብር በሚያስጠብቅ ሁኔታ ለመያዝ የአለባቸው የመኖሪያ ወይም መኝታ ክፍል እና የቁሳቁስም እጥረት የምግብ አቅርቦትን የጤና አጠባበቅ የህክምና አገልግሎትና በጥበቃ ስር ያሉ በፍርድ የታሰሩ ሰዎች በሌላ ለይቶ በማስቀመጥ የቤተሰብ ጥየቃና የጉብኝት ፈቃድን በተመለከተ ያሉባቸው መሰረታዊ የሆነ የተቋማዊ አቅም ማነስ የበጀት ችግሮች ሊጠቀሱ የሚገባቸው ናቸው፡፡

ማረሚያ ቤቶች በፍርድ ቤት የተሰጡ ትዕዛዞችንና ውሳኔዎችን የማስፈጸም ሃላፊነት ያለባቸው ሲሆን ውሳኔውን በማስፈጸም ሂደት የተለያዩ ተግባራት እና ሃላፊነቶች በማረሚያ ቤት አስተዳደር ማቋቋሚያ አዋጅ ብቻ ሳይሆን በኢትዮጵያ የወንጀል ህግ በሰፊው ተዘርዝረዋል፡፡ ማረሚያ ቤቶች የህጎቹን ድንጋጌ መሰረታዊ ግብና ዓላማ ባለመረዳት አንዳንድ ጊዜ ህጎቹን ከወጡበት ዓላማ ውጭ ተፈጻሚ በማድረግ በአንድ በኩል የህብረተሰቡን ሰላምና ደህንነት የማስጠበቅ ተልኳቸውን በአግባቡ እንዳይወጡ የሚያደርጉ በሌላ በኩል በፍርድ የታሰሩ ወይም በጥበቃ ስር ያሉትን ሰዎች መብት የሚጥሱ ተግባራት የሚፈጽሙበት ሁኔታ ይስተዋላል፡፡ እነዚህም በድምሩ ለማየት፡-

ሀ. ማረሚያ ቤቶች ወንዶችን ከሴቶች በመለየት፣ በፍርድ የታሰሩ ሰዎችን በጊዜ ቀጠሮና ክሳቸው በመሰማት ላይ ካሉት ሰዎች በመለየት፣ በፍታብሔር ጉዳይም የታሰሩት በወንጀል ጉዳይ ከታሰሩት በመለየት የጥበቃና የተሀድሶ አገልግሎታቸውን መስጠት እንዳለባቸው በዓለም አቀፍ የሰብአዊ መብት ህጋጋት ብቻ ሳይሆን የኢፌድሪ የወንጀል ህግም ይደነግጋል፡፡ በርካታ ማረሚያ ቤቶች የማደሪያ ክፍሎቻቸው ጠባብ በመሆኑና አሰራራቸውም ሰዎችን በዚህ አይነት ለመለየት የማያስችል በመሆኑ የወንጀል ሕጉን ድንጋጌ ላለማክበራቸው እንደ አንድ መሰረታዊ ምክንያት በማንሣት ያቀርባሉ፡፡ በእርግጥም ለዚህ ችግር ምንጩ በማረሚያ ቤቶቻችን አደረጃጀት ላይ ያለው ከፍተኛ ችግር እንደሆነ ለማስተባበል አይቻልም፡፡

ይህ እንዳለ ሆኖ የህጉን ድንጋጌ በአግባቡ ባለመገንዘብ የሚፈጽሙት ስህተት እንዳለ መገንዘብም ያስፈልጋል፡፡ ይኸውም የስራ ባህሪያቸው በጥበቃ ስር ካሉና በፍርድ ከታሰሩ ሰዎች ጋር ግንኙነት ያለው የመንግስት ሰራተኛ የነበሩ ሰዎች ወንጀል ሰርታችኋል በሚል ጥርጣሬ ሲጠየቁ ሲከሰሱ ወይም በፍርድ ሲቀጡ ማረሚያ ቤቶች በወንጀለኛ መቅጫ ህግ አንቀጽ 110/3/ መሰረት ተለይተው መያዝና መታሰር ሲገባቸው፣ የተጣለባቸውን ሃላፊነት ባለመወጣታቸውና በጥበቃ ስር ወይም በፍርድ በታሰሩ የመንግስት ሠራተኛ የነበሩ ሰዎች ላይ ከፍተኛ መብታቸውን ክብራቸውን የሚነካበት ሁኔታ እንዳለ በርካታ ክስተቶች በአብነት ማንሣት ይቻላል፡፡

ህግ አውጪው የመንግስት ሰራተኛ የነበሩ ሰዎች የሚሰሩት ስራ በባህሪው ከእስረኞች ጋር የሚያገናኛቸው ከነበረ በጥርጣሬ ሲያዙ፤ በወንጀል ሲከሰሱ፤ ወይም በፍርድ ሲቀጡ ከሌሎች እስረኞች ተለይተው መያዝ እንዳለባቸው በግልጽ ይደነግጋል፡፡ እዚህ ላይ የወንጀል መከላከል ወይም በወንጀል ምርመራ ስራ በመሥራት በማረሚያ ቤቱ ውስጥ ካሉ ሰዎች ጋር የስራ ግንኙነት የነበራቸው ፖሊሶች በጥበቃና በተሀድሶ ስራ ተሰማርተው በማረሚያ ቤት ሲያገለግሉ የነበሩ የማረሚያ ቤት ሃላፊዎች፤ ፓሊሶችና ሌሎች ሰራተኞች በተለያየ ደረጃ የወንጀል ጉዳይ አይተው ትዕዛዝ ይሰጡ የነበሩ እና ውሳኔ ይሰጡ የነበሩ ዳኞች በወንጀል ተከስሰው ወይም ተፈርዶባቸው ወደ ማረሚያ ቤት በሚላኩበት ጊዜ ማረሚያ ቤቶች በወንጀል ህጉ አንቀፅ 110/3/ የተደነገገውን ለመፈጸምና የእነዚህን ሰዎች ሰብአዊ ክብር ለማስጠበቅ ባላቸው አቅም ባመሞከራቸው በጥበቃ ስር ያሉና በፍርድ የታሰሩ ሰዎች መብት የሚጣስበትና ይኸም በተመሳሳይ ሙያና ሃላፊነት ተሰማርተው ባሉ ሰዎች የስራ ሞራል ላይ ከፍተኛ የሆነ ተጽዕኖ እያደረሰ መሆኑ የሚታወቅ ችግር ነው፡፡

ለ/ የማረሚያ ቤቶች ዋናው ተልዕኮ በፍርድ ቤቶች የሚሰጡ ፍርዶችን በአግባቡ ማስፈጸም ነው፡፡ ከዚህ አንጻር ማረሚያ ቤቶች በተለይ ፍርድ ቤቶች የሚሰጣቸው ነፃነትን የሚያሳጡ የቅጣት አይነቶች ልዩነት ተረድተው ቅጣቶቹን በማስፈጸም በኩል እስካሁን ሊፈቱት ያልቻሉት ችግር እንዳለባቸው ይህም የወንጀል የፍትህ ሥርዓቱን ውጤታማነት በማዳከም ረገድ የበኩሉን ድርሻ እየተጫወተ መሆኑን ለመገንዘብ ይቻላል፡፡

ፍርድ ቤቶች ሁለት አይነት ነፃነትን የሚያሳጣ ቅጣት ይወስናሉ፡፡ እነዚህም በቀላል የእስራት ቅጣት እና ፅኑ የእስራት ቅጣት ናቸው፡፡

አንድ ሰው ለተወሰነ ወራት ወይም ዓመታት በቀላል እስራት ቅጣት እንዲቀጣ የሚወሰነው ወንጀሉ ቀላልና በህብረተሰቡና በአገር ሰላምና ደህንነት የሚያስከትለው ጉዳት ቀላል መሆኑን በማየትና በመመዘን መሆኑን የወንጀል ህጉ አንቀጽ 106 የሚደነግግ ሲሆን የፅኑ እስራት ቅጣት የሚወስነው ወንጀል ለማህበረሰቡ አደገኛ በመሆኑና ጥፋተኛው በቀላል እስራት ከተቀጡት የተለየ መሆንና በተለየ ሁኔታ መያዝና ከባድ መሆን እንዲሚገባው የወንጀል ህጉ አንቀጽ 108 ይደነግጋል፡፡

ከዚህ በተጨማሪ ቀላል የእስራት ቅጣትና ፅኑ የእስራት ቅጣት አንድ አይነት አለመሆናቸውን ሕጉ አንድ ሰው የጽኑ እስራት ቅጣት የሚያስቀጣ ወንጀልና የቀላል እስራት የሚያስቀጣ ወንጀል ጥፋተኛ ሆኖ ሲገኝ ቅጣቱን አጠቃልሎ ለመወሰን ፍርድ ቤቱ የሁለት ዓመት ቀላል የእስራት ቅጣት እንደ አንድ ዓመት የጽኑ እስራት ቅጣት በመውሰድ ቅጣቱን ደምሮ መወሰን ያለበት መሆኑን የወንጀል ህጉ አንቀጽ 184/1/ ይደነግጋል፡፡

ከእነዚህ የህግ ድንጋጌዎች የምንረዳው ህጉ በቀላል እስራትና በጽኑ እስራት ቅጣት መካከል ከፍተኛ የሆነ ልዩነት የሚያበጅ ሲሆን በማረሚያ ቤቶች በኩል በሚደረገው ጥበቃ እና አያያዝ የጽኑ እስራት ቅጣት ከቀላል እስራት ቅጣት የተለየና ህጉ በሚያዘው መሠረት እየተፈጸመ አለመሆኑ ነው፡፡ ይህ ደግሞ በአገራችን የጽኑ እስራት ፍርድ የማስፈራራት አቅም የሚያሳጣው ሲሆን ህብረተሰቡም ሆነ በፍርድ የተቀጡት ሰዎች በጽኑና ቀላል እስራት መካከል ያለውን ልዩነት ለመገንዘብ የማያስችል፣ የወንጀል ህጉን መሰረታዊ ዓላማና ግብ ዋጋ የሚያሳጣ ነው፡፡

ሐ/ በፍርድ ቤቶች የሚሰጡ የጽኑ እስራት ወይም የቀላል እስራት ቅጣቶች ከገንዘብ ቅጣት ጋር ተጣምረው የሚሰጡበትን የፍርድ ቤት ውሳኔ ያጋጥማል፡፡ የቀላል ወይም የጽኑ እስራት ቅጣት ከገንዘብ ቅጣት ጋር ተጣምሮ በተወሰነበት ወቅት ለምሳሌ አንድ ሰው ፍርድ ቤቱ በአንድ ዓመት እስራትና በአንድ ሺ ብር የገንዘብ መቀጫ ቢወስንበት ወይም የስድስት ዓመት ጽኑ እስራትና የአስር ሺህ ብር መቀጫ ቢወሰንበት ማረሚያ ቤቶች ማስፈጸም የሚችሉትን የእስራትና የጽኑ እስራት ቅጣት በማስፈጸም ፍርደኛው በአመክሮ ለመፍታት ብቁ ከሆነና ከእስራት ወይም ጽኑ እስራት ቅጣት ሁለት ሶስተኛ ውን ከጨረሰ የአመክሮ ጥያቄን ለፍርድ ቤት ማቅረብ ሲገባቸው እስራቱን የፈጸመውን ሰው ፍርድ ቤቱ የወሰነብህን አንድ ሺህ ብር ካልከፈልክ የአመክሮ ጥያቄ አናቀርብልህም ወይም የአራት ዓመት ጽኑ እስራቱን የፈጸመውን ሰው ፍርድ ቤቱ የወሰነብህን ስድስት ሺህ ብር ካልከፈልክ የአመክሮ ጥያቄ አናቀርብም በማለት በተለይ ፍርድ ቤቱ የወሰነውን የገንዘብ ቅጣት ለመክፈል ያልቻሉ ሰዎች ድሀ በመሆናቸው ምክንያት ብቻ የተወሰነባቸውን ቅጣት ሙሉ በሙሉ እንዲፈጽሙ በማድረግ በአመንክሮ የመላቀቅ መብቱን የሚጥሱበት ሁኔታ ያጋጥማል፡፡

በመሠረቱ የገንዘብ መቀጫ የማስከፈልና የገንዘብ ቅጣትን የማስፈጸም ኃላፊነት የማረሚያ ቤቶች አይደለም፡፡ የገንዘብ መቀጫ የአከፋፈል ሥርዓት እንዴት መከናወን እንዳለበት በወንጀል ህጉ ከአንቀጽ 94-96 የተቀመጠ ሲሆን ማረሚያ ቤቶች ይህንን ባለመገንዘብ በአመክሮ ሊፈቱ የሚገባቸውን ሰዎች የገንዘብ ቅጣት ስላልከፈላችሁ የአመክሮ ጥያቄ ለፍርድ ቤት አናቀርብ በማለት በአመክሮ ሊለቀቁ የሚገባቸውን ሰዎች በህግ ያልተቀመጠ ገደብ የሚፈጥሩበት አንድ አንድ ቦታም የተፈረደበትን እስር የጨረሰውን ፍርደኛ የተወሰነብህን የገንዘብ ቅጣት ካልፈጸምክ አንለቅህም ብለው አስረው የሚቆዩበት ሁኔታ ያጋጥማል፡፡

እዚህ ላይ አንድ የተቀጣ ሰው የተወሰነበትን የገንዘብ ቅጣት ለመክፈል የሚያስችል የገንዘብ አቅም እያለው ለምሳሌ በማረሚያ ቤቱ ያስቀመጠው ገንዘብ ሥራ ሰርቶ የሚያገኘው ገቢ ቢኖረውና ገቢው ለግሉ የሚያጠራቅም ሆኖ እያለ ፍርድ ቤቱ የወሰነበትን የገንዘብ ቅጣት ለመክፍል ፈቃደኛ ካልሆነ የባህሪ ለውጥ ላለማምጣቱና በጥፋቱ ላለመጸጸቱ እንደ አንድ ጠቃሚ መረጃ ተወስደ የአመክሮ ጥያቄው ውድቅ ሊደረግ ይችላል፡፡ አመክሮ የሚያስከለክለው ሆን ብሎ በማመፅ የፍርድ ቤቱን ውሳኔ መፈጸም እየቻለ ላለመፈጸም እንቢተኛ በመሆኑ በቆየባቸው ጊዜያት በባህሪ ለውጥ በማምጣቱ ላይ ጥርጣሬ የሚያሳድር መሆኑን የሚያመላክትና መክፈል የሚችል ስለመሆኑ ተጨባጭና በቂ መረጃ ሲኖር ነው፡፡ አለበለዚያ አንድ ሰው የገንዘብ መቀጫውን ለመክፈል የሚያስችለው የገንዘብ አቅም ስሌለውን እና ድሃ በመሆኑ ብቻ በአመክሮ የመልቀቅ መብቱ ሊገደብ አይገባውም፡፡ በማናቸውም መንገድ ቢሆን የተፈረደበትን የእስር ጊዜ የጨረሰ እስረኛ የገንዘብ ቅጣት አልከፈልክም ተብሎ ፍርድ ቤቱ ከወሰነበት የቅጣት ጊዜ በላይ ለአንድ ቀንም እንኳን መዋል የለበትም፡፡

(መ) ማረሚያ ቤቶች በፍርድ ቤቶች የተሰጡትን ውሳኔና ትዕዛዝ የማስፈጸም ኃላፊነት ያለባቸው ቢሆንም ከዚሁ ጋር የተይይዞ አንድ የተሰጣቸው ስልጣን አለ፡፡ ይኸውም በፍርድ የታሰራው ሰው ፍርድ ቤቱ የወሰነበት ሁለት ሶስተኛ የሚሆን ቅጣት በሚፈጽምበት ወቅት ያሳየውን የባህሪ ለውጥ በመከታተል በአመክሮ ተፈትቶ ቀሪውን ጊዜ በሙከራ መቆየት አለበት ብለው የሚያስቡት ፍርደኛ ፍርድ ቤቱ በአመክሮ እንዲፈታው ተገቢውን ማስረጃ በማያያዝ ጥያቄ የማቅረብ ስልጣን ሃላፊነት ተሰጥቷዋል፡፡

ማረሚያ ቤቶች አንድ አስረኛ በአመክሮ እንዲፈታ ጥያቄ የሚያቀርቡት ተከሳሽ በወንጀል ህግ አንቀጽ 202 የተደነገጉትን ሁኔታዎች ሲያሟላ መሆን እንዳለበት ህጉ በግልጽ የሚያስቀምጥ ቢሆንም፣ ጥቂት ማረሚያ ቤቶች ጥያቄ ለማቅረብ ፈቃደኛ የማይሆኑ ሲሆን፣ አንዳንዶቹ ደግሞ

ለሁሉም እስረኞች አመክሮ እንደመብት በመውሰድ ጥያቄ የሚያቀርቡ በመሆናቸው በዚህ በኩል የወንጀል ህጉ የጣለባቸውን ሃላፊነት ካለመረዳት የመጣ ሊሆን እንደሚችል መረዳት ይቻላል፡፡

በመጨረሻም ታራሚዎች ለቤተሰባቸው ቅርብ ወደሆነው ማረሚያ እንዲዛወሩ ሲጠይቁ፣ አንዳንድ ማረሚያቤቶች የአጃቢዎችን የትራንስፖርትና የውሎ አበል መክፈል ካልቻልክ ከአንዱ ማረሚያ ቤት ወደ ሌላው ማረሚያ ቤት የማዛወር ሂደቱን አንፈጽምም ሲሉና ድሀ የሆኑ ሰዎችን ለቤተሰቦቻቸው ቅርበት ባለበት አካባቢ ቅጣታቸውን የመፈጸም መብት ሲያሳጡ ይታያሉ፡፡

<u>ማጠቃለያ</u>

በዚህ ክፍል ለማየት እንደተሞከረው የወንጀል ፍትህ ስርአቱ ዓላማና ግብ በአጠቃላይ የኢትዮጵያ ህዝቦችን ሰላም ደህንነትና ጸጥታ ለማረጋገጥ አስፈላጊ የሆኑ ህጎችን በማውጣትና እነዚህ ህጎች እንዲከበሩ በማድረግ ማለትም ዜጎች ሰላምና ደህንነታቸውን አደጋ ላይ ከሚጥል ከወንጀል ስጋት ነጻ ሆነው የሚኖሩበትንና ሰርተው እራሳቸውን ችለው አገራቸውንም ለማሳደግ የሚችሉበትን የተረጋጋ ስርአት መፍጠር ነው፡፡ በመሆኑም የወንጀል ፍትህ ስርአቱ ዋና አላማና ግብ እስከተቻለ ድረስ ወንጀል እንዳይፈጸም መከላከል ነው፡፡

ከዚህ አንጻር ወንጀል እንዳይፈጸም ለመከላከል የተለያዩ ስልቶች ያሉ መሆኑን በዚህ ክፍል የተመለከትን ሲሆን፣ የተፈለገው ግብ ላይ ከመድረስ አንጻር ግን ብዙ የሚቀራቸው መሆኑን ተመልክተናል፡፡

የወንጀል መከላከል ተግባሩ ከሚፈጸምባቸው ስልቶች አንዱ ወንጀል ተፈጽሞ ሲገኝ፣ ወንጀል አድራጊዎችን ለይቶ በማውጣትና ተገቢውን ቅጣት እንዲያገኙ በማድረግና በማረም እንደሆነ ተመልክተናል፡፡ ይሁንና በዚህ ክፍል እንደተመለከትነው በምርመራ ሂደት፣ በክስ አዘገጃጀትና አቀራረብ፣ በሙግት አሰማም፣ በቅጣት አወሳሰንና ፍርደኞችን በማረም ሂደት ላይ ያሉት ችግሮች መኖራቸው የወንጀል ፍትህ አስተዳደሩ የታለመለትን ግብ እንዳያሳካ እንቅፋት እንደሚሆኑ መገመት አያስቸግርም፡፡ ከዚህ አንጻር፣

- በስራ ሂደቶቹ ባሉት ችግሮች ምክንያት እውነተኛ ወንጀለኞች ሳይያዙ እንዲያመልጡ በር የሚከፍት ሲሆን፣ ይህም የወንጀል ተግባር እንዲበራከት በማድረግ፣ ህብረተሰቡም

ለወንጀል መከላከል ተግባሩ እንዲተባበር ከማድረግ ይልቅ በማራቅና በወንጀል ፍትህ ስርአቱ ላይ እምነት እንዲያጣ በማድረግ የወንጀል ተግባራት እንዲስፋፉ የሚያደርግ መሆኑ፣

- በሌላ በኩል ንጹሀን በምርመራና በክስ ሂደት እንዲጉላሉ፣ አንዳንድ ጊዜም ያለጥፋታቸው ወንጀለኛ ተብለው እንዲቀጡ በማድረግ የፍትህ ስርአቱ ኢላማውን ስቶ ህግ አክባሪና ንጹሁን ዜጎችን ሰለባ ሊያደርግ እንደሚችል፣
- ከወንጀል ተግባሩ ጋር ተመጣጣኝ ያልሆነና ሊያስተምር የማይችል ቅጣት በመቅጣት፣ በአንድ በኩል ህብረተሰቡ በወንጀል ፍትህ ስርአቱ ላይ እምነት እንዲያጣ የሚያደርግ ሲሆን፣ በሌላ በኩል ወንጀለኞችም ሊደርስባቸው የሚችለው ቅጣት አነስተኛ መሆኑን በመገንዘብ ከወንጀል ድርጊታቸው እንዳይታቀቡ የሚያደፋፍር እንደሚሆን፣
- በማረም ሂደት ላይም ታራሚዎች በአንድ በኩል ሰብአዊ መብታቸው እንዲጣስ በማድረግ የእስር ጊዜያቸውን ጨርሰው ሲወጡ፣ መልካም ዜጋ እንዲሆኑ ከማድረግ ይልቅ በምሬትና አጠቃላይ የፍትህ ስርአቱን እንዲጠሉ በማድረግ የበሰሉ ወንጀል አድራጊዎች አድርጎ በማውጣት ወንጀል እንዲበራከት ሊያደርግ እንደሚችል፣

መገመት አያስቸግርም፡፡

በአጠቃላይ በወንጀል ምርመራ፣ ክስ አመሰራረት፣ ሙግት አካሄድ፣ ቅጣት አወሳሰንና ማረም ሂደት ውስጥ የወንጀል ፍትህ ስርአቱ ካስቀመጠው ግብ አቅጣጫ ባልተቀናጀ መልኩ የሚፈጸሙት ተግባራት የወንጀል ፍትህ ስርአቱን ግብ ከማሳካት ይልቅ እንቅፋት እየሆኑ ህብረተሰቡን ከወንጀል የመጠበቅ ተግባሩ ተደናቅፎ እንዲቀር፣ በጥቅሉም አጠቃላይ የፍትህ ስርአቱን አደገኛ ሁኔታ ላይ የሚጥል ነው፡፡

የወንጀል ፍትህ ስርአቱ የታሰበለትንና የታለመለትን ግብ ያሳካ ዘንድ በስርአቱ ውስጥ ያሉትን መሰረታዊ የአመለካከትና የአሰራር ችግሮች ለይቶ ማወቁ የመጀመሪያው ተግባር ሲሆን፣ ለእነዚህ መሰረታዊ የአመለካከትና የአሰራር ችግሮች ዘላቂ መፍትሄ ሊገኝ የሚችልበትን ስርአት መዘርጋት ደግሞ መሰረታዊ እና ሊታለፍ የማይገባ ነው፡፡

ከዚህ አንጻር የፍትህ ስርአት ማሻሻያ ፕሮግራም ተዘርግቶ በፍትህ ስርአቱ ውስጥ ላሉ መሰረታዊ ችግሮች መፍትሄ ለማስቀመጥ እየተንቀሳቀሰ እንደሆነ ይታወቃል፡፡ በዚህም በርካታ ጉልህ መሻሻሎች እየታዩ ነው፡፡ በወንጀል ፍትህ ስርአቱ ውስጥ ያሉትን መሰረታዊ ችግሮች

ለመቀነስና ለማስወገድ የተጀመረው የፍትህ ማሻሻያ ፕሮግራም ችግሮቹን በማስወገድና በመቀነስ ምን ያህል ተከናውኗል የሚለውን በቀጣይነት በሚቀርቡ ትምህርቶች የሚታይ ቢሆንም፣ የማሻሻያ ፕሮግራሙ ተግባራዊ ካደረጋቸው መካከል፣

- የወንጀል ፍትህ አስተዳደሩን መሰረታዊ ግብና አላማ እንዲሁም ወደዚህ ግብና አላማ ሊያደርሱ የሚችሉ ስትራተጂዎችንና የፖሊሲ አቅጣጫዎችን የያዘ የወንጀል መከላከል ፖሊሲ ተረቆ መዘጋጀቱ፣
- ቀድሞ በተበጣጠሰ መልኩ መርማሪና አቃቤ ህግ ለየብቻ ይሰሩበት የነበረውን አሰራር ስለሆነም በመካከላቸው የነበረውን የምልልስና የመካሰስ ችግር ሊያስወግድ በሚችል መልኩ መርማሪና አቃቤ ህግ በጋራ የሚሰሩበት አዲስ አሰራር በቢፒአር መዘርጋቱ እንቀድሞው የወንጀል ፍሬነገር በሌለው የፍትህ ብሄር ክርክር ላይ ምርመራ መጀመርን፣ ሰዎች ያለበቂ ምክንያት የሚታሰሩበትን ሁኔታ፣ በይርጋ፣ ወዘተ ምርመራ ገና ከመጀመሪያውኑ ሊጀመርባቸው የማይገባቸውን ጉዳዩች በከፍተኛ ደረጃ የሚቀንስ ሲሆን፣ በሌላ በኩል መርማሪው ስራው ምርመራ ስራ ላይ ብቻ እንደማያቆም የእሱ ስራ ውጤት የሚኖረው በመጨረሻ በክስ ሂደትም በወንጀለኛው ላይ ጥፋተኛ እስኪባል ድረስ ማስረጃዎችን በማቅረብና በማስረዳት መደገፍ እንደሚገባው የአመለካከት ለውጥ እንዲያመጣ የሚያደርግ መሆኑ፣
- የምርመራ ስራዎቻችን አጀማመር በጠቋሚ ላይ ከሚሰጥ መረጃ ላይ ብቻ ከመመስረት ቅድመ መረጃ የማሰባሰብ ስራዎችን ለመስራት በሚያስችል መልኩ ተቋማዊ መልክ እየያዘ መምጣቱ፣
- በቀላልና እጅ ከፍንጅ በሚያዙ ወንጀሎች የተፋጠነ የፍትህ አሰጣጥ (real time dispatch ተጀምሮ ተግባራዊ በማድረግ ለረጅም ጊዜ ስር ሰዶ የኖረውን የማስረጃና የፋይል መከማቸት ችግርን እያስወገደ መሆኑ፣
- ማስረጃ ባለጊዜ ሁሉ መከሰስ አለበት ከሚለው ከቆየው አሰራር በተለየ መልኩ፣ ክስ ለመመስረት የህዝብ ጥቅምን ታሳቢ ባደረገ መልኩ ለመስራት የሚያስችል አሰራር ተዘርግቶ ተግባራዊ በማድረግ ፍርድ ቤቶቻችን መሰረታዊ እና ቅድሚያ በሚሰጣቸው ጉዳዮች ላይ አተኩረው ከባድ ለሆኑ ወንጀሎች ቅድሚያ በመስጠትና የተቀላጠፈ ፍትህ ለመስጠት የሚያስችል አሰራር መዘርጋቱ፣
- የጥፋተኛ የማስባል አቅም መድረሻ መለኪያ የተቀመጠለት መሆኑ አቃቤ ህግ ገና ከመጀመሪያው በጥንቃቄ እንዲሰራ የሚያደርገው መሆኑ፣

- የቅጣት አወሳሰን የሚመራበት ጋይድላይን የማውጣት ስልጣን ለጠቅላይ ፍርድ ቤት መሰጠቱና ይህንን ተከትሎ የተጀመሩ የቅጣት ጋይድላይን ዝግጅቶች መኖራቸው፣
- የመርማሪዎችን፣ አቃቤ ህጎችን፣ የማረሚያ ባለሙያዎችንና ዳኞችን እውቀትና ክህሎት በቀጣይነት ለማሳደግ ቋሚና ተከታታይነት ያለው በክፍተቶች ላይ ያተኮረ ስልጠናዎችና አቅም ግንባታ ስራዎች መጀመራቸው፣

በወንጀል ፍትህ ስርአቱ ውስጥ ስር ሰደው የቆዩ ችግሮችን ከማስወገድ ወይም በከፍተኛ ደረጃ ከመቀነስ አንጻር ትልቅ ትርጉም ሊኖራቸው እንደሚችል ከወዲሁ መገመት ይቻላል፡፡

ይሁንና በወንጀል ፍትህ ስርአታችን ያሉ መሰረታዊ ችግሮች ስር የሰደዱ ከመሆናቸው አንጻር እንዲህ በቀላሉ የሚወገዱና የሚጠፉ አይደሉም፡፡ እነዚህ የማሻሻያ ስራዎች ተጀመሩ እንጂ አልተጠናቀቁም፡፡ የማሻሻያ ስራውና ፕሮግራሙ ውጤታማ የሚሆነው አንዴ ተጀምሮ ሲቆም ሳይሆን፣ በቀጣይነት ሲሰራ ነው፡፡ ከዚህ አንጻር ቀጣይነት ያለውና በየጊዜው ስርአቱን ለማስተካከል የሚደረግ ጥረት ቀጥሎ ሊቆይ እንደሚገባ መገንዘብ ያስፈልጋል፡፡ ከዚህ አንጻር ዳኞችና አቃቤ ህጎች የማይተካ ሚና አላቸው፡፡ አንድም በፍትህ ስርአቱ ውስጥ ያሉትን ችግሮች ለይቶ በማወቅና እነዚህ እንዳይደገሙ በራሳቸው በመስራት፣ በሌላ በኩልም ተቋማዊ ችግሮች የሆኑትን ተቋማዊ መፍትሄ እንዲያገኙ በመስራትና በመለወጥ ከፍተኛ ሀላፊነት ያለባቸው መሆኑን ሊረዱ ይገባል፡፡

የመወያያ ጥያቄዎች

1. የወንጀል ፍትህ ስርአታችን ህገመንግስታዊ ስርአቱን ከማስጠበቅና ከማስከበር አንጻር ያሉት ጥንካሬዎችና ውሱንነቶች ምንድናቸው ብለው ይገምታሉ?
2. በወንጀል ፍትህ አስተዳደር ከኢንኩዚቶሪያልና አድቨርሳሪያል ሲስተም የትኛው የበለጠና ውጤታማ ይሆናል ብለው ይገምታሉ; ከዚህ አንጻር በአገራችን የወንጀል ፍትህ አስተዳደር የሙግት አሰማም ሂደት ያሉት ጥንካሬዎችና ድክመቶችን ተወያዩበት፡፡
3. የሰበር ውሳኔ በበታች ፍርድ ቤቶች እንደህግ ሆኖ ተፈጻሚ መሆን እንዳለበት ይታወቃል፡፡ ይህ መሆኑ በአገራችን ምን አይነት ችግሮችን ይፈታል? ምን አይነት የራሱ ችግሮችና ውሱንነቶች ይኖሩታል?
4. በወንጀል ጥፋተኛ በሆነ ማንኛውም ወንጀል በቂ ማስረጃ ቢገኝም፣ ከህዝብ ጥቅም አንጻር ከሚኖረው ፋይዳ አንጻርም ታይቶ ክስ ሊመሰረት ይገባል እንጂ በቂ ማስረጃ

በመኖሩ ብቻ ክስ ሊመሰረት አይገባም በሚል የሚቀርበውን ሀሳብ በተመለከተ ያለውን ጠቀሜታና ሊያስከትል የሚችለውን ጉዳት ተወያዩበት፡፡ እንዲሁም ጉዳቱን ማስቀረት የሚቻልበት ስርአት ወይም አሰራር ምን ሊሆን እንደሚችል ተወያዩበት፡፡

5. ወንጀል ስለመፈጸሙ በቂ ማስረጃ ቢኖርም፣ ተከሳሹ ህጋዊ መከላከል እንዳለው የሚያውቅና የተረዳ አቃቤ ህግ ክስ ሊመሰረት ይገባል ወይስ መዝገቡን ሊዘጋ ይገባል? ተወያዩበት፡፡

6. ማረሚያ ቤት ሆቴል ቤት ሆነ ብሎ የሚቀርብ ክርክር እንዳለ ሁሉ፣ ማረሚያ ቤት የጭቆና ቤት ሊሆን አይገባም በሚል የሚቀርብ ክርክር አለ፡፡ ተወያዩበት፡፡

5. ስለሰብአዊ መብት ጥበቃ ተቋማት

5.1. ስለብሄራዊ መብት ጥበቃ ተቋማት ታሪካዊ አመጣጥ

የሰው ልጅ ለመብቱ መከበር በተቀናጀ መልኩ ይሁን በተናጠል ጥያቄ ማንሳትና መንቀሳቀስ የጀመረበትን ጊዜ በትክክል መጥቀስ ባይቻልም አድሎንና ጭቆናን ያለመቀበልና በተገኘው አጋጣሚ ሁሉ አምርሮ መታገል ከሰው ልጅ ተፈጥሮና ባህሪ ጋር ቁርኝነት ያለውና ተነጥሎ ሊታይ የማይችል ነው ማለት ይቻላል፡፡ በተለይም ይህ አይነቱ እንቅስቃሴ መልክ ይዞ በሰብአዊ መብት ጥበቃ ተግባራት ላይ በቀጥታ የሚሰማሩ አካላትን በመሰየም አውሮፓዎች በተለይም ስካንዲኔቪያን አገሮች ረጅም እድሜ ያስቆጠሩ የመጀመሪያ ተጠቃሽ ናቸው፡፡ ለምሳሌ በ1809 የተመሰረተው የስዊድኑ እንባ ጠባቂ ተቋም በ1929 የተመሰረተው የፊንላንዱ እንባጠባቂን በማስከተል በአለም በአንጋፋነታቸው ከሚጠቀሱት መካከል ናቸው፡፡

የነዚህ ተቋማት አመሰራረት በታሪክ ይህን ያህል ረዥም ጊዜ ያስቆጠረ ይሁን እንጂ የሰብአዊ መብት ጥበቃ ጉዳዮች በተናጠልነት ከሚታዩበት የእያንዳንዱ ሀገር የውስጥ ጉዳይነት አልፈው አለም አቀፋዊ ይዘት መያዝ የጀመሩት በሰው ልጆች ታሪክ ከፍተኛ ዕልፈተ ህይወት፣ የንብረት ውድመት ባስከተለውና የመብት ጥሰቶች በአሰቃቂ ሁኔታ ከተፈጸሙበት ከሁለተኛው የዓለም ጦርነት በሁዋላ በተለይም ከተባበሩት መንግስታት ድርጅት ምስረታ ወዲህ ነው ማለት ይቻላል::

ይህም የሚገለጸው በድርጅቱ መመስረቻ ቻርተር ውስጥ የሰብአዊ መብት መከበር አስፈለጊነትና ድርጅቱም ከተቋቋመባቸው አላማዎች አንዱና ዋንኛው መሆኑ በይፋ ከመደንገጉም በላይ ይህን ጉዳይ በበላይነትና በኀዋላም በቀጥታ ባለቤትነት የሚመሩ አካላትን በድርጅቱ አደረጃጀት ውስጥ እንዲመሰረቱ ከማድረግ የሚጀምር ሆኖ በሂደት የሰብአዊ መብት ጥበቃ ተቋማትን በብሄራዊ ደረጃ ለማቋቋምና የሚደራጁበትን የአሰራር መመሪያዎች የማውጣትና እንዲጠናከሩም የማቴሪያልና የቴክኒክ ድጋፎችን ማድረግን የሚያካትቱ ተግባራት በመፈጸማቸው ነው::
እዚህ ላይ መታወቅ ያለበት ብሄራዊ የሰብአዊ መብት ጥበቃ ተቋማት አለም አቀፍ ዕውቅና ማግኘት የጀመሩት ከቅርብ ጊዜ ወዲህ በተለይም በ1990ዎቹ መባቻ ወዲህ ነው ማለት ይቻላል:: የተባበሩት መንግስታት ድርጅት በ1991 ብሄራዊ የሰብአዊ መብት ጥበቃ ተቋማት አደረጃጀትን በማስመልከት አለምአቀፍ ዎርክሾፕ ያዘጋጀ ሲሆን ይህም የተጠናቀቀው ተቋማቱ የሚመሩበትንና ኀዋላም በተባበሩት መንግስታት የሰብአዊ መብት ኮሚሽን እና በድርጅቱ ጠቅላላ ጉባኤ ፀድቆ ስራ ላይ የዋሉትን መርሆዎች በማጽደቅ ነው፡፡ እነዚህ መርሆዎች የፓሪስ መርሆዎች (Paris principles) በመባል የሚታወቁ ሲሆኑ በሰብአዊ መብት የእድገት ታሪክ ውስጥ ከፍተኛ ስፍራ የሚሰጣቸውና ለብሄራዊ ሰብአዊ መብት ጥበቃ አደረጃጀቶች መሰረታዊ መመሪያዎች ሆነው በማገልገል ላይ ይገኛሉ፡፡

የእነዚህ አለም አቀፍ መርሆዎች መውጣት ቢያንስ በየአገራቱ የሚደራጁ ተቋማት ቢያንስ ቢያንስ ምን ምን መስፈርቶችን በመከተል ቢደራጁ የተሻለ ይሆናል ለሚለው አመልካች ቢሆኑም በሁሉም አገሮች የሚገኙ ብሄራዊ የሰብአዊ መብት ጥበቃ ተቋማት አንድ አይነት ሞዴል እንዲኖራቸው ማድረግ አልተቻለም፣ ማድረጉም አስፈላጊ ሆኖ አልተገኘም::

1. <u>የተቋማቱ አደረጃጀት</u>

የእነዚህ ተቋማት አመሠራረት በተለያዩ አገሮች የተለያየ ነው፡፡ ከእነዚህም ዋና ዋናዎቹ:–

- ባለአንድ አካል ሥርዓት /Single organ system/
- ባለሁለት አካል ሥርዓት /dual system/
- ባለብዙ ተቋም ሥርዓት /Multi organ system/

ባለአንድ አካል ሥርዓት የሚባሉት ከሁለቱ ተቋማት አንዱ ማለትም የሰብአዊ መብት ጥሰቶችን የሚመለከቱ ጉዳዮችን የሚካታተልና አቤቱታዎችን የሚመረምር ሰብአዊ መብት ኮሚሽን ወይም ሰፊ ሥልጣን ኖሮት ከዜጎች የሚቀርቡ አቤቱታዎችን በሙሉ ተቀብሎ ለማስተናገድ አጠቃላይ ሥልጣን ያለውን እንባ ጠባቂ ተቋምን ማደራጀት ማለት ነው።

ባለሁለት ተቋም /የጥንድዩሽ ሥርዓት/ የምንለው በአንድ አገር ወስጥ ሁለቱም ተቋማት ማለትም ሰብአዊ መብት ኮሚሽን እና የሕዝብ እንባ ጠባቂ ተቋም የሚቋቋሙበትና የሚሠሩበት ሲሆን፣ የመድበለ ሥርዓት የሚባሉት ደግሞ የተለያዩ የሰብአዊ መብትና የእንባ ጠባቂ ተቋማት የየራሳቸው ክፍፍልና የተወሰነ ሥልጣን ኖሯቸው የሚንቀሳቀሱበት ሥርዓት ነው።

በአንዳንድ አገሮች ከሁለቱም ተቋማት ያልሆኑና ነገር ግን በጣም ውሱን የሆነ ሥልጣን ኖሯቸው የሚንቀሳቀሱ አሉ። ለምሳሌ በኔዘርላንድ ሰፊ ሥልጣን ያለው የእንባ ጠባቂ ተቋም እያለ የእኩልነት ኮሚሽን ወይም Commission for Equal Treatment (commissie qelijke behandeling) በአድልዎ (discrimination) ላይ ተመስርተው የሚፈጸሙ የመብት ጥሰቶችን ጉዳይ ብቻ የሚመለከትና በንጽጽር ሲታይ በጣም የተወሰነ ሥልጣን ያለው አካል እንዲኖር የሚደረግበት ሁኔታም ይኖራል። እንደዚሁም የኔዘርላንድ ክልላዊና አካባቢያዊ መንግስታትም እንባ ጠባቂ የሚመስል የየራሳቸው ተቋማት አላቸው። ይሁን እንጂ በኔዘርላንድ ሁኔታ ጠንካራና ብሄራዊ የእንባ ጠባቂ ተቋም ስላለ ከባለሁለት ወይም ከባለብዙ ተቋማት መመደቡ ያስቸግራል።

የስዊድን እንባ ጠባቂን ደግሞ ስናይ ከመድበለ ተቋማቱ ሥርዓት የሚመደብና የባለብዙ እንባ ጠባቂ ተቋማት አደረጃጀትን የሚከተል ሆኖ እናገኘዋለን።

2. ተቋማቱ ከሌሎች የፍትህ አካላት በተጨማሪ ያስፈለጉበት ምክንያት

ተቋማቱ ከሌሎች አካላት ጋር ስላላቸው ግንኙነትና የሥልጣን መደራረብ ወደፊት በዝርዝር የምንመለከተው እንደተጠበቀ ሆኖ በአጠቃላይ የሁለቱ ተቋማት ሥልጣን ከሌሎች አካላት በተለይ ከፍርድ ቤቶች ሥልጣን ጋር በምናስተያይበት ጊዜ የተለያዩ ሆነው እናገኛቸዋለን፡፡ እንደሚታወቀው በፍርድ ቤቶች የሚታዩ ጉዳዮች ዳኝነት ሊሰጥባቸው የሚችሉና

በሕግ የተገደቡ ሲሆን በሰብአዊ መብት ጥበቃ ተቋማት የሚታዩት ግን ከዚህ የሰፋና በተለምዶ አስተዳደራዊ ባህሪይ ያላቸው ናቸው፡፡ በሕግ ብቻ የተገደቡ ሳይሆን አንዳንድ ጊዜ ከዚያም ወጣ ያሉና ከልማዳዊ ደንቦች አሠራሮች የመነጩትንም የሚያካትቱና በአጠቃላይ ከመልካም አስተዳደር ጋር ተያያዥነት ያላቸው ናቸው፡፡

የሆነ ሆኖ ለተቋማቱ የሚቀርቡና የሚመረመሩ ጉዳዮች ሕግን መሠረት ያደረጉ ሊሆኑም ስለሚችሉ በብዙ አገሮች ሥርዓት አንድ ወደ ተቋማቱ የሚመጣ ሰው በመጀመሪያ ጉዳዩን ለፍ/ቤት አቅርቦ በየደረጃው ባሉት እርከኖች (የፍ/ቤት አማራጮችን) ማስጨረስ አለበት የሚባል አካሄድ የለም፡፡ ምናልባት በፍ/ቤት ብቻ ሊታዩና ተቋማቱ ሊያዩዋቸው የማይገቡ ጉዳዮች በሚያጋጥሙት ጊዜ አቤቱታ አቅራቢ ዜጋን ሥልጣን ወዳለው ፍ/ቤት መምራትና በተለይም በአንዳንድ ሀገሮች ሥርዓት እንደሚደረገውም ዜጋው ላልተፈለገ የአካሄዶች ውስብሰብነት (Procedural complexities) እንዳይጋለጥ እስከ መርዳት ወይም መማከር ድረስ ለተቋማቱ ሥልጣን ይሰጧቸዋል፡፡

ከፍ/ቤቶች ጋር ስላለው ግንኙነት ሌላው ገፅታ እንባ ጠባቂ ተቋማትም ሆኑ ሰብአዊ መብት ኮሚሽኖች በፍ/ቤቶች የተወሰኑ ወይም በመታየት ላይ ያሉ ጉዳዮችን የማየት ሥልጣን የሌላቸው መሆኑ ነው፡፡ ይህም ሲባል ሁለቱም አካላት የፍ/ቤቶች ይግባኝ ሰሚ በመሆን የፍ/ቤቶችን ውሳኔ የሚሽሩበት ወይም በተቃራኒ የሚወስኑበት ሁኔታ አይኖርም ማለት ነው፡፡

በሌላ በኩል በአንዳንድ አገሮች የሕግ ሥርዓት የእንባ ጠባቂ ተቋም ወይም የሰብአዊ መብት ኮሚሽን ውሳኔዎች ምንም በአብዛኛው አስገዳጅ ውሳኔዎችን የመስጠት ሥልጣን ባይኖራቸውም ውሳኔዎቻቸውን እንዲያስፈጽሙላቸው ወደ መደበኛ ፍ/ቤት የሚመሩበትንና ፍርድ ቤቶችም ተቀብለው እንዲያስተናግዱ የሚደረግበትን ሁኔታ እንደምሳሌ ማንሳት ይቻላል፡፡ በአንዳንዶቹ ደግሞ ባጋጠሙት ሕጋዊ ግዴታዎች ላይ ፍ/ቤቶች አስገዳጅ ውሳኔዎችን እንዲሰጡላቸው ጉዳዮች የሚመሩበት (Austria) ሁኔታም አለ፡፡ ይህ የፍርድ ቤቶች ውሳኔ እንዲያርፍባቸው በተቋማቱ የሚጠየቁ እስከ ሕገመንግሥታዊ ጉዳዮች የሚደርሱ ብቻ ሆነው የምናገኝባቸው ጊዜያትም አሉ (ለምሳሌ ስሎቬኒያና ስፔንን) መጥቀስ ይቻላል፡፡

በአጠቃላይ ምንም እንኳን የፍ/ቤቶች ጉዳዮች በእነዚህ አካላት ሊመረመሩ የሚችሉ ባይሆንም ከዋናው የዳኝነት ጉዳይ ጋር የማያያዙ የአካሄድና አስተዳዳራዊ (Procedural and administrative) ጉዳዮች ምርመራ ሊካሄድባቸው ይችላል፡፡ ለምሳሌ የጉዳዩች ውሳኔ ሳያገኙ ለረዥም ጊዜ መጓተት፣ የፍ/ቤት ሠራተኞች የሚያሳዩት ያለአስፈላጊ ባሕሪይና አሠራር፣ የዳኞችም ሆኑ

የሌሎች ሠራተኞች የሙስና ጉዳዮች ወዘተ በዚህ ውስጥ የሚካተቱ ናቸው፡፡ ይሁን እንጂ ይህን ሥልጣን በዚህ መልኩ ለእነዚህ አካላት የሚሰጡ ሕግጋት በይፋ እያሉም በፍርድ ቤቶች ተቀባይነት ያላገኙበትና በሂደት ሕጉም ሕገ- መንግስታዊ አይደለም ተብሎ ውድቅ የተደረገበትን የኮስታሪካን ሁኔታ በአብነት ማንሳት ይቻላል፡፡ እዚህ ላይ መታወቅ ያለበት የፍርድ ቤትን ነፃነት የሚጻረር ነው በማለት እነዚህ ሁኔታዎች ከተቋማቱ የሥልጣን ክልል ውጭ በተደረጉበት ሁኔታም ቢሆን ከፍ/ቤቶች በተያያዙ ጉዳዮች የሚነሱ ቅሬታዎችንና አቤቱታዎችን ሰምቶ ለመፍታት ከተቋማቱ ውጭ የሚደራጁ ሌሎች አካላት እንዲኖሩ የሚደረግበትን ስርዓት የሚከተሉ አገሮች መኖራቸውንም ልብ ልንለው ይገባል፡፡

3. የብሄራዊ ሰብአዊ መብት ተቋማት ስልጣንና ተግባር

አካላቱን ለማቋቋም በአገራችን ከወጣው አዋጅና በሌሎች አገሮች ከሚታየው ልምድ የተቋማቱን ሥልጣንና ተግባር በሁለት ዋና ዋና ክፍሎችና በአራት ንዑሳን ክፍሎች ከፍሎ ማየት ይቻላል፡፡ ዋና ዋናዎቹ ተግባራት ሰብአዊ መብትን የማስፋፋት /የማጎልበትና የመጠበቅ/ የመከላከል ተግባራት ናቸው፡፡

ተግባራቸውን አብዛኛውን ጊዜ ከመጠሪያ ስማቸው ማለትም፣ ብሄራዊ የሰብአዊ መብት ማስፋፊያና ጥበቃ ተቋማት National Institution for the promotion and protection of Human Rights ከሚለውም መገንዘብ ይቻለል፡፡ በዚሁ መሠረት በእነዚህ ዐበይት ተግባራት ሥር ወደታቀፉት ዝርዝር ተግባራትና ኃላፊነት ስንመጣ የሚከተሉት ዐበይት ተግባራት ሆነው እናገኛቸዋለን፡፡

1. <u>ግንዛቤን የማጎልበትና ሰብአዊ መብትን የማስተማር ተግባር</u>

ህጎችን በማውጣትና ሕጎቹን በሥራ ላይ ማዋል የሚያስችሉ ተቋማትን በማቋቋም ብቻ ሰብአዊ መብትን ሙሉ በሙሉ ማረጋገጥ የሚቻል አይደለም፡፡ እንዲያውም አብዛኞቹ የሰብአዊ መብት ጥሰት ተግባራት የሚደርሱት ስለሰብአዊ መብቶች ምንነትና የመንግስት አካላትም እነዚህን መብቶች መከበራቸውን ለማረጋገጥ ስላላቸው ሚና (መብቱን በማስከበርም ሆነ ግዴታውን በመወጣት) በውል ለይቶ ካለማወቅ የሚመነጩ ናቸው ቢባል ከእውነታው ብዙም ሩቅ የሆነ አይደለም፡፡ የግንዛቤው መስፋፋትና የትምህርቱ መስጠት ስለሰብአዊ መብት መረጃ ለመስጠትና ለማሳወቅ ይረዳል፣ ሰብአዊ መብትን የማክበርና የማስከበር አመለካከቶችና እሴቶች በህብረተሰቡ

ውስጥ እንዲፈጠሩና እንዲጎለብቱ ያደርጋል፤ እንደዚሁም የሰብአዊ መብት ጥሰት የመከላከል ተግባራት እንዲበረታቱ ያግዛል፡፡ ይህን ዋና ዓላማ ለማስፈጸም ብሄራዊ ተቋማት የሚጠቀሙት ስልት እንደየአገሩ የተለያየ ቢሆንም በዋነኝነት የሚከተለትን ማመልከት ይቻላል፡፡

2. የመረጃና የማስተማሪያ ሰነዶችን ማሰባሰብ፣ ማደራጀትና ማስራጨት

የተቋማቱ ሥልጣንና ተግባር፣ በአለም አቀፍ ደረጃ ወጥተው ሥራ ላይ የዋሉትን ሰብአዊ መብት የሚመለከቱ ሰነዶችንና (በተለይም አገሪቱ የተቀበለቻቸውን ከፀደቁበት ቀን ጭምር) ተቋማቱ የራሳቸውን ሥልጣንና ተግባር ሥራ ላይ በማዋል ያደረጉትን እንቅስቃሴዎች የሚመለከቱ ሰነዶች የማሰባሰብሰብ፣ እንዳስፈላጊነቱ በአገር ውስጥ ቋንቋዎች ተርጉሞ ማሳተምና የማሰራጨት ተግባርን የሚያካትት ነው፡፡ (የኮሚሽኑ ማቋቋሚያ አዋጅ አንቀጽ 6/8 ይመለከቷል)፡፡ ይህም በሂደት ተቋማቱን ሰብአዊ መብትን በሚመለከት የዕውቀት ምንጭና የመረጃ ማዕከል በመሆን ወደማገልገል ደረጃ የሚያደርሳቸው ይሆናል፡፡

ከላይ የተመለከቱት ሰነዶች በዓለም አቀፍ ደረጃ በወጡት የሰብአዊ መብት ስምምነት ሰነዶች ብቻ የሚወሰን ሳይሆን ተቋማቱ መደበኛ ሥራቸውን በሚያከናውኑበት ወቅት ያጋጠሟቸውንና ከሰብአዊ መብት ጋር ተዛማጅነት ያላቸውን መረጃዎችንም የሚያካትት ይሆናል፡፡ በሥራቸው ሂደት የሥራ ውጤታቸውን አስመልክተው የሚያወጧቸው ዘገባዎችና ሪፖርቶች፡፡ እንዲሁም መጽሄቶችና ብሮሸሮችም በመረጃ ምንጭነትና በማስተማሪያነት ሊያገለግሉ ይችላሉ፡፡ እነዚህም እንደሁኔታው አጠቃላይ የሰብአዊ መብትን ወይም የተለዩ የሰብአዊ መብት ጉዳዮችን የሚመለከቱ ሊሆኑ ይችላሉ፡፡

ከዚህ ጋር ተያይዞ መታወቅ ያለበት ሰብአዊ መብትን የማጎልበት ተግባር ሰነዶቹን በማሰባሰብ ብቻ የሚያበቃ አይደለም፡፡ የተሰበሰቡ ሰነዶች ለእነማን ይሰራጫሉ? እንዴትስ ይሰራጫሉ የሚሉ ጥያቄዎች በአግባቡ ሊመለሱ ይገባል፡፡ የሚሰራጩለት ክፍሎችም እንደሁኔታው በስፋት ለሕብረተሰቡ በሙሉ ወይም በተወሰኑ የህብረተሰብ ክፍሎች ላይ ያተኮረ ሊሆን ይችላል፡፡ የሰነዶቹ አደረጃጀትና አዘገጃጀት፣ እንዲሁም የሚዘጋጅበት ቋንቋ ዓይነትና ብዛትም ተገልጋዮን የህብረተሰብ ክፍል ከግምት ያስገባ ሊሆን ይገባል፡፡ የማሰራጫ ዘዴውም በሰነዱ እንዲገለገል በተፈለገው የህብረተሰብ ዓይነት የሚወሰን ሆኖ በስፋት እንዲዳረሱ የሚፈለጉ ሰነዶችን በት/ቤቶች፣ በላይብረሪ፣ በመንግስት መ/ቤቶችና የህብረተሰብ አደረጃጀቶች በኩል ማሰራጨት ሲቻል የጥናት ውጤት የሆኑትን ደግሞ ጥናቱ የሚመለከታቸውን የህብረተሰብ ክፍሎች በሚወክሉ ወይም ጉዳዩ በሚመለከታቸው ሚ/ር መ/ቤቶች በኩል ሊሆን ይችላል፡፡

3. <u>ሰብአዊ መብትን የማጎልበት ተግባራትን ማቀናጀትና ከዚህ አኳያ በተለያዩ የሕብረተሰብ ክፍሎች የሚወሰዱትን እርምጃዎች በማበረታት፣</u>

ሰብአዊ መብትን በማስተዋወቅ ተግባር ላይ የተሰማሩትን አካላት በማቀናጀትና የሚወሰዱ እርምጃዎችን በማበረታት ጭምር ተቋማቱ ሰብአዊ መብትን በስፋት የማስተዋወቅ ድርሻ ሊያበረክቱ ይችላሉ፡፡ ይህም በሕብረተሰቡ ወስጥ ቀደም ሲል የሚገኙትን የተለያዩ የህዝብ አደረጃጀቶችን በመጠቀም ሊከናወን ስለሚችል ለዚህ ዓላማ ሊያገለግሉ ይችላሉ ተብለው የሚገመቱትን ሕዝባውያን ማህበራትንና ሌሎች አካላትን ለይቶ ማወቅ አስፈላጊ ነው፡፡

4. <u>ከሚዲያ ጋር በተመባበር መሥራት</u>

በአብዛኞቹ አገሮች ሃሳቦችን በማመንጨትም ሆነ በማሰራጨት ሚዲያ የጎላ ድርሻ ስላለው ሰብአዊ መብትን ለማሳወቅና ለማጎልበት መጠቀም ከፍተኛ ጠቀሜታ አለው፡፡ በተለይም ከነፃ ፕሬሶች ጋር ተቋማቱ እንዴት እንደሚሰሩ ስትራቴጂዎችን መንደፍና የሚሠሩባቸውን አርዕስተ ጉዳዮች መለየት አስፈላጊ ነው፡፡ ይህም ተቋማቱ በሕግ መቋቋማቸውንና ሥልጣንና ተግባራቸውን ህብረተሰቡ ያለውን መብትና ግዴታውንና በእነርሱም እንዴት እንደሚጠቀም፣ ከጠቅላላው የሰብአዊ መብት ዕውቀት አንስቶ ተቋማቱ የዕለት ተዕለት ክንዋኔያቸውን አስመልክተው የሚያወጧቸው መግለጫዎችና ሪፖርቶች በማሰራጨት ማሳወቅንና ማስተማርን የሚያካትት ነው፡፡

5. <u>የተቋማቱን መኖርና ስልጣንና ተግባራቸውን ለህብረተሰቡ በስፋት ማስታወቅ</u>

ተቋማቱ በሕግ የተጣለባቸው ከፍተኛ ኃላፊነት በአግባቡ ይወጡ ዘንድ ህብረሰቡ ስለመቋቋማቸውና ሥልጣንና ተግባራቸው በጥልቀት ሊያወቅ ይገባል፡፡ በመሆኑም ራሱን ማስተዋወቅ ከተቋማቱ ስትራቴጂዎች አንዱና ዋንኛው መሆን ይኖርበታል፡፡ ይህም ሌሎች አካላት መደበኛ ተግባራቸውን በሚያከናውኑበት ጊዜ ለተገልጋዮቻቸው ተቋማቱንና ዓላማቸውን የማስተዋወቅ ሥራም ጭምር እንዲያከናውኑ የጠበቀ ግንኙነት በመመሥረት ሊከናወን ይችላል፡፡ የመንግስት አካላት በዚህ በኩል ሰፊ ሚና ሊኖራቸው ቢችልም በሰብአዊ መበት ጥበቃና ተያያዥነት ባላቸው ጉዳዮች ላይ ከተሰማሩ መንግስታዊ ያልሆኑና ዓለም አቀፍ ተቋማትም ጋር የጠበቀ ግንኙነት መፍጠርን እንደ ሌላ ስትራቴጂ መጠቀምም አስፈላጊ ነው፡፡ የሆነ ሆኖ ከዚህ አንጻር ዋንኛው ሚና የራሳቸው የተቋማቱ መሆኑ ልንገነዘብ ይገባል፡፡

6. ትምህርትና ሥልጠና

ብሄራዊ የሰብአዊ መብት ጥበቃና ተቋማት የተለያዩ የህብረተሰብ ክፍሎችን ስለሰብአዊ መብት በማስተማር ረገድ ጠቃሚ ሚና ሊጫወቱ ከሚችሉባቸው መንገዶች አንዱ ስለሰብአዊ መብት ያሉትን አጠቃላይ ዕውቀት ወደተጨባጭ ተግበር ለመለወጥ የሚያስችል ስልጠና አግባብነት ላላቸው ባለሙያዎች ሊሰጥ ነው፡፡

ከዚህ አኳያ በፍትህ አስተዳደር ውስጥ ሚና ያላቸውን ባለሙያዎች ማለትም ጠበቆች፣ ዳኞችና ዐቃብያን ሕጎችን ፣ ሕግ አስፈጻሚ አካላትን በተለይም ፖሊሲ የማረሚያ ቤት ፖሊሶችና የፀጥታ ኃይሎችን፣ አስፈጻሚውንና ፓርላማውን ማለትም የሕግ አውጪው አካላትን፣ ሌሎች ማለትም የማህበራዊ ጉዳይ ሠራተኞችን፣ የመከላከያ ኃይል አባላትን፣ ሚዲያን፣ መንግስታዊ ያልሆኑ ተቋማትን፣ መምህራንና አሰልጣኞቻቸውን፣ የጎሣ መሪዎችን ወዘተ...መጥቀስ ይቻላል፡፡

እንዲህ ዓይነት ሥልጠናዎች በሚሰጡበት ጊዜ ተጠቃሚ ሊሆኑ የሚችሉና ሥልጠናው በቀጥታ የሚመለከታቸውን ክፍሎች በቅጡ መለየት፣ የተጠቃሚዎቹን ችግር ሊፈታ በሚችል መልኩ ፕሮግራሙን በጥንቃቄ መንደፍ፣ በመስኩ ብቃትና ልምድ ያላቸውን አሠልጣኞች መመልመልና መመደብ፣ ሰልጣኞች የማሰልጠን ብቃት እንዲያዳብሩ በማድረግ የሥልጠናው ውጤት ወደ ላቀ ደረጃ የሚያድግበትን ሁኔታ ማሰብ፣ ሥልጠና ከተከፋዮችና ከተቋማቱ ግምት አኳያ መሳካት አለመሳካቱን መገምገም ትኩረት ሊቸራቸው የሚገቡ ነጥቦች ናቸው፡፡

7. ሴሚናሮች

ከሥልጠና በተለየ ሁኔታ ሴሚናር በባለሙያዎች መካከል ሰፊ ስለሆነው የሰብአዊ መብት ትምህርትና ዕውቀትን የመለዋወጥ ሂደት ነው፡፡ አካሄዱ ኮሌጂያዊ የሆነ የተማሪ አስተማሪ ግንኙነት ሆኖ በስብአዊ መብት ጉዳዮች ዙሪያ አወያይና አከራካሪ የሆኑትን ጭብጦች በመምረጥ በተመረጡ ባለሙያዎች የመነሻ ሃሳብ ቀርቦበት ምሁራኖችና ቁልፍ ሰዎች እንዲወያዩበትና ሃሳብ እንዲለዋወጡበት በማድረግ የተሻለ ግንዛቤ መፍጠር በመሆኑ ተቋማቱም ይህንንም እንደ አንድ ስልት እንዲጠቀሙ ይመከራል፡፡

8. <u>የትምህርት ፕሮግራሞች</u>

ሰብአዊ መብትን ማክበርና ማስከበርን ባህሉ ያደረገ ሕብረተሰብን ለመፍጠር በት/ቤቶች መሣሪያነት በት/ቤት ደረጃ ባለው ትውልድ ላይ መስራትና በዚህም መጀመር ከአማራጮች ሁሉ የተሻለ ነው:: ለዚህም የሰበአዊ ተምህርቶችን በተምህርት ቤቶች በመደበኛነት በሁሉም ደረጃዎች እንዲሰጥ ከማድረግ በተጨማሪ ያሉትን ክፍተቶች ለይቶ ካሪኩለም በማዘጋጀት ክፍተቱን መሙላት የሚያካትት ይሆናል::

9. <u>በሰብአዊ መብት ጉዳዮች መንግሥትን የማማከርና የመርዳት ተግባራት</u>

በአብዛኞቹ አገሮች እነዚህ ብሄራዊ የሰብአዊ መብት ጥበቃ ተቋማት ሦስቱንም የመንግሥት አካላት በሰብአዊ መብት ጉዳዮች ላይ መርዳት የተለመደ ነው:: ይህም እንደሁኔታው ጉዳዩ በሚመለከታቸው አካላት ሲጠየቁ ወይም በራሳቸው ተነሳሽነት ሊሆን ይችላል:: ከሁለቱ አንዱን ወይም ሁለቱንም በመጠቀም ተገቢውን ምክር ለመስጠት መነሻው በማቋቋሚያ ሕግጋት ለተቋማቱ የሚሰጠው ሥልጣን ነው:: ተቋማቱ ይህን ተግባራቸውን በአግባቡ ለመወጣትና በሙሉ አቅማቸው ያማክሩ ዘንድ ግልፅ የሆነ አካሄድና ፖሊሲ ሊኖራቸውና ሊያዳብሩ ይገባል:: ይህም ሕግጋትን ከመገምገም እስከ ስምምነቶችን መመርመርና በሪፖርት አጻጻፎች መርዳትና በቃል አስተያየቶች ማቅረብን ያካትታል::

ምክሩ የሚሰጣቸው አካላትም በቀና መንፈስ ተቀብለው ለማረም ፈቃደኛና ዝግጁ የመሆን ግዴታ ያለባቸው መሆኑ ሊታወቅ የገባል:: የአነዚህ ምክሮችና አስተያየቶች በሚመለከታቸው አካላት አለመተግበር የተቋማቱን ሚና እያዳከመ የሚሄድ በመሆኑ ብዙ አገሮች ይህን አስመልክተው አስገዳጅ ሕግጋትን ያወጣሉ::

የዚህ የማማከርና የመርዳት ኃላፊነት መገለጫ ሌላው አሠራር በሥራ ላይ ያሉ ሕጎች እንዲሻሻሉ ወይም አዳዲስ ሕጎች ጉዳዩ ለሚመለከተው አካል ከማሳሰብ በተጨማሪ ሕጎቹን ማርቀቅ ወይም አማራጮችን እስከ ማቅረብ የሚደርሱ ናቸው:: ይህን ኃላፊነት መወጣት አስፈላጊ ነው ተብሎ የሚታመንበት ምክንያት ተቋማቱ መደበኛ ሥራቸውን ማለትም የምርመራ፣ ሕዝብን የማወያየትና አቤቱታዎችን የመስማት ተግባራት በሚያከናውኑበት ጊዜ ጥሰቶቹ ሕጎች ካላቸው ክፍተቶች የሚመነጩ መሆናቸውን በቀላሉ የመለየት አጋጣሚ ስለሚፈጥርላቸው ነው:: ይህ የማማከር ተግባር ጉዳዩ ለሚመለከታቸው አካላት የፖሊሲና የአስተዳደር ለውጥ እንዲያደርጉ እስከ ማሳሰብ የሚደርስ ነው:: የፍትህ የመንግስት አካላትን

ማማከር በተመለከተም የፍትህ ሥራ አካሄዱን ማለትም ይፋና ግልፅ በሆነ ችሎት በገለልተኛ ፍ/ቤት የመዳኘት፣ ከፍርድ በፊት ንፁሕ ተደርጎ የመገመት፣ ፍትህን በአፋጣኝ ማግኘት፣ የሕግ ድጋፍ የማግኘት፣ በዋስ ውጭ ሆኖ የመከራከር፣ አስተርጓሚ የማግኘትና ጉዳዩችን ለበላይ ፍ/ቤት ይግባኝ የማቅረብ መብቶችን አስመልክቶ መረጋገጣቸውን የመከታተልና ሃሳብ የማቅረብ መብት ለተቋማቱ የሚሰጡ አገሮች ቁጥር ቀላል አይደለም፡፡

እንደዚሁም ከአለም አቀፍ የሰብአዊ መብት ድንጋጌዎች አኳያ መንግስት የገባቸውን ግዴታዎች ማክበሩን በማረጋገጥና በማስቻል በኩል ብሄራዊ ተቋማት ከፍተኛ ድርሻ አላቸው፡፡ ይህ መንግስት ያላፀደቃቸው የሰብአዊ መብት ስምምነቶችን እንዲያፀድቅ ከማሳሰብና ጫና ከማሳደር በተጨማሪ በስምምነቶቹ መሠረት ሊቀርቡ የሚገባቸው ሪፖርቶች በወቅቱ እንዲቀርቡ መገፋፋት፣ መወትወት እንዳስፈላጊነቱ የቴክኒክ ድጋፍ መስጠትንም ያካትታል፡፡

10.<u>የሰብአዊ መብት ጥሰትን አስመልክቶ የሚቀርቡ አቤቱታዎችን መመርመር</u>

ይህ ኃላፊነት ብሄራዊ የሰብአዊ መብት ማስፋፊያና ጥበቃ ተቋማት ካላቸው ሥልጣን ዋንኛው ሲሆን ይህ ሥልጣን በአንድ በኩል የመብት ጥሰት የደረሰባቸው አካላት እፎይታ እንዲያገኙ በማድረግ የመብት ጥሰትን የመከላከል ተልዕኮ ያለው ሲሆን በሌላ በኩል መንግስታት በአገራቸው ውስጥ ሰብአዊ መብቶች እንዲከበሩ ያላቸውን ቁርጠኝነት የሚገልጽ ነው፡፡

በብሄራዊ ደረጃ የሰብአዊ መብት መከበርን ለማረጋገጥ ፍ/ቤቶች በመጀመሪያ ረድፍ ተጠቃሽ ቢሆኑም እነዚህ ተቋማት የማሟያ ተግባራትን እንዲያከናውኑ ይጠበቅባቸዋል፡፡ በማሟያነት የተወሰዱበት ምክንያት ፍ/ቤቶችን ወይም ሌሎች የፍትህ አካላትን ለመተካት ሳይሆን በሥራ አጋጣሚያቸው ከዳበሩት ልምድና ሙያ በመነሳት መብት ለተጣሰባቸው ግለሰቦች የተሻለ የመብት ማስከበሪያ መሣሪያ ይሆኑላቸዋል ተብሎ ይወሰዳል፡፡ ከፍ/ቤቶች በተለየ ሁኔታ በቀላል ወጭና አካሄድ (Flexibility) በመከተል በአጭር ጊዜ ለሚቀርቡላቸው ጉዳዩች ውሳኔ መስጠት መቻላቸውም የበለጠ ተደራሽ (accessible) ያደረጋቸዋል ተብሎ ይገመታል፡፡

የሚመረምሩት ጉዳይ ዓይነትና የሚደረግባቸው ገደብም እንደየአገሩ የሚለያየ ሲሆን በአብዛኛዎቹ አገሮች ሕግጋት የሚታወቀው የሰብአዊ መብት ጥበቃ ተቋማት የየአገሮቻቸው መንግስታት በተቀባሏቸው አለም አቀፍ ስምምነቶች ውስጥ የተካተቱ ወይም በብሄራዊ ሕጎች ዕውቅና የተሰጣቸውን መብቶች ጥሰትን አስመልክቶ የሚቀርቡ አቤቱታዎችን ተቀብለው የመመርመር ሙሉ ሥልጣን አላቸው፡፡ ከእነዚህ ተቋማት የሥልጣን ክልል ውጭ ናቸው ተብለው ገደብ

የሚጣልባቸው ጉዳዮች፣ ሌሎች ሥልጣኑ ባላቸው ተቋማት መታየት የጀመሩ ጉዳዮች ወዘተ የሚያካትቱ ናቸው።

እንደ እንባ ጠባቂ ያሉና በመንግስት ባለሥልጣኖችና አስፈጻሚ አካላት የሚፈጸሙትን የመልካም አስተዳደር ጉድለት ተግባራት ቢሆን እንጂ በግል ተቋማት ወይም ግለሰቦች የሚፈጸሙ ጥሰቶችን እንዳያዩ ይደረጋሉ። ከዚህ የምንረዳው ተቋማቱ የሚመሠረቱት ቀደም ብለው በሕገ መንግሥቱና በሌሎች ሕጎች መሠረት የተቋቋሙትን የሌሎች አካላትን ሥራ ለመቀማት ወይም ከእነርሱ ጋር ለመወዳደር ሳይሆን በአሠራርም ሆነ በሕግ ክፍተቶች ምክንያት በእነዚህ አካላት ሊከናወኑ የማይችሉ ተግባራትን ለመሸፈን ወይም ለማሟላት ነው።

ለእነዚህ ተቋማት የመብት ጥሰት አቤቱታዎች በቀጥታ ጉዳቱ በደረሰበት ወገን፣ ወይም በወኪሉ ወይም ጉዳዩ ይመለከተኛል ወይም ያገባኛል በሚል ሦስተኛ ወገን ሊቀርብ ይችላል። ይህ እንደሁኔታው በግልም ወይም በቡድንም ሊሆን ይችላል።

የሚቀርቡ አቤቱታዎች አብዛኛውን ጊዜ አቤት ባዩ በሚችለው ቋንቋ ሆኖ በኮሚሽኑ ወደሚፈለገው ቋንቋ የሚተረጎሙ ይሆናል። እዚህ ላይ መታወቅ ያለበት የሚቀርቡ አቤቱታዎች ሁሉ ተቀባይነት አግኝተው ምርመራ ይካሄድባቸዋል ማለት አይደለም። ቀደም ሲል በተጠቀሱት ምክንያቶች ማለትም በተቋማቱ ሥልጣን ሥር የማይወድቁ፣ የመብት ጥሰት የደረሰበት ሰው የማይታወቅ፣ መሠረት የሌላቸው፣ በሕግ የተቀመጠው የጊዜ ገደብ ያለፈባቸውና የመሳሰሉት አቤቱታዎች ከመጀመሪያውኑ በተቋማቱ ዘንድ ተቀባይነት የማይኖራቸው ሊሆኑ ይችላል።

የመጀመሪያውን የማጣሪያ ደረጃ አልፈው ተቀባይነት ያገኙ አቤቱታዎች በተቋማቱ ታይተው ውሳኔ የሚሰጥባቸው ሲሆኑ በውሳኔ አሰጣጡ ሂደት ውስጥ የመጀመሪያው እርምጃ ሁለቱን ባለጉዳዮች በማቀራረብ በስምምነት መፍታት ነው። ይህም ተቋማቱ አስገዳጅ ውሳኔ የሚሰጡ ፍ/ቤቶች ባይሆኑም በአማራጭ የሙግት መፍቻ ሥርዓት ውስጥ ካላቸው ከፍተኛ ሚና የሚመነጭ ነው። የተቋማቱ የማስማማት ጥረት ውጤታማ ሊሆን የሚችለው ባለጉዳዮቹ ጉዳያቸውን በስምምነት ለመጨረስ ሲስማሙ መሆኑ ሊታወቅ ይገባል።

ባለጉዳዮቹ ጉዳያቸውን በስምምነት ለመጨረስ ፈቃደኛ ካልሆኑ ወይም ፈቃደኛ ሆነው ነገር ግን ሳይስማሙ ሲቀሩ ተቋማቱ ጉዳዩን በምርመራ ወደ ማጣራቱ ይገባሉ።

ምርመራ ሲባልም የሰብአዊ መብት ጥሰት ወይም ሕገ-ወጥ ተግባሩ ስለመፈጸሙና ከሆነም በማን እንደተፈጸመ የመለየት ሥራ ነው፡፡

ተቋማቱ የምርመራ ተግባራቸውን በአግባቡ ይወጡት ዘንድ አቤቱታው መሠረት ያለው መሆኑንና ለዚህም ኃላፊው ማን ነው የሚለውን ለመወሰን የሚያስችል ሥልጣን ሊኖራቸው ይገባል፡፡ ይህም ሲባል አቤቱታ የቀረበበትን ወገን መልስ እንዲሰጥ የማድረግ፣ ጉዳዩን ለማጣራት አስፈላጊ የሆኑ ማስረጃዎችንና ሰነዶችን አስቀርቦ የማየት ወይም እንዲያቀርቡ የማስገደድ፣ ሁለቱን ተፋላሚ ወገኖች በተፈለጉ ጊዜ እንዲቀርቡ የማዘዝ፣ ስለጉዳዩ በቂ ዕውቀት ይኖረዋል ተብሎ የሚገመተው ሰው ከመርማሪው ዘንድ ቀርቦ ስለጉዳዩ የሚያውቀውን እንዲያስረዳ የማድረግና ለዚህ ሥራ ተገቢነት ይኖራቸዋል ተብሎ የሚገመቱትን የማከናወን ሥልጣን የሚያካትትና ይህም በሕግ ሊረጋገጥ ይገባል፡፡ ሥራውን በሚያከናውኑበት ጊዜ የምርመራ ሥራ መመሪያ ሊኖራቸውና ሊመሩበትም ይገባል፡፡

የመብት ጥሰቶችን አስመልክቶ የሚቀርቡላቸው አቤቱታዎች እንዴት እንደሚመረምሩ ይህን ያህል ከተረዳን ከምርመራ በኋላ የሚወሰደው እርምጃ ወይም የሚሰጠው መፍትሄ ምን ይሆናል? የሚለውን ማየት ጠቃሚ ይሆናል፡፡ ከዚህ አኳያ ተቋማቱ በሕግ ያላቸው ሥልጣን እንደየአገሮቹ ሁኔታ በጣም የተለያየ ሲሆን ከእነዚህም ዋንኛው የመፍትሄ ሀሳብ /recommendation/ ማቅረብ ነው፡፡ አስተያየቱም እንደአግባብነቱ ጉዳዩ ለሚመለከተው የመንግሥት ወይም ሌላ አካል የተመረመረውንና መሰል የሰብአዊ መብት ጥሰትን ለመከላከል ወይም ጉዳቱን ለመቀነስ ወይም ለማረም የሚያስችል እርምጃዎች እንዲወሰዱ፣ የአሠራርና የአካሄድ ለውጥ ወይም ውሳኔዎችን የመከለስ፣ ወይም ስለተፈጸመው ክፋት በዳዩ በይፋ ይቅርታ እንዲጠይቅ ወይም እንዲክስ ማድረግን ማሳሰብ ሊሆን ይችላል፡፡

እንደዚህ ዓይነቱ አስተያየቶች በባህሪያቸው አስገዳጅና እንደፍርድ ቤት ውሳኔዎች በማስገደድ የሚፈጸሙበት ሁኔታ ስለሌለ በብዙ አገሮች እንደሚደረገው ሌሎች አካሎች አስተያየቱን ተቀብለው ባልፈጸሙበት ሁኔታ ጉዳዩን ወደ ሌላ የበላይ አካል መምራት የተለመደ ነው፡፡ ይህም እንደሁኔታው አግባብነት ላለው ሚኒስትር መ/ቤት ወይም የመንግሥት አካል፣ ለፓርላማ፣ ለፍ/ቤቶች አሊያም ለሕግ አስከባሪ አካላት (Prosecuting authorities) ሊሆን ይችላል፡፡ ነገር ግን አንድ ጉዳይ ለሌላ አካል ተመራ ማለት የተቋማቱ ኃላፊነት በዚህ ብቻ ያበቃል ማለት አይደለም፡፡

የጉዳዩቹን መጨረሻ የመከታተልና በተለይም ወደ ፍ/ቤቶች የተመሩ ከሆኑ በእነዚህ አካላት ፊት ቆሞ ተበዳዩን በመወከል እስከመከራከር ድረስ ሕጉ ሥልጣን የሚሰጣቸውና የተተነተነ

የክትትል ደምብ ያላቸው ተቋማትም አሉ፡፡ በጉዳዩች ላይ ያላቸውን አስተያየት በመስጠት ወይም ወደ ሌላ አካላት ከመምራት ባለፈ በጉዳዩ ላይ ውሳኔ በመስጠት ተበዳዩ ለደረሰበት የመብት ጥሰት በራሳቸው መፍትሄ እስከማስገኘት ሥልጣኑ ያላቸውም አሉ፡፡

ተቋማቱ የሚቀርብላቸውን የሰብአዊ መብት ጥሰቶችን ተንተርሰው የሚሰጡ አስተያየቶች፣ የመፍትሄ ሃሳቦችና ውሳኔዎች በተለይም አድሎን መነሻ ያደረገ ሰፊ የመብት ጥሰት በሚፈጸምበት ጊዜ ዝርዝሩን በማሳተም ህብረተሰቡ እንዲያውቅ ማድረጉ ዜጎችን ለማስተማሪያና በህብረተሰቡ ዘንድ ያላቸው ከበሬታ (Credibility) ከፍ እንዲል ይረዳል፡፡

5.2. ስለኢትዮጵያ ሰብአዊ መብት ኮሚሽን እና የህዝብ እንባ ጠባቂ ተቋም

1. መቋቋም

የብዙ አገሮች የእነዚህ ተቋማት መመስረት እንደሚያስረዳው ለመቋቋሚቸው ሕጋዊ መሠረቱ እንደየ አገሩ የተለያየ ነው፡፡ አንዳንድ አገሮች ተቋማቱ መመስረታቸውን ብቻ ሳይሆን ሥልጣንና ተግባራቸውን በዝርዝር በሕገ መንግሥታቸው ይደነግጋሉ (የደቡብ አፍሪካን ሕገ መንግሥት ይመለከታል)፡፡ ሌሎቹ ደግሞ የተቋማቱን መመስረት በሕገ-መንግስት በመደንገግ ዝርዝር ተግባርና ሥልጣናቸውን ሕግ ለማወጣት ሥልጣኑ ባላቸው አካላት በሚወጡ ዝርዝር ሕጎች (አዋጆች፣ ደንቦች ወዘተ) እንዲካተቱ ያደርጋሉ፡፡

ወደ ኢትዮጵያ ሁኔታም ስንመለስ ለተቋማቱ መመስረት መሠረቱ የተጣለው በሕገ መግሥቱ ነው ማለት ይቻላል፡፡ በሕገ መንግሥቱ እንደሚቋቋሙ በይፋ ከተጠቀሱት አካላት የሰብአዊ መብቶች ኮሚሽን እና የሕዝብ እንባ ጠባቂ ተቋም ይገኙባቸዋል፡፡ ሕገ- መንግሥቱ ተቋማቱን በማቋቋም የሚመሩዋቸውን አባላት የመምረጥና ሥልጣንና ተግባራቸውን የመወሰን ሥልጣን የሰጠው በፌዴራል መንግሥት አወቃቀር ከፍተኛ የሥልጣን አካል ለሆነው የሕዝብ ተወካዮች ምክር ቤት ነው/ የሕገ-መንግሠቱ አንቀጽ 55 (14) እና (15) ይመለከቷል/፡፡

ይህም የሚያሳየን የተቋማቱ ሕጋዊ መሠረት ሕገ-መንግስቱ መሆኑንና ለእነዚህ በአገራችን የመንግሥት አካላት አደረጃጀት የመጀመሪያ ለሆኑና በሰብአዊ መብት ጥበቃ ተግባር ላይ በተለይ ወይም በቀጥታ ለሚሰማሩ አካላት የቱን ያህል ትኩረት መስጠቱን ነው፡፡

የአገሪቱ ሕግ አውጪ የሆነው የህዝብ ተወካዮች ምክር ቤትም ይህን ሕገ መንግሥታዊ ኃላፊነቱን በአግባቡ ለመወጣት የተቋማቱን ዝርዝር ሥልጣንና ተግባር የሚወሰን አዋጅ

ለማውጣት የሚያስችሉ የተለያዩ ብሄራዊና አለም አቀፋዊ የውይይት መድረኮችን ያዘጋጀ ሲሆን ከእነዚህ ውስጥ በዋናነትና በቀዳሚነት የሚጠቀሱት ተቋማቱን የሚያቋቁሙ አዋጆች ከመውጣታቸው በፊት በዓለም አቀፍ ደረጃ ያለውን ተሞክሮ ለማሰባሰብ የተካሄደው አለም አቀፍ ሙሑራንና የተለያዩ አገሮች የሰብአዊ መብት ጥበቃ ተቋማት ኃላፊዎች የተካፈሉበት አለም አቀፍ መድረኮችና ይህንኑ ወደ ሀገራዊ ተጨባጭ ሁኔታ ለመለወጥ ከሕዝብ ጋር የተደረጉ ውይይቶች ይገኙባቸዋል:: ከነዚህ ልምዶችንና መረጃዎችን የማሰባሰብ ሂደት በኋላ ነው የኢትዮጵያ ሰብአዊ መብቶች ኮሚሽን እና የህዝብ እንባ ጠባቂ ተቋም እንደየቅደም ተከተላቸው በአዋጅ ቁጥር 210/92 እና 211/92 የተቋቋሙት::

2. <u>የተቋማቱ ዓላማዎች</u>

የኢትዮጵያ ሰብአዊ መብት ኮሚሽን

ኮሚሽኑ ሦስት ዋና ዓላማዎችን መሠረት በማድረግ የተቋቋመ ሲሆን እነርሱም (አንቀጽ 5ን ይመለከቷል)

- ሕዝቡ ስለሰብአዊ መብቶች ግንዛቤ እንዲኖረው ማስተማር፣
- መብቶቹ እንዳይጣሱ መጠበቅና ሳይሸራረፉ ሥራ ላይ እንዲውሉ ማድረግ እና
- ተጥሰው ሲገኙም አስፈላጊው የማስተካከያ እርምጃ እንዲወሰድ ማድረግ ናቸው::

<u>የህዝብ ዕንባ ጠባቂ ተቋም</u>

የተቋሙ ዓላማዎች እንደዚሁ በሁለት መሠረታዊ ጉዳዮች ላይ ያተኮሩ ናቸው እነርሱም (አንቀጽ 5ን ይመለከቷል)

- በሕግ የተደነገጉ የዜጎች መብቶች እና ጥቅሞች በአስፈጻሚው አካላት መከበራቸውን ማረጋገጥ፣
- የሕግ የበላይነትን መሠረት ያደረገ ጥረት፣ ቅልጥፍና ግልፅነት ያለው መልካም የመንግሥት አስተዳደር እንዲሰፍን ማድረግ ናቸው::

5.3. <u>የተቋማቱ ህገ-መንግስታዊ ሥልጣንና ኃላፊነት</u>

ቀደም ሲል ከሌሎች አገሮች ብሄራዊ የሰብአዊ መብት ጥበቃ ተቋማት ሥልጣንና ተግባር ጋር በማያያዝ የተሰጠው አጠቃላይ ማብራሪያ እንደተጠበቀ ሆኖ በኢትዮጵያ ሁኔታ በማቋቋሚያ አዋጆቻቸው ውስጥ የየተቋማቱ ዝርዝር ሥልጣንና ተግባር እንደሚከተለው ሰፍሯል::

1. የሰብአዊ መብት ኮሚሽን ሥልጣንና ተግባር

በአዋጅ ቁጥር 210/92 አንቀጽ 5 መሠረት ኮሚሽኑ የሚከተሉት ሥልጣንና ተግባራት ይኖሩታል: –

- በኢ.ፌ.ድ.ሪ ሕገ-መንግስት እውቅና የተሰጣቸው ሰብአዊ መብቶች በማንኛውም ዜጋ፣ በመንግስት አካላት፣ በፖሊቲካ ድርጅቶች፣ በሌሎች ማህበራት እንዲሁም በባለስልጣኖቻቸው መከበራቸውን ማረጋገጥ፣
- በመንግስት የሚወጡ ህጎች፣ ደንቦች፣ መመሪያዎች እንዲሁም ትዕዛዞች በህገ መንግስቱ ከተረጋገጡት የዜጎች ሰበአዊ መብቶች ጋር የማይቀረኑ መሆናቸውን ማረጋገጥ፣
- ኅብረተሰቡ ስለ ሰብአዊ መብት በቂ ዕውቀት ኖሮት መብቱን የማክበርና የማስከበር ባህል እንዲያዳብር መገናኛ ብዙሃንን የተለያዩ ዘዴዎችን በመጠቀም ማስተማር፣
- የሰብአዊ መብት ጥሰትን አስመልክቶ ቅሬታዎች ሲቀርቡለት ወይም በራሱ ተነሳሽነት ምርመራ ማካሄድ፣
- ነባር ህጎች እንዲሻሻሉና አዳዲስ ህጎች እንዲወጡ ወይም ፖሊሲዎች እንዲቀየሱ ማሳሰብ፣
- በሰብአዊ መብት ጉዳዮች ላይ የምክር አገልግሎት መስጠት፣
- ለዓለም አቀፍ አካላት በሚቀርቡ የሰብአዊ መብት ሪፖርቶች ላይ አስተያየት መስጠት፣
- ኢትዮጵያ የተቀበለቻቸውን ዓለም አቀፍ የሰብአዊ መብት ሰነዶችን በሀገር ውስጥ ቋንቋዎች መተርጎምነ ማሰራጨት እና
- በዓለም አቀፍ የሰብአዊ መብት ስብሰባዎች፣ ኮንፈረንሶች ወይም ሲምፖዚየሞች ላይ መሳተፍ::

2. <u>የሕዝብ እንባ ጠባቂ ተቋም ሥልጣንና ተግባር</u>

እንደዚሁም በአዋጅ ቁጥር 211/92 አንቀጽ 5 መሠረት ተቋሙ የሚከተሉት ዝርዝር ሥልጣንና ተግባራት ይኖሩታል:–

- አስፈጻሚ አካላት የሚያወጧቸው አስተዳደራዊ መመሪያዎች የሚሰጧቸው ውሳኔዎችና አሠራሮቻቸው የዜጎችን ሕገ-መንግሥታዊ መብቶችንና ሕጎችን የማይቃረኑ መሆናቸውን መቆጣጠር፣
- አስተዳደራዊ ጥፋትን አስመልክቶ የሚቀርቡ ቅሬታዎችን የመቀበልና የመመርመር፣
- አስፈጻሚው አካል ሥራውን በሕግ የመሠረት የሚያከናውን መሆኑን ለማረጋገጥና አስተዳደራዊ ጥፋቶች እንዳይፈጸሙ ለመከላከል ቁጥጥር የማድረግ፣
- አስተዳደራዊ ጥፋት መፈጸመን ያመነበት ከሆነ የመፍትሄ ሃሳብ የመሻት፣
- አስተዳደራዊ ጥፋቶች የሚሻሳሉበትን ሁኔታ የማጥናትና ሃሳብ የማቅረብ፣
- የተሻለ የመንግሥት አስተዳደርን ለማስገኘት ነባር ሕጎች ወይም አሠራሮች ወይም መመሪያዎች እንዲሻሻሉ፣ አዳዲስ ሕጎች እንዲወጡ ወይም ፖሊሲዎች እንዲቀየሱ የማሰብ፣

3. <u>የሥልጣን ገደብ</u>

ከላይ ከተመለከተው የተቋማቱ ዝርዝር ሥልጠንና ተግባር መረዳት እንደሚቻለው ተቋማቱ የመብት ጥሰትን አስመልክቶ የሚቀርቡላቸውን አቤቱታዎች ለማየት ሰፊ ስልጣን ያለቸው ሲሆን ተቋማቱን አስመልክተው የተቀመጡት ገደቦች በአብዛኛው ተመሳሳይ ናቸው::

ከእነዚህም መካከል በህዝብ ተወካዮች፣ በፌዴሬሽን እና በክልል ምክር ቤቶች ወይም በየትኛ ውም ደረጃ በመታየት ላይ ያሉ ጉዳዮችን ተቀብለው ማስተናገድ እንደማይገባቸው የየተቋማቱ ማቋቋሚያ አዋጆች አንቀጽ 7 የሚደነግጉ ሲሆን የሕዝብ እንባ ጠባቂ ተቋም ማቋቋሚያ አዋጅ ግን በዋና ኦዲተር መ/ቤት በመታየት ላይ ያሉ ጉዳዩችን ወይም በፀጥታ ኃይሎችና በመከላኪያ ሠራዊት ክፍሎች የሚሰጡ የፀጥታ ወይም የሀገር መከላከል ጉዳዩችን በሚመለከት የሚሰጡ ውሳኔዎችን የመመርመር ሥልጣን እንደሌለው ተጨማሪ ገደብ ተመልክቷል::

4. <u>የተቋማቱ አደረጃጃት</u>

ተቋማቱ ተጠሪነታቸው በቀጥታ ለሕዝብ ተወካዮች ምክር ቤት ሲሆን አንዳንድ ዋና ኮሚሽነርና ዋና ዕንባ ጠባቂ ሲኖራቸው አንዳንድ ምክትል፣ አንዳንድ የሕፃናትና የሴቶች ጉዳይ የሚመሩና የቅርንጫፍ ጽ/ቤቶች ኮሚሽነሮች ወይም ዕንባ ጠባቂዎችም እንደሚኖራቸው አዋጆቹ ያመለክታሉ:: የየተቋማቱ ዋና መ/ቤት በአዲስ አበባ መሆኑን አዋጅ የሚያመለክት ሲሆን በተወካዮች ምክር ቤት በሚወሰነው ማናቸውም ሥፍራም ቅርንጫፍ ጽ/ቤት ሊኖራቸው

እንደሚችልም ተመልክቷል፡፡ ሥራቸውንም በሙሉ ነፃነት የሚያከናወኑ ሲሆን ተሿሚዎቻቸውና መርማሪዎቻቸው የሕግ ልዩ ጥበቃ መብት አላቸው፡፡

5. ተቋማቱ እርስ በእርሳቸውና ከፍትህ አካላት ጋር ስለሚኖራቸው ግንኙነትና የስልጣን መደራረብ

በሰብአዊ መብት ኮሚሽንና በእንባ ጠባቂ ተቋም መከካል ስለሚኖር ግንኙት

ቀደም ሲል እንደተጠቀሰው የጥንድ ወይም መድበለ አካላት በሚከተሉት አገሮች በሁለቱ ተቋማት መካከል ሊኖር የሚገባው ግንኙነት ምን መምሰል ይኖርበታል የሚባለው ሌላው የሚያወያይ ነጥብ ይሆናል፡፡ የመንግሥት ባለሥልጣናት ወይም አስፈጻሚ አካላት አንድን ድርጊት ከመፈጸማቸው ወይም ካለመፈጸማቸው (commissions or omissions) የተነሣ ከሚያደርሱት በደል የሚመነጨው ቅሬታ የሚታይበት መነሻ የተለየ ቢመስልም ለብዙዎች ተቋማት ውሳኔዎች መከለስና መለወጥ መሠረቱ ሰብአዊ መብት በመሆኑ የሥልጣን መደራረብ የማይቀር ነው፡፡

በሌላ አባባል ከሕጎቹና በሌሎች አገሮችም ተቋማቱ ከሚቋቋሙባቸው ዓላማ አኳያ ስናይ የሰብአዊ መብት ኮሚሽን በዋነኛነት የሚያተኩረው ሰብአዊ መብትን አስመልክቶ በሚፈጸሙ ጥሰቶች ላይ ሲሆን የህዝብ ዕንባ ጣበቂ ተቋም ደግሞ አስተዳደራዊ ጉድለቶችን መነሻ ያደረጉ በደሎችን መከላከልና ተፈጽመውም ሲገኙ ማረም ይሆናል፡፡ ይህ አከፋፈል እንደዚሁ እንደምንመለከተው ቀላል አይደለም፡፡ በተለይም የማንኛውም በደሎች መጨረሻ የሰብአዊ መብት ጥሰት ሆኖ ከመገኘት እውነታ ጋር ሲስተያይ የሥልጣን ክፍፍሉን ወሰን መለየት ይበልጥ አስቸጋሪ ሆኖ ይገኛል፡፡ በተለይም ሁለቱ ተቋማት በአንድ አገር በተቋቋሙበት ሁኔታ ጉልቶ ይታያል፡፡

ይህን በሁለቱ ተቋማት መካከል ሊኖር የሚችለውን የሥልጣን መደራረብ ለማስቀረት የተለያዩ አማራጮች ሲሞከሩና ሥራ ላይ ሲውሉ ይታያሉ፡፡ ከእነዚህም አንደኛው አንዱ አካል በሥልጣን ክልላ ውስጥ የሚወድቅ ነው ብሎ አምኖበት አንድን ጉዳይ ተቀብሎ መመርመር ከጀመረ ሌላው አካል ተመሳሳይ እምነት ወይም ግምት ቢኖረውም እንኳን ጉዳዩን ተቀብሎ ከማየት መቆጠብ እንዳለበት በሕግ መደንገግ ይገኝበታል፡፡ ሁለተኛው ወሳኝ በሆኑ ጉዳዮች ሁለቱ ተቋማት አንዱ የሌላው ቋሚ አባል ሳይሆን የሚሠሩበት ሁኔታም አለ (የማላዊ ምሳሌ)□□ ሦስተኛው አማራጭ የትኛው አካል ምን ዓይነት ጉዳይ ተቀብሎ ያስተናግዳል

የሚለውን በግልፅ በመለየት በሕግ መደንገግ ወይም ተቋማቱ በጋራ በሚደርሱበት ስምምነት ወሰኑን መለየት ይሆናል፡፡ ሁለቱ አካላት እንደብሄራዊ ሰብአዊ መብት ማስፋፊያና ማስከበሪያ ተቋማት በሚሠሩበት አገር የሥልጣን መደራረብን በስምምነት ማስወገድ የተለመደ ሲሆን መድበለ አካላት የሚበዙበት አገር ደግሞ የእያንዳንዱን አካል ሥልጣንና ተግባር በሕግ ለይቶ ማስቀመጥ የተለመደ ነው፡፡ በሕግም ሆነ በስምምነት ላይ የተመሠረተው አከፋፈል ይፋና በሕብረተሰቡ ዘንድ በደምብ መታወቅ ያለበት ነው፡፡ ይህ መሆኑ ዜጎች ሳይጉላሉ የትኛውን ጉዳይ ለየትኛው አካል ማቅረበ እንደሚገባቸው በቀላሉ መለየት ያስችላቸዋል፡፡ የመጨረሻውና በብዙ ሀገሮች ሰብአዊ መብት ኮሚሽን ከሕዝበ ዕንባ ጠባቂ ተቋም የሚለይበት ነጥብ ኮሚሽኑ የመንግስት አስፈጻሚ አካላትንና ሕብረተሰቡን በአጠቃላይ ስለሰብአዊ መብት አጠባበቅና አከባበር የማስተማርና የማሳወቅ የተለየ ሥልጣን ያለው መሆኑ ነው፡፡

በአገራችን ሁኔታም ይህ ችግር መኖሩ ከግምት ገብቶ በየተቋማቱ መመስረቻ ሕግጋት ውስጥ በሁለቱ አካላት መካከል የሥልጣን መበራረብ እንደሚኖር በመገመት እንዲህ ያለችግር በሚያጋጥምበት ጊዜ እንዴት እንደሚፈታ መፍትሄ ለመስጠት ተሞክሯል፡፡ ይህም ሁለቱ አካላት ተመካክረው በየትኛው አካል መመርመር እንዳለበት እንደሚወስኑ፣ በመመካከር መወሰን ካልተቻለ አስቀድሞ ጉዳዩ የቀረበለት አካል ጉዳዩን እንደሚመረምረው አዋጁ ያስቀምጣል፡፡ ይሁን እንጂ ይህ በዚህ መልኩ በህጉ የተቀመጠው መፍትሄ የሁለቱን አካላት የሥልጣን መደራረብ ችግር ምን ያህል ይፈተዋል? ተቋማቱስ ከዚህ ተነስቶ በዜጎች ላይ ሊደርስ የሚችለውን መጉላላት ለማስቀረት ምን የተሻለ ዘዴ ሊዘይዱ ይገባል የሚለው የሚያወያይ ይሆናል፡፡

6. ከሌሎች የፍትህ አካላት ጋር ስለሚኖራቸው ግንኙነት

የሥልጣን መደራረብ ችግር በተቋማቱ ብቻ ሳይሆን ከሌሎች አካላት ጋርም እንደዚሁ ያገጥማል፡፡ ከፍ/ቤቶች ጋር ያለውን ግንኙት አስመልክቶ የተቋማቱ ማቋቋሚያ አዋጆች በማናቸውም ፍ/ቤት በየትኛውም ደረጃ በመታየት ያሉ ጉዳዮችን ተቋማቱ ማየት እንደማይገባቸው ያስቀምጣሉ፡፡ ይህ በሕገ መንግሥቱ ለፍ/ቤት ከተሰጠው ሥልጣንና የዳኝነት ነፃነት መርህ ጋርም የተጣጣመ ስለሆነ ብዙ የሚያወያይ አይሆንም፡፡ ነገር ግን በአንዳንድ አገሮች የሕግ ሥርዓት የእንባ ጠባቂ ተቋም ወይም የሰብአዊ መብት ኮሚሽን ውሳኔዎች ምንም በአብዛኛው አስገዳጅ ውሳኔዎችን የመስጠት ሥልጣን ባይኖራቸውም ውሳኔዎቻቸውን እንዲያስፈጽሙላቸው ወደ መደበኛ ፍ/ቤት የሚመሩበትንና ፍርድ ቤቶችም ተቀብለው እንዲያስተናግዱ የሚደረግበትን ሁኔታ እንደምሳሌ ማንሳት ይቻላል፡፡ በአዋጆቹ ውስጥ

«.......በመታየት ላይ ያሉ ጉዳዮች» ሲባል ጉዳዩቹ የፍርድ ቤት ውሳኔ ካገኙ በኋላስ ሊያዩዋቸው ይችላሉ ማለት ነው? በሌላ በኩል ቀደም ሲል እንደተመለከትነው ከእነዚህ ተቋማት አስገዳጅ ውሳኔ መስጠት አለመቻል ሊመነጭ የሚችለውንና በሚፈለገው መጠን ውጤታማ ያለመሆን ጥርጣሬ ለማስወገድ አንዳንድ አገሮች የተቋማቱን ውሳኔ የማስፈጸም ግዴታን በፍ/ቤቶችና በሌሎች አካላት ላይ ይጥላሉ፡፡ ምናልባት በአገራችን ሕጎችም ይህን መላ መጠቀም ተቋማቱ ውሳኔዎቻቸውን ለማስፈጸም ሊያጋጥማቸው የሚችለውን ችግር ይፈታው ይሆን?

ከፍርድ ቤቶች ሌላም የተቋማቱ የሥራ ባህሪ የሚያገናኛቸውና አንዳንዴም የሥልጣን መደራረብ ችግሮች ሊከሰቱ የሚችሉባቸው ሁኔታዎች አሉ፡፡ በተለይም በሕገ-መንግሥቱም ይሁን ወይም በዝርዝር ሕጎች ከተቋማቱ ጋር በሚመሳሰል ወይም በሚቀራረብ ሁኔታ የቁጥጥር ተግባራትን የማከናወን ሥልጣን ከተሰጣቸው ህገ-መንግስታዊ ተቋማት (constitutional institutions) ማለትም የዋናው ኦዲተር መ/ቤት፣ የሥነ-ምግባርና ፀረ-ሙስና ኮሚሽን፣ የምርጫ ኮሚሽን ወዘተ ሥልጣንና ተግባራት ጋር መደራረብ ሊኖር ይችላል፡፡ በተለይም በእነዚህ አካላት ቁጥጥር የሚደረግባቸው ጥፋቶች ከአስተዳደር ጉድለቶች የሚመነጩ የመብት ጥሰት ተግባራት ጋር ቅርብ ትስስር ያላቸው መሆናቸው ይህን የሥልጣን መደራረብ ችግር የሚፈጥር መሆኑ የሚያጠያይቅ አይሆንም፡፡

እንደዚሁም ተቋማቱ የምርመራ ተግባራቸውን በሚያከናወኑበት ጊዜ በመጨረሻ የደረሱበት ውጤት ወንጀል ወይም የአስተዳደር ጥፋት ሊሆን ይችላል፡፡ በማቋቋሚያ አዋጆቻቸው እንዲህ ያለ ሁኔታ በሚያገጥማቸው ጊዜ ለሚመለከተው አካል ማሰወቅ እንደሚችሉ ተመልክቷል፡፡ ለምሰሌ ተቋማቱ ወንጀል መሠራቱን ካወቁ እንደሁኔታው ለዐቃቤ ሕግ ወይም ለፖሊስ ሊያስተለልፉ ይችላሉ፡፡ ነገር ግን ጉዳዩ የሚመለከታቸው አካላት በተቋማቱ የተላለፈላቸውን የምርመራ ውጤቶች እንዳለ ተቀብለው ተግባራዊ ያደርጋሉ ወይስ የራሰቸውን ምርመራ ያከሂዳሉ? የሚለው ሊያወያይ ይችለል፡፡

በአጠቃላይ ከግንኙነትና ከሥልጣን መደራረብ ጋር በተያየዘ ማለት የሚቻለው ሰብአዊ መብትን ለማስከበር ተቋማቱ ብቻ የሚያደርጉት እንቅስቃሴ በቂ ነው ወይም ይህ ኃላፊነት የእነዚህ ተቋማት ብቻ ነው ማለት አይደለም፡፡ ተቋማቱ በሌሎች አካላት መብትን ለማስከበርና መልካም አስተዳደርን ለማረጋገጥ የሚደረገውን ዕንቅስቃሴ ለመተካት ሳይሆን ይበልጥ የማጠናከርና ክፍተቱን የመሙላት ተግባር ማከናወን ነው፡፡ በመሆኑም ተቋማቱና ሌሎች ሥራው የሚያገናኛ ቸው አካላት ሳይጋጩና የሥልጣን መደራረብም ሳይኖር ለዚህ ዓላማ መሳካት በጋራ

ሊንቀሳቀሱ እንደሚችሉ መወያየትና የአሠራር ስልት በመንደፍ በየተቋማቱ የአሠራር ደንብ ውስጥ በይፋ ሊደነገግ ይገባል፡፡

ማጠቃለያ

የሰብአዊ መብት ኮሚሽንና የእንባ ጠባቂ ተቋማት የሰብአዊ መብት ጉዳይ በተለየ ሁኔታ እንዲከታተሉ ማቋቋምና ሥልጣን መስጠቱ አስፈላጊ ስለመሆኑ በቂ ምክንያት የለም፣ ነፃ የሆኑ ፍ/ቤቶችና ከዲሞክራሲያዊ ምርጫ የመነጨ ጠንካራ ፖርላማ ባለበት የእነዚህ ተቋማት መኖር ድግግሞሽና የሀብት ብክነት ነው የሚሉም አሉ፡፡

ይሁን እንጂ የእስካሁኑ የሕብረተሰብ ታሪክ የሚያስተምረን ከዚህ የተለየ ነው፡፡ ከፍርድ ቤቶች አስተዳደርና ከአስፈጻሚው ጣልቃ ገብነት ነፃ የሆኑ ተቋማት መኖራቸው በሰብአዊ መብት ጥበቃ ረገድ የመሪነት ሚና መጫወት መቻላቸውን ነው የምንገነዘበው፡፡ የዜጎች ሰብአዊ መብት በተሟላ መልኩ ሊጠበቅ የሚችለውና ህብረተሰቡም ሰብአዊ መብቶችና ነፃነቶችን የማክበርና የማስከበር ባህል እየዳበረ የሚመጣው የሰብአዊ መብት ጉዳይ ለየት ባለ ሁኔታ በእነዚህ ተቋማት ሲያዝ መሆኑን ከብዙ አገሮች ልምድ መረዳት ይቻላል፡፡ ከዚህ በላይ የቀረበው ጽሑፍም እነዚህ ተቋማት፡-

- ለአንድ አገር ሐዝብና መንግስት የሰብአዊ መብት ጉዳዮች የመረጃ ማዕከላት በመሆን፣
- ሕብረተሰቡን በማስተማር ሰብአዊ መብትን የማጎልበትና የማክበር ባህል እንዲስፋፋ በመርዳት፣
- ከሰብአዊ መብቶችና ነፃነቶች ጋር ተያያዥነት ባላቸው ጉዳዮች በራሳቸው አነሳሽነት ወይም በመንግሥት ሲመራላቸው በመርመር አስተያየትና ምክር በመስጠት'
- የአገሪቱን ሕጎች፣ የፍ/ቤት ውሳኔዎችንና የአስፈጻሚ አካላትን አደረጃጀቶች በማጥናት ያሉት የህግና የአሠራር ክፍተቶች በሚስተካከሉበት ሁኔታ ላይ ሪፖርትና አስተያየት በማቅረብ፣
- መንግሥት ሰበአዊ መብትን አስመልክቶ በገባቸው አለም አቀፍ ስምምነቶች መሠረት ያለበትን አንዳንድ ግዴታዎች ለመወጣት በሚያስችለው ሁኔታ ላይ ምክር በመለገስ በሰብአዊ መብት ጥበቃና የማስፋፋት ተግባር ውስጥ ከፍተኛ ሚና እንዳላቸው እንረዳለን፡፡ በመሆኑም በአገራችንም የእነዚህ ተቋማት መኖር ለዲሞክሪሲያዊ መብቶች መከበርና መረጋገጥ ጉልህ አስተዋፅኦ ይኖራቸዋል ተብሎ ይገመታል፡፡

መወያያ ጥያቄዎች

1. የተቋማቱን መመስረት ከአገራችን ተጨባጭ ሁኔታ አኳያ ምን ያህል አስፈላጊ ነው? ፍርድ ቤቶችንና የመሳሰሉ ሌሎች የመብት ማስከበሪያ ተቋማትን ማጠናከሩ አይመረጥም?

2. ከአገራችን ተጨባጭ ሁኔታ አኳያ የተቋማቱ መኖር አስፈላጊ ነው ቢባል እንኳ ሁለቱም ተቋማት ተለያይተው? ሕገ-መንግሥታዊ ማድረግን የግድ የሚሉ ሁኔታዎች ካሉ ምንድናቸው? ሕገ-መንግሥታዊ ድንጋጌ? ነበራዊ ሁኔታ?

3. የተቋማቱ በብሄራዊ ደረጃ አንድ ወጥ ሆነው በመደራጀት በክልሎች ፈለጉ በማናቸውም ሥፍራ ቅርንጫፍ ጽ/ቤቶች ማቋቋም እንደሚችሉ በሕግ መደረጉ በአገራችን ካለው የፌዴራል አደረጃጀት የክልል መንግሥታት አካላዊ ሥልጣን ጋር ምን ያህል ይጣጣማል በሕገ-መንግስቱና ተቋማቱን ለማቋቋም በወጡት ሕጎች መሠረት ክልሎች የየራሳቸውን ተቋማት ማቋቋም ይችላሉ?

4. ተቋማቱ አሰገዳጅ ውሳኔ መስጠት በማይችሉበት ሁኔታ ሰብአዊ መብት የማስከበርና የመልካም አስተዳደር ዕጦትን የማረም ሚናቸው ምን ያህል አጥጋቢ ይሆናል ተብሎ ይገመታል?

5. የተቋማቱን የስልጣን ገደብ በተመለከተ በፍርድ ቤቶች ጉዳይ ውስጥ ፈጽሞ መግባት የለባቸውም ከሚለው አቋምና በፍርድ ቤቶች በቀጥታ እየታዩ ካሉ ወይም ታይተው ከተወሰኑ ጉዳዮች ውጭ ያሉ አስዳደራዊ በደሎችንና ጉድለቶችን መመርመር ይችላሉ ከሚለው የትናውን ይደግፋሉ? በአገራችን የተቋማቱ ማቋቋሚያ ህጎች መንፈስ የትነውን አቋም የተከተለ ነው? ተወያዩበት::

ዋቢ ሰነዶች

1. GRAHM, 2004 Eight theories of Ethics, Routledye

2. VANDERUNDEN, The Law of physical persons, Central printing press.
3. Swaninyen, 1997 Crtical Criminology Visions from Europe,sage puglications.
4. C.M.V Clarkson and H.M Keating, Criminal law Text and materials Fourth Edtion (1998)
5. adversarial and inquisitorial system, law encyclopedia. (west encycopeida of American law) (internet material
6. ፀሐይ ወዳ፣ የወንጀል ሕግ መሠረታዊ መርሆዎች፣
7. ወልደትንሣኤ ወልደመላክ የህጋዊ ሰውነት ያላቸው ድርጅቶች የወንጀል ተጠያቂነት፤
8. 1993 ለወንጀል ህጉ ረቂቅ አውደ ጥናት የተዘጋጀ ያልታተሙ
9. የኢትዮጵያ ፌዴራላዊ ዴሞክራሲያዊ ሪፐብሊክ አጠቃላይ የፍትህ ስርአት ማሻሻያ ፕሮግራም ጥናት ሪፖርት (መጋቢት 1997)
10. የኢፌዲሪ ህገ መንግስት፣
11. የኢትዮጵያ ፌዳራላዊ ዲሞክራሲያዊ ሪፑብሊክ የወንጀል ህግ ነጋሪት ጋዜጣ አዋጅ ቁጥር ቁጥር 414፤1996
12. የኢትዮጵያ የወንጀል ስነስርአት ህግ፣
13. የጸረ-ሙስና የልዩ ስነስርአትና የማስረጃ ህግ፣